

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Prawa i Administracji

Katarzyna Urbanowicz

ROZPRAWA DOKTORSKA

Kompensacyjna funkcja prawa karnego

Praca doktorska

napisana pod kierunkiem naukowym

Prof. zw. dr. hab. Roberta Zawłockiego

w Zakładzie Prawa Karnego

Poznań 2020

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
Wstęp	8
1. Wprowadzenie w problematykę rozprawy doktorskiej. Uzasadnienie wyboru tematu.....	8
2. Zakres tematyki	9
3. Dorobek nauki i orzecznictwa	10
4. Wyjaśnienie stosowanych pojęć	12
5. Problem badawczy	16
6. Hipotezy badawcze	17
7. Zastosowane metody badawcze.....	18
8. Struktura pracy	18
Rozdział 1	21
Zagadnienia ogólne – kompensacja w świetle kierunków w nauce prawa karnego, funkcji kary kryminalnej i polityki karania	21
1. Uwagi wprowadzające	21
2. Kierunki w nauce prawa karnego	22
3. Racjonalizacja kary. Kompensacyjna funkcja prawa karnego i kary	29
4. Polityka karania a kompensacyjna funkcja prawa karnego	38
5. Podsumowanie.....	43
Rozdział 2	45
Funkcje prawa karnego.....	45
1. Uwagi wprowadzające	45
2. Pojęcie funkcji prawa	46
3. Funkcje prawa karnego	53
3.1. Uwagi wstępne.....	53
3.2. Funkcja ochronna.....	57
3.3. Funkcja gwarancyjna	60
3.4. Funkcja sprawiedliwościowa	61
3.5. Funkcja kompensacyjna.....	65
3.6. Funkcje prawa karnego – wzajemne relacje	70
4. Cele postępowania karnego	77

5. Podsumowanie.....	83
Rozdział 3.....	86
Kształtowanie funkcji kompensacyjnej w prawie karnym.....	86
1. Uwagi wprowadzające.....	86
2. Rozwiązania kompensacyjne w ujęciu historycznym – zarys.....	87
3. Kompensacja w polskich kodyfikacjach karnych XX wieku.....	93
4. Kompensacja w kodeksach z 1997 roku – najważniejsze zmiany dokonane w Kodeksie karnym i Kodeksie postępowania karnego.....	102
4.1. Kodeks karny.....	102
4.2. Kodeks postępowania karnego.....	107
5. Podsumowanie.....	110
Rozdział 4.....	112
Kompensacja w prawie karnym materialnym.....	112
1. Uwagi wprowadzające.....	112
2. Kodeks karny.....	116
2.1. Uwagi ogólne.....	116
2.2. Środki kompensacyjne.....	117
2.2.1. Uwagi wprowadzające.....	117
2.2.2. Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.....	118
2.2.3. Nawiazka.....	128
2.2.4. Zatarcie skazania.....	131
2.3. Warunki probacyjne.....	132
2.3.1. Uwagi ogólne.....	132
2.3.2. Warunkowe umorzenie postępowania karnego.....	133
2.3.3. Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności.....	135
2.3.4. Warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia kary.....	138
2.4. Dyrektywy wymiaru kary.....	139
2.5. Modyfikacje karania.....	143
2.5.1. Nadzwyczajne złagodzenie kary na podstawie art. 60 § 2 KK.....	143
2.5.2. Odstąpienie od wymierzenia kary (art. 59 KK).....	146
2.5.3. Czynny żal – przestępstwa przeciwko mieniu i obrotowi gospodarczemu.....	147

2.5.4. Niepodleganie karze (art. 209 § 4 KK) i odstąpienie od wymierzenia kary (art. 209 § 5 KK) – niealimentacja	152
2.6. Egzekwowanie wykonania obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązki	153
2.7. Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw	155
2.7.1. Dyrektywy wymiaru kary	155
2.7.2. Przestępstwo uchylania się od wykonania środka kompensacyjnego (art. 244c Ustawy).....	157
2.7.2.1. Uwagi wstępne, ratio legis art. 244c Ustawy	157
2.7.2.2. Podmiot	159
2.7.2.3. Strona podmiotowa	159
2.7.2.4. Strona przedmiotowa.....	160
2.7.2.5. Klauzula niepodlegania karze	161
2.7.2.6. Ocena regulacji.....	162
2.8. Kodeks karny – podsumowanie.....	162
3. Kodeks wykroczeń.....	164
3.1. Uwagi ogólne.....	164
3.2. Środki karne.....	164
3.3. Obowiązki dodatkowe	165
3.4. Środki oddziaływania społecznego.....	166
3.5. Pozostałe rozwiązania kompensacyjne	167
3.6. Kodeks wykroczeń – podsumowanie	167
4. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich	167
4.1. Uwagi ogólne.....	167
4.2. Środki wychowawcze	168
4.3. Inne środki	171
4.4. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich – podsumowanie	172
5. Kodeks karny skarbowy	172
6. Ustawa o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych 174	
7. Miejsce kompensacji w systemie form reakcji na czyn zabroniony	175
8. Podsumowanie	178

Rozdział 5	180
Kompensacja w prawie karnym procesowym	180
1. Uwagi wprowadzające	180
2. Pojęcie pokrzywdzonego	181
3. Postępowanie mediacyjne	186
4. Tryby konsensualne	190
5. Umorzenie absorpcyjne.....	201
6. Zabezpieczenie na mieniu oskarżonego wykonania środków kompensacyjnych.....	204
7. Pokrzywdzony a wybrane zasady procesu karnego.....	206
8. Uprawnienia pokrzywdzonego związane z możliwością uzyskania kompensacji	214
9. Polska karta praw ofiary	222
10. Podsumowanie.....	223
Rozdział 6	226
Kompensacja w świetle Konstytucji RP oraz prawa międzynarodowego	226
1. Uwagi wprowadzające.....	226
2. Konstytucyjne podstawy kompensacji	228
2.1. Pokrzywdzony a prawo do sądu	228
2.2. Prawo dostępu do sądu	231
2.3. Prawo do sprawiedliwego ukształtowania procedury sądowej.....	237
2.4. Prawo uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia	241
2.5. Kompensacja a Konstytucja RP – podsumowanie.....	243
3. Kompensacja w prawie międzynarodowym.....	243
3.1. Uwagi ogólne.....	243
3.2. Kompensacja w aktach prawa międzynarodowego	244
3.3. Kompensacja w prawie Unii Europejskiej.....	250
3.4. Kompensacja w prawie międzynarodowym – podsumowanie.....	255
4. Podsumowanie.....	255
Rozdział 7	257
Rozwiązania kompensacyjne w porządkach prawnych wybranych państw.....	257
1. Uwagi wprowadzające	257

2. Rozwiązania kompensacyjne we francuskim prawie karnym.....	257
3. Rozwiązania kompensacyjne w niemieckim prawie karnym	261
4. Rozwiązania kompensacyjne w angielskim prawie karnym.....	269
5. Podsumowanie.....	271
Zakończenie.....	273
Bibliografia.....	279
I. Literatura	279
II. Orzecznictwo	296
III. Inne źródła	299

Wykaz skrótów

KK	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 2019 poz. 1950 ze zm.)
KPK	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2020 poz. 30 ze zm.)
KW	Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. 2019 poz. 821 ze zm.)
KPSW	Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. 2019 poz. 1120 ze zm.)
KKW	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2019 poz. 676 ze zm.)
KKS	Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. 2020 poz. 19 ze zm.)
Konstytucja	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 ze zm.)
KC	Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 2019 poz. 1145 ze zm.)
KPC	Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2019 poz. 1460 ze zm.)
UPN	Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2018 poz. 969 ze zm.)
SIP	System Informacji Prawnej

Rozprawa uwzględnia stan prawny na dzień 1 marca 2020 roku.

Wstęp

1. Wprowadzenie w problematykę rozprawy doktorskiej. Uzasadnienie wyboru tematu

Tytuł niniejszej rozprawy „Kompensacyjna funkcja prawa karnego” dotyczy zagadnienia fundamentalnego z punktu widzenia celów, jakie współcześnie stawiane są prawu karnemu. Powszechnie przyjmuje się, że naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, jako podstawowe środki zmierzające do wyrównania pokrzywdzonemu skutków przestępstwa, powinny być obecne w prawie karnym jako jedna z form reakcji na czyn zabroniony. Przyjęcie takiego rozwiązania istotnie ułatwia pokrzywdzonemu uzyskanie kompensaty w ramach procesu karnego, bez konieczności poszukiwania ochrony cywilnoprawnej. Zasadność wprowadzania do prawa karnego tego rodzaju środków nie budzi zatem większych zastrzeżeń, a poza wszelkimi wątpliwościami pozostaje fakt, że aktualnie kompensacja jest obecna w polskim prawie karnym i odgrywa coraz większe znaczenie. Dostrzeżenie potrzeb pokrzywdzonego, w szczególności konieczności złagodzenia skutków przestępstwa w postaci naprawienia szkody w procesie karnym, skutkuje licznymi nowelizacjami przepisów, a analiza kolejnych zmian pozwala stwierdzić, że elementy kompensacyjne budzą spore zainteresowanie ustawodawcy, który – *sit venia verbo* – dąży do znalezienia możliwie najlepszych rozwiązań w zakresie kompensacji. Działaniom tym brakuje jednak spójności, co czyni realizację powyższego zadania znacznie utrudnioną. Zasadniczy problem w tym kontekście stanowi odpowiednie rozłożenie proporcji pomiędzy typową reakcją karnoprawną na przestępstwo (kary i środki karne) a kompensacją wiążącą się z nieco odmiennym spojrzeniem na prawo karne, w którym *ius puniendi* państwa zostaje odsunięte na dalszy plan. Kompensacja często traktowana jest jako tzw. trzeci tor¹ w prawie karnym, stanowiąc obok kar, środków karnych i środków zabezpieczających formę reakcji na czyn zabroniony uwzględniającą interes pokrzywdzonego. Karanie powinno być przede wszystkim racjonalne i społecznie pożyteczne², stąd zadaniem prawa karnego jest nie tylko ukaranie sprawcy, ale również przywrócenie stanu sprzed popełnienia przestępstwa, czemu służą różnorodne instrumenty zawarte w przepisach ustaw karnych. Przeobrażenia dokonywane w prawie karnym materialnym i procesowym doprowadziły do pewnej reorientacji celów prawa karnego

¹ Zob. A. Muszyńska, *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2010, s. 16.

² M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne*, Warszawa 2018, s. 310.

i podniesienia rangi kompensacji. Zachodzące w tym zakresie zmiany niejako wymuszają więc odmienne, nowe spojrzenie na funkcje prawa karnego. Z tego względu temat kompensacyjnej funkcji prawa karnego przedstawia się jako istotny, tak z punktu widzenia teoretycznego, jak i praktycznego.

2. Zakres tematyki

Tematykę rozważań poczynionych w niniejszej rozprawie skoncentrowano przede wszystkim na obowiązujących przepisach prawa karnego materialnego *sensu largo* oraz procesowego dotyczących karnoprawnej kompensacji. Zasadniczy przedmiot opracowania stanowią przepisy ustaw regulujących środki kompensacyjne w szerokim tego słowa znaczeniu należące na gruncie poszczególnych aktów prawnych do różnych kategorii środków reakcji na przestępstwo (wykroczenie albo czyn karalny). Jednocześnie podkreślenia wymaga, że analiza zostanie dokonana w zakresie koniecznym dla zaprezentowania istoty poszczególnych środków, ze świadomym pominięciem szczegółowego ich omówienia. Szczególną uwagę skupiono na rozwiązaniach zawartych w Kodeksie karnym – zarówno w odniesieniu do możliwych do orzeczenia środków kompensacyjnych w postaci obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązki, jak i pozostałych rozwiązań zawierających elementy kompensacyjne, między innymi warunków probacyjnych, czynnego żalu, dyrektyw wymiaru kary oraz okoliczności nadzwyczajnego złagodzenia kary. W obrębie prawa materialnego dokonano także analizy przepisów Kodeksu wykroczeń, Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz innych ustaw – w zakresie niezbędnym do przedstawienia zróżnicowanych rozwiązań kompensacyjnych, w szczególności naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem. Zagadnienia karnoprawnej kompensacji nie sposób ograniczyć wyłącznie do analizy przepisów prawa karnego materialnego, albowiem ich urzeczywistnienie następuje w procesie karnym. Z tego względu, rozważania obejmują również instytucje proceduralne sprzyjające kompensacji, w szczególności postępowanie mediacyjne, porozumienia karnoprosesowe (tryby konsensualne), oraz wyjaśnienie pojęcia pokrzywdzonego jako relewantnego dla podejmowanej tematyki. Zasadniczy wywód poprzedzono wyjaśnieniem pojęcia „funkcja prawa” oraz charakterystyką funkcji sprawiedliwościowej, ochronnej, gwarancyjnej i kompensacyjnej prawa karnego, jak również ich wzajemnymi relacjami. Przedmiotem analizy objęto także przepisy Konstytucji RP oraz aktów prawa międzynarodowego – w zakresie, w jakim dotyczą pokrzywdzonego i należnej temu podmiotowi kompensacji.

Rozprawa zakłada kompleksowe spojrzenie na rozwiązania kompensacyjne w systemie prawa karnego, nie ograniczając go wyłącznie do uregulowań zawartych w Kodeksie karnym i Kodeksie postępowania karnego. Instytucje kompensacyjne obecne są również w innych ustawach karnych: Kodeksie wykroczeń, Kodeksie karnym wykonawczym, Kodeksie karnym skarbowym czy Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich. Jakkolwiek tematyka rozważań zasadniczo obejmuje prawo karne *sensu largo*, to jednak punkt ciężkości spoczywał będzie na analizie przepisów Kodeksu karnego oraz Kodeksu postępowania karnego jako aktów prawnych w tej dziedzinie fundamentalnych. Przepisy pozostałych aktów prawnych – jakkolwiek istotne i pozostające w obszarze badań – pozostaną na nieco dalszym planie. Celem rozprawy nie stanowi wszakże szczegółowa analiza każdego ze środków kompensacyjnych *sensu lato*, lecz ogólne spojrzenie – z punktu widzenia całego systemu prawa karnego – na jego funkcje oraz instytucje kompensacyjne, z uwzględnieniem ich najważniejszych aspektów.

3. Dorobek nauki i orzecznictwa

Zagadnienie funkcji prawa karnego podejmowane jest w literaturze niemal wyłącznie w podręcznikach do prawa karnego lub podczas wykładów akademickich³, najczęściej w ramach zagadnień wprowadzających w tę dziedzinę prawa. Powszechnie przyjmuje się, że prawo karne pełni określone funkcje, co w dużej mierze ma charakter porządkujący dalsze rozważania o nim. W zależności od ujęcia, można mówić o funkcjach, jakie prawo karne faktycznie pełni lub o funkcjach postulowanych. Pomimo różnic w określaniu poszczególnych funkcji prawa karnego, pewne założenia i oczekiwania względem prawa karnego pozostają niezmiennie i zazwyczaj to nie funkcje prawa karnego jako całej gałęzi prawa publicznego stanowią obiekt zainteresowania przedstawicieli doktryny, lecz funkcje poszczególnych instytucji prawa karnego, przy pomocy których urzeczywistniane są jego założenia⁴. Podobnie rzecz przedstawia się w orzecznictwie Sądu Najwyższego oraz sądów

³ Przykładowo: A. Marek, *Funkcje prawa karnego w państwie demokratycznym*, tekst wykładu inauguracyjnego wygłoszonego 1 października 2010 r. w Auli UMK, <http://glos.umk.pl/2001/10/prawo.html> [dostęp: 15.01.2018]; M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 61-63; Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2013, s. 25-34; J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2007, s. 62-69; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2014, s. 39-46.

⁴ Przykładowo: P. Czarnecki, K. Mamak, *Triumfy funkcji kompensacyjnej w prawie karnym na marginesie art. 59a k.k.* [w:] *Nowelizacja części ogólnej Kodeksu karnego – nieunikniona konieczność czy pozorna potrzeba?*, E. Grzęda, J. Machlańska (red.), Kraków 2013, s. 89-111; R. Giętkowski, *Hierarchia funkcji prawnokarnego obowiązku naprawienia szkody i jej znaczenie w praktyce*, *Palestra* 2003, nr 11-12, s. 128-138; A.R. Świątłowski, *Kompensacyjna funkcja czynnego żalu w Kodeksie karnym z 1997 r.* [w:] *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, S. Waltoś (red.) et al., Kraków

powszechnych, gdzie pojęcie funkcji występuje zasadniczo w kontekście funkcji pełnionych przez konkretny środek reakcji karnoprawnej na przestępstwo, przykładowo obowiązek naprawienia szkody czy nawiązkę⁵, co wydaje się oczywiste z uwagi na charakter orzeczeń wydawanych przez sądy – pozbawionych ogólnych rozważań w przedmiocie roli i funkcji prawa karnego. W polskiej literaturze znaleźć również można opracowania dotyczące samego pojęcia „funkcja prawa”, których zasadniczym tematem jest rozumienie powyższego terminu *in genere*, bez konkretyzacji funkcji realizowanych przez poszczególne dziedziny czy gałęzie prawa⁶. Opracowanie, w którym podjęto przedmiotową problematykę „Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego”⁷ zawiera kilkanaście niezależnych od siebie artykułów związanych z szeroko pojętą kompensacją, zwłaszcza z obowiązkiem naprawienia szkody. Jakkolwiek publikacja obejmuje rozmaite zagadnienia, to jednak nie porusza tych związanych z funkcją kompensacyjną w ogólności. Podobnie w artykule K. Witkowskiej-Rozpary o takim samym tytule „Kompensacyjna funkcja prawa karnego”⁸ wyjaśniono pojęcie funkcji, a następnie zaprezentowano akty prawa międzynarodowego dotyczące pokrzywdzonego oraz ewolucję rozwiązań normatywnych w polskim prawie karnym dotyczących naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązki. Wskazać również należy na rozdział zawarty w monografii poświęconej karnomaterialnym i procesowym aspektom naprawienia szkody zatytułowany „Kompensacyjna funkcja prawa karnego”, w którym umieszczono kilka artykułów poruszających wybrane kwestie tytułowego zagadnienia⁹. W rodzimej nauce prawa

2002, s. 151-169; Z. Sienkiewicz, *Kilka uwag o funkcjach obowiązku naprawienia szkody w projekcie kodeksu karnego*, Przegląd Sądowy 1994, nr 1, s. 73-82.

⁵ Przykładowo: wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 1 października 2010 r., sygn. IV KK 46/10, SIP Legalis nr 299309; wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 23 lipca 2009 r., sygn. V KK 124/09, SIP Legalis nr 274079; wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 30 stycznia 2014 r., sygn. II AKa 275/13, SIP Legalis nr 992576 [dostęp: 15.02.2019].

⁶ Przykładowo: I. Bogucka, *O pojęciu „funkcji prawa”*, Państwo i Prawo 1990, nr 9, s. 50-59; *Eadem*, *Funkcje prawa. Analiza pojęcia*, Kraków 2000; Z. Ziemiński, *O pojmowaniu celu, zadania, roli i funkcji prawa*, Państwo i Prawo 1987, nr 12, s. 15-28.

⁷ S. Waltoś (red.) *et al.*, *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, Kraków 2002.

⁸ K. Witkowska-Rozpara, *Kompensacyjna funkcja prawa karnego* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, I. Sepioło-Jankowska (red.), Warszawa 2016, s. 46-67.

⁹ Zob. E. Bieńkowska, *W kierunku lepszej realizacji funkcji kompensacyjnej przez polskie prawo karne – propozycja zmian* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian*, Z. Ćwiąkalski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2010, s. 19-30; J. Skorupka, *Wybrane zagadnienia z problematyki funkcji kompensacyjnej prawa karnego* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian*, Z. Ćwiąkalski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2010, s. 31-46; Również artykuł E.W. Pływaczewskiego i E.M. Guzek-Makaruk, *Kilka uwag na tle kompensacyjnej funkcji prawa karnego*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, Tom XLIII,

karnego nie pojawiło się więc dotychczas opracowanie zawierające analizę zagadnień związanych z kompensacyjną funkcją prawa karnego – w zakresie proponowanym przez autora niniejszej pracy.

4. Wyjaśnienie stosowanych pojęć

Celem uporządkowania dalszego wywodu, zasadne jest wyjaśnienie najważniejszych pojęć, najczęściej używanych w niniejszej rozprawie. Punkt wyjścia dalszych rozważań stanowią tytułowe pojęcia funkcji i kompensacji.

Funkcja (funkcja prawa), z uwagi na wieloznaczność terminu, rozumiana może być trojako. Po pierwsze – jako oczekiwany cel, jaki prawo karne winno spełniać (funkcja założona, funkcja projektowana, funkcja do spełnienia, cel), po drugie – jako środki zmierzające do osiągnięcia oczekiwanego celu i po trzecie – jako określenie następstw, skutków działania prawa (funkcja realizowana, funkcja faktyczna). Odróżnienie poszczególnych znaczeń nie powinno rodzić trudności, albowiem w zasadzie to z kontekstu wypowiedzi wynikać będzie użyte znaczenie. Poprzestając w tym miejscu na ogólnym wyjaśnieniu pojęcia „funkcja prawa”, wskazać należy, że jego poszerzona analiza wraz z charakterystyką wybranych funkcji prawa karnego zostaną dokonane w jednym z kolejnych rozdziałów.

Kompensację w niniejszej pracy rozumieć należy jako wszelkie formy, zarówno materialne i niematerialne, złagodzenia osobie pokrzywdzonej skutków powstałych w wyniku popełnienia czynu zabronionego. Słownik języka polskiego podaje kilka znaczeń wyrazu kompensacja: w prawie oznacza umorzenie zobowiązania, gdy jedna osoba staje się wobec drugiej jednocześnie wierzycielem i dłużnikiem¹⁰; definiowana jest też jako wyrównanie strat, szkód, wszelkich braków, zarówno w sferze materialnej, jak i moralnej; inaczej określana jest jako kompensata, rekompensata, rekompensacja¹¹. To ostatnie wyjaśnienie stanowi podstawę

Wrocław 2017, s. 465-475 zawiera jedynie uwagi w zakresie historycznego kształtowania instrumentów kompensacyjnych oraz funkcjonowania Ustawy o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych.

¹⁰ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego. Tom pierwszy A-K*, Warszawa 1993, s. 976-977.

¹¹ <https://sjp.pl/kompensacja> [dostęp: 23.02.2018]; E. Sobol (red.), *Nowy słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2002, s. 343; M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego. Tom pierwszy... op. cit.*, s. 976-977.

Słownik Języka Polskiego podaje następujące objaśnienia terminów:

kompensata – 1. wyrównywanie wzajemnych roszczeń, należności, pretensji; odszkodowanie z tytułu poniesionych wydatków; rekompensata; 2. wyrównanie, powetowanie strat, szkód, wszelkich braków itp.; kompensacja;

kompensacyjny – związany z kompensacją, z wyrównywaniem czegoś, znoszeniem różnic; wyrównujący;

rozumienia kompensacji na gruncie niniejszej pracy z uzupełnieniem o dwa istotne elementy: wyrównanie szkód jest następstwem przestępstwa, a podmiotem, wobec którego ono następuje jest pokrzywdzony tymże czynem przestępnym. Co istotne, pod pojęciem kompensacji rozumieć należy nie tylko środki kompensacyjne *sensu largo* orzekane przez sąd, lecz również kompensację dokonaną przez sprawcę przed wydaniem orzeczenia.

Zaznaczyć należy, że kompensację można rozumieć dwojako – w szerokim ujęciu (kompensacja *sensu largo*) oznacza wyrównanie wszelkich szkód wyrządzonych wskutek popełnienia przestępstwa, w tym przede wszystkim szkody wyrządzonej społeczeństwu¹² w wyniku naruszenia obowiązującego zakazu określonego zachowania. Rozumiana w powyższy sposób kompensacja, z uwagi na złamanie przez sprawcę obowiązujących reguł i zachwianie w ten sposób równowagi społecznej, sprowadza się do wymierzenia kary kryminalnej lub innych środków reakcji karnoprawnej i zasadniczo związana jest z funkcją sprawiedliwościową prawa karnego. Takie ujęcie kompensacji, poza wyraźnie wskazanymi przypadkami, nie będzie używane w niniejszej pracy. Kompensacja w wąskim tego słowa znaczeniu (kompensacja *sensu stricto*) oznacza natomiast naprawienie szkody (tzw. szkody „bezpośredniej”¹³), czyli wyrównanie skutków przestępstwa, zarówno materialnych, jak i niematerialnych, indywidualnie oznaczonemu pokrzywdzonemu i to ona stanowić będzie przedmiot rozważań niniejszego opracowania. Z uwagi na charakter wyrządzonej szkody, wyróżnić można następujące rodzaje kompensacji: materialną i niematerialną. Pierwszą z nich należy wiązać ze sferą ekonomiczną, a jej realizacja następuje przy pomocy środków w postaci naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązki. Kompensacja niematerialna posiada wymiar bardziej moralny aniżeli finansowy i widoczna jest zwłaszcza przy pojednaniu stron (pokrzywdzonego z oskarżonym) oraz przeproszeniu pokrzywdzonego¹⁴. Przez kompensację na gruncie rozprawy rozumieć należy wyłącznie

kompensować – wyrównywać braki, należności, pretensje, szkody, straty; rekompensować, równoważyć, wynagradzać;

kompensacja (przewinień, szkody, wzajemnych roszczeń) – 1. (w pr. cyw.) w ścisłym znaczeniu prawniczym jest synonimem instytucji potrącenia; 2. W szerszym potocznym znaczeniu prawniczym może także oznaczać wyrównanie szkody lub innego uszczerbku w dobrach majątkowych lub niemajątkowych podmiotów prawa cywilnego; U. Kalina-Prasznic (red.), *Encyklopedia Prawa*, Warszawa 2007, s. 313.

¹² Zob. A. Muszyńska, *Naprawienie szkody... op. cit.*, s. 45.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Na kompensację materialną i niematerialną wskazuje E. Hryniewicz-Lach. Autor wyróżnia nadto kompensację sprawiedliwościową realizowaną przy pomocy środków represji – E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym. Interesy ofiary przestępstwa i karno-materialne instrumenty służące ich zabezpieczeniu*, Warszawa 2017, s. 28.

wyrównanie skutków przestępstwa przez jego sprawcę, z wyłączeniem kompensaty państwowej.

Wskazać również należy, że kompensacja stanowi pojęcie szersze aniżeli restytucja. To ostatnie pojęcie oznacza przywrócenie dawnego, pierwotnego stanu rzeczy, natomiast na gruncie nauk prawnych rozumiana jest jako przywrócenie stanu pierwotnego będące formą naprawienia szkody lub jako świadczenie na rzecz poszkodowanego od osoby odpowiedzialnej za szkodę, odszkodowanie¹⁵.

Z uwagi na wyodrębnienie w Kodeksie karnym kategorii środków kompensacyjnych, **środki kompensacyjne *sensu largo***¹⁶ oznaczają środki, jakie mogą zostać nałożone na sprawcę czynu zabronionego, przewidziane przez ustawy karnoprawne, tj. zawarte w Kodeksie karnym środki kompensacyjne i odpowiadające im obowiązki nakładane na sprawcę przy orzekaniu środków probacyjnych oraz środki karne, obowiązki dodatkowe i środki oddziaływania społecznego (Kodeks wykroczeń), jak również środki wychowawcze i inne środki (Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich), które zmierzają do wyrównania pokrzywdzonemu skutków czynu zabronionego. Środki kompensacyjne *sensu largo* są zarazem pojęciem węższym aniżeli kompensacja, albowiem obejmują wyłącznie środki wymierzone na podstawie wskazanych ustaw jako możliwy rodzaj przyszłej reakcji na przestępstwo i nie obejmują kompensacji dokonanej przed wyrokowaniem, przykładowo dobrowolnego naprawienia szkody przy przestępstwach przeciwko mieniu lub gospodarczych.

Określenie **środki reakcji karnoprawnej na przestępstwo (wykroczenie, czyn karalny)** oznaczać będzie całokształt konsekwencji wynikających z faktu naruszenia przepisów karnoprawnych. Na gruncie Kodeksu karnego w ich skład wchodzić będą kary, środki karne, probacyjne i zabezpieczające, jak również przepadek i środki kompensacyjne oraz możliwe modyfikacje – nadzwyczajny wymiar kary czy odstąpienie od jej wymierzenia. Pomimo podnoszonych w literaturze argumentów, że poprzez wyodrębnienie w Kodeksie karnym rozdziału Va i wyłączenie środków kompensacyjnych spod reżimu dyrektyw karania, utraciły one swój penalny charakter, zaliczenie ich do zbiorczej kategorii środków reakcji karnoprawnej autor niniejszej pracy uważa za zasadne. Po pierwsze stanowią one jedną z form reakcji na przestępstwo przewidzianych w ustawach karnych i są orzekane w ramach

¹⁵ M. Szymczak (red.), *Słownik Języka Polskiego. Tom trzeci R-Z*, Warszawa 1993, s. 50; <https://sjp.pl/restytucja> [dostęp: 30.01.2019].

¹⁶ Używane zamiennie z określeniami „środki kompensacyjne *sensu lato*” czy „środki kompensacyjne w szerokim tego słowa znaczeniu”.

procesu karnego, a przyczyną ich stosowania jest naruszenie (przekroczenie) przepisów karnoprawnych. Po drugie – ujmowane są w różnych ustawach niejednolicie (jako środki kompensacyjne, środki karne, środki wychowawcze albo środki oddziaływania społecznego). Po trzecie, warto odwołać się choćby do brzmienia art. 59 KK zakładającego spełnienie celów kary przy odstąpieniu od wymierzenia kary i poprzestaniu na orzeczeniu środka karnego, kompensacyjnego lub przepadku, z którego to przepisu wynika, że środek kompensacyjny orzeczony na tej podstawie spełnia cele stawiane karze, czyli instytucji typowo karnoprawnej. Powyższe argumenty uzasadniają zaprezentowane rozumienie środków reakcji karnej na czyn zabroniony.

Używanemu w pracy pojęciu **modelu** najczęściej towarzyszą następujące określenia: model prawa karnego, model karania, model odpowiedzialności karnej czy model kompensacyjny. Zgodnie z objaśnieniem zawartym w słowniku języka polskiego model oznacza wzór (schemat), według którego coś jest lub ma być wykonywane. Jest to idealny, teoretyczny wzór sytuacji, postępowania. Inne ze znaczeń określa model jako typ, rodzaj, fason, sposób. To także sposób realizacji czegoś lub zespół podstawowych elementów pewnego układu, który pozwala na jego rozróżnienie od innych układów¹⁷. Odnosząc powyższe pojęcie do prawa karnego, w literaturze wskazuje się, że modelem jest normatywny wzór postępowania, związany z zespołem norm prawnych warunkujących jego kształt lub jest to zbiór instytucji tworzących całość podporządkowaną osiągnięciu zamierzonych celów¹⁸. Model określa się również jako twór odwzorowujący dany rodzaj rzeczywistości, który w sposób uproszczony eksponuje jego najistotniejsze właściwości¹⁹. Model prawa karnego (karania lub odpowiedzialności karnej) oznaczać będzie więc pewien generalny, typowy sposób reagowania na przestępstwo związany zasadniczo z wymierzeniem kary kryminalnej, w którym pierwszoplanową rolę odgrywają kary i środki karne. Pojęcie modelu kompensacyjnego związane natomiast będzie z dominującą w nim rolą kompensacji – jako

¹⁷ E. Sobol (red.), *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 2002, s. 732; B. Dunaj (red.), *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, Warszawa 2007, s. 531; M. Szymczak (red.), *Słownik Języka Polskiego, Tom drugi L-P*, Warszawa 1993, s. 199; <https://sjp.pl/model> [dostęp: 27.01.2019].

¹⁸ A. Orfin, *Spór czy układ? Kilka uwag na temat dwoistości polskiej procedury karnej* [w:] *Model dualistyczny czy dwa modele? Kontradiktoryjność a konsensualizm w procesie karnym*, A. Świątłowski (red.), Kraków 2015, s. 27 i wskazana tam literatura. Zaprezentowane wyjaśnienie terminu „model” Autorzy odnoszą do modelu procesu karnego, które jednak nie wyklucza użycia go do ww. pojęć właściwych prawu karnemu materialnemu.

¹⁹ L. Tyszkiewicz, *Modele prawa karnego i polskie prawo karne w latach 1932-2012 z uwzględnieniem aktualnie potrzebnej reformy* [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, P. Kardas, T. Sójka, W. Wróbel (red.), Warszawa 2012, s. 81.

formą reakcji na przestępstwo albo kompensacją już dokonaną, skutkującą redukcją odpowiedzialności karnej.

Pod pojęciem przestępstwa we fragmentach rozprawy, które nie odnoszą się wyłącznie do regulacji zawartych w Kodeksie karnym, *implicite* rozumieć należy także wykroczenie oraz czyn karalny.

5. Problem badawczy

Niniejsza rozprawa dotyczy w głównej mierze problemu treści funkcji kompensacyjnej oraz jej relacji wobec pozostałych funkcji prawa karnego. Trudności nie przysparza bowiem wskazanie, czemu służy prawo karne (po co jest, jakie ma zadania do spełnienia), gdyż w tym zakresie panują zbliżone poglądy, lecz stopień realizacji jego poszczególnych zadań. Odpowiedź na powyższe, uzyskana w wyniku charakterystyki poszczególnych funkcji, pozwoli następnie rozważyć kwestię stopnia, w jakim funkcja kompensacyjna powinna być realizowana w prawie karnym – prymarnie czy jedynie pomocniczo. Ma to szczególne znaczenie zwłaszcza w kontekście licznych zmian przepisów, które z jednej strony częstokroć kładą nacisk na represję, zwiększając między innymi zagrożenie karą, a z drugiej wyposażają osobę pokrzywdzoną w coraz więcej uprawnień oraz zmierzają do zapewnienia kompensacji poprzez stanowienie odpowiednich rozwiązań, zarówno w prawie karnym materialnym, jak i na gruncie procesowym. Wątpliwości pojawiają się więc w odniesieniu do granic i warunków, jakie uzasadniałyby rezygnację z wymierzenia kary kryminalnej w zamian za dokonaną kompensację. Zasadniczy problem badawczy związany jest po wtóre z instrumentami, przy pomocy których funkcja kompensacyjna mogłaby być urzeczywistniana w prawie karnym w sposób optymalny. Obowiązujące rozwiązania *prima facie* przedstawiają się bowiem jako niespójne i niejednolite. Podstawowe środki kompensacyjne w postaci obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązki oraz inne rozwiązania, tj. przeproszenie pokrzywdzonego, naprawienie szkody na wczesnym etapie postępowania (czynny żal) czy postępowanie mediacyjne są zróżnicowane, tak pod względem umiejscowienia w prawie karnym materialnym lub procesowym, jak i kierunku oddziaływania – prewencyjnego albo skupionego na wyrównaniu wyrządzonych szkód i strat²⁰. Taka dyferencja, zarówno w zakresie nazewnictwa środków reakcji karnoprawnej na gruncie poszczególnych ustaw karnoprawnych, jak i podstaw ich orzekania, w oczywisty sposób nie sprzyja realizacji

²⁰ Zob. K. Witkowska-Rozpara, *Kompensacyjna funkcja... op. cit.*, s. 52 i wskazana tam literatura.

funkcji kompensacyjnej oraz różnicuje pozycję pokrzywdzonego w zakresie orzekania środków kompensacyjnych *sensu largo*. Spojrzenie na obowiązujące przepisy ustaw karnoprawnych pozwoli sformułować postulaty *de lege ferenda* w zakresie modelu prawa karnego uwzględniającego w większej mierze kompensacyjną funkcję prawa karnego oraz instrumenty, przy pomocy których powinna być realizowana.

6. Hipotezy badawcze

Zaprezentowany powyżej problem badawczy pozwala na sformułowanie następujących hipotez, których teoretyczna weryfikacja stanowi cel niniejszej rozprawy:

1. Kompensacyjna funkcja prawa karnego, sprowadzająca się do realizacji interesów pokrzywdzonego oraz zlikwidowania (złagodzenia) konfliktu powstałego wskutek popełnienia przestępstwa pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym, jest ściśle związana z podstawową funkcją prawa karnego, jaką jest funkcja sprawiedliwościowa.
2. Funkcja kompensacyjna nie jest konkurencyjna wobec pozostałych funkcji prawa karnego i powinna być względem nich równorzędna.
3. W obowiązującym prawie karnym, pomimo licznych rozwiązań zawierających elementy kompensacyjne i uwzględniających wolę pokrzywdzonego, wciąż funkcjonuje tradycyjny model odpowiedzialności karnej i procesu karnego zorientowany na prowadzenie postępowania oraz ukaranie sprawcy, co sprawia, że kompensacja ma obecnie charakter jedynie dodatkowy, tzn. środki kompensacyjne *sensu largo* na ogół uzupełniają kary i środki karne jako zasadnicze elementy reakcji karnoprawnej na przestępstwo, a dokonana kompensacja może jedynie wpłynąć na wymiar kary, zupełnie wyjątkowo pozwalając na umorzenie postępowania karnego.
4. W obowiązującym systemie karnoprawnym instrumenty kompensacyjne są niejednolite i nie tworzą spójnego modelu kompensacyjnego. Należyta realizacja funkcji kompensacyjnej prawa karnego jest przez to znacznie utrudniona, albowiem podstawy orzekania środków kompensacyjnych *sensu largo* są zróżnicowane, a środki te należą do odmiennych kategorii środków reakcji na przestępstwo.
5. Optymalna realizacja funkcji kompensacyjnej w prawie karnym wymaga przeorientowania modelu: odpowiedzialności karnej (generalnego modelu prawa karnego), wewnętrznego modelu instytucji kompensacyjnych w prawie karnym oraz modelu procesu karnego.

7. Zastosowane metody badawcze

Badania w rozprawie doktorskiej przeprowadzono przy zastosowaniu metod i technik badawczych powszechnie wykorzystywanych w naukach prawnych. Rozważania prawne sprowadzają się więc do analizy o charakterze dogmatycznym, obejmującej powszechnie przyjęte w doktrynie i orzecznictwie prawa karnego materialnego metody interpretacji przepisów prawa, w tym analizę materiałów źródłowych – literatury prawniczej i treści orzeczeń sądowych dotyczących problematyki funkcji prawa, poszczególnych rozwiązań i kompensacji. Wśród zastosowanych w pracy metod badawczych, główna rola przypada zatem metodzie formalno-dogmatycznej. Analiza wskazanych powyżej regulacji prawnych dotyczących kompensacji oraz towarzyszących im instrumentów procesowych pozwoli nie tylko ocenić obecne rozwiązania, ale również sformułować postulaty *de lege ferenda* w tym zakresie. Mniejsze znaczenie będzie miała metoda historyczna, albowiem posłuży jedynie przedstawieniu w niezbędnym zakresie zmian zachodzących w prawie karnym, zwłaszcza przy badaniu ewolucji rozwiązań kompensacyjnych w polskich ustawach karnych. Celem zaprezentowania instrumentów kompensacyjnych w wybranych państwach i skonfrontowania ich z polskimi uregulowaniami, w ostatnim rozdziale zastosowano metodę prawnoporównawczą.

8. Struktura pracy

Weryfikacja zaprezentowanych powyżej hipotez badawczych nastąpi zasadniczo na podstawie analizy przepisów prawa karnego materialnego oraz procesowego – uporządkowanych w punktach kolejnych rozdziałów, z których każdy poświęcono określonej tematyce. Niniejsza rozprawa składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów oraz zakończenia. Wstęp obejmuje uzasadnienie wyboru tematu ze wskazaniem dotychczasowego dorobku literatury w tym zakresie, określenie obszaru badań, jak również wyjaśnienie najważniejszych pojęć używanych w rozprawie, wskazanie zastosowanych metod badawczych oraz prezentację problemu i hipotez badawczych. Każdy z rozdziałów zawiera uwagi wprowadzające w zagadnienie będące przedmiotem rozważań danej części opracowania, analizę instytucji oraz podsumowanie zawierające częściowe wnioski. Pierwszy rozdział dotyczy zagadnień o charakterze ogólnym – założeń podstawowych kierunków w nauce prawa karnego oraz roli kompensacji w ich ramach, kompensacyjnej funkcji kary kryminalnej i prawa karnego oraz kompensacji jako dyrektywy polityki kryminalnej. Celem tego rozdziału jest pokazanie różnych aspektów karnoprawnej kompensacji. W drugim z rozdziałów wyjaśnione zostanie pojęcie „funkcji prawa” oraz omówione wybrane funkcje

prawa karnego – ochronna, gwarancyjna, sprawiedliwościowa i kompensacyjna, jak również ich wzajemne relacje. W tej części zawarty zostanie także punkt dotyczący celów postępowania karnego, albowiem prawo karne procesowe – oprócz funkcji typowych dla rozwiązań proceduralnych – spełnia również przy pomocy odpowiednich instrumentów kształtowanych przez przepisy Kodeksu postępowania karnego funkcje przypisywane prawu materialnemu. Relevantny dla podjętej tematyki jest w szczególności przepis art. 2 § 1 pkt 3 KPK stanowiący o uwzględnieniu prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego w procesie karnym. Do takich interesów należy zaliczyć kompensację. Celem pokazania, jak na przestrzeni kilkuset lat zmieniało się spojrzenie na kompensację i pozycję pokrzywdzonego w prawie karnym, w rozdziale trzecim zaprezentowane zostaną instytucje kompensacyjne w ujęciu historycznym, spośród których najwięcej uwagi poświęcono rozwiązaniom zawartym w Kodeksie karnym z 1997 r. oraz rozszerzaniu uprawnień pokrzywdzonego na podstawie przepisów Kodeksu postępowania karnego z 1997 r. Poszerzoną analizą objęto uchylony w 2016 roku art. 59a KK konstytuujący tzw. umorzenie kompensacyjne (restytucyjne). Czwarty rozdział dotyczy kompensacji na gruncie obowiązującego prawa. Zawarto w nim ogólną charakterystykę rozwiązań zawierających w swojej treści elementy kompensacyjne ze wskazaniem ich najważniejszych aspektów oraz różnorodności instrumentów i skutków związanych z ich nałożeniem. Rozdział ten podzielono na mniejsze części, z których każda dotyczy kompensacji na gruncie ustaw będących przedmiotem analizy niniejszej pracy. Najwięcej uwagi poświęcono rozwiązaniom kompensacyjnym zawartym w Kodeksie karnym, Kodeksie wykroczeń oraz Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich. Przedmiotem analizy uczyniono również wybrane przepisy Kodeksu karnego wykonawczego, Kodeksu karnego skarbowego oraz Ustawy o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw – w zakresie, w jakim dotyczą wyrównania skutków czynu zabronionego. W piątym rozdziale przedstawione zostaną kwestie proceduralne związane z szeroko pojętą kompensacją, w tym pojęcie pokrzywdzonego jako podmiotu, na rzecz którego następuje wyrównanie uszczerbku poniesionego wskutek przestępstwa. Istotne jest bowiem stanowienie – obok odpowiednich przepisów materialnoprawnych – rozwiązań proceduralnych pozwalających na optymalne realizowanie uprawnień procesowych przez osobę pokrzywdzoną, w tym zwłaszcza przepisów ułatwiających kompensację na gruncie procesu karnego. Uregulowania dotyczące postępowania mediacyjnego oraz porozumień karnoprosesowych (trybów konsensualnych) poddane zostaną szczegółowej analizie z uwagi na fakt, iż w ramach tego rodzaju postępowań realizacja funkcji kompensacyjnej odgrywa szczególne znaczenie.

Powyższy rozdział obejmuje również zagadnienia związane z interesem pokrzywdzonego w ramach umorzenia absorpcyjnego, zabezpieczeniem wykonania środków kompensacyjnych, wybranymi zasadami procesu karnego oraz ogólne uprawnienia procesowe pokrzywdzonego związane z możliwością uzyskania kompensacji. Szósty rozdział zawierać będzie omówienie konstytucyjnych podstaw działania pokrzywdzonego w procesie karnym i związanej z tym kompensacji – między innymi prawa do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy wyróżnianego jako element prawa do sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP) oraz aktów prawa międzynarodowego relewantnych dla podjętej tematyki. Odwołanie do regulacji zawartych we wskazanych wyżej źródłach prawa podyktowane jest wzrastającą pozycją pokrzywdzonego, co widoczne jest w licznych aktach prawa międzynarodowego poświęconych sprawiedliwości naprawczej, mediacji lub naprawieniu szkody, jak też dostrzeżeniem, że podmiotowy zakres prawa do sprawiedliwego rozpoznania sprawy obejmuje nie tylko oskarżonego, lecz również pokrzywdzonego. Ostatni siódmy rozdział poświęcono kompensacji w wybranych krajach – Francji, Niemczech oraz Anglii. Pracę kończy podsumowanie zawierające wnioski *de lege lata* oraz postulaty *de lege ferenda* w zakresie optymalnej realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

Rozdział 1

Zagadnienia ogólne – kompensacja w świetle kierunków w nauce prawa karnego, funkcji kary kryminalnej i polityki karania

1. Uwagi wprowadzające

Refleksje nad prawem karnym, jego istotą, w szczególności elementami stanowiącymi pojęcia kluczowe w tej dziedzinie, tj. przestępstwem i karą, czyniono na długo przed podziałem prawa na publiczne i prywatne. Spojrzenie na argumenty przedstawicieli nauki prezentowane na przestrzeni wieków pozwala dostrzec z jednej strony niezmienną pewnych podstawowych założeń leżących u podstaw prawa karnego, a z drugiej zmiany, jakie zachodzą w myśleniu o prawie karnym. Czyni to powyższą kwestię fundamentalną dla dalszych, bardziej szczegółowych rozważań o zagadnieniach prawa karnego, jakimi są jego funkcje, zwłaszcza relewantna z punktu widzenia tematu rozprawy kompensacyjna funkcja prawa karnego. Niniejszy rozdział zawiera rozważania o charakterze ogólnym dotyczące kierunków (szkół) w nauce prawa karnego (według systematyki przyjętej w Systemie Prawa Karnego²¹), funkcji kary i samego prawa karnego oraz polityki kryminalnej – ze szczególnym uwzględnieniem elementów kompensacyjnych. Zamiarem autora nie jest pogłębiona analiza założeń każdego z kierunków w nauce prawa karnego czy szczegółowych problemów polityki karania, lecz zasygnalizowanie obecności kompensacji – zarówno na płaszczyźnie teoretycznej, jak również w procesie tworzenia i stosowania prawa – jeszcze przed analizą poszczególnych funkcji prawa karnego. Uwzględnione zostaną zatem różne aspekty kompensacji: jako elementu albo podstawy określonych kierunków w nauce prawa karnego, funkcji (celu) kary kryminalnej i prawa karnego oraz czynnika kształtującego politykę kryminalną. Poczynione uwagi umożliwią podjęcie w kolejnych częściach pracy zagadnień związanych w pierwszej kolejności z funkcjami prawa karnego, a następnie dotyczących wyłącznie karnoprawnej kompensacji i pokrzywdzonego – podmiotu, na którego interesy nastawiona jest realizacja kompensacyjnej funkcji prawa karnego. Jak wskazuje się w literaturze „dążenie do uwzględnienia godności, praw i interesów osoby pokrzywdzonej przestępstwem należy współcześnie do tendencji

²¹ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego* [w:] *System Prawa Karnego. Tom 1. Zagadnienia ogólne*, A. Marek (red.), Warszawa 2010, s. 51-98.

zasadniczo zmieniających filozofię prawa karnego i politykę karną²². Z tego względu wskazane powyżej zagadnienia przedstawiają się jako istotne dla tematu kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

2. Kierunki w nauce prawa karnego

Stosowanie kary jako reakcji na popełnione przestępstwo od początku tworzenia prawa nie było pozbawione refleksji – spostrzeżenia dotyczące czynu zabronionego i kary, w tym jej uzasadnienia, czyniono już w starożytności. Część z nich została przejęta przez nowożytną naukę prawa karnego. Pomimo trafności tychże poglądów, do XVIII wieku nie wykształciła się kompleksowa doktryna prawa karnego²³. Dopiero od drugiej połowy XVIII stulecia zaczęły pojawiać się koncepcje dotyczące odpowiedzialności karnej (zasad odpowiedzialności, kary – jej funkcji i rodzajów), nazywane kierunkami (szkołami, nurtami) w nauce prawa karnego²⁴. Pierwszym takim nurtem w okresie Oświecenia jest kierunek nazywany w literaturze legalistyczno-racjonalistycznym. Główne postulaty jego przedstawicieli opierały się na wprowadzeniu dokładnego określenia przestępstwa i grożącej za jego popełnienie kary (zasady *nullum crimen sine lege* oraz *nulla poena sine lege*), większego humanitaryzmu prawa karnego (stąd kierunek ten nazywany jest też szkołą humanitarną), jak również racjonalnej konstrukcji systemu wymiaru sprawiedliwości oraz systemu sankcji, a nadto kary jako sankcji celowej z wiodącą rolą prewencji oraz pozbawienia wolności pozwalającego na realizację postulatu proporcjonalności sankcji do czynu, z którym wiązano również nadzieje na resocjalizację sprawcy²⁵. Jednym z propagatorów tego kierunku był C. Beccaria, który uważał, że „cel kary sprowadza się do tego, aby przeszkodzić winnemu w wyrządzaniu nowych szkód współobywatelom oraz aby powstrzymać innych od wyrządzania szkód tego samego rodzaju. Z tych względów należy dobierać tylko takie kary i takie metody ich stosowania, które – przy zachowaniu proporcji do popełnionego przestępstwa – wywierałyby najskuteczniejsze i najbardziej trwale na dusze ludzkie wrażenie, a zarazem najmniej udręczyłyby ciało przestępcy”²⁶, na pierwszy plan wysuwając prewencję ogólną i szczególną. Zdaniem tego Autora do osiągnięcia celu kary wystarczające jest, żeby dolegliwość, jaką za sobą niesie, przewyższała korzyści osiągnięte w wyniku popełnienia

²² F. Ciepły, *Sprawiedliwościowa racjonalizacja wymiaru kary kryminalnej wobec współczesnych tendencji polityki karnej w Polsce*, Lublin 2017, s. 128.

²³ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 51-53.

²⁴ *Ibidem*, s. 53.

²⁵ *Ibidem*, s. 58.

²⁶ C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*, tłum. E.S. Rappaport, Warszawa 1959, s. 88.

przestępstwa; sama kara powinna być zaś nieuchronna i określona w ustawie²⁷. Również Monteskiusz był zwolennikiem kary proporcjonalnej do wagi przestępstwa i rozmiarów wyrządzonej szkody lub krzywdy, kary celowej, ukierunkowanej wyłącznie na prewencję²⁸. Idee oświeceniowe oddziaływały także na polską myśl prawniczą – między innymi J. Szymanowski postulował ustawową określoność kary i przestępstwa oraz proporcjonalność i celowość każdej kary, pierwszoplanowym czyniąc cel prewencyjny (ogólno- i szczególnoprewencyjny)²⁹. Wskazywał, że celem każdej kary powinno być między innymi „nagrodzenie krzywdy i szkody wyrządzonej całej społeczności albo składającej społeczność osobie”, zwracając również uwagę na równowagę „pomiędzy krzywdą i szkodą a nagrodzeniem” i podkreślając, że przywrócenie pokrzywdzonemu stanu sprzed popełnienia przestępstwa nie jest karą i powinno mieć miejsce, ilekroć „zachodzi wina uszkodzonego majątku”³⁰. Głównym założeniem tego oświeceniowego kierunku odpowiada dzisiejsza gwarancyjna funkcja prawa karnego. W ówczesnej refleksji wyraźnie widoczne są również elementy funkcji ochronnej (w jej aspekcie prewencyjnym) oraz – w mniejszym stopniu – kompensacyjnej. Te ostatnie nie były powszechne, dostrzeżono jednak potrzebę wyrównania stanu sprzed popełnienia przestępstwa. Naprawienia szkody nie traktowano w kategoriach kary kryminalnej.

Na przełomie XVIII i XIX wieku, głównie pod wpływem filozofii I. Kanta oraz J.W.F. Hegla – twórców teorii karnych nazywanych absolutnymi, odwetowymi lub sprawiedliwymi – ukształtował się kierunek określany mianem szkoły klasycznej. I. Kant z idei sprawiedliwości (powiązanej z zasadą powszechności) wywodził proporcjonalność kary do czynu – kara powinna pozostawać w ścisłym związku z popełnionym przestępstwem. Podobnie zasadniczą tezę Hegla był związek pomiędzy przestępstwem a karą – przestępstwo jest złem, wyrazem opozycji pomiędzy egoistyczną wolą jednostki a wolą ogółu, natomiast wymierzana przez władzę państwową kara służy przewyżczeniu sprzeczności pomiędzy wolą powszechną a wolą sprawcy. W ich ocenie kara nie musi przynosić jakichkolwiek korzyści – społeczeństwu ani sprawcy, a jej wymierzenie wynika z bezwzględnego, moralnego wymogu zadośćuczynienia

²⁷ *Ibidem*, s. 138, 139; J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 57; F. Ciepły, *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej a współczesne poglądy na karę*, Lublin 2010, s. 189-191.

²⁸ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 55-56; F. Ciepły, *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej... op. cit.*, s. 187.

²⁹ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 60.

³⁰ J. Szymanowski, *Myśli o podziale księgi II-ej, Myśli do prospektu prawa kryminalnego [w:] Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór dokumentów*, S. Borkowski (wyd.), Warszawa 1938, s. 187, 191, 198; Z. Gostyński, *Karnoprawny obowiązek naprawienia szkody*, Katowice 1984, s. 16-17.

sprawiedliwości³¹. Postulaty szkoły klasycznej w nauce prawa karnego przedstawiają się następująco: kara powinna stanowić reakcję wyłącznie na przestępstwo, którego popełnienie zawsze musi skutkować wymierzeniem kary proporcjonalnej do czynu. Uzasadnieniem kary miał być sprawiedliwy odwet albo prewencja. J. Bentham, przedstawiciel drugiego nurtu myśli penologicznej w ramach szkoły klasycznej, wskazał następujące funkcje prewencji indywidualnej: unieszkodliwienie, poprawę oraz odstraszenie, jednak racji bytu kary upatrywał w prewencji generalnej. Ówczesnie zwrócono również uwagę na zasadę subiektywizacji odpowiedzialności karnej wyrażającą się zasadą winy oraz ustawową określoność czynu zabronionego³². Odzwierciedleniem poglądów szkoły klasycznej były teorie kary formułowane przez polskich przedstawicieli nauki prawa karnego. Zdaniem R. Hubego „przestępstwo narusza istniejącą harmonię stosunków społecznych, a kara przywraca naruszony porządek. Kara jest reakcją nie tylko na przestępstwo już popełnione, ale i koniecznością przywrócenia nadwyrężonej powagi prawa, z czym mamy do czynienia jeszcze po popełnieniu przestępstwa – *ergo* kara nie zwraca się wyłącznie ku przeszłości”, odwet stanowi odwieczny fundament karania, cele kary powinny kształtować jej rodzaj i wymiar – przy uwzględnieniu aktualnych stosunków i potrzeb społecznych, a karą sprawiedliwą jest kara uwzględniająca „elementy niezmiennej w czasie konieczności karania z wymogami bieżącej polityki karnej”. Według E. Krzymuskiego porządek prawny może być oparty tylko na zasadzie sprawiedliwości wymagającej odpłaty karą za popełnione przestępstwo – to obowiązkiem państwa jest wyrządzenie sprawcy dolegliwości; dolegliwość stanowi zapłatę za krzywdę wyrządzoną porządkowi prawnemu wskutek przestępstwa. Kara służy ratowaniu porządku prawnego, przez co jest pożyteczna³³. Postulatom tego okresu odpowiadają współcześnie funkcje ochronna i sprawiedliwościowa prawa karnego. W nauce szkoły klasycznej widoczne są również elementy gwarancyjne.

Mianem szkoły pozytywnej określa się kierunek negujący wolną wolę człowieka (determinizm), który pojawił się w nauce prawa karnego pod koniec XIX wieku w opozycji do szkoły klasycznej. Jego reprezentant C. Lombroso podkreślał, że przestępczość jest zjawiskiem o charakterze przyrodniczym, przestępstwo stanowi wynik zaburzeń somatycznych, a jego popełnienie nie jest wynikiem swobodnej woli sprawcy (naruszając normy prawne sprawca był do tego zdeterminowany, nie miał wyboru, nie mógł zachować się

³¹ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 61, 63-64; F. Cieply, *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej... op. cit.*, s. 199-200.

³² W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 52; J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 65-66.

³³ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 69-70.

inaczej). Inny przedstawiciel szkoły pozytywnej E. Ferri wyróżnił kilka typów przestępców, spośród których część zdeterminowana jest biologicznie (sprawcy nienadający się do poprawy), a wobec pozostałych – nadających się do poprawy – zabiegi resocjalizacyjne mają szansę powodzenia. Autor ten uważał, że kara jest nieskutecznym narzędziem w walce z przestępczością, wobec czego ustawodawca powinien z niej zrezygnować na rzecz oddziaływania prewencyjnego – stosowania reform społecznych i środków zastępujących karę, których stosowanie nie powinno być uzależnione od stopnia zawinienia, lecz dostosowane do typu sprawcy i jego możliwości adaptacyjnych do życia w społeczeństwie. Sankcje powinny stanowić środek obrony społeczeństwa, ich celem nie miało być zapewnienie sprawiedliwego odwetu. E. Ferri wysunął postulat sankcji możliwych do doprecyzowania na etapie postępowania wykonawczego (sankcje nieoznaczone). R. Garofalo zwrócił z kolei uwagę na potrzebę eliminowania z życia społecznego sprawców niebezpiecznych oraz obowiązek naprawienia przez sprawcę wyrządzonej przestępstwem szkody. Autorzy wskazywali, że wynagrodzenie szkody powstałej wskutek przestępstwa stanowi konieczne uzupełnienie kary i powinno być rozpatrywane w kategorii funkcji państwa wykonywanej w bezpośrednim interesie osoby pokrzywdzonej, proponując odszkodowanie w postaci grzywny zasądzonej na rzecz pokrzywdzonego³⁴. W rozważaniach pozytywistów dominowała funkcja prewencyjna (ochronna). Zwrócono również uwagę na inne aniżeli kara sposoby reakcji na przestępstwo – środki zabezpieczające oraz potrzebę naprawienia pokrzywdzonemu szkody wyrządzonej przestępstwem.

Również pod koniec XIX wieku, równoległe do szkoły pozytywnej, kształtowała się socjologiczna szkoła prawa karnego, skupiając uwagę na społecznym aspekcie przestępczości i kary oraz przenosząc akcent z przestępstwa na osobę przestępcy i w konsekwencji indywidualne oddziaływanie na sprawcę (resocjalizację) przy pomocy właściwie dobranej kary³⁵. Uznawany za twórcę tego kierunku F. Liszt koncentrował się właśnie na przestępcy, w związku z czym prewencja indywidualna odgrywała w jego pracach szczególną rolę. Próbując pogodzić dwie racjonalizacje kary – odwetową i celowościową, podkreślał, że jest to możliwe dzięki prewencji (cel) poprzez represję (odwet). Kara powinna być odpowiednia dla danego typu sprawcy i zapewniać: unieszkodliwienie albo eliminację sprawców

³⁴ *Ibidem*, s. 71-76.

³⁵ M. Wąsowicz, *Nurt socjologiczny w polskiej myśli prawnie karnej*, Warszawa 1989, s. 10; M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1995, s. 54; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 54.

niepoprawnych, poprawę sprawców nadających się do poprawy i poprawy wymagających oraz odstraszenie sprawców okolicznościowych³⁶. Oddziaływanie szkoły socjologicznej miało znaczenie dla kształtowania form represji w powstających na początku XX wieku kodeksach karnych – założenia tego kierunku przewidywały bowiem nie tylko kary, lecz również środki zabezpieczające (obok kary). Stopniowo zaczęto wprowadzać znane dzisiaj jako środki związane z poddaniem sprawcy próbie: warunkowe zawieszenie wykonania kary czy przedterminowe warunkowe zwolnienie z odbycia pozostałej części kary, a nadto odrębny system odpowiedzialności osób nieletnich. Za przedstawicieli kierunku socjologicznego w Polsce uważa się między innymi J. Makarewicza i W. Makowskiego. Pierwszy z nich przestępstwo i karę rozumiał jako zjawisko społeczne – kara była dlań aktem publicznej (społecznej) zemsty, której istotę stanowi dolegliwość wymierzana w imię odwetu. Wyrażał również konieczność zintegrowania odpłaty z użytecznością kary, negując jednocześnie jej kompensacyjny (odszkodowawczy) charakter³⁷. W założeniach szkoły socjologicznej na pierwszy plan wysuwa się przede wszystkim funkcja prewencyjna prawa karnego. Widoczne są również aspekty sprawiedliwościowe. Co istotne, J. Makarewicz *expressis verbis* odrzucił kompensacyjny cel kary. Stanowisko to nie uległo zmianie w polskiej nauce prawa karnego przez następne kilkadziesiąt lat.

Z początkiem XX wieku, w wyniku braku skuteczności kar kryminalnych wobec sprawców przestępstw oraz pod wpływem idei wolności, narodził się sprzeciw w stosunku do stosowania tradycyjnych form przymusu (kar) w walce z przestępczością. W ramach ruchu obrony społecznej jako kierunku zasadniczo kontestującego karę, można wskazać dwie jego odmiany. Kierunek radykalny, okreśłany też mianem subiektywnego, programowo odrzucał pojęcie kary. Kara miała zostać zastąpiona środkami obrony społecznej (środki główne, dodatkowe i policyjne, a w ich ramach środki: pozbawiające wolności, ograniczające wolności oraz środki majątkowe). Jednocześnie zwracano uwagę na konieczność humanizacji prawa karnego. Zdaniem jego przedstawicieli państwo nie posiada uprawnień do wymierzania kary, a obowiązkiem władzy publicznej jest podejmowanie działań mających na celu resocjalizację jednostki o cechach antyspołecznych. Poznanie przyczyny faktu antyspołecznego powinno umożliwić znalezienie właściwych środków zaradczych celem zapobieżenia powtórnemu zachowaniu antyspołecznemu³⁸. Środki obrony społecznej miały służyć likwidacji nieprzystosowania społecznego, stąd postulowano ich orzekanie

³⁶ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 77-78.

³⁷ *Ibidem*, s. 79-81; M. Wąsowicz, *Nurt socjologiczny... op. cit.*, s. 89-90, 162-163.

³⁸ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 82-84.

w nieokreślonym rozmiarze, precyzowanym na etapie wykonania³⁹. Kierunek umiarkowany (nowa obrona społeczna) nie zakłada całkowitej rezygnacji z dotychczasowego dorobku prawa karnego, jednak postuluje znaczące zmiany w tym zakresie – rezygnację z kary śmierci i dożywotniego pozbawienia wolności, prymat procesu indywidualnej resocjalizacji polegającej na zmianach w świadomości sprawcy, który powinien uzmysłwić sobie zagrożenie wynikające z popełnienia czynu zabronionego – zarówno dla niego, jak i dla społeczeństwa⁴⁰. Założenia ruchu obrony społecznej oscylowały w głównej mierze wokół prewencji będącej elementem ochronnej funkcji prawa karnego.

W latach 70 ubiegłego stulecia pojawiły się nowe liczne kierunki w nauce prawa karnego. Wskazuje się, że postulaty ich przedstawicieli wynikały w dużej mierze z nieefektywności modelu resocjalizacyjnego, wzrostu przestępczości, dostrzeżenia wolności i podmiotowości człowieka oraz postępującej humanizacji prawa karnego. Do powstałych w tym czasie kierunków zaliczyć należy: neoklasycyzm (nowy realizm), nieinterwencję, kryminologię radykalną, abolicjonizm, sprawiedliwość naprawczą oraz ekonomiczną analizę prawa karnego⁴¹. Podstawowym założeniem neoklasycyzmu, opartym na praktyce wymiaru sprawiedliwości, był powrót do teorii odwetu i idei sprawiedliwości, charakterystycznych dla założeń szkoły klasycznej, stąd neoklasycyzm określany jest również jako retributywizm⁴². Amerykański przedstawiciel tego kierunku A. Hirsch postulował retributywną i sprawiedliwociową racjonalizację kary, ściśle związaną z popełnionym przestępstwem, oderwaną od prognozy resocjalizacyjnej i określoną w ustawie. Zgodnie z zasadą proporcjonalności, kara powinna odpowiadać ciężarowi czynu ocenianemu według zawinienia, wyrządzonej szkody i poprzednich skazań sprawcy. Skutki, jakie kara miała osiągnąć to przede wszystkim oddziaływanie prewencyjne na potencjalnych sprawców⁴³. Kierunek nieinterwencji (*non intervention*) proponował dekryminalizację, powściągliwość w stosowaniu środków reakcji karnoprawnej oraz odejście od tradycyjnych form sprawiedliwości karnej na rzecz reakcji odszkodowawczej, mediacji czy postępowania pojednawczego⁴⁴. Kryminolog norweski N. Christie wyraził dezaprobatę względem kary pozbawienia wolności (kryminologia radykalna) oraz opowiedział się za likwidacją prawa karnego i wprowadzeniem – w miejsce reakcji karnoprawnej – innych instrumentów

³⁹ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 55.

⁴⁰ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 84-85.

⁴¹ *Ibidem*, s. 86, 90, 93.

⁴² M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 59.

⁴³ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 86-87.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 88; M. Cieślak, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 58.

rozwiązywania konfliktów społecznych, przez co uznawany jest również za przedstawiciela abolicjonizmu. Abolicjoniści przestępstwo postrzegali w kategoriach konfliktu pomiędzy członkami danej społeczności, który to konflikt należy rozwiązać. Przestępstwa nie traktowali jako złamania reguł karnoprawnych skutkujących wymierzeniem kary. W ich ocenie prawo karne powinno zostać zniesione, a kara zastąpiona wyrównaniem szkody, zadośćuczynieniem czy rekompensatą. Uwagę zwrócili więc na pokrzywdzonego, czyli osobę bezpośrednio dotkniętą przestępstwem⁴⁵. N. Christie zauważył jednak, że całkowite zniesienie systemu prawa karnego jest niemożliwe, a abolicjonizm w czystej formie nieosiągalny, stąd wysunął postulat minimalizmu (minimalizm penalny, minimalizm karny), zgodnie z którym kara stanowi jedną z wielu możliwych form reakcji na przestępstwo⁴⁶. Sprawiedliwość naprawcza (restaurująca, *restorative justice*) opiera się na idei kompensacji – naprawieniu szkody pokrzywdzonemu przestępstwem oraz restytucji naruszonych więzi społecznych. Teoria skradzionego konfliktu sformułowana przez N. Christiego zakłada, że konflikt powinien należeć (i wcześniej należał) bezpośrednio do osób w niego zaangażowanych, jednak został zawłaszczony przez prawników i innych specjalistów (organy ścigania, sądy) z jego naturalnego kontekstu społecznego. Konflikt ten został odebrany sprawcy i pokrzywdzonemu – podmiotom najbardziej zainteresowanym jego rozwiązaniem i w rezultacie przejęty przez inne osoby, najczęściej odpowiednio wykwalifikowane⁴⁷. Przedstawiciele tego kierunku negują karę powodującą w ich przekonaniu negatywne emocje i przeżycia intelektualne u sprawcy, stąd w miejsce zasady *nullum crimen sine poena* typowej dla sprawiedliwości retributywnej, proponują stosowanie reguły *nullum crimen sine obligatio* oraz ukształtowanie reakcji na przestępstwo opartej o trójstronną relację: sprawca-ofiara-wspólnota. Sprawiedliwość naprawcza w niespotykanym dotychczas w nowożytnej nauce prawa karnego wymiarze nobilituje pokrzywdzonego przestępstwem. W odróżnieniu od założeń innych kierunków pozycja tego podmiotu jest silna, gdyż pokrzywdzony nierzadko ma wpływ na tok postępowania karnego, co w rezultacie umożliwia zakończenie konfliktu (aspekt społeczny, niematerialny), najczęściej poprzez naprawienie wyrządzonej szkody (aspekt odszkodowawczy, majątkowy)⁴⁸. Właśnie naprawienie szkody albo – w szerszym ujęciu – przywrócenie stanu sprzed popełnienia przestępstwa stanowi najistotniejszy aspekt

⁴⁵ F. Ciepły, *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej... op. cit.*, s. 273-275.

⁴⁶ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 89; M. Peno, *Współczesne koncepcje uzasadnienia karania (zarys typologii)*, Acta Iuris Stetinensis 2014, nr 5, s. 140.

⁴⁷ M. Królikowski, *Sprawiedliwość retributywna wobec sprawiedliwości naprawczej*, Ius et Lex 2006, nr 1 (IV), s. 114.

⁴⁸ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 90-92.

kompensacyjnej funkcji prawa karnego. Sprawiedliwość naprawcza realizuje ideę kompensacji w prawie karnym i szerzej zostanie omówiona w Rozdziale 3 – w ramach zagadnień poświęconych kompensacyjnej funkcji prawa karnego. Powyższe kierunki (z wyłączeniem neoklasycyzmu) punktem odniesienia uczyniły rozwiązanie konfliktu społecznego, w szczególności w relacji pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym. Wygaszenie tak rozumianego konfliktu powinno nastąpić przede wszystkim poprzez naprawienie wyrządzonej przestępstwem szkody. Kilkadziesiąt lat temu wyraźnie wyodrębniły się nowe, zróżnicowane formy reagowania na przestępstwo (odszkodowanie, mediacja), współcześnie będące podstawowymi instrumentami realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

3. Racjonalizacja kary. Kompensacyjna funkcja prawa karnego i kary

Zaprezentowane powyżej kierunki w nauce prawa karnego znaczną część rozważań poświęcały środkom reakcji karnoprawnej na przestępstwo – ich rodzajowi, zasadom wymiaru lub racjonalizacji oraz uzasadnieniu samej kary. Poglądy związane z istotą kary i jej funkcjami ulegały istotnym modyfikacjom. Z tego względu złożona jest problematyka teorii (koncepcji) kary i wskazanie uzasadnienia jej stosowania. Zagadnienie to przedstawia się jako istotne, albowiem koncepcje karania związane są z modelami polityki kryminalnej, co będzie stanowiło przedmiot rozważań w kolejnym punkcie. Wskazane zostaną również funkcje kary kryminalnej, ze szczególnym uwzględnieniem funkcji kompensacyjnej.

Teorie lub też koncepcje kary w penologii rozumiane są jako uzasadnienie dla jej stosowania i określane również jako „racjonalizacja kary”⁴⁹. Powszechnie wyróżnia się dwie podstawowe koncepcje karania: bezwzględne, określane również jako retrybucyjne oraz względne, nazywane utylitarnymi albo prewencyjnymi. Teorie retrybucyjne karę postrzegają jako odpowiedź na wyrządzone przez sprawcę zło, uzasadnioną postulatem sprawiedliwego traktowania każdego człowieka i usprawiedliwioną potrzebą przywrócenia moralnej równowagi. Kara rozumiana jest więc jako sprawiedliwa odpłata, proporcjonalna do ciężaru czynu i winy. *Clou* koncepcji utylitarnych stanowi natomiast kwestia użyteczności kary, która w pierwszej kolejności powinna spełniać rolę ogólnoprewencyjną. Uzasadnieniem stosowania kary jest zatem odstraszenie innych osób oraz sprawcy od popełnienia przestępstwa⁵⁰. Teorie mieszane (utyliitaro-retrybucyjne, komunikacyjne) łączą oba

⁴⁹ J. Utrat-Milecki, *Kara. Teoria i kultura penalna: perspektywa integralnokulturowa*, Warszawa 2010, s. 41.

⁵⁰ T. Kaczmarek, *Kara kryminalna i jej racjonalizacja. Kara kryminalna, jej istota i cele* [w:] *System Prawa Karnego. Tom 5. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary*, T. Kaczmarek (red.), Warszawa 2017, s. 38-39; M. Peno, *Współczesne koncepcje uzasadnienia karania... op. cit.*, s. 137, 146; A. Kania, *Z problematyki retrybucyjnej oraz utyliitarnej sprawiedliwości karania*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2018, nr 2, s. 93-95;

powyższe elementy – z jednej strony kara postrzegana jest w kategoriach odpłaty za wyrządzone zło, z drugiej służy realizacji innych – niezwiązanych z odpłatą – celów. Karanie sprzyja przekazaniu komunikatu określonej treści konkretnym podmiotom: sprawcy komunikowana jest społeczna dezaprobata z powodu popełnionego przestępstwa, pokrzywdzony otrzymuje komunikat uznania jego krzywdy, natomiast członkom społeczeństwa przekazana zostaje informacja o przywróceniu oraz woli podtrzymywania istniejącego ładu społecznego i systemu wartości⁵¹. Zaprezentowane koncepcje kary, z uwagi na aprobatę możliwości uzasadnienia karania, określane są zbiorczo jako pozytywne. *A contrario* koncepcje negatywne odrzucają możliwość uzasadnienia karania (w postaci skrajnej uzasadnienie karania nie jest możliwe w żadnym przypadku, w postaci umiarkowanej możliwość uzasadnienia karania występuje w sytuacjach szczególnych i w przypadkach rażącego naruszenia prawa). Do koncepcji negatywnych zalicza się abolicjonizm kontestujący karę jako narzędzie represji (nie można uzasadnić celowego zadawania cierpienia) i negujący jej supremację nad innymi instrumentami (pojednaniem, mediacją, naprawieniem szkody) oraz minimalizm penalny postulujący połączenie modelu kompensacyjno-pojednawczego z tradycyjnym modelem karania – w zależności od ciężaru gatunkowego przestępstwa, w którym kara stanowi tylko jeden z możliwych środków reakcji, jak również ruch obrony społecznej dążący do eliminacji kar i stosowania środków obrony społecznej⁵². Wskazane powyżej racjonalizacje kary – tak pozytywne, jak i negatywne w ich umiarkowanej postaci – w zależności od okoliczności danej sprawy wzajemnie się nie wykluczają. Każda z nich pełni w procesie wymierzania kary odmienną rolę i ma inną funkcję do spełnienia. Zasadne jest zatem twierdzenie o ich komplementarności⁵³.

Z racjonalizacją kary związane są ściśle modele reakcji na przestępstwo. Ich typologia jest zróżnicowana, jednakże wyróżnić można następujące zasadnicze modele: retributywny, resocjalizacyjny i naprawczy⁵⁴. W literaturze wskazuje się, że powyższe stanowią koncepcje,

B. Wojciechowski, *Dyskursywno-etyczne uzasadnienie kary kryminalnej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2006, nr 3, s. 137-138.

⁵¹ M. Peno, *Współczesne koncepcje uzasadnienia karania... op. cit.*, s. 148-149; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 416; Ł. Pohl, *Prawo karne... op. cit.*, s. 345.

⁵² M. Peno, *Współczesne koncepcje uzasadnienia karania... op. cit.*, s. 135, 138-142.

⁵³ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 417; A. Zoll, *Założenia polityki karnej w projekcie kodeksu karnego*, Państwo i Prawo 1994, nr 5 (579), s. 7, 11.

⁵⁴ L. Tyszkiewicz proponuje następujące modele prawa karnego: 1. Model sprawiedliwościowy, 2. Model szczególnie-prewencyjny, 3. Model resocjalizacyjny, 4. Model abolicyjno-naprawczy, 5. Model ogólnoprewencyjny. Jak wskazuje Autor, model abolicyjno-naprawczy dąży do ograniczenia kar z jednoczesnym wyeksponowaniem interesów pokrzywdzonego, któremu zapewnia się odpowiednią pozycję w procesie karnym,

idee lub kierunki prawa karnego⁵⁵, modele karania⁵⁶ albo modele reakcji na przestępczość lub paradygmaty w prawie karnym⁵⁷. Niezależnie od nazewnictwa, ich istota pozostaje taka sama. Model retrybucyjny skupia się na wymierzeniu sprawcy czynu zabronionego kary dolegliwej, szybkiej i sprawiedliwej, traktowanej jako zemsta (odwet), mającej zapewnić bezpieczeństwo i porządek w państwie. Sprawiedliwość retrybucyjna oparta jest więc na relacji pomiędzy państwem (reprezentowanym przez władzę publiczną, tj. wymiarem sprawiedliwości) a sprawcą, przy jednoczesnym zmarginalizowaniu pozycji pokrzywdzonego. Zasadnicze pytania, wokół których ogniskuje się prezentowany model i na które stara się udzielić odpowiedzi, przedstawiają się następująco: „kto i jaką normę naruszył?” oraz „jaka kara winna zostać wymierzona sprawcy?”⁵⁸. Istotą retrybucywizmu jest ukaranie sprawcy z powodu popełnienia przestępstwa, natomiast sens wymierzanej kary sprowadza się do dolegliwości, której miernikiem pozostaje jedynie czyn oskarżonego, z wyłączeniem właściwości czy cech sprawcy. Cel reakcji na czyn zabroniony stanowi „sprawiedliwa odpłata”, która powinna być szybka i surowa⁵⁹. Niejako w opozycji do retrybucywizmu wykształcił się model resocjalizacyjny (sprawiedliwości prewencyjno-resocjalizacyjnej, sprawiedliwości wychowawczej). Zgodnie z jego założeniami, uwagę skierowano ku przyszłości oraz sprawcy przestępstwa, a nie – jak miało to miejsce w modelu poprzednim – przeszłości i czynowi przestępcemu. Karę – w myśl zasady *nemo prudens punit quia peccatum est, sed ne peccetur* – stosowano w celu zapobiegania popełnianiu przestępstw i powstrzymania sprawców, którzy swoim zachowaniem naruszyli porządek prawny, jak i sprawców potencjalnych, u których mógłby zrodzić się zamiar popełnienia przestępstwa *in spe*. Omawiany model zakłada uwzględnienie wszystkich okoliczności związanych z osobą sprawcy, między innymi jego cech, właściwości i warunków osobistych oraz sposobu życia przed popełnieniem przestępstwa (aspekt indywidualnoprewencyjny), jak również okoliczności dotyczących przestępstwa, tj. szkodliwości oraz ilości typów przestępstw

udział w mediacji ze sprawcą celem likwidacji konfliktu leżącego u źródeł przestępstwa oraz naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem. L. Tyszkiewicz, *Modele prawa karnego... op. cit.*, s. 84.

⁵⁵ M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 55-61.

⁵⁶ M. Filar, *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym* [w:] *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, S. Waltoś, B. Nita, P. Trzaska, M. Żurek (red.), Kraków 2002, s. 25-27.

⁵⁷ B. Stańko-Kawecka, *Kompensacja szkody w postępowaniu z nieletnimi w ujęciu prawnoporównawczym* [w:] *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, S. Waltoś, B. Nita, P. Trzaska, M. Żurek (red.), Kraków 2002, s. 197-199.

⁵⁸ G. Maroń, *Sprawiedliwość naprawcza a retrybucywizm w odpowiedzialności karnej*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego* 2011, z. 71, s. 113-114.

⁵⁹ M. Filar, *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa)... op. cit.*, s. 25.

w danym czasie i na określonym obszarze (aspekt ogólnoprewencyjny)⁶⁰. Trzeci z modeli nazywany naprawczym (sprawiedliwością naprawczą) w centralnym miejscu stawia obowiązki kompensacyjne związane z wyrównaniem skutków przestępstwa i najczęściej z naprawieniem szkody, przyznając pokrzywdzonemu silną pozycję procesową. Powszechnie przyjmuje się, że powstał on wskutek braku pozytywnych rezultatów oraz wysokich kosztów związanych ze stosowaniem dwóch wcześniejszych modeli. Sprawiedliwość naprawcza zostanie szerzej omówiona w punkcie dotyczącym kompensacyjnej funkcji prawa karnego, stąd w tym miejscu należy wskazać jedynie najistotniejsze kwestie odróżniające model naprawczy od pozostałych. W modelu tym przestępstwo postrzega się nie jako zachowanie skierowane przeciwko obowiązującym przepisom i naruszające ustanowione przez państwo reguły, lecz w kategoriach wyrządzenia szkody lub krzywdy indywidualnie oznaczonej osobie. W odróżnieniu od pytań-założeń typowych dla retributywizmu, model naprawczy koncentruje się na następujących kwestiach: „Komu wyrządzono szkodę (krzywdę) i w jaki sposób można ją naprawić (zadośćuczynić)?” oraz „Kto jest odpowiedzialny za szkodę (krzywdę)?”⁶¹. Sprawiedliwość naprawcza skupia się na pokrzywdzonym, uwypuklając pożądane przez obie strony konfliktu zniwelowanie szkód wyrządzonych przestępstwem, zarówno materialnych, jak i niematerialnych. Kara – inaczej niż miało to miejsce wcześniej – traktowana jest w tym modelu jako *ultima ratio*, przez co rola państwa w wymierzeniu sankcji zostaje odsunięta na drugi plan⁶².

Zagadnieniem odrębnym od uzasadnienia karania jest określenie celów (funkcji) kary kryminalnej. Kwestia ta przedstawia się jako istotna, zwłaszcza w kontekście funkcji prawa karnego *in genere*. Antycypując dalszy wywód dotyczący funkcji prawa karnego, należy wskazać, że prawu karnemu przypisywane są różne funkcje, a samo pojęcie funkcji jest niejednolite. Używane w różnych znaczeniach, najczęściej utożsamiane jest z celem (zadaniem), jaki ma zostać osiągnięty albo ze skutkami, jakie wywołuje (szerzej: Rozdział 2 i wskazana tam literatura). Od funkcji prawa karnego należy odróżnić funkcje kary będącej – choć podstawowym w akcie ukarania sprawcy przestępstwa – to jedynie określonym wycinkiem prawa karnego. Istnieje jednak pomiędzy nimi pewien związek: „przy określaniu,

⁶⁰ *Ibidem*, s. 26.

⁶¹ G. Maroń, *Sprawiedliwość naprawcza a retributywizm... op. cit.*, s. 114.

⁶² Zob. M. Filar, *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa)... op. cit.*, s. 25 i przywołana tam literatura; A. Gaberle, *Systemy reakcji na przestępczość jako odpowiedzi na „wyzwania współczesności”* [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora Stanisława Waltosia*, J. Czapska, A. Gaberle, A. Świątłowski, A. Zoll (red.), Warszawa 2000, s. 38-39; G. Maroń, *Sprawiedliwość naprawcza a retributywizm... op. cit.*, s. 113-115; J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ład społeczny*, Warszawa 2004, s. 206.

co cechują karę kryminalną, niebagatelne znaczenie mają też funkcje przypisywane prawu karnemu jako dziedzinie prawa określającej przesłanki i zasady stosowania kary kryminalnej”⁶³. Nie budzi wątpliwości, że zarówno prawo karne, jak i sama kara pełnią funkcję kompensacyjną, jednakże wydaje się, że rola funkcji kompensacyjnej prawa karnego jest inna aniżeli funkcja kompensacyjna kary kryminalnej. Z uwagi na treść Rozdziału 2, który w całości poświęcono funkcjom prawa karnego – pojęciu funkcji, charakterystyce poszczególnych funkcji oraz ich wzajemnym relacjom, w niniejszym punkcie zostaną zaprezentowane wyróżniane w literaturze funkcje kary (karania), natomiast funkcje prawa karnego – jedynie w zakresie niezbędnym do ich porównania i określenia roli kompensacji w obu przypadkach.

W pierwszej kolejności należy wskazać, iż najczęściej wymienianymi funkcjami prawa karnego są funkcje: ochronna, gwarancyjna, sprawiedliwościowa i kompensacyjna. Funkcja ochronna prawa karnego przejawia się w ochronie podstawowych wartości społecznych i realizowana jest na dwóch płaszczyznach: ustanowienia zagrożenia karą za dany typ czynu zabronionego oraz późniejszego jej zastosowania. W związku z zawartym zakazem określonego zachowania oraz nakazem wymierzenia określonej sankcji, funkcja ochronna prawa karnego oddziałuje w następujących kierunkach: represji, prewencji (oddziaływanie ogólnoprewencyjne i szczególnoprewencyjne) oraz zabezpieczenia. Funkcja gwarancyjna zabezpiecza jednostkę przed arbitralnym działaniem organów państwowych, wyraża się zapewnieniem oskarżonemu pewnych podstaw odpowiedzialności karnej i gwarancji związanych z jego sytuacją procesową. Sprawiedliwościowa funkcja prawa karnego rozumiana jest jako odpowiednia (sprawiedliwa) reakcja na popełnione przestępstwo. Współmierność tej reakcji powinna realizować i umacniać społeczne poczucie sprawiedliwości, a pokrzywdzonemu dawać satysfakcję moralną. Funkcja kompensacyjna nastawiona jest na naprawienie pokrzywdzonemu szkody lub wyrównanie krzywdy wyrządzonej wskutek przestępstwa. Prawo karne uwzględnia w ten sposób interesy tego podmiotu, dążąc do zlikwidowania konfliktu pomiędzy sprawcą a ofiarą⁶⁴. Funkcja kompensacyjna, stanowiąc element funkcji sprawiedliwościowej, w oczywisty sposób sprzyja poczuciu sprawiedliwości. Jak się wydaje – jest to kwestia na tyle doniosła w reakcji karnoprawnej (akcie sprawiedliwości), że została wyodrębniona jako samodzielna funkcja

⁶³ E. Hryniewicz-Lach, *Kara kryminalna w świetle Konstytucji RP*, Warszawa 2015, s. 51.

⁶⁴ Por. A. Marek, *Pojęcie prawa karnego, jego funkcje i podział. Funkcje prawa karnego* [w:] *System Prawa Karnego. Zagadnienia ogólne. Tom 1*, A. Marek (red.), Warszawa 2010, s. 12-21; M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 61-63; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 39-46; Ł. Pohl, *Prawo karne... op. cit.*, s. 25-34.

prawa karnego. Kompensacja rozwija więc ideę sprawiedliwości, jest zgodna z powszechnym (społecznym) oraz indywidualnym poczuciem sprawiedliwości. Współcześnie rola kompensacyjnej funkcji prawa karnego stale wzrasta.

Zagadnienie funkcji (celów) kary kryminalnej jest w istocie złożone. Wątpliwości budzi już sama definicja kary kryminalnej, albowiem rozstrzygnąć należy, czy pod tym pojęciem rozumie się karę w ścisłym tego słowa znaczeniu czy też ogół (ewentualnie niektóre) środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo. Wydaje się, że pojęcia kary kryminalnej nie sposób ograniczać jedynie tylko do grzywny, ograniczenia wolności oraz pozbawienia wolności. Pomimo że od wielu lat kary *sensu stricto* stanowią najczęściej orzekaną formę reakcji, to nie można pominąć pozostałych środków reakcji. Kara kryminalna określana jest w literaturze najczęściej jako przewidziana przez prawo osobista dolegliwość zawierająca ujemną ocenę (potępienie) zachowania sprawcy i będąca celową reakcją uprawnionych organów państwa na popełnione przestępstwo. Kara kryminalna stanowi instrument wielowymiarowy; istnieją różnice pomiędzy karą na etapie jej ustawowego zagrożenia (karą groźącą), kiedy na pierwszy plan wysuwa się element ogólnoprewencyjny oraz karą faktycznie wymierzoną (następnie wykonywaną) – w tym przypadku pierwszoplanową rolę odgrywa aspekt szczególnoprewencyjny oraz sprawiedliwościowy⁶⁵.

W odniesieniu do kary w literaturze wskazuje się następujące jej funkcje, określane też jako jej cele: ogólnoprewencyjny, szczególnoprewencyjny, sprawiedliwościowy, wychowanie sprawcy oraz cel kompensacyjny⁶⁶. Wciąż aktualna, pomimo upływu czasu i zmian stanu prawnego, pozostaje wypowiedź M. Cieślaka co do zadań, jakie ma do spełnienia kara: 1) zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości, 2) zapobieganie przestępstwom (prewencja generalna i specjalna), 3) wychowanie sprawcy, 4) naprawienie

⁶⁵ Por. T. Kaczmarek, *Kara kryminalna i jej racjonalizacja... op. cit.*, s. 12; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 414; R. Zawłocki, M. Królikowski, *Prawo karne... op. cit.*, s. 15-16; Ł. Pohl, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 344; J. Warylewski, *Prawo karne... op. cit.*, s. 403-404; E. Hryniewicz-Lach, *Kara kryminalna... op. cit.*, s. 51-52; Z. Sienkiewicz, *Pojęcie oraz cele kary kryminalnej [w:] Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, M. Bojarski (red.), Warszawa 2017, s. 329-331; A. Grześkowiak, *Pojęcie i teorie kary [w:] Prawo karne*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Warszawa 2017, s. 184-186.

⁶⁶ M. Cieślak, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 422-423; J. Warylewski, *Prawo karne... op. cit.*, s. 403; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 418-419; E. Hryniewicz-Lach, *Kara kryminalna... op. cit.*, s. 60, 64; M. Mozgawa, *Pojęcie kary, jej cele i funkcje [w:] Prawo karne materialne. Część ogólna*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2016, s. 428-429; Z. Sienkiewicz, *Pojęcie oraz cele kary kryminalnej... op. cit.*, s. 336-339; Z. Sienkiewicz, *Z rozważań o celach kary grzywny i dyrektywach jej wymiaru [w:] Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Księga jubileuszowa z okazji 70. Rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, J. Giezek (red.), Kraków 2006, s. 585.

szkody wyrządzonej przestępstwem⁶⁷. Nie należy przy tym tracić z pola widzenia okoliczności, że poza wskazanymi powyżej ogólnymi funkcjami kary kryminalnej, poszczególne kary w ścisłym tego słowa znaczeniu, funkcje te realizują w różnym natężeniu – podyktowanym specyfiką konkretnej kary. Podobnie środki karne, środki probacyjne, środki zabezpieczające oraz środki kompensacyjne posiadają swoje określone funkcje – na ogół zbieżne z ogólnymi funkcjami kary kryminalnej, jednakże prymarne funkcje poszczególnych środków reakcji karnoprawnej pozostają zróżnicowane. Na gruncie Kodeksu karnego uzasadnione jest przyjęcie mieszanej teorii kary, co daje się odczytać wprost z przepisów ustawy, w szczególności art. 53 czy art. 54 KK⁶⁸. Cele prewencyjne kary to takie oddziaływanie na społeczeństwo (prewencja ogólna) lub sprawcę przestępstwa (prewencja szczególna, indywidualna) za pomocą kary kryminalnej, które powstrzymuje przed naruszeniem reguł karnoprawnych. Działanie prewencyjne powinno kształtować pozytywne postawy w społeczeństwie oraz umacniać przekonanie o rzeczywistej ochronie określonych dóbr i adekwatnej reakcji wobec sprawców. W odniesieniu do samego sprawcy, cel prewencyjny to zarówno utrudnienie ponownego popełnienia przestępstwa, jak i ukształtowanie jego zachowania w przyszłości. Z oddziaływaniem indywidualnoprewencyjnym związany jest także cel wychowawczy polegający na przygotowaniu skazanego do życia w społeczeństwie poprzez wzbudzenie prawidłowych zachowań. Cel sprawiedliwościowy kary kryminalnej wiąże się z adekwatnością kary do społecznego poczucia sprawiedliwości, co dotyczy ustawowego zagrożenia oraz kary orzeczonej – jej rodzaju i wysokości. Sprawiedliwa kara powinna uwzględniać stopień zawinienia oraz społecznej szkodliwości czynu. Kompensacyjny cel kary oznacza działanie ukierunkowane na naprawienie szkody lub zadośćuczynienie krzywdzie wyrządzonej pokrzywdzonemu⁶⁹. Cel kompensacyjny rozumiany jest również szerzej aniżeli wyrównanie skutków przestępstwa jedynie pokrzywdzonemu – jako przywrócenie równowagi społecznej naruszonej wskutek popełnienia przestępstwa poprzez zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości. W takim ujęciu cel ten odpowiada funkcji sprawiedliwościowej kary kryminalnej. Dostrzegając problem zacierania różnic pomiędzy prawem cywilnym a prawem karnym, M. Cieślak wyróżnia kompensacyjny (naprawczy) cel kary, wskazując jednak, że kara ze swojej istoty może wypełniać kompensacyjny cel jedynie w ograniczonym zakresie

⁶⁷ M. Cieślak, *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*, Nowe Prawo 1969, nr 2, s. 211.

⁶⁸ Por. Ł. Pohl, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 348.

⁶⁹ M. Cieślak, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 421-427; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 417-419.

– w zależności od rodzaju kary oraz rodzaju wyrządzonej przestępstwem szkody⁷⁰. W tym drugim przypadku Autor zwraca uwagę na wyrządzaną przestępstwem szkodę bezpośrednią oraz szkodę wtórną – polegającą na naruszeniu przez sprawcę porządku prawnego i wprowadzeniu w ten sposób stanu społecznego niepokoju. Cele kary w przypadku każdej z wymienionych powyżej szkód są odmienne – pierwszoplanową rolę odgrywa cel kompensacyjno-naprawczy (szkoda bezpośrednia) albo cel represyjny (sprawiedliwościowy) polegający na zadośćuczynieniu społecznemu poczuciu sprawiedliwości (szkoda wtórna)⁷¹. W konsekwencji każda z wymienionych wyżej szkód powinna zostać naprawiona poprzez zastosowanie odmiennych środków reakcji karnoprawnej. Podobnie wskazuje E. Hryniewicz-Lach: „odpłata jest funkcją (zadaniem) kary służącą osiągnięciu celu kompensacyjnego, czyli zaspokojeniu poczucia sprawiedliwości: zarówno społecznego (powszechnego), jak i indywidualnego (pokrzywdzonego). Stąd na odpłatę, jako funkcję zmierzającą do takiego <<sprawiedliwościowego>> celu, rozciąga się wymóg, by była ona sprawiedliwa” oraz „celem stosowania takiej kary [sprawiedliwej – przyp. K.U.], a zatem skutkiem, jaki chce się osiągnąć dzięki jej stosowaniu, jest kompensacja szkód i krzywd wyrządzonych przestępstwem pokrzywdzonemu, jak i społeczeństwu – i jest to cel, który może być zrealizowany w procesie wymiaru sprawiedliwości, za pomocą konkretnej kary, orzeczonej w indywidualnym przypadku, a nie prawa karnego jako zbioru regulacji prawnych”⁷². Powyższe prowadzi do istotnych wniosków. Po pierwsze, kompensacyjny cel kary powinien być rozumiany jako naprawienie szkody lub zadośćuczynienie krzywdzie, jakie wyrządzone zostały pokrzywdzonemu. Szersze rozumienie szkód i krzywd jako wyrządzonych społeczeństwu prowadzi bowiem do zatracenia istoty kompensacji, zbliżając ją do zaspokojenia społecznego poczucia sprawiedliwości będącego elementem funkcji sprawiedliwościowej. Nie ulega wątpliwości, że naprawienie szkody pokrzywdzonemu mieści się w społecznym poczuciu sprawiedliwości, jednakże w kontekście ogółu środków reakcji karnoprawnej stanowi zaledwie jego wycinek. Po drugie, cel kompensacyjny stanowi element celu sprawiedliwościowego. Po trzecie, osiągnięcie każdego z celów przypisywanych karze – tak sprawiedliwościowego (kompensacyjny w szerokim tego słowa znaczeniu), jak i kompensacyjnego (właściwy, w wąskim tego słowa znaczeniu) wymaga zastosowania zróżnicowanych środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo. Nie każda bowiem sankcja posiada walor *stricte* kompensacyjny. Wracając do zaprezentowanej wcześniej definicji kary

⁷⁰ M. Cieślak, *O węzłowych pojęciach... op. cit.*, s. 210-211.

⁷¹ *Ibidem*, s. 209-211.

⁷² E. Hryniewicz-Lach, *Kara kryminalna... op. cit.*, s. 58-60.

kryminalnej rozumianej jako zamierzona dolegliwość zawierająca ujemną ocenę zachowania sprawcy i będąca reakcją uprawnionych organów, należy zwrócić uwagę na kluczową kwestię dolegliwości kary kryminalnej. Dolegliwość kary ściśle związana jest z jej celem sprawiedliwościowym⁷³. Jak wskazywał J. Makarewicz – kwintesencją kary jest odwet – „kara z istoty swej jest odpłatą i niczym innym (...), nie jest nigdy odszkodowaniem dla pokrzywdzonego”⁷⁴. Naprawienie szkody oraz zadośćuczynienie za doznaną krzywdę są środkami w istocie cywilnoprawnymi – ich stosowanie w procesie karnym w ramach reakcji na przestępstwo uzasadnia przede wszystkim względ na ochronę interesów pokrzywdzonego. W obecnym stanie prawnym środki kompensacyjne (obowiązek naprawienia szkody i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę) wyłączono spod reżimu dyrektyw wymiaru kary (art. 56 KK). Z tychże względów, pomimo że stanowią pewną formę reakcji na przestępstwo, często towarzysząc karze i środkom karnym, pozbawione są kluczowego dla kary kryminalnej elementu dolegliwości i nie stanowią narzędzia represji. Uzasadnia to przyjęcie, że funkcja kompensacyjna kary jest funkcją drugorzędną. W pełni realizują ją jedynie obowiązek naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązka będące środkami kompensacyjnymi. Stosowanie tych środków ma przede wszystkim umożliwić pokrzywdzonemu uzyskanie należytej satysfakcji materialnej, przyczynić się do kształtowania właściwych postaw społecznych oraz w pewnym stopniu pełnić rolę sprawiedliwościową⁷⁵. W tym miejscu sygnalizacyjnie należy zwrócić uwagę na zróżnicowane nazewnictwo i w konsekwencji – charakter środków kompensacyjnych *sensu largo*. Na gruncie ustaw karnoprawnych instrumenty te nie są jednolite – jako środek reakcji stanowią bowiem środki kompensacyjne niepodlegające dyrektywom karania, element probacji (Kodeks karny), środki karne, obowiązki dodatkowe, środki oddziaływania społecznego (Kodeks wykroczeń) czy środki wychowawcze albo inne środki (Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich), natomiast dokonana kompensacja wpływa na wymiar kary – jej nadzwyczajne złagodzenie, odstąpienie od wymierzenia albo niepodleganie karze (Kodeks karny – art. 295, art. 307 oraz art. 296 § 5 KK). Niewątpliwie każdy z tych środków – bez względu na nazewnictwo szerszej kategorii środków reakcji karnoprawnej, do której należą – pełni funkcję kompensacyjną w ścisłym tego słowa znaczeniu. Potrzeba spełnienia

⁷³ B. Janiszewski, *Dolegliwość jako element współczesnej kary kryminalnej* [w:] *Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Księga jubileuszowa z okazji 70. Rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, J. Giezek (red.), Kraków 2006, s. 303.

⁷⁴ M. Wąsowicz, *Nurt socjologiczny... op. cit.*, s. 174.

⁷⁵ Por. W. Cieślak, *Próba określenia charakteru prawnego nawiązki na gruncie obowiązującego prawa karnego* [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Bielsko-Biała 2006, s. 85.

kompensacyjnego celu kary dostrzeżona została również w literaturze obcojęzycznej – wysunięto bowiem postulat sprowadzenia kary jedynie do funkcji restytucyjnej (głównym uzasadnieniem kary jest odszkodowanie dla ofiary przestępstwa)⁷⁶.

Wszystkie wskazane funkcje prawa karnego oraz kary kryminalnej są komplementarne, nie należy ich przeciwstawiać. Wśród funkcji prawa karnego i funkcji kary różne miejsce przypada funkcji kompensacyjnej. O ile kompensacyjna funkcja kary stanowi funkcję drugorzędną, tak kompensacyjna funkcja prawa karnego jest silniejsza. Prawo karne jest bowiem właściwe naprawieniu szkody wyrządzonej przestępstwem, jednakże nie następuje to przy pomocy instrumentu, jakim jest kara kryminalna, lecz dzięki specjalnej kategorii środków służących wyrównaniu skutków przestępstwa w relacji pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym.

4. Polityka karania a kompensacyjna funkcja prawa karnego

Zagadnieniem związanym z problematyką poruszoną dotychczas w niniejszym rozdziale i wymagającym odrębnego omówienia jest kwestia kompensacji w ramach polityki kryminalnej. Wydaje się bowiem, że współcześnie kompensacja stanowi istotny wyznacznik stanowienia prawa, o czym świadczą chociażby założenia Kodeksu karnego z 1997 roku i jego kolejne nowelizacje wprowadzające zróżnicowane instrumenty materialnoprawne, zawierające element naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Zaprezentowane w poprzednich punktach kierunki w nauce prawa karnego, poglądy na jego istotę oraz racjonalizacje karania nie pozostają w tym kontekście bez znaczenia. Wskazuje się, że filozofia prawa czy też racjonalizacja karania powinny wyznaczać i uzasadniać kierunki polityki kryminalnej oraz konkretne rozwiązania legislacyjne, stanowiąc jednocześnie „ośrodek refleksyjnej krytyki sposobu funkcjonowania systemu karania”⁷⁷. Modele polityki kryminalnej są pewną konsekwencją koncepcji uzasadniających stosowanie kary (koncepcji karania), w związku z czym wyróżnia się przykładowo: model retributywny, utylitarny oraz model alternatywnej reakcji na czyny przestępne⁷⁸. Jak wskazano powyżej, uzasadnienie stosowania kary jest zróżnicowane. Podobnie niejednolite są kierunki polityki

⁷⁶ R. Barnett, *Restitution: A New Paradigm of Criminal Justice*, „Ethics”, vol. 87, 1977, s. 279-301; *Idem*, *The Justice of Restitution*, „American Journal of Jurisprudence”, vol. 25, 1980, s. 117-132; T. Campbell, *Compensation as Punishment*, „University of New South Wales Law Journal”, vol. 7, 1984, s. 338-361 *cit. per*: W. Sadurski, *Teoria sprawiedliwości. Podstawowe zagadnienia*, Warszawa 1988, s. 251.

⁷⁷ M. Peno, *Co powinna dać polityce kryminalnej filozofia prawa?* [w:] *Prawo i polityka w sferze publicznej. Perspektywa zewnętrzna*, P. Jabłoński, J. Kaczor, M. Pichlak (red.), Wrocław 2018, s. 43.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 51.

kryminalnej w polskim prawie karnym. Różnice pomiędzy poszczególnymi koncepcjami i modelami często ulegają zatarciu, stąd przyjęcie jednej tylko racjonalizacji karania czy modelu polityki przedstawia się jako niezasadne. We współczesnej nauce prawa karnego przyjmuje się je w zasadzie łącznie⁷⁹. W aktualnym stanie prawnym obecne są rozwiązania zarówno materialnoprawne, jak i procesowe z wiodącą rolą kompensacji. Kompensacja przedstawia się zatem jako ważna dyrektywa polityki kryminalnej.

Polityka kryminalna określana jest w literaturze jako system twierdzeń o potrzebie i sposobie realizacji ochrony aktualnych stosunków społecznych przy pomocy karnoprawnych zakazów. Zajmuje się ona społecznymi następstwami przestępczości oraz jej przeciwdziałaniem i obejmuje zagadnienia reakcji na zachowania przestępcze, w tym określenie katalogu czynów zabronionych, środków reakcji karnej i zasad odpowiedzialności karnej, czyli politykę: tworzenia prawa karnego, ścigania przestępstw, stosowania kar za przestępstwa (polityka karna) oraz politykę wykonywania kar⁸⁰. Polityka kryminalna składa się więc z trzech następujących elementów: działalności legislacyjnej, polityki karnej rozumianej jako stosowanie systemu środków karnych i pozakarnych, obejmującej działania organów ścigania, stosowanie środków zapobiegawczych i system sądowego wymiaru kary oraz polityki wykonawczej⁸¹. Na przestrzeni wieków nastąpiła swoista ewolucja karania – „od kary śmierci do kary więzienia, od kary więzienia do kar wolnościowych, od kar wolnościowych do sprawiedliwości naprawczej i abolicjonizmu”⁸². Na zmiany w polityce kryminalnej wpływ mają przemiany społeczne, prawo międzynarodowe i standardy w nim zawarte, dotychczasowe funkcjonowanie systemu sankcji czy zagrożenie przestępczością. Niebagatelne znaczenie odgrywa również określona wizja władzy państwowej kierującej się doraźnymi interesami politycznymi, często sprzecznymi z racjonalną polityką kryminalną. Politykę karną jako sposób posługiwania się środkami reakcji karnoprawnej na przestępstwo wyznaczają przepisy części ogólnej Kodeksu karnego (katalog, zasady stosowania i wymiaru kary, jej dyrektywy) oraz części szczególnej (zagrożenie karą). Na tej podstawie możliwe jest odtworzenie założeń przyjętych w Kodeksie karnym⁸³. Istotne uzupełnienie treści przepisów

⁷⁹ Por. E. Hryniewicz-Lach, *Kara kryminalna... op. cit.*, s. 52.

⁸⁰ R. Zawłocki, *Kryminalizacja obrotu gospodarczego w Polsce [w:] Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Bielsko-Biała 2006, s. 216; M. Peno, *Co powinna dać polityce kryminalnej... op. cit.*, s. 43 i wskazana tam literatura.

⁸¹ W. Jarocho, *Polityka karna – strategia punitywna czy liberalna*, *Studia Prawnoustrojowe* 2012, nr 15, s. 49-50.

⁸² M. Peno, *Autonomia-przymus-granice karania (uwagi na tle filozofii Josepha Raza)*, *Acta Iuris Stetinensis* 2016, nr 4 (16), s. 96.

⁸³ T. Lipski, *Polityka karna w założeniach nowego Kodeksu karnego*, *Roczniki Nauk Prawnych* 1998, tom VIII, s. 117-118.

stanowi uzasadnienie projektu ustawy karnej z 1997 roku: „reforma prawa i procesu karnego zmierza do istotnej zmiany statusu pokrzywdzonego w procesie karnym i w postępowaniu przygotowawczym, co wiąże się z filozofią karania odmienną od dotychczasowej, zdominowanej przez interes państwa (zbyt daleko posunięte <<upaństwowienie karania>>), sprowadzającej się w istocie do ukarania sprawcy, niedoceniającej restytucji i kompensacji oraz pomijania ważnej roli rozwiązania konfliktu społecznego, jaki powstał pomiędzy sprawcą i pokrzywdzonym przez popełnienie przestępstwa. W prawie karnym materialnym wiąże się to z rolą, jaką przywiązuje się do zapobiegnięcia przez sprawcę powstaniu szkody, co może prowadzić do niepodlegania karze (...), nadzwyczajnego złagodzenia kary (...) czy odstąpienia od wymierzenia kary [np. w wypadku dobrowolnego naprawienia szkody w całości (...)]”⁸⁴. Jednym z istotnych założeń reformy prawa karnego w latach 90. było więc obniżenie poziomu jego represyjności i ukształtowanie polityki karnej, w której surowość stosowanych sankcji nie stanowi jedynej (naczelnej) zasady kształtującej prawnokarłą reakcję na przestępstwo⁸⁵. Senat Rzeczypospolitej Polskiej, nawiązując do założeń Kodeksu karnego, w roku 2004 podjął uchwałę dotyczącą polityki karnej w Polsce następującej treści: „nowa polityka karna powinna być oparta na idei sprawiedliwości naprawczej, zgodnie z którą postępowanie karne nie koncentruje się na odwecie, lecz zmierza do zadośćuczynienia pokrzywdzonemu i społeczności oraz do poprawy sprawcy (...). Wśród tych obowiązków najważniejszym powinno być naprawienie szkody i krzywdy moralnej wyrządzonej pokrzywdzonemu (...). Realizacji idei wszechstronnego naprawienia szkód wynikłych z przestępstwa i zapobiegania powtórnemu popełnianiu przestępstw dobrze służy mediacja (...)”⁸⁶. Założeniem Kodeksu karnego z 1997 roku jest więc zasada *ultima ratio* prawa karnego (kary) oraz potrzeba racjonalizacji polityki wymierzania kar kryminalnych, podstawą której uczyniono rozwiązanie konfliktu społecznego, w szczególności poprzez naprawienie wyrządzonej przestępstwem szkody⁸⁷. *In praxi* postulat racjonalizacji polityki karania powinien oznaczać w pierwszej kolejności poszukiwanie środków reakcji karnoprawnej

⁸⁴ I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak (opracowanie redakcyjne), *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami. Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego. Kodeks karny wykonawczy*, Warszawa 1997, s. 146-147.

⁸⁵ Por. K. Krajewski, *Nowa kodyfikacja karna a polityka karna w Polsce w latach 1990-2005*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2008, nr 1, s. 6.

⁸⁶ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 czerwca 2004 r. w sprawie polityki karnej w Polsce, Monitor Polski nr 26 poz. 431.

⁸⁷ M.S. Kamiński, *Ramy aksjologiczne i polityczno-kryminalne Kodeksu karnego z 1997 roku*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 2002, nr 1 (221), s. 76.

łagodniejszych od kary pozbawienia wolności⁸⁸, a w przypadku wyrządzenia szkody – dążenie do pojednania i wyrównania skutków przestępstwa, nawet kosztem wymierzenia kary kryminalnej.

W wyniku kolejnych zmian przepisów, od 1997 roku, polityka tworzenia prawa staje się w coraz większym stopniu nastawiona na naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem i samego pokrzywdzonego⁸⁹. Tytułem przykładu można wskazać na rezygnację z zamkniętego katalogu czynów zabronionych, po popełnieniu których możliwe było orzeczenie obowiązku naprawienia szkody, wprowadzenie środka w postaci zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, wyodrębnienie środków kompensacyjnych jako formy reakcji na przestępstwa, wprowadzenie instytucji umorzenia kompensacyjnego (art. 59a KK⁹⁰, następnie uchylony) czy propozycja kryminalizacji zachowania polegającego na uchylaniu się od wykonania środka kompensacyjnego (projektowany art. 244c KK⁹¹). Zmiany obejmują nie tylko regulacje materialnoprawne. Również Kodeks postępowania karnego zawiera rozwiązania wspierające naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę. Należą do nich przede wszystkim postępowanie mediacyjne oraz tryby konsensualne. Dokładne omówienie nowelizacji uwzględniających aspekt kompensacyjny na gruncie obu aktów prawnych zawarto w Rozdziale 3, stąd też w tym miejscu można poprzestać na ogólnej

⁸⁸ F. Ciepły, *Sprawiedliwościowa racjonalizacja wymiaru kary...* op. cit., s. 345.

⁸⁹ Por. K. Krajewski, *Zasada humanizmu a współczesne tendencje polityki kryminalnej* [w:] *Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Księga jubileuszowa z okazji 70. Rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, J. Giezek (red.), Kraków 2006, s. 403.

⁹⁰ Art. 59a [Umorzenie postępowania]

§ 1. Jeżeli przed rozpoczęciem przewodu sądowego w pierwszej instancji sprawca, który nie był uprzednio skazany za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy, pojednał się z pokrzywdzonym, w szczególności w wyniku mediacji i naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie, umarza się, na wniosek pokrzywdzonego, postępowanie karne o występki zagrożony karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności, a także o występki przeciwko mieniu zagrożony karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, jak również o występki określony w art. 157 § 1.

§ 2. Jeżeli czyn został popełniony na szkodę więcej niż jednego pokrzywdzonego, warunkiem zastosowania § 1 jest pojednanie się, naprawienie przez sprawcę szkody oraz zadośćuczynienie za wyrządzoną krzywdę w stosunku do wszystkich pokrzywdzonych.

§ 3. Przepisu § 1 nie stosuje się, jeżeli zachodzi szczególna okoliczność uzasadniająca, że umorzenie postępowania byłoby sprzeczne z potrzebą realizacji celów kary.

⁹¹ Art. 244c Ustawy z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw:

§ 1. Kto uchyla się od wykonania orzeczonego przez sąd środka kompensacyjnego, o którym mowa w art. 46, w postaci obowiązku naprawienia szkody, obowiązku zadośćuczynienia za doznaną przez inną osobę krzywdę lub nawiązki, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat.

§ 2. Nie podlega karze sprawca przestępstwa określonego w § 1, który wykonał w całości orzeczonego wobec niego środek kompensacyjny:

1) nie później niż przed upływem 30 dni od dnia pierwszego przesłuchania w charakterze podejrzanego, lub

2) nie później niż przed upływem terminu określonego zgodnie z § 3.

§ 3. Jeżeli z uwagi na rozmiar świadczenia będącego przedmiotem środka kompensacyjnego jego uiszczenie w całości przez sprawcę w terminie wskazanym w § 2 pkt 1 jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, prokurator może wyznaczyć sprawcy stosowny termin do wykonania tego obowiązku, nieprzekraczający 12 miesięcy.

konstatacji, że kompensacja stanowi istotny wyznacznik stanowienia prawa, w szczególności rozwiązań zmierzających do racjonalnego ukształtowania polityki karania. Jak wskazano powyżej, polityka kryminalna składa się z kilku elementów, między innymi z polityki tworzenia prawa i stosowania środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo. Nawet najlepsze rozwiązania legislacyjne nie wpłyną pozytywnie na politykę karania bez ich właściwego stosowania. Obecnie zauważalny jest wyraźny rozdźwięk pomiędzy pierwotnymi założeniami Kodeksu karnego a obecną polityką legislacyjną (między innymi polegającą na kryminalizacji nowych zachowań i podwyższaniu zagrożenia karą za przestępstwa czy uchyleniu przepisów art. 59a KK), jak również praktyką wymiaru sprawiedliwości, gdzie dominującą sankcją wciąż jeszcze pozostaje kara pozbawienia wolności⁹².

W pełni należy zgodzić się z następującymi stwierdzeniami: „model wymiaru kary musi uwzględniać interesy pokrzywdzonych w odniesieniu do tych wszystkich przestępstw, w których można ich zidentyfikować. W tych razach wiodące znaczenie przyznać należy funkcji kompensacyjnej prawa karnego i to przez pryzmat naprawienia szkody widzieć należy proces wymierzania sankcji w prawie karnym” oraz „nowoczesny system sankcji oparty być powinien na piramidzie oddziaływania, na spodzie której powinny znajdować się środki reakcji oparte na metodach szeroko pojętej sprawiedliwości naprawczej, po które należy sięgać najczęściej. Dopiero, jeśli procedury sprawiedliwości naprawczej zawodzą lub okażą się niewystarczające, sięgać należy po tradycyjne środki oparte na prawie karnym, zaczynając od najłagodniejszych, stopniując sankcje, aż po pełną izolację. Ogniskową, wokół której skupiać należy uwagę, powinna być kompensacja szkód pokrzywdzonym”⁹³. Argument przemawiający za regulacją obowiązku naprawienia szkody w ramach procesu karnego stanowią względy polityczno-kryminalne, albowiem nie ma potrzeby i nie powinno się na wszystkie przestępstwa reagować za pomocą kary. Ustawodawca zdaje się jednak mieć odmienną wizję polityki kryminalnej, nierzadko sprzeczną z wyjściowymi założeniami Kodeksu karnego. Uchylenie art. 59a KK stanowiącego o umorzeniu postępowania na wniosek pokrzywdzonego, jeżeli w całości została naprawiona szkoda wyrządzona przestępstwem i spełnione zostały pozostałe przesłanki oraz zwiększanie zagrożenia karami za poszczególne typy przestępstw to tylko niektóre przykłady zmian przepisów stojących w opozycji do pierwotnej wizji polityki kryminalnej. Takie ukształtowanie instytucji

⁹² Zob. statystyki prawomocnych skazań według rodzajów przestępstw i wymiaru kary w latach 2008-2018, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 14.10.2019] oraz kolejne ustawy nowelizujące Kodeks karny, które podnoszą zagrożenie karą.

⁹³ W. Zalewski, *Kara kryminalna i jej racjonalizacja. Sprawiedliwość naprawcza* [w:] *System Prawa Karnego. Tom 5. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary*, T. Kaczmarek (red.), Warszawa 2017, s. 125, 128.

związanych z wymiarem kary w oczywisty sposób wpływa na politykę karania i stosowanie środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo, w tym środków kompensacyjnych.

5. Podsumowanie

Zaprezentowane powyżej najistotniejsze założenia kierunków (szkół) w nauce prawa karnego mają w dużej mierze charakter uproszczony, jednakże w ocenie autora niniejszej pracy wystarczający do poczynienia pewnych uwag, będących punktem wyjścia dla dalszych rozważań. Historycznie ukształtowały się rozmaite kierunki, a zasięg ich oddziaływania na naukę prawa karnego, zarówno w aspekcie terytorialnym, jak i czasowym, był zróżnicowany. Równie zróżnicowane były poglądy ich przedstawicieli na kwestię odpowiedzialności karnej oraz ukształtowania karnoprawnej reakcji na przestępstwo. W tradycyjnym spojrzeniu na istotę prawa karnego kompensacja występowała rzadko (albo nie występowała w ogóle), co spowodowane było ścisłym rozgraniczeniem prawa karnego i cywilnego. Cele kary rozpatrywano przede wszystkim w kategoriach sprawiedliwej odpłaty lub zapobiegania przestępstwom. Niemniej jednak w poglądach niektórych przedstawicieli kompensacja pojawiała się jako element, który powinien współkształtować reakcję na czyn zabroniony. Od lat 70 XX wieku wzrastało zainteresowanie kompensacją i osobą pokrzywdzonego – kierunek nieinterwencji, abolicjonizm oraz sprawiedliwość naprawcza stanowią alternatywę dla tradycyjnie pojmowanego wymiaru sprawiedliwości, na pierwszym planie stawiając instrumenty kompensacyjne, mediacyjne i pojednawcze, a nawet zastąpienie kary kryminalnej kompensacją. Na podstawie spostrzeżeń dokonanych w niniejszym rozdziale można dostrzec pewne zależności pomiędzy poszczególnymi koncepcjami prawa karnego a współczesnymi funkcjami prawa karnego. Nie budzi wątpliwości, że część tych poglądów przekłada się na istotę prawa karnego wyrażaną jego funkcjami. Istota prawa karnego determinuje bowiem jego funkcje. Kompensacja pełni w tych rozważaniach rolę szczególną, a to z uwagi na okoliczność, iż nie zawiera elementu dolegliwości typowego dla kary kryminalnej, co z kolei ma znaczenie dla rozumienia funkcji kompensacyjnej w odniesieniu zarówno do prawa karnego w ogólności, jak i kary – jako istotnego (choć nie niezbędnego) elementu prawa karnego. Sama bowiem kara kryminalna zasadniczo pozbawiona jest pierwiastka kompensacyjnego w ścisłym tego słowa znaczeniu, natomiast prawo karne – jako właściwe dla wyrównania pokrzywdzonemu wszelkich skutków przestępstwa – pełni funkcję kompensacyjną. Jak wskazano powyżej, modele polityki karania powinny być zróżnicowane – w odniesieniu do sytuacji, kiedy wymierzenie kary kryminalnej nie okaże się nieodzowne, a zastosowanie środków kompensacyjnych w szerokim tego słowa

znaczeniu możliwe – kara kryminalna powinna zostać zastąpiona kompensacją. W polskim prawie karnym istnieją instrumenty na to pozwalające, jednak w funkcjonującym modelu prawa karnego kompensacja wciąż odgrywa rolę drugoplanową. Poczynione uwagi dotyczące różnych aspektów kompensacji – występującej w ramach koncepcji prawa karnego, jego funkcji oraz elementu polityki kryminalnej prowadzą do wniosku, że obecnie kompensacyjna funkcja prawa karnego może być funkcją równorzędną wobec pozostałych funkcji prawa karnego. Urzeczywistnienie tych postulatów wymaga jednak odmiennej polityki karania – w mniejszym stopniu nastawionej retrybucyjnie, gdzie kary wciąż odgrywają podstawowy środek karnoprawnej reakcji na czyn zabroniony, a instrumenty kompensacyjne jedynie je uzupełniają.

Rozdział 2

Funkcje prawa karnego

1. Uwagi wprowadzające

Ochrona dóbr, sprawiedliwe ukaranie sprawcy przy jednoczesnym zapewnieniu minimalnych gwarancji temu podmiotowi, prewencja, wychowanie oraz możliwość zrekompensowania pokrzywdzonemu poniesionej straty to obecnie najczęściej formułowane oczekiwania wobec prawa karnego. Funkcje prawa karnego na przestrzeni lat ulegały zmianom, głównie w wyniku dokonujących się przemian społecznych. Doprowadziło to do różnego postrzegania roli prawa karnego w systemie prawnym. Wskazane zadania stawiane prawu karnemu – urzeczywistniane poprzez różnorodne instrumenty ujęte w ustawach karnych – wyrażają się funkcjami, jakie ma ono spełniać. We współczesnej literaturze, po roku 1997, najczęściej wyróżnia się cztery podstawowe obszary działania prawa karnego. Wśród najczęściej wymienianych funkcji prawa karnego znajdują się funkcje: ochronna, gwarancyjna, sprawiedliwościowa oraz kompensacyjna. Każda z nich zorientowana jest na odmienne aspekty: ochronę dóbr prawnych poprzez prewencję i represję, określone gwarancje dla sprawcy czynu zabronionego, jego sprawiedliwe ukaranie poprzez wymierzenie stosownej sankcji oraz naprawienie szkody lub zadośćuczynienie krzywdzie osobie pokrzywdzonej.

Rozważania w przedmiocie każdej ze wskazanych funkcji, w tym w szczególności funkcji kompensacyjnej jako istoty problematyki podjętej w niniejszej dysertacji, poprzedzić należy ogólniejszą refleksją o funkcjach prawa w ogóle, albowiem pojęcie to nie jest w literaturze rozumiane jednolicie. W rozdziale tym przedstawiono pojęcie funkcji oraz dokonano charakterystyki następujących funkcji prawa karnego: ochronnej, sprawiedliwościowej, gwarancyjnej oraz kompensacyjnej – celem wskazania, w jakiej relacji poszczególne funkcje prawa karnego pozostają względem siebie. Jest to zagadnienie istotne, albowiem wydaje się, że funkcja kompensacyjna stanowi immanentny element funkcji sprawiedliwościowej i nie pozostaje w sprzeczności z pozostałymi funkcjami prawa karnego. Podkreślić należy, że przedmiotem rozważań uczyniono funkcje prawa karnego materialnego, wobec którego funkcje procesu karnego (częściowo odmienne) pozostają wtórne. Niemniej jednak w rozdziale tym podjęto zagadnienie celów postępowania karnego pełniącego – podobnie jak prawo karne materialne – funkcję sprawiedliwościową, gwarancyjną

czy kompensacyjną. Funkcje te realizowane są bowiem przy pomocy instrumentów karnoprosesowych w sposób właściwy uregulowaniom proceduralnym.

2. Pojęcie funkcji prawa

Zagadnienie funkcji prawa należy wiązać z funkcjami prawa *in genere*, funkcjami systemu prawnego, funkcjami określonych gałęzi prawa, instytucji prawych jak również poszczególnych przepisów. Tematyka funkcji podejmowana jest często w ramach wykładów wprowadzających w daną dyscyplinę prawa, a Autorzy poprzestają zazwyczaj na wyliczeniu określonych funkcji, nie wskazując jednocześnie, w jakim znaczeniu używają tego pojęcia⁹⁴.

Świadome posługiwanie się tytułowym zagadnieniem niniejszej pracy wymaga nieco dokładniejszego wyjaśnienia pojęcia funkcji prawa. Punktem wyjścia dla dalszego toku wywodu jest więc jego określenie, co – z uwagi na istniejące w tym zakresie rozbieżności w doktrynie spowodowane niejednoznacznością terminu – nie jest zadaniem łatwym. Wychodząc od znaczenia używanego na gruncie języka powszechnego, wskazać należy, że słownik języka polskiego definiuje funkcję jako zadanie, znaczenie kogoś lub czegoś w jakichś okolicznościach⁹⁵ albo jako działanie, funkcjonowanie; rolę, zadanie⁹⁶ czy też rolę odgrywaną przez coś, zadanie czegoś⁹⁷. Z kolei zgodnie z objaśnieniem zawartym w słowniku wyrazów obcych, w znaczeniu relewantnym dla podejmowanej tematyki, funkcja oznacza działanie, funkcjonowanie, rolę, zadanie czegoś⁹⁸. Na powyższym można by poprzestać i skonstatować, że funkcje prawa to zadania, jakie prawo ma do zrealizowania. Działanie oznacza pewną aktywność, co w połączeniu z określeniem „funkcjonowanie” uprawniałoby nadto do stwierdzenia, że chodzi o funkcję faktycznie realizowaną, a nie tylko postulowaną. Powyższa analiza byłaby jednak powierzchowna i w rezultacie niezadowalająca. Sięgając zatem do dorobku literatury, co – w kontekście zaprezentowanych definicji przedstawia się jako konieczne – należy wskazać, że w piśmiennictwie rozróżnia się kilka znaczeń terminu funkcja. W jednym ze starszych opracowań poświęconym społecznym poglądom na funkcje prawa M. Borucka-Arctowa przedstawia najczęściej spotykane w naukach prawnych określenia funkcji, wyróżniając funkcje rozumiane jako:

- 1) podstawowe kierunki działalności (aktywności) określonej organizacji, instytucji,

⁹⁴ I. Bogucka, *Funkcje prawa... op. cit.*, s. 7; Z. Ziemiński, *Wstęp do aksjologii dla prawników*, Warszawa 1990, s. 81-82.

⁹⁵ <https://sjp.pl/funkcja> [dostęp: 12.05.2018].

⁹⁶ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego, Tom pierwszy... op. cit.*, s. 619.

⁹⁷ B. Dunaj (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego... op. cit.*, s. 262.

⁹⁸ E. Sobol (red.), *Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe*, Warszawa 1997, s. 369.

- 2) cele działania,
- 3) sposoby, metody, środki dla realizacji tych celów,
- 4) zespół następstw, skutków społecznych, wywołanych przez działanie określonej instytucji bądź przez oddziaływanie określonego systemu normatywnego⁹⁹.

Dostrzegając wieloznaczność terminu oraz niebezpieczeństwo nieświadomego używania pojęcia „funkcja prawa” w różnych znaczeniach, M. Borucka-Arctowa proponuje posługiwanie się tym terminem w dwojakim znaczeniu. Pierwsze z nich, związane z celami prawa, określane jest jako funkcja założona i oznacza oczekiwania lub wymagania w stosunku do prawa. Drugie znaczenie związane jest ze społecznymi następstwami, skutkami działania prawa (funkcja realizowana)¹⁰⁰.

Również I. Bogucka wskazuje cztery zasadnicze pojęcia funkcji: relacji, roli, celu oraz skutku, wyróżniając je ze względu na analizę przedmiotowego pojęcia dokonaną przy uwzględnieniu sposobów rozumienia funkcji zarówno na gruncie języka naturalnego, jak i na podstawie literatury naukowej (prawniczej, socjologicznej)¹⁰¹. Pierwsze z nich (funkcja jako relacja) związane jest z matematycznym pojęciem funkcji, którego nie używa się w naukach społecznych, głównie z uwagi na jego nieprzydatność¹⁰², przez co pozostanie poza zakresem dalszych rozważań. Pojęcie funkcji jako działania (roli) nawiązuje do zaprezentowanych powyżej definicji słownikowych i dotyczy pewnej aktywności. Czasownikiem odpowiadającym temu znaczeniu słowa funkcja jest czasownik „funkcjonować”, oznaczający między innymi bycie sprawnym lub wykonywanie właściwych czynności. Wobec tego funkcja w znaczeniu działania (roli) dotyczy określonego sposobu działania pewnej całości, stosownie do przeznaczenia¹⁰³. Określenie funkcji jako roli w odniesieniu do systemów społecznych używane jest dla działań utrzymujących lub przywracających w systemie stan pożądany, akceptowany czy też uznawany za normalny lub typowy¹⁰⁴. Wskazuje się nadto, iż mówiąc o społecznej roli czegoś (albo kogoś), ma się zazwyczaj na myśli pewne oczekiwania, że dana instytucja będzie w określony sposób

⁹⁹ M. Borucka-Arctowa, *Spoleczne funkcje prawa formułowane w doktrynie, ustawodawstwie i orzecznictwie* [w:] *Spoleczne poglądy na funkcje prawa*, M. Borucka-Arctowa (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982, s. 7; *Eadem*, *Funkcje prawa socjalistycznego* [w:] *Prawo socjalistyczne. Współczesne problemy teoretyczne*, H. Rot (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989, s. 262.

¹⁰⁰ M. Borucka-Arctowa, *Spoleczne funkcje prawa... op. cit.*, s. 8.

¹⁰¹ I. Bogucka, *Funkcje prawa... op. cit.*, s. 9.

¹⁰² *Ibidem*, s. 26.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 27-30; Z. Ziemiński, *O pojmowaniu celu, zadania, roli i funkcji prawa... op. cit.*, s. 20.

¹⁰⁴ I. Bogucka, *Funkcje prawa... op. cit.*, s. 43.

oddziaływać na jakiś układ społeczny¹⁰⁵. W zależności od rozłożenia akcentów – albo na kwestię użyteczności elementu albo na świadomość w dążeniu do realizowania założonych stanów rzeczy – pojęcie funkcji-rola bywa sprowadzane do dwóch zgoła odmiennych znaczeń: skutku (zainteresowanie efektami działania) albo celu (oczekiwania łączone z działaniem elementu) wyodrębnionymi jako dwa kolejne znaczenia. Pojęcie funkcji jako celu występuje na gruncie języka powszechnego (zgodnie z określeniami słownikowymi) i przedstawić je można jako powinność realizowania lub też osiągnięcia przez pewne działania jakiegoś wyznaczonego celu, zadania czy też stanu rzeczy będącego przedmiotem czyjegoś dążenia. Formułując zatem myśl, że coś funkcjonuje, uważa się, że „jest do czegoś przeznaczone, ma wyznaczone jakieś zadania, ma pewien cel istnienia i działania”¹⁰⁶. Cel można określić jako planowy wynik każdego racjonalnego działania; to, do czego się dąży, o co się zabiega¹⁰⁷, przy czym zawsze dotyczy to celów jakiejś osoby (kogoś)¹⁰⁸. W teorii prawa cel rozumiany jest jako pewien postulowany stan rzeczy, który ma zostać osiągnięty dzięki podjęciu określonych czynności lub w następstwie ustanowienia norm albo wprowadzenia odpowiednich rozwiązań organizacyjnych¹⁰⁹. Przenosząc powyższe na kanwę rozważań o funkcjach prawa, należy zauważyć, że powszechnie formułowane są twierdzenia o celach prawa jako systemu, części systemu czy konkretnych przepisów prawnych, a cel pojedynczej normy podporządkowany jest celom części systemu, a te – celom całego systemu prawa¹¹⁰. Wskazane cele są zasadniczo celami ustawodawcy, który – jak się wydaje – dąży do optymalnego uregulowania poszczególnych aspektów stosunków społecznych, w tym prawa karnego. Ostatnie z wyróżnianych znaczeń pojęcia funkcja wiąże je ze skutkiem, rezultatem jakiegoś działania (najczęściej skutkiem zamierzonym). Żeby jednak można było mówić o zrealizowanych skutkach zamierzonego działania, warunkiem *sine qua non* jest wcześniejsze określenie celu, jaki powinien zostać zrealizowany¹¹¹. Część Autorów utożsamia pojęcie funkcji właśnie ze skutkami, jakie wiążą się z działaniem określonej instytucji (prawa), odróżniając je od terminów: cel prawa (rozpatrywany z punktu widzenia zamierzeń podmiotów tworzących prawo) czy rola prawa (związana

¹⁰⁵ Z. Ziemiński, *Funkcje prawa* [w:] *Zarys teorii prawa*, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, Poznań 2001, s. 232.

¹⁰⁶ I. Bogucka, *Funkcje prawa... op. cit.*, s. 46-47, 52; Z. Ziemiński, *O pojmowaniu celu, zadania, roli i funkcji prawa... op. cit.*, s. 17.

¹⁰⁷ B. Dunaj, *Uniwersalny słownik... op. cit.*, s. 94.

¹⁰⁸ I. Bogucka, *Funkcje prawa... op. cit.*, s. 56.

¹⁰⁹ W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1979, s. 378 *cit. per*: S. Skorupka, *Cele procesu karnego. Uwagi ogólne* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część I*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2013, s. 156.

¹¹⁰ J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959, s. 356.

¹¹¹ I. Bogucka, *Funkcje prawa... op. cit.*, s. 67, 69.

z oczekiwaniami społeczeństwa względem ustanowienia prawa, ustawy czy poszczególnego przepisu), prowadzących ich zdaniem do nieporozumień terminologicznych¹¹². Powyższe ujęcie funkcji prawa odnoszone jedynie do skutków, jakie wywołuje prawo (gałąź prawa, przepis prawny) wydaje się być jednak niewystarczające, albowiem ocena skutków nie jest możliwa bez ich odniesienia do celów, przez pryzmat których należy rozpatrywać skutki oraz środków, przy pomocy których cel jest realizowany. Nadto rozumienie funkcji prawa wyłącznie jako skutków działania nie byłoby zgodne z rozumieniem funkcji w języku powszechnym. Przedstawione powyżej słownikowe definicje nie wskazują bowiem takiego znaczenia. Z tego też względu formułowane są poglądy ujmujące funkcje prawa w dwojakim znaczeniu – jako funkcje założone (projektowane, postulowane) oraz funkcje faktycznie realizowane (rzeczywiste)¹¹³, co jawi się jako bardziej przekonujące aniżeli łączenie funkcji prawa z samymi tylko skutkami. Pojęcie funkcja prawa nie sposób bowiem oderwać od zadań, celów, jakie ustawodawca wyznacza poszczególnym gałęziom prawa albo jego instytucjom lub pojedynczym przepisom, ponieważ to właśnie te cele są podstawą danej regulacji, wyznaczając jej treść, która – w myśl zamierzeń prawodawcy – powinna wywoływać określone skutki¹¹⁴. Funkcja postulowana związana jest z wprowadzaniem określonych instytucji do porządku prawnego. Jej odtworzenie wymaga więc odniesienia do przyczyn ustanowienia danego rozwiązania w systemie, zawartych przykładowo w treści aktu prawnego czy uzasadnieniu jego projektu. Wskazać przy tym należy, że cele zarówno instytucji, jak i gałęzi prawa, mogą na przestrzeni lat ulegać zmianom. Dobrym przykładem jest obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, pierwotnie należący do katalogu środków karnych, obecnie będący środkiem kompensacyjnym wyłączonym spod reżimu dyrektyw karania. Rezultat uzupełnienia poniższego fragmentu o relewantną w niniejszej pracy kompensacyjną funkcję prawa karnego będzie następujący: „W kategoriach funkcji założonych zdanie <<prawo ma funkcję F [funkcję kompensacyjną – przyp. K.U.]>> oznacza, że <<F [funkcja kompensacyjna – przyp. K.U.] jest celem prawa>>, tzn. że prawo powinno osiągnąć F [funkcję kompensacyjną – przyp. K.U.], gdyż F [funkcja kompensacyjna – przyp. K.U.] oceniane jest przez formułującego wypowiedź o funkcji prawa

¹¹² Tak: Z. Ziemiński, *Wstęp do aksjologii... op. cit.*, s. 77-79; *Idem*, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 481-484; *Idem*, *Funkcje prawa... op. cit.*, s. 233, *Idem*, *O pojmowaniu celu, zadania, roli i funkcji prawa... op. cit.*, s. 25, 27; K. Opałek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, s. 254.

¹¹³ M. Borucka-Arctowa, *Spoleczne funkcje prawa... op. cit.*, s. 8; J. Kowalski, *Pojęcie prawa [w:] Teoria państwa i prawa*, J. Kowalski, W. Lamentowicz, P. Winczorek, Warszawa 1986, s. 176; I. Bogucka, *Funkcje prawa... op. cit.*, s. 66; *Eadem*, *O pojęciu... op. cit.*, s. 51, 52.

¹¹⁴ Z. Salwa, *Organizacyjna funkcja prawa pracy*, *Studia Prawnicze* 1986, nr 3-4, s. 114-115.

jako dobre, pożądane. Wypowiedź taka nie ma charakteru opisowego i na jej podstawie nie możemy nic powiedzieć na temat społecznych realiów działania prawa. Mówiąc o funkcjach założonych, możemy jedynie dać wyraz swoim dążeniom, pragnieniom, określić, w jaki sposób chcielibyśmy wpływać za pomocą instrumentalnie traktowanego prawa na rzeczywistość społeczną (...)"¹¹⁵. Funkcja rzeczywista (realizowana) wiąże się natomiast ze stwierdzonym skutkiem działania, z pewnym powtarzalnym oddziaływaniem określonej instytucji prawnej. Jak wskazuje T. Zieliński „w języku prawniczym, mówiąc najogólniej o funkcjach prawa (poszczególnych instytucji prawnych), mamy na myśli społeczne skutki, jakie wywołuje prawo w działaniu (w procesie stosowania norm prawnych)”. Dalej Autor zauważa, że „przez funkcję systemu prawnego poszczególnych gałęzi prawa oraz określonych instytucji prawnych rozumie się mianowicie typowy kierunek oddziaływania określonych norm prawnych na rzeczywistość społeczną. Mamy wówczas na myśli rolę, jaka przypada prawu w regulacji danej dziedziny stosunków społecznych. W grę wchodzi tu jednak tylko takie oddziaływanie, które służy społecznemu przeznaczeniu określonego zespołu norm prawnych (np. funkcją prawa karnego jest m.in. prewencja)”¹¹⁶. Funkcja realizowana zestawiona z funkcją założoną pozwala zweryfikować trafność założeń ustawodawcy co do osiągnięcia postulowanych celów¹¹⁷. Funkcje projektowane związane są zatem z oczekiwaniami wobec prawa, jego celami, natomiast funkcje realizowane łączą się ze skutkami, następstwami działania prawa. Wskazuje się przy tym, że funkcjami prawa są wyłącznie skutki oceniane dodatnio¹¹⁸. Pojęć celu i funkcji często używa się zamiennie, przez co traktowane są one jako synonimy. Zauważyć i podkreślić należy, że funkcje prawa rozumiane jako skutek powinny być rozpatrywane w odniesieniu do wybranej regulacji czy konkretnego przepisu lub instytucji¹¹⁹.

Istotnym uzupełnieniem przedstawionego powyżej rozumienia funkcji prawa jest dodatkowy element w postaci środków służących realizacji celu. Wskazuje się bowiem, że funkcje prawa traktowane mogą być w trzech ujęciach – jako następstwa działania prawa rozpatrywane z punktu widzenia realizacji funkcji państwa (funkcja podstawowa), jako podstawowe kierunki działania prawa służące realizacji funkcji podstawowych (funkcja

¹¹⁵ I. Bogucka, *O pojęciu... op. cit.*, s. 54.

¹¹⁶ T. Zieliński, *Prawo pracy. Zarys systemu, Część I. Ogólna*, Warszawa-Kraków 1986, s. 37-38; Choć Autor podejmuje w swoich rozważaniach tematykę prawa pracy, to aktualne pozostają poczynione przezeń ogólne spostrzeżenia w przedmiocie rozumienia terminu funkcja.

¹¹⁷ E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym... op. cit.*, s. 133-134.

¹¹⁸ T. Zieliński, *Prawo pracy... op. cit.*, s. 38; I. Bogucka, *O pojęciu... op. cit.*, s. 56, 59.

¹¹⁹ A. Marek, *Pojęcie prawa karnego, jego funkcje i podział... op. cit.*, s. 10.

pochodna) oraz jako środki, za pomocą których realizowane są funkcje podstawowe i pochodne¹²⁰. Zdaniem autora niniejszej pracy właśnie takie uzupełnienie w sposób optymalny oddaje sens pojęcia funkcji prawa. Powyżej zaprezentowane dwojakie rozumienie funkcji prawa jako celu (funkcja założona) i skutku (funkcja realizowana) warto zatem uzupełnić o jeszcze jeden aspekt w postaci środków (instrumentów), przy pomocy których wywołane zostaną określone skutki – stosownie do założonego celu. Tak rozumiana funkcja wyraża się więc stosowaniem środków zawartych w przepisach prawnych, mających doprowadzić do realizacji celów i powstania skutków zbieżnych z założonymi celami. Na marginesie należy zauważyć, że taka sytuacja nie zawsze jednak będzie miała miejsce, przykładowo ze względu na stanowienie nieskutecznego prawa. Wskazać należy również, że określenie celów prawa może nastąpić poprzez analizę środków (instytucji) składających się na ogólny jego obraz czy też na wizję konkretnej dziedziny prawa. Stanowi to o dwustronności tejże relacji – cele determinują stosowanie określonych środków, a środki pozwalają określić cele stawiane prawu¹²¹. Potwierdza to zasadność ujęcia funkcji prawa również jako środka realizującego wyznaczony cel, albowiem osiągnięcie celu możliwe jest jedynie poprzez podjęcie określonych czynności przy pomocy właściwych środków.

Podsumowując powyższe spostrzeżenia, wskazać należy, że termin funkcja występuje częstokroć (w szczególności na gruncie nauk społecznych) minimum w dwóch znaczeniach – w znaczeniu celów i oczekiwań co do rezultatów działania opartych na założeniach aksjologicznych oraz w znaczeniu skutków, następstw działania. Jego rozumienie powinno zostać uzupełnione o środki, w wyniku których stosowania osiągnięte zostaną zamierzone cele. W takich znaczeniach pojęcie funkcji prawa (funkcji kompensacyjnej prawa karnego) będzie rozumiane na gruncie niniejszej pracy. Terminu funkcji prawa w zaprezentowanych powyżej trzech aspektach nie sposób bowiem traktować w sposób rozłączny, lecz należy rozpatrywać je w ścisłym związku. Po pierwsze, wobec prawa karnego formułowane są pewne oczekiwania społeczne, przykładowo w postaci ukarania i wychowania sprawcy czy możliwości naprawienia w ramach procesu karnego wyrządzonej przestępstwem szkody. Po drugie – oczekiwania społeczne, jeżeli zyskają aprobatę ustawodawcy, staną się celami prawodawcy. Będzie on realizował je poprzez stanowienie przepisów zmierzających do uzyskania kompensacji przed sądem karnym. Po trzecie – orzeczony środek w postaci

¹²⁰ J. Wróblewski, *Pojęcie prawa* [w:] *Teoria państwa i prawa*, W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, Warszawa 1986, s. 271; na „sposób i metodę realizacji funkcji” wskazuje również W. Staśkiewicz, *Kierunki badań funkcji prawa* [w:] *Elementy socjologii prawa. Wybór tekstów, Tom 2*, A. Kojder, E. Łojko, W. Staśkiewicz, A. Turska, Warszawa 1990, s. 109.

¹²¹ E. Hryniewicz-Lach, *Kompensacja szkód i krzywd w prawie karnym*, Prokuratura i Prawo 2016, nr 3, s. 71.

zobowiązania do naprawienia szkody wywołuje określony skutek społeczny w odniesieniu do sprawcy, pokrzywdzonego oraz całego społeczeństwa. Poszczególne znaczenia ściśle się ze sobą łączą, przez co nie sposób ich rozpatrywać w oderwaniu od siebie. Możliwe jest przy tym intuicyjne rozróżnianie każdego z nich – w zależności od kontekstu wypowiedzi. Twierdząc, że funkcja kompensacyjna prawa karnego realizowana jest przy pomocy różnorodnych instrumentów, autor ma na myśli znaczenie funkcji prawa jako środków wiodących do realizacji celu. Wyrażając pogląd o nieefektywnej egzekucji środków kompensacyjnych, odnosić go można do funkcji prawa jako skutku, a przedstawiając zmiany w prawie polegające na rozszerzaniu uprawnień pokrzywdzonego – do znaczenia funkcji jako celu lub środka. Co oczywiste, nie zawsze funkcje założone odnoszą oczekiwane skutki.

Podkreślić również należy, że współcześnie Autorzy podręczników, pisząc o funkcjach danej dziedziny prawa, nie zawsze precyzyjnie wskazują, w jakim znaczeniu używają terminu „funkcja”. Samo pojęcie funkcji rozumiane jest przez poszczególnych Autorów odmiennie¹²², jednakże prowadzi do zbliżonych rozważań o funkcjach prawa

¹²² J. Giezek wskazuje, że „Tradycyjnie przypisywane prawu karnemu funkcje zdają się przede wszystkim pochodną społecznych oczekiwań [podkreślenie moje – K.U.], jakie pod adresem tej gałęzi prawa są zazwyczaj kierowane” – J. Giezek, *Pojęcie i funkcje prawa karnego* [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, M. Bojarski (red.), Warszawa 2017, s. 30; L. Gardocki wskazuje natomiast, że „Współczesne prawo karne powinno godzić obie te funkcje [sprawiedliwościową i ochronną – przyp. K.U.]. Rola i znaczenie [podkreślenie moje – K.U.] każdej z nich są różne (...)” – L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2017, s. 7; M. Cieślak zadaje pytanie w jakim celu [podkreślenie moje – K.U.] prawo karne wkracza w określonych wypadkach w życie społeczne z najostrzejszą formą przymusu w postaci kary, odpowiadając następnie, że „Podstawowym zadaniem [podkreślenie moje – K.U.] prawa karnego jest ochrona dóbr prawnych (...)” – M. Cieślak, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 14; Ł. Pohl wskazuje, że „Prawo karne, jako z założenia racjonalnie sformułowany regulator życia społecznego, którego celem [podkreślenie moje – K.U.] jest utrzymanie porządku prawnego, ma pełnić wiele wzajemnie komplementarnych funkcji” – Ł. Pohl, *Prawo karne... op. cit.*, s. 25; J. Warylewski stoi na następującym stanowisku: „Mówiąc o celach prawa karnego, mamy na myśli zadania [podkreślenia moje – K.U.], jakie są stawiane przed tą gałęzią prawa. Cele mają charakter subiektywny, gdyż zawsze są określane przez pewien podmiot, np. przez ustawodawcę lub przez przedstawicieli nauki prawa. Cele ze swej istoty są zawsze zamierzone i pożądane. Funkcje prawa karnego mają charakter obiektywny, ponieważ wskazują na rzeczywiście pełnioną rolę [podkreślenia moje – K.U.] przez prawo karne. Występowanie pewnych typowych i powtarzalnych skutków pozwala na wskazanie i określenie (opisanie) funkcji prawa karnego. Zjawiskiem pożądanym jest zbieżność między założonymi celami, a realizowanymi (rzeczywistymi) funkcjami. Przykładowo, podstawowym celem prawa karnego jest ochrona dóbr prawnych i prawo karne, które ten cel realizuje, pełni funkcję ochronną” – J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2017, s. 81; A. Grześkowiak: „Przez pojęcie funkcji prawa karnego rozumie się oczekiwane efekty [podkreślenie moje – K.U.] prawa karnego albo zadania stawiane przed tym prawem. Jako główne funkcje prawa karnego wskazywane są najczęściej funkcja ochronna, czyli zadanie [podkreślenie moje – K.U.] ochrony (...)” – A. Grześkowiak, *Zagadnienia ogólne (funkcje prawa karnego)* [w:] *Prawo karne*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Warszawa 2017, s. 11-12; P. Kozłowska-Kalisz wskazuje, że „Przez pojęcie funkcji prawa karnego rozumieć należy rzeczywiste działanie systemu [podkreślenie moje – K.U.] norm prawno karnych realizujących założone cele” – P. Kozłowska-Kalisz, *Funkcje prawa karnego* [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2016, s. 28; A. Marek stoi na stanowisku, że „Przez funkcje prawa

karnego. Powyższe uzasadnia twierdzenie o niejako intuicyjnym rozumieniu funkcji prawa. Mając więc na uwadze dotychczasowy dorobek współczesnej nauki prawa karnego, w którym – jak się wydaje – termin „funkcja prawa” występuje w różnych znaczeniach oraz dostrzegając formułowane w przytoczonej powyżej literaturze różnice w jego określaniu, autor niniejszej pracy stoi na stanowisku, że nie sposób rozdzielić poszczególnych znaczeń pojęcia funkcja prawa. Są to różne aspekty tej samej (konkretnej) funkcji prawa – pierwszy związany z formułowanymi oczekiwaniami (cel), drugi obejmujący środki, które powinny urzeczywistnić cel oraz trzeci aspekt, z jakim łączą się faktyczne skutki działania określonych przepisów, instytucji czy gałęzi prawa.

3. Funkcje prawa karnego

3.1. Uwagi wstępne

Powszechnie wskazuje się, że prawo karne powinno chronić społeczeństwo przed niepożądanymi (zabronionymi) zachowaniami, zapewniać sprawiedliwe ukaranie sprawcy przy jednoczesnym oddziaływaniu prewencyjnym i poszanowaniu minimalnych gwarancji oraz wyrównywać pokrzywdzonemu skutki przestępstwa. Wskazane cele realizowane są poprzez stanowienie odpowiednich przepisów, zarówno prawa materialnego, jak i procesowego. Dzięki ich zastosowaniu w trakcie postępowania, prawo karne wywołuje rozmaite skutki wobec różnych podmiotów: sprawcy (przykładowo powoduje odbycie kary

karnego rozumie się na ogół cele lub zadania [podkreślenie moje – K.U.], jakie prawo karne realizuje, albo przynajmniej – według przyjętych założeń – ma realizować. Należy jednak zwrócić uwagę, iż pojęć <<celu>> i <<funkcji>> nie można utożsamiać. O ile przez cele prawa karnego (także cele kary) rozumie się oczekiwane efekty, które według przyjętych założeń prawo to powinno realizować, o tyle pojęcie funkcji odnosi się zwykle do rzeczywistych, faktycznych efektów [podkreślenie moje – K.U.], jakie prawo to wywołuje. Między zamierzonymi celami a rzeczywistymi efektami może występować daleko idąca rozbieżność (...). Termin <<funkcje>>, w tym wypadku w odniesieniu do prawa karnego, można rozumieć dwojako. Można mówić o funkcjach zamierzonych, opartych na przyjętych założeniach aksjologicznych, oraz o funkcjach rzeczywistych [podkreślenia moje – K.U.], których stwierdzenie jest możliwe jedynie na podstawie badań empirycznych stosowania norm prawa karnego” – A. Marek, *Pojęcie prawa... op. cit.*, s. 10; T. Dukiet-Nagórska wskazuje, że „Cele [podkreślenie moje – K.U.] prewencji ogólnej i szczególnej można osiągnąć różnymi sposobami. Te sposoby to funkcje prawa karnego (...). Funkcje te można ujmować jako funkcje zamierzone i funkcje rzeczywiste [podkreślenia moje – K.U.] – w zależności od tego, czy bierze się pod uwagę intencje ustawodawcy, czy też praktyczne działania w rzeczywistości społecznej. Należy też zaznaczyć, że niekiedy funkcje są traktowane jako cele [podkreślenie moje – K.U.] prawa karnego” – T. Dukiet-Nagórska, *Ogólne wiadomości o prawie karnym [w:] Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Warszawa 2016, s. 29; F. Ciepły podkreśla, że „pytanie o funkcje prawa karnego to pytanie o rolę, jaką w życiu społecznym powinno odgrywać prawo karne. Na funkcje prawa karnego należy patrzeć nie tyle w kategorii następstw, a więc rzeczywistych skutków działania tego prawa, ale raczej oczekiwanych efektów albo zadań stawianych przed prawem karnym [podkreślenia moje – K.U.] – F. Ciepły, *Sprawiedliwościowa racjonalizacja wymiaru kary... op. cit.*, s. 55.

pozbawienia wolności lub wykonanie określonego obowiązku), ogółu społeczeństwa (odstrasza poprzez wywołanie poczucia o nieopłacalności popełnienia przestępstwa, daje poczucie sprawiedliwości) oraz pokrzywdzonego (poprzez otrzymanie zapłaty określonej kwoty tytułem naprawienia wyrządzonej szkody). Powyższe cele i skutki związane są z funkcjami prawa karnego.

W nauce prawa karnego wskazuje się, że pełni ono przede wszystkim funkcję ochronną, zorientowaną na interesy całego społeczeństwa, albowiem przy pomocy ustanowionych norm penalizujących określone, szkodliwe społecznie zachowania, chroni przed bezprawnym naruszeniem dobra uznane przez ustawodawcę za cenne. Ochrona dóbr uskuteczniata jest głównie na płaszczyźnie prewencji generalnej i indywidualnej oraz represji. Niemniej istotne, w szczególności dla sprawcy czynu zabronionego, jest zagwarantowanie pewnych materialnoprawnych standardów polegających między innymi na nieretroaktywnym działaniu prawa oraz wymierzaniu jedynie takiej kary, jaka określona została w ustawie i wyłącznie za stypizowane w niej czyny zabronione (funkcja gwarancyjna). Funkcja sprawiedliwościowa widoczna jest w reakcji państwa na popełnienie czynu zabronionego, a ściślej rzecz ujmując – w odpłacie za zamach na prawnie chronione dobro poprzez wymierzenie kary, która ma być sprawiedliwa. Funkcja kompensacyjna związana jest z potrzebą zażegnania konfliktu pomiędzy sprawcą czynu zabronionego a pokrzywdzonym. Najnowsza z funkcji prawa karnego – zasadniczo wskazywana w literaturze po roku 1997 – zakłada wyrównanie skutków przestępstwa w relacji sprawca-pokrzywdzony. Konieczność uwzględnienia potrzeb (interesów) tego ostatniego podmiotu sprawia, że kompensacja odgrywa w prawie karnym coraz większą rolę, przez co wyodrębniana jest jako oddzielny, samodzielny cel prawa karnego. Wskazuje się, że funkcja kompensacyjna staje się współcześnie funkcją równorzędną dla ochronnej i gwarancyjnej¹²³. Rozumienie funkcji prawa jako oczekiwanych celów, środków oraz następstw działania prawa odpowiada tradycyjnie wyróżnianym funkcjom prawa karnego – ochronnej, gwarancyjnej, sprawiedliwościowej i kompensacyjnej. Powyższe funkcje wskazywane są przez Autorów podręczników wydawanych pod rządami obowiązującego Kodeksu karnego z 1997 r. najczęściej właśnie w tej kolejności. Ich porządek nie jest przypadkowy; funkcja kompensacyjna – jako najmłodsza i jednocześnie chyba najbardziej dyskusyjna –

¹²³ Tak: M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 62.

wskazywana jest zazwyczaj na ostatnim miejscu¹²⁴, co nie pozostaje bez znaczenia dla dotychczasowego i obecnego pojmowania funkcji prawa karnego oraz ich hierarchii.

Poniższa tabela zawiera funkcje prawa karnego wyróżniane przez poszczególnych Autorów podręczników do nauki prawa karnego po 1997 roku oraz Autora Systemu Prawa Karnego. Zawarte w niej dane zostały jednocześnie ograniczone do funkcji wskazanych przez przynajmniej dwóch Autorów.

¹²⁴ Porównaj: A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 14-17; J. Giezek, *Pojęcie i funkcje prawa karnego... op. cit.*, s. 30-34; Ł. Pohl, *Prawo karne... op. cit.*, s. 25-34; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 39-46; T. Dukiet-Nagórska, *Ogólne wiadomości... op. cit.*, s. 28; A. Grześkowiak, *Zagadnienia ogólne... op. cit.*, s. 12 i nast.

Funkcja		ochronna	gwarancyjna	sprawiedliwościowa	kompensacyjna	afirmacyjno-motywacyjna (afirmująca)	prewencyjno – wychowawcza (prewencyjna)
Autor, rok wydania							
J. Giezek (red. M. Bojarski)	2017	X	X		X		
T. Dukiet-Nagórska	2016	X	X	X	X		
L. Gardocki	2017	X	X	X			
A. Grześkowiak (red. A. Grześkowiak, K. Wiak)	2017	X	X	X (w ramach f. ochronnej)	X		X
P. Kozłowska-Kalisz (red. M. Mozgawa)	2016	X	X	X	X	X	X
J. Lachowski, A. Marek	2016	X	X	X	X	X	X
Ł. Pohl	2013	X	X	X	X		
A. Marek	2011	X	X	X	X	X	X
J. Warylewski	2017	X	X	X	X	X	X
W. Wróbel, A. Zoll	2014	X	X	X	X		X
M. Królikowski, R. Zawłocki	2018	X	X	X	X		
System Prawa Karnego (A. Marek)	2010	X	X	X	X	X	X

Tabela 1. Funkcje prawa karnego. Opracowanie własne na podstawie podręczników wydanych po 1997 r.

Wśród najczęściej wymienianych przez Autorów funkcji prawa karnego znajdują się więc wskazane wcześniej funkcje: ochronna, gwarancyjna, sprawiedliwościowa oraz kompensacyjna. Każda z nich związana jest z inną perspektywą obejmującą:

- 1) ochronę dóbr prawnych,
- 2) gwarancje dla sprawcy czynu zabronionego,
- 3) sprawiedliwe ukaranie sprawcy czynu zabronionego,
- 4) naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę osobie pokrzywdzonej.

W kolejnych punktach dokonana zostanie charakterystyka każdej ze wskazanych funkcji prawa karnego, a następnie ich relacje.

3.2. Funkcja ochronna

O funkcji ochronnej prawa stanowią przepisy wyznaczające pewien zespół wartości, który powinien być respektowany przez społeczeństwo, jak również zespół zachowań mających służyć realizowaniu tychże wartości. Przestrzeganie odpowiednich przepisów wspierane jest bowiem nie tylko oddziaływaniem wychowawczym, ale przede wszystkim sformalizowanym oddziaływaniem represyjnym ze strony państwa¹²⁵. Funkcja ochronna prawa polega zatem na eliminowaniu zachowań zagrażających pewnym chronionym dobrom, uznanym przez ustawodawcę za cenne z punktu widzenia państwa, społeczeństwa czy poszczególnych obywateli¹²⁶. W ochronie dóbr szczególna rola przypada prawu karnemu stanowiącemu *ultima ratio* w reakcji na zachowania społecznie nieakceptowane. Prawo karne ma charakter pomocniczy w stosunku do innych gałęzi prawa, a sama kara kryminalna, będąca reakcją na naruszenie porządku prawnego, powinna działać odstraszająco. Katalog dóbr chronionych przez ustawy karne, w szczególności Kodeks karny i Kodeks wykroczeń oraz ich hierarchię wskazują kolejne rozdziały części szczególnej tych aktów prawnych. Dobra prawnie chronione są niejednolite, w związku z czym reakcja na ich naruszenie może (i powinna) być zróżnicowana. Ochrona podstawowych wartości społecznych uskuteczniata jest przez funkcjonowanie dwóch norm zawartych w przepisach karnych. Pierwszą z nich jest norma zakazująca pod groźbą kary kryminalnej określonego zachowania, uznanego przez ustawodawcę za niebezpieczne, określana jako norma sankcjonowana. Drugą, sprzężoną z normą sankcjonowaną, jest norma sankcjonująca, która nakazuje właściwym organom (sądom) wymierzenie sprawcy tego zachowania wskazanej w przepisach sankcji. Kara

¹²⁵ Z. Ziemiński, *Funkcje prawa... op. cit.*, s. 235.

¹²⁶ Por. W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 39.

kryminalna stanowi instrument ochrony będący najcięższą z możliwych do wymierzenia dolegliwości o charakterze prawnym¹²⁷.

Funkcja ochronna prawa karnego realizowana jest na następujących płaszczyznach: represyjnej, prewencyjnej oraz zabezpieczającej. Represja stanowi reakcję (odpowiedź, odpłatę) na popełnienie przestępstwa, służąc wyrównaniu naruszonej wskutek niego równowagi¹²⁸, co w szerszym zakresie zostanie przedstawione w punkcie dotyczącym funkcji sprawiedliwościowej. Oddziaływanie prewencyjne przybiera dwojaką postać: prewencji indywidualnej (szczególnej) oraz generalnej (ogólnej). Oddziaływanie indywidualnoprewencyjne prowadzić ma – poprzez zastosowanie środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo – przede wszystkim do ukształtowania właściwej postawy sprawcy przestępstwa wobec dóbr prawnie chronionych, w szczególności do zapobieżenia ponownemu naruszeniu przezeń karnoprawnego zakazu oraz do wytworzenia przekonania o nieopłacalności popełnienia przestępstwa i nieuchronności wymierzenia kary kryminalnej. Ważnym aspektem prewencji indywidualnej jest również resocjalizacja sprawcy i jego przywrócenie społeczeństwu w charakterze pełnowartościowego członka¹²⁹. W zakresie prewencji szczególnej wyodrębnić można jej podrzędne funkcje: represyjną, izolacyjną oraz resocjalizacyjną (obejmującą resocjalizację *sensu stricto*, czyli wychowanie, funkcję opiekuńczą i leczniczą), natomiast w zakresie prewencji ogólnej wyróżnienie obejmuje funkcję odstraszącą i edukacyjną¹³⁰. Zadaniem oddziaływania ogólnoprewencyjnego jest zwiększenie świadomości prawnej i wzmocnienie przekonania, że normy zawarte w przepisach chronią ważne dla społeczeństwa wartości, których ochrona leży w interesie całej zbiorowości, a ich naruszenie wiąże się z wymierzeniem sankcji, co zmierza do kształtowania właściwych postaw wśród członków społeczeństwa¹³¹. Warto przy tym wskazać, że na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r. decyzją ustawodawcy „odrzuca się cele ogólnie prewencyjne, polegające na odstraszeniu społeczeństwa (prewencja generalna negatywa), zastępowaniu niepowodzeń w wykrywalności przestępstw surowością karania, które nie dadzą się pogodzić z zasadą godności człowieka. Natomiast przyjmuje się, że celem kary jest także kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa przez stosowanie kar, których funkcja polega na informowaniu go o normach sankcjonowanych oraz karach orzekanych za ich złamanie, co spełnia też funkcję potwierdzenia obowiązywania tych norm.

¹²⁷ M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 61.

¹²⁸ J. Giezek, *Pojęcie i funkcje prawa karnego... op. cit.*, s. 32.

¹²⁹ Tak też: M. Cieślak, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 15.

¹³⁰ T. Dukiet-Nagórska, *Ogólne wiadomości... op. cit.*, s. 29-30.

¹³¹ Por. W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 41.

Istotnym warunkiem kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa jest wysoki stopień wykrywalności przestępstw, nieuchronność ponoszenia odpowiedzialności, orzekanie kar (środków) odbieranych jako reakcja sprawiedliwa, nie przekraczająca stopnia winy sprawcy. Takie kary prowadzą do akceptacji przez członków społeczeństwa poszczególnych norm i systemu prawa, w konsekwencji do stabilizacji porządku prawnego (prewencja ogólna integrująca, pozytywna)¹³². Oddziaływanie prewencyjne ma miejsce zarówno na etapie stanowienia prawa, poprzez informowanie o rodzajach czynów zabronionych i grożących za ich popełnienie sankcjach, jak i na etapie stosowania prawa – dzięki wskazaniu, w jaki sposób sprawca przestępstwa został ukarany i uzasadnieniu wyboru zastosowanych środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo, w tym ich wymiaru. Funkcja ochronna prawa karnego, wyrażająca się w oddziaływaniu prewencyjnym, zasadniczo skierowana jest więc ku przyszłości, albowiem ma na celu wywarcie odpowiedniego wpływu – tak na konkretnego sprawcę przestępstwa, jak i na sprawców potencjalnych.

Trzecią płaszczyzną funkcji ochronnej prawa karnego (obok represyjnej i prewencyjnej) jest zabezpieczenie społeczeństwa przed czynami osób, w stosunku do których istnieje negatywna prognoza, tj. uzasadnione przekonanie, że w przyszłości, pomimo odbytej kary albo zastosowanych środków zabezpieczających, w dalszym ciągu będą stwarzać zagrożenie dla dóbr prawnie chronionych¹³³. Zabezpieczenie następuje w drodze stosowania długoterminowych kar pozbawienia wolności albo innych środków przewidzianych przepisami prawa, co pozwala na ich czasowe (albo dożywotnie) wyeliminowanie ze społeczeństwa.

Ochronna funkcja prawa karnego, oddziałująca na możliwe przyszłe zachowania sprawców przestępstw, realizowana jest więc kolejno w następujących aspektach: kryminalizacji oraz penalizacji pewnych zachowań naruszających określone dobra prawne, za popełnienie których grozi orzeczenie środków reakcji karnoprawnej, karania sprawców zachowań zabronionych oraz wykonywania kar i pozostałych środków reakcji na przestępstwo¹³⁴. Pełni przy tym ważną rolę regulatora stosunków społecznych.

¹³² I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak (opracowanie redakcyjne), *Nowe kodeksy karne... op. cit.*, s. 153.

¹³³ J. Giezek, *Pojęcie i funkcje prawa karnego... op. cit.*, s. 32.

¹³⁴ A. Marek, *Pojęcie prawa... op. cit.*, s. 13.

3.3. Funkcja gwarancyjna

Funkcja gwarancyjna prawa karnego związana jest z zapewnieniem obywatelowi – sprawcy przestępstwa – fundamentalnego bezpieczeństwa prawnego w procesie stosowania przepisów prawnych, chroniąc go tym samym przed nadużyciami i arbitralnym działaniem organów państwowych (wymiaru sprawiedliwości) w sposób sprzeczny z zasadami demokratycznego państwa prawa. Rangę omawianej funkcji oddaje fakt umieszczenia zasad ją wyrażających w różnych aktach prawa międzynarodowego oraz Konstytucji RP. Przykładowo wskazać można na art. 11 ust. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r.¹³⁵, art. 7 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹³⁶ czy art. 15 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych¹³⁷, jak również art. 42 ust. 1 Konstytucji RP.

Przedmiotową funkcję opisują następujące łacińskie paremie: *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege*, *nullum crimen sine culpa* oraz *lex retro non agit*. Pierwsza ze wskazanych gwarancji sprowadza się do zasady, zgodnie z treścią której oskarżony może zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej jedynie za zachowania ściśle określone w przepisach prawnych. W literaturze często doprecyzowuje się powyższą zasadę poprzez dodanie odpowiednich określeń. Zasada *nullum crimen sine lege scripta* oznacza, że źródłem karnoprawnych przepisów powinny być przepisy aktu prawnego posiadającego odpowiednią rangę w hierarchii źródeł prawa. Zachowania zabronione pod groźbą kary mogą bowiem zostać stypizowane wyłącznie w ustawie. Podstawą tej gwarancji są przepisy art. 1 § 1 KK (odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia) oraz art. 42 ust. 1 zd. 1 Konstytucji RP (odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia). Reguła *nullum crimen sine lege certa* zawiera postulat maksymalnie precyzyjnego, możliwie najbardziej jednoznacznego formułowania opisu znamion czynu zabronionego zawartych w przepisie karnym – w taki sposób, żeby obywatel wiedział, jakie dokładnie zachowania są zakazane. Kolejna z zasad – *nullum crimen sine lege stricta* zakłada, że na gruncie prawa karnego niedopuszczalne jest

¹³⁵ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (przyjęta i proklamowana rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r.), https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 26.07.2018].

¹³⁶ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284).

¹³⁷ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 nr 38 poz. 167).

stosowanie wykładni rozszerzającej oraz analogii na niekorzyść sprawcy przestępstwa¹³⁸. Zasada *nullum crimen sine lege praevia* tożsama jest z zasadą nieretroaktywnego działania prawa (*lex retro non agit*) i wyraża zakaz wstecznego działania przepisów ustawy. Oznacza to, że sprawca, którego zachowanie nie było w chwili czynu określone w przepisach karnych albo zagrożone było karą łagodniejszą aniżeli w momencie wydania wyroku – odpowiednio – nie może zostać skazany na podstawie przepisów, które w chwili czynu nie obowiązywały, jak również nie może zostać mu wymierzona kara surowsza niż przewidziana w owym czasie. Reguła *nullum crimen sine culpa* oznacza niemożność pociągnięcia sprawcy czynu zabronionego do odpowiedzialności karnej, jeżeli zachowanie jego nie było zawinione, co dobitnie wyraża art. 1 § 3 KK stanowiąc, że nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu. Oparta jest ona na tzw. winie indywidualnej, z którą korespondują obowiązujące w procesie karnym zasady domniemania niewinności oskarżonego oraz rozstrzygnięcia wątpliwości na jego korzyść¹³⁹.

Zasada *nulla poena sine lege* – podobnie jak przedstawiona powyżej zasada *nullum crimen sine lege (scripta, certa i stricta)* – przewiduje możliwość wymierzenia tylko takiej kary kryminalnej, która została przewidziana w przepisie prawnym rangi ustawowej. Dotyczy to precyzyjnego określania reguł stosowania wszystkich środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo, tj. wysokości kwoty, długości trwania oraz sposobu wykonania kar, środków karnych, środków kompensacyjnych, przepadku, środków probacyjnych czy zabezpieczających. Również wymiar kary i innych środków objęty jest zakazem wykładni rozszerzającej i analogii¹⁴⁰.

3.4. Funkcja sprawiedliwościowa

Sprawiedliwościowa funkcja prawa karnego, inaczej niż zorientowana na przyszłość funkcja ochronna, stanowi odpowiedź (reakcję) na popełnienie przestępstwa i realizowana jest przez sąd na etapie stosowania prawa, tj. w chwili orzekania przez sąd o karze i innych środkach karnoprawnej reakcji. Realizowana w sposób właściwy, funkcja sprawiedliwościowa wzmacnia szacunek dla prawa oraz spełnia społeczne oczekiwania odnośnie funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości przez uwypuklenie faktu, że przestępstwa spotykają się z właściwą reakcją organów państwowych¹⁴¹. Funkcja sprawiedliwościowa

¹³⁸ Ł. Pohl, *Prawo karne... op. cit.*, s. 27-31; A. Marek, *Pojęcie prawa... op. cit.*, s. 18.

¹³⁹ A. Marek, *Funkcje prawa karnego w państwie demokratycznym... op. cit.*

¹⁴⁰ Ł. Pohl, *Prawo karne... op. cit.*, s. 31-32.

¹⁴¹ Zob. J. Warylewski, *Prawo karne... op. cit.*, s. 83.

prawa karnego bywa określana również mianem odwetowej lub represyjnej¹⁴². Należy podkreślić, że stosowanie sankcji zbyt surowych może nie doprowadzić do sprawiedliwego ukarania sprawcy, lecz niejako do „ślepego odwetu”, niwecząc tym samym możliwość uzyskania pozytywnych rezultatów w zakresie jego wychowania. Sprawiedliwa odpłata wymaga więc uwzględnienia zarówno aspektu prewencji generalnej, jak i indywidualnej oraz potrzeb w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa¹⁴³, przez co uwidacznia się ścisły związek z funkcją ochronną prawa karnego, zwłaszcza w jej płaszczyźnie prewencyjnej. Karę i pozostałe środki reakcji karnoprawnej można uznać za sprawiedliwą odpłatę, jeżeli będą one współmierne do przewinienia, tj. uwzględniające stopień zawinienia oraz społecznej szkodliwości czynu. To właśnie współmierna reakcja karna realizuje i umacnia społeczne poczucie sprawiedliwości i jednocześnie daje moralną satysfakcję pokrzywdzonemu¹⁴⁴.

Urzeczywistnianie funkcji sprawiedliwościowej następuje przy użyciu różnorodnych środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo. Karanie powinno być aktem racjonalnym i społecznie pożytecznym, więc to na organach wymiaru sprawiedliwości ciąży obowiązek właściwego doboru reakcji. Z funkcją sprawiedliwościową immanentnie związana jest zatem kara kryminalna, czy też szerzej – środki reakcji karnoprawnej na przestępstwo. Jak wcześniej wskazano w Rozdziale 1, na przestrzeni wieków pod wpływem poglądów reprezentatywnych dla danej epoki, ukształtowały się pewne modele reakcji na przestępstwo (retrybucyjny, resocjalizacyjny i naprawczy), które współcześnie w polskim prawie karnym wzajemnie się przeplatają. Modele te nie są rozłączne, dopełniają się wzajemnie, a stosowane w odpowiednich proporcjach pozwalają na optymalny dobór środków reakcji karnoprawnej dostosowany do konkretnego przypadku i rodzaju naruszonego dobra. W polskim prawie karnym występują elementy każdego z trzech modeli, stosowanych w zasadzie równolegle. Prymat wiodą jednak kary oraz – w stosunku do przestępstw o średnim ciężarze gatunkowym – środki probacyjne. Kompensacja, pomimo dostępnych instrumentów, pozostaje na nieco dalszym planie. Realizując postulaty sankcji racjonalnej i społecznie pożytecznej, stwierdzić należy, że model retribucyjny (represyjny) powinien być stosowany nie jako reguła, lecz jako *ultima ratio*, a więc jedynie w przypadkach, kiedy łagodniejsza reakcja karnoprawna na przestępstwo okaże się niewystarczająca. Innymi słowy, w przypadkach, kiedy

¹⁴² Przykładowo: P. Kozłowska-Kalisz, *Funkcje prawa...* op. cit., s. 29; T. Dukiet-Nagórska, *Ogólne wiadomości...* op. cit., s. 30; Z. Ziemiński, *Funkcje prawa...* op. cit., s. 237.

¹⁴³ Tak: Ł. Pohl, *Prawo karne...* op. cit., s. 25.

¹⁴⁴ M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne...* op. cit., s. 63.

zastosowanie środków właściwych modelowi sprawiedliwości naprawczej okaże się wystarczające, pozostałe środki reakcji karnoprawnej, związane w szczególności z modelem retributywnym, nie powinny być wymierzane.

Odnosząc się do środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo, których wymierzenie stanowi przejaw funkcji sprawiedliwościowej, w pierwszej kolejności wskazać należy, że sąd dysponuje dość szerokim wachlarzem środków, jakie może orzec w wyroku skazującym (warunkowo umarzającym postępowanie). Zasadna wydaje się więc ich skrócona charakterystyka obejmująca środki reakcji karnoprawnej w Kodeksie karnym – z uwagi na ich największe zróżnicowanie w tej ustawie. Fundament w tym zakresie, nie tylko *verba legis*, ale również *in praxi*, stanowią kary jako najistotniejszy komponent wymierzonej sprawcy dolegliwości. Można je podzielić na kary izolacyjne w postaci pozbawienia wolności – terminowego, 25 lat albo dożywotniego oraz nieizolacyjne, tj. grzywnę stanowiącą dolegliwość o charakterze majątkowym oraz ograniczenie wolności polegające na wykonywaniu prac społecznie użytecznych lub potrąceniu określonej kwoty z wynagrodzenia osoby zatrudnionej, którym często towarzyszą dodatkowe obowiązki. Przepisy przewidują również modyfikacje kar w postaci ich nadzwyczajnego złagodzenia, zaostżenia czy zamiany na karę innego rodzaju. O wiele bardziej zróżnicowane są środki karne, przybierające charakter ochronny, prewencyjny lub wychowawczy, które poprzez zawarte w ich treści zakazy albo nakazy stanowią ograniczenie sfery wolności sprawcy przestępstwa, będąc jednocześnie uzupełnieniem kary¹⁴⁵. Środki kompensacyjne w postaci obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązki mają na celu wyrównanie strat poniesionych przez pokrzywdzonego w wyniku popełnionego przestępstwa. Przepadek, jako zgoła odmienna forma reakcji, polega na pozbawieniu sprawcy przedmiotów lub korzyści związanych z jego przestępnym działaniem. Środki związane z poddaniem sprawcy próbie (środki probacyjne) oparte są na przekonaniu o niecelowości tradycyjnego sposobu ukarania w określonych przypadkach i pozytywnej prognozie wobec sprawcy, który otrzymuje swoistego rodzaju szansę wykazania, że konflikt z prawem był jednorazowy i w przyszłości nie popełni on więcej przestępstwa. Środkom tym towarzyszą rozmaite obowiązki, jakie mogą zostać nałożone w okresie próby. Kategorialnie odmienne są środki zabezpieczające będące z reguły reakcją na niezawiniony czyn zabroniony i mające chronić społeczeństwo przed przyszłym możliwym naruszeniem niektórych dóbr prawnie chronionych. Jedynie na marginesie należy zauważyć, że orzekanie środków reakcji

¹⁴⁵ Tak też: M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 345.

karnoprawnej na przestępstwo należy wyłącznie do sądu sprawującego w Polsce wymiar sprawiedliwości (art. 175 ust. 1 Konstytucji RP), który w sprawach karnych realizowany jest właśnie poprzez orzekanie w przedmiocie winy sprawcy i wymierzanie dolegliwości karnoprawnej¹⁴⁶. Wszystkie zaprezentowane powyżej środki reakcji karnoprawnej, obejmujące różne aspekty, składają się na kształtowanie w poszczególnych przypadkach odpłaty sprawiedliwej, zdolnej zaspokoić społeczne poczucie sprawiedliwości oraz spełnić potrzeby w zakresie prewencji ogólnej i szczególnej. Z prezentowaną funkcją ściśle związana jest kara kryminalna, będąca elementem prawa karnego, wobec której również formułowane są określone cele (szerzej: Rozdział 1).

Jak wskazano powyżej, sprawiedliwość karania wiąże się ze współmiernością kary i pozostałych środków w stosunku do stopnia winy i stopnia społecznej szkodliwości czynu. Kryteria te zawarto w treści art. 53 § 1 Kodeksu karnego. Nazywane są sprawiedliwościowymi dyrektywami wymiaru kary, albowiem dzięki ich stosowaniu (przestrzeganiu) realizowany jest postulat sprawiedliwego karania, będący treścią omawianej funkcji¹⁴⁷.

Poczynione spostrzeżenia odnosiły się zasadniczo do ogółu środków karnoprawnej reakcji na przestępstwo, co w konsekwencji związane jest ze społecznym poczuciem sprawiedliwości. Wymierzenie tychże środków ma na celu przywrócenie poczucia sprawiedliwości naruszonego wskutek popełnionego przestępstwa, tak w wymiarze generalnym dotyczącym społeczeństwa, jak i w aspekcie indywidualnym obejmującym pokrzywdzonego. Sprawiedliwość ma bowiem charakter pewnego odczucia – zależnego od wielu czynników. Stosowane w konkretnym przypadku środki reakcji karnoprawnej powinny stworzyć poczucie, że sprawcę spotkała odpowiednia (sprawiedliwa) kara i w ten sposób doszło do przywrócenia naruszonej przez popełnienie przestępstwa równowagi (sprawiedliwości)¹⁴⁸. Funkcja sprawiedliwościowa, poza wymiarem ogólnospołecznym, może (i powinna) więc odnosić skutki również w relacji pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym, zaspokajając indywidualne poczucie sprawiedliwości nie tylko poprzez orzeczenie stosownej kary (satysfakcja moralna), lecz złagodzenie skutków przestępstwa dzięki naprawieniu szkody powstałej w jego wyniku (satysfakcja majątkowa). Jak wskazuje M. Szewczyk „kara

¹⁴⁶ A. Marek, *Pojęcie prawa... op. cit.*, s. 19.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ E. Hryniewicz-Lach, *Kompensacja szkód i krzywd wywołanych przestępstwem jako obowiązek władzy publicznej* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, I. Sepiolo-Jankowska (red.), Warszawa 2016, s. 166.

to dzisiaj jeszcze stale głównie porachunek: państwo – przestępca. Problemu zwalczania przestępczości nie rozwiąże się chyba, jeśli nie nada się właściwej rangi relacji: pokrzywdzony – sprawca. Ten konflikt musi być obecnie bardzo mocno brany pod uwagę, nawet poprzez częściową przynajmniej rezygnację z dania <<satisfakcji>> państwu”¹⁴⁹. Pomimo upływu ponad 25 lat, pogląd ten pozostaje aktualny i urzeczywistniany jest poprzez kompensacyjną funkcję prawa karnego, omówioną w następnym punkcie. Funkcja sprawiedliwościowa odnosi się zarówno do ogółu społeczeństwa, jak i indywidualnego pokrzywdzonego i to z niej wyodrębniono funkcję kompensacyjną realizowaną w stosunkach pomiędzy sprawcą przestępstwa a pokrzywdzonym poprzez wyrównanie (naprawienie) skutków zachowania sprzecznego z prawem. Kompensacyjna funkcja prawa karnego stanowi więc na tyle ważny element funkcji sprawiedliwościowej, że została wyeksponowana jako oddzielna funkcja prawa karnego.

3.5. Funkcja kompensacyjna

Przedstawiając aspekty funkcji sprawiedliwościowej, wskazano, iż współmierna reakcja karnoprawna, oprócz umacniania społecznego poczucia sprawiedliwości i oddziaływania prewencyjnego, powinna również dawać moralną satysfakcję pokrzywdzonemu. Tak samo bowiem jak kara kryminalna, dla pokrzywdzonego istotna jest satysfakcja majątkowa stanowiąca wyrównanie poniesionej przezeń szkody lub krzywdy powstałych w wyniku popełnienia przestępstwa. Funkcja kompensacyjna prawa karnego zorientowana jest więc przede wszystkim na interes osoby pokrzywdzonej.

Kompensacja tradycyjnie uznawana była za domenę prawa cywilnego. W tej dziedzinie prawa kompensacja oznacza umorzenie zobowiązania, gdy jedna osoba staje się wobec drugiej jednocześnie wierzycielem i dłużnikiem¹⁵⁰. Z upływem czasu pojęcie to recypowano na grunt prawa karnego, w którym związane jest z wyrównaniem szkód lub krzywd powstałych wskutek popełnienia przestępstwa. Zgodnie z utrwaloną wizją prawa

¹⁴⁹ M. Szewczyk, *System środków karnych w projekcie nowego prawa karnego* [w:] *Problemy Kodyfikacji Prawa Karnego: Księga ku czci Profesora Mariana Cieślaka*, S. Waltoś (red.) przy współpracy Z. Dody, A. Światłowskiego, J. Rybaka, Z. Wrony, Kraków 1993, s. 156.

¹⁵⁰ 1. kompensacja – umorzenie zobowiązania, gdy jedna osoba staje się wobec drugiej jednocześnie wierzycielem i dłużnikiem; zob. M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego. Tom pierwszy... op. cit.*, s. 976-977; <https://sjp.pl/kompensacja> [dostęp: 18.01.2019].

2. kompensacja (przewinień, szkody, wzajemnych roszczeń) 1. (w pr. cyw.) w ścisłym znaczeniu prawniczym jest synonimem instytucji potrącenia; 2. W szerszym potocznym znaczeniu prawniczym może także oznaczać wyrównanie szkody lub innego uszczerbku w dobrach majątkowych lub niemajątkowych podmiotów prawa cywilnego; U. Kalina-Prasznik (red.), *Encyklopedia Prawa... op. cit.*, s. 313.

Powyższe potwierdza silne zakotwiczenie pojęcia kompensacji w prawie cywilnym, jednak *signum temporis* utrwalony pogląd został przełamany i z powodzeniem transponowano je na grunt prawa karnego.

karnego, jego głównym zadaniem, jako gałęzi prawa publicznego, pozostaje sprawiedliwe ukaranie sprawcy przestępstwa. Powyższe nie oznacza jednak, że rola kompensacji (i jednocześnie pozycja pokrzywdzonego jako podmiotu z nią związanego) ma być marginalizowana. Wymierzenie sprawiedliwej kary nie stoi w sprzeczności z uwzględnieniem interesów osoby pokrzywdzonej. Naprawienie wyrządzonej szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę stanowi wręcz niezbędny element aktu sprawiedliwości. Współcześnie kompensacja jest obecna w polskim prawie karnym – i jak się wydaje – odgrywa coraz większe znaczenie. Wskutek postępujących zmian w rozumieniu społecznych zadań i funkcji prawa karnego, dostrzega się potrzebę zrekompensowania osobie pokrzywdzonej szkód i krzywd odniesionych w wyniku czynu zabronionego. Słusznie zauważa A. Marek, że „jeszcze niedawno za nienaruszalne uznawano rozdzielenie prawa publicznego i prywatnego, według którego prawo karne ma jedynie za zadanie realizowanie państwowego prawa karania przestępców w interesie ogółu, natomiast dochodzenie roszczeń majątkowych wynikających z przestępstwa następować powinno na drodze procesu cywilnego. Stawiało to ofiarę przestępstwa w trudnym położeniu, sprowadzając jej rolę w procesie karnym do świadka we własnej sprawie”¹⁵¹. Dostrzeżenie potrzeb pokrzywdzonego przestępstwem, wspierane rozwojem idei praw człowieka, w tym wiktymologii – nauki pomocniczej prawa karnego – skutkuje licznymi zmianami przepisów, zarówno karnomaterialnych, jak i proceduralnych oraz wpływa na zwiększenie jego uprawnień. Polski ustawodawca kolejnymi nowelizacjami rozszerza rozwiązania kompensacyjne, przez co w procesie karnym wzrasta pozycja osoby pokrzywdzonej.

Z zaprezentowanego wcześniej katalogu środków reakcji na przestępstwo, wymienionych w ramach funkcji sprawiedliwościowej prawa karnego wynika, że w zasadzie żadna z kar będących podstawową formą dolegliwości nie spełnia założeń kompensacyjnej funkcji prawa karnego. Pokrzywdzony nie otrzymuje środków pochodzących z zapłaty grzywny, a pozostałe kary – ograniczenie i pozbawienie wolności nie realizują celu kompensacyjnego w wymiarze jednostkowym¹⁵². Również środki karne nie zapewniają pokrzywdzonemu kompensacji (sporny jest jednakże charakter świadczenia pieniężnego i spełniania przez ten środek funkcji kompensacyjnej). Wśród środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo jedynie środki kompensacyjne i obowiązki nakładane na sprawcę w ramach

¹⁵¹ A. Marek, *Funkcje prawa... op. cit.*

¹⁵² P. Petasz, *Obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem jako metoda realizacji celu kompensacyjnego prawa karnego* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, I. Sepiolo-Jankowska (red.), Warszawa 2016, s. 88.

warunków probacyjnych realizują omawianą funkcję prawa karnego. Kompensacyjna funkcja prawa karnego urzeczywistniana jest przy pomocy następujących środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo: obowiązku naprawienia szkody, obowiązku zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązki. Są to zasadnicze środki reakcji, jakie mogą zostać nałożone na sprawcę na podstawie przepisów Kodeksu karnego. Oprócz wskazanych powyżej środków kompensacyjnych, wyróżnić można nadto obowiązki naprawcze nakładane na sprawcę w ramach warunków probacyjnych – tożsame z wymienionymi środkami kompensacyjnymi, jak również naprawienie szkody, staranie o naprawienie szkody lub pojednanie jako okoliczności wpływające na wymiar kary (nadzwyczajne jej złagodzenia albo odstąpienie od wymierzenia). Realizacja kompensacyjnej funkcji prawa karnego następuje zatem dwojako. *Primo* – poprzez orzeczenie przez sąd stosownych obowiązków naprawczych w postaci środków kompensacyjnych lub w ramach warunków probacyjnych i *secundo* – poprzez działania sprawcy po popełnieniu przestępstwa, a przed wydaniem wyroku w sprawie. Jak wskazano podobnie kilka lat temu w piśmiennictwie: „Akcentowana wielokrotnie w literaturze potrzeba dążenia do rozwiązania konfliktu społecznego między sprawcą a pokrzywdzonym poprzez naprawienie szkody znalazła swoją realizację w wielu niejednorodnych regulacjach kodyfikacji karnej, funkcjonujących w ramach sankcji karnych, obowiązków probacyjnych czy wreszcie okoliczności wpływających na wymiar kary. Skala rozwiązań umożliwiających lub ułatwiających kompensację i tym samym danie satysfakcji pokrzywdzonemu pozwala bez wahania aprobować stwierdzenie, że prawu karnemu oprócz tradycyjnie ujmowanych funkcji właściwa jest także funkcja kompensacyjna, której znaczenie wzrasta wraz z rozszerzeniem elementów kompensacyjnych w systemie środków reakcji na czyn przestępny”¹⁵³. Funkcja kompensacyjna „waloryzuje ofiarę przestępstwa, ukazuje, że to jego dobro zostało naruszone lub zagrożone zachowaniem się sprawcy przestępstwa. Na ten cel zwracano uwagę już w XIX w., podkreślając, że kara jest o tyle sprawiedliwa, o ile naprawia szkodę wyrządzoną przestępstwem”¹⁵⁴. W pełni uzasadnione są więc oczekiwania osoby, której dobra zostały bezpośrednio naruszone lub zagrożone przestępstwem, że jej rola w postępowaniu karnym nie będzie marginalizowana, a także,

¹⁵³ A. Muszyńska, *Naprawienie szkody... op. cit.*, s. 49-50.

¹⁵⁴ A. Grześkowiak, *Zagadnienia ogólne... op. cit.*, s. 18.

że wymierzona kara przywróci zarówno poczucie godności, jak i równowagę ekonomiczną naruszoną czynem zabronionym¹⁵⁵.

W szerszym kontekście funkcja kompensacyjna związana jest z potrzebą rozwiązania konfliktu powstałego pomiędzy sprawcą przestępstwa a pokrzywdzonym. Podstawą państwowego prawa karania jest bowiem indywidualny (konkretny) akt pokrzywdzenia. Z tego powodu często wskazuje się, że państwo zawłaszczyło konflikt powstały pomiędzy sprawcą a ofiarą, należący do tego ostatniego podmiotu¹⁵⁶. Powyższe najpełniej oddaje nurt nazywany sprawiedliwością naprawczą (sprawiedliwość restytucyjna, *restorative justice*). Sprawiedliwość naprawcza w prawie karnym rozpowszechniona została w latach 70. XX wieku, a jej podstaw należy poszukiwać w wiktyologii. Nauka ta kładzie silny akcent na pozycję ofiary czynu przestępnego. Sprawiedliwość naprawcza stanowić miała odpowiedź na nieefektywność tradycyjnego, retrybucyjnego wymiaru sprawiedliwości opierającego się w głównej mierze na karze pozbawienia wolności i jednocześnie próbę znalezienia nowego sposobu reakcji karnoprawnej uwzględniającego pokrzywdzonego, któremu powinno zapewnić się szczególną ochronę i dostęp do wymiaru sprawiedliwości¹⁵⁷. Wyróżnić można dwa sposoby rozumienia sprawiedliwości naprawczej – w ujęciu minimalistycznym oznacza postulat uwzględnienia kompensacyjnych interesów pokrzywdzonego w prawie karnym, natomiast w ujęciu maksymalistycznym suponuje „głęboką i całościową przebudowę społeczną realizowaną wokół przywracania sprawiedliwości”¹⁵⁸. Należy zgodzić się ze stwierdzeniem, iż sprawiedliwość naprawcza nie stanowi jednolitego pojęcia; jest to zbiorcze określenie, obejmujące rozmaite instrumenty i procedury praktykowane w różnych krajach (systemach prawnych)¹⁵⁹, stąd poniżej zaprezentowane zostaną najczęściej

¹⁵⁵ Por. M. Krupska-Świstak, *Konsensualny wymiar kary z perspektywy możliwych zagrożeń spowodowanych wzrastającą rolą pokrzywdzonego* [w:] *Ochrona prawna pokrzywdzonego*, T. Kaczmarek, M. Filipowska-Tuthill, J. Żylińska (red.), Wrocław 2017, s. 294-295.

¹⁵⁶ N. Christie, *Conflicts as property*, *British Journal of Criminology*, 1977 r., nr 17 *cit. per.* A. Marek, *Pojęcie prawa karnego, jego funkcje i podział... op. cit.*, s. 20; M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 62.

¹⁵⁷ E. Bienkowska, *Pokrzywdzony i sprawca przestępstwa* [w:] *System Prawa Karnego. Zagadnienia ogólne, Tom I*, A. Marek (red.), Warszawa 2010, s. 328; M. Fajst, *Wstęp II* [w:] *Sprawiedliwość naprawcza: idea, teoria, praktyka*, M. Płatek, M. Fajst, Warszawa 2005, s. 33; M. Chalimoniuk-Zięba, G. Oklejak, *Sprawiedliwość naprawcza i jej zastosowanie w praktyce*, *ADR. Arbitraż i Mediacja* 2013, nr 1, s. 5; K. Hanas, *Sprawiedliwość naprawcza w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW a unormowania polskie*, *Prokuratura i Prawo* 2015, nr 5, s. 45.

¹⁵⁸ W. Zalewski, *Kara kryminalna i jej racjonalizacja... op. cit.*, s. 92-93.

¹⁵⁹ C. Kulesza, I. Urbaniak-Mastalerz, *Kara szybka czy kara sprawiedliwa?* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, I. Sepiolo-Jankowska (red.), Warszawa 2016, s. 152.

wskazywane cechy tego nurtu – wspólne większości instrumentów sprawiedliwości naprawczej. Zasada autonomicznego rozwiązywania konfliktów, na której opiera się sprawiedliwość restytucyjna ma prowadzić do wyrównania skutków przestępstwa oraz do pojednania pokrzywdzonego ze sprawcą. Celem reakcji na popełnione przestępstwo jest zlikwidowanie konfliktu powstałego wskutek naruszenia przepisów karnoprawnych, a nie ukaranie sprawcy¹⁶⁰. Istota sprawiedliwości naprawczej sprowadza się do naprawienia szkód, jakie zostały wyrządzone pokrzywdzonemu w wyniku popełnienia przestępstwa. W centrum stawiane jest pojęcie ofiary oraz naprawy, a nie kary – jak ma to miejsce w tradycyjnym ujęciu sprawiedliwości kryminalnej (retrybutywnej), przy jednoczesnym odsunięciu na drugi plan roli państwa i wymiaru sprawiedliwości. Sprawiedliwość naprawczą można określić jako „proces, w którym spotykają się wszystkie strony związane z konkretnym przestępstwem, by wspólnie rozstrzygnąć, jak zaradzić jego skutkom i ich następstwom”¹⁶¹. W literaturze przedstawia się sprawiedliwość naprawczą jako istotę procesu karnego, który powinien zostać ukierunkowany na ustalenie zasad naprawienia szkody i zadośćuczynienie krzywdzie¹⁶². Przyjmuje się, że podstawą sprawiedliwości naprawczej są trzy następujące filary:

- 1) prawo ofiary do rekompensaty, co wynika z ujmowania przestępstwa nie jako naruszenia ustawy, lecz jako straty, krzywdy poniesionej przez osobę pokrzywdzoną, skutkującej naruszeniem równowagi panującej w społeczeństwie,
- 2) zobowiązanie sprawcy do naprawienia wyrządzonej szkody, które powinno zmierzać do uświadomienia sprawcy jego winy i zrozumienia przez niego skutków przestępstwa,
- 3) prawo i możliwość uczestnictwa oraz zaangażowania nie tylko stron, lecz również społeczności lokalnej w proces prowadzący do naprawienia szkody, co daje szansę rozmowy i wspólnego zastanowienia się nad sposobem rozwiązania konfliktu¹⁶³.

¹⁶⁰ B. Janiszewski, *Kompensacja szkód jako zadanie prawa karnego* [w:] *Księga Jubileuszowa z okazji 15-lecia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego*, Z. Ofiarski (red.), Szczecin 2004, s. 315 i wskazana tam literatura.

¹⁶¹ T.F. Marshall, *The evolution of Restorative Justice in Britain*, Strasbourg 1996 *cit. per.*: I. Bondarczuk, *Wpływ koncepcji sprawiedliwości naprawczej na realizację zasady rzetelnego procesu w polskim ustawodawstwie karnym* [w:] *Z problematyki funkcji procesu karnego*, T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olszewski (red.), Warszawa 2013, s. 624.

¹⁶² J. Skorupka, *Istota procesu karnego. Sprawiedliwość naprawcza jako istota procesu karnego* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2013, s. 148.

¹⁶³ M. Płatek, *Teoria sprawiedliwości naprawczej* [w:] *Sprawiedliwość naprawcza: idea, teoria, praktyka*, M. Płatek, M. Fajst, Warszawa 2005, s. 77-81.

Sprawiedliwość naprawcza uwzględnia więc cały kontekst przestępstwa, skupiając się na przyszłości pokrzywdzonego, sprawcy i społeczeństwa, dążąc do przywrócenia stanu spokoju społecznego sprzed popełnienia przestępstwa, co następuje przez uznanie odpowiedzialności sprawcy i zobowiązanie do naprawienia szkody¹⁶⁴. Wskazać przy tym należy, że zaangażowanie lokalnej wspólnoty w rozwiązanie powstałego konfliktu w realiach współczesnego społeczeństwa nie ma w polskim prawie karnym racji bytu – stanowi założenie nierealne, oparte na przekonaniu, że lokalna społeczność zainteresowana jest osiągnięciem porozumienia pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym. Żadne z obowiązujących w Polsce rozwiązań nie przewiduje udziału takich osób w procesie naprawczym. Nie oznacza to jednak, że pewne obowiązujące rozwiązania nie zawierają elementów typowych dla nurtu sprawiedliwości naprawczej. Idea kompensacji, na której zasadza się rdzeń sprawiedliwości naprawczej, obecna jest zarówno w prawie polskim, jak i aktach prawa międzynarodowego. Zagadnieniom tym poświęcone zostaną odrębne rozdziały. Podkreślić przy tym należy, że zdaniem H. Zehra – jednego z prekursorów sprawiedliwości naprawczej – celem tego kierunku nie jest zastąpienie tradycyjnego systemu wymiaru sprawiedliwości, lecz mądre i komplementarne z nim współistnienie¹⁶⁵. Ze stanowiskiem tym należy się w pełni zgodzić.

Funkcja kompensacyjna, poza oczywistym oddziaływaniem na pokrzywdzonego przestępstwem, wpływa również na sprawcę oraz społeczeństwo. Obowiązek naprawienia szkody, zadośćuczynienia za krzywdę, nawiązka czy przeproszenie pokrzywdzonego zawierają nie tylko elementy kompensacji (jako dominujące), lecz również represji oraz prewencji¹⁶⁶ – zarówno indywidualnej, jak i generalnej. Równie ważny jest aspekt wychowawczy, albowiem dzięki złagodzeniu ofierze skutków popełnionego przestępstwa, sprawcy łatwiej jest zrozumieć popełnione przestępstwo i w rezultacie ponieść odpowiedzialność, co może wpłynąć na jego przyszłe zachowania. W literaturze wskazuje się kompensacyjna funkcja prawa karnego jest wręcz niezbędna we współczesnym prawie karnym¹⁶⁷.

3.6. Funkcje prawa karnego – wzajemne relacje

Celem zaprezentowanych w poprzednich punktach funkcji prawa karnego jest ochrona dóbr prawnych, zapewnienie sprawcy przestępstwa odpowiednich gwarancji, wymierzenie sprawiedliwej kary oraz naprawienie szkody lub zadośćuczynienie krzywdzie osobie

¹⁶⁴ I. Bondarczuk, *Wpływ koncepcji sprawiedliwości naprawczej... op. cit.*, s. 625.

¹⁶⁵ F. Ciepły, *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej... op. cit.*, s. 284.

¹⁶⁶ Por. przykładowo M. Borucka-Arctowa, *Spoleczne funkcje... op. cit.*, s. 26.

¹⁶⁷ E. Bienkowska, *W kierunku lepszej realizacji... op. cit.*, s. 27-28.

pokrzywdzonej. Każda z nich związana jest z odmiennym aspektem tej dziedziny prawa, przez co autor niniejszej pracy nie dostrzega konkurencyjności ani sprzeczności pomiędzy poszczególnymi funkcjami. Funkcji prawa karnego nie należy uznawać za przeciwstawne, lecz komplementarne względem siebie.

Odnosząc się do relacji, jakie zachodzą pomiędzy funkcją kompensacyjną a funkcją gwarancyjną prawa karnego, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na punkt styczny, w szczególności na podstawy wymierzenia środków kompensacyjnych *sensu largo* oraz ich wymiar, które to elementy powinny być określone w sposób możliwie precyzyjny i wyznaczać tym samym: z jednej strony – granicę odpowiedzialności sprawcy, z drugiej – zawierać informację dla organów postępowania i pokrzywdzonego odnośnie zakresu konkretnego środka. Uwagę zwrócić należy na podnoszone w literaturze wątpliwości związane z niespełnianiem przez środki reakcji karnoprawnej konstytuujące obowiązek naprawczy (obowiązek naprawienia szkody oraz zadośćuczynienia za doznaną krzywdę) wymogów wynikających z zasad *nullum crimen sine lege* jak również *nulla poena sine lege*¹⁶⁸. Wskazuje się bowiem, że katalog przepisów regulujących obowiązki naprawcze jest niesprecyzowany, wobec czego ich istota jest niedookreślona. Nie ma nadto zgodności co do sposobu rozumienia pojęcia szkody w Kodeksie karnym, jak również sposobu jej naprawienia, przez co zachodzi konieczność korzystania z dorobku prawa cywilnego, co z kolei budzi zastrzeżenia z punktu widzenia konstytucyjnej zasady określoności (art. 42 ust. 1 Konstytucji RP). Argumenty na rzecz powyższego stanowiska są następujące: zarówno w Kodeksie karnym, jak i Kodeksie cywilnym nie zawarto definicji legalnej pojęcia „szkody”, brak też jednolitego jej rozumienia w języku prawniczym; w Kodeksie karnym ustawodawca wyróżnił szkodę i krzywdę, lecz działaniom tym brakuje spójności, gdyż w zbliżonych przypadkach mowa jest o obowiązku naprawienia samej tylko szkody albo o obu tych środkach naprawczych, tj. naprawieniu wyrządzonej szkody lub zadośćuczynieniu za doznaną krzywdę. Podkreśla się również, że odesłanie do stosowania przepisów prawa cywilnego przy nakładaniu obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę powoduje, że w zasadzie sankcja karna określana jest przez odesłanie o charakterze blankietowym, albowiem przesłanki stosowania środków kompensacyjnych wynikają z orzecznictwa sądów cywilnych¹⁶⁹. Jak się wydaje, zaprezentowane wątpliwości nie stoją w sprzeczności z funkcją gwarancyjną prawa karnego wyrażającą się między innymi

¹⁶⁸ T. Dukiet-Nagórska, *Obowiązek naprawczy a specyfika prawa karnego* [w:] *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Warszawa 2016, s. 60.

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 50-59.

w zasadzie maksymalnej precyzji określania sankcji. W pierwszej kolejności należy wskazać, że wymóg określoności środków kompensacyjnych *sensu largo* byłby spełniony w sytuacji ograniczenia obowiązku naprawienia szkody czy zadośćuczynienia za doznaną krzywdę jedynie do przestępstw, w których znamię szkody występuje w ustawowym opisie czynu zabronionego. Interpretacja taka byłaby jednak niepożądana, gdyż prowadziłaby do rezultatów sprzecznych z ideą kompensacji w prawie karnym. Nadto, precyzyjne wskazanie zakresu pojęcia szkody, sposobu jej naprawienia czy katalogu przestępstw, po popełnieniu których możliwe byłoby nałożenie na sprawcę obowiązków naprawczych pozbawiłoby sprawcę i pokrzywdzonego możliwości ustaleń w przedmiocie kompensacji, a sąd – swobodnego kształtowania reakcji karnoprawnej. Po wtóre, odesłanie do stosowania przepisów prawa cywilnego w zasadzie nie zmieniło wytycznych, jakimi kieruje się sąd, nakładając obowiązki związane z naprawieniem szkody lub zadośćuczynieniem za doznaną krzywdę, ponieważ od początku obowiązywania Kodeksu karnego z 1997 r. posiłkowo korzystano z dorobku prawa cywilnego. Obowiązek naprawienia szkody (zadośćuczynienia) ma rodowód w istocie cywilnoprawny, stąd też nie może dziwić stosowanie przepisów i orzecznictwa oraz odwoływanie się do literatury tejże gałęzi prawa.

Kompensacyjna funkcja prawa karnego stanowi pochodną funkcji ochronnej i sprawiedliwościowej. Oddziaływanie represyjne i prewencyjne, zarówno w aspekcie indywidualnym, jak i generalnym, będące elementami funkcji ochronnej prawa karnego, nie pozostaje bez znaczenia dla realizowania funkcji kompensacyjnej, albowiem dzięki świadomości, że przepisy prawa chronią określone dobra, a ich naruszenie wiąże się z określoną dolegliwością, a nierzadko również z koniecznością zrekompensowania pokrzywdzonemu poniesionych strat, sprawca powinien liczyć się z wszelkimi konsekwencjami swojego czynu, w tym konsekwencjami odnoszącymi się do jednostkowego naprawienia szkody.

Chociaż naprawienie szkody (szerzej: wyrównanie skutków przestępstwa) stanowi niezwykle istotny element aktu sprawiedliwości wobec sprawcy, to należy zauważyć, że pomiędzy funkcją sprawiedliwościową a kompensacyjną, zachodzić może „konflikt” dotyczący pierwszeństwa zaspokojenia interesów społeczeństwa i jednostki (pokrzywdzonego). O ile bowiem pierwsza z funkcji w większym stopniu łączy się ze społecznym poczuciem sprawiedliwego ukarania sprawcy czynu zabronionego, stanowiąc niejako „odpokutowanie na rzecz państwa”, o tyle funkcja kompensacyjna związana jest bardziej z indywidualnym pokrzywdzonym i zlikwidowaniem względem konkretnej osoby

skutków przestępstwa. Wywodzi się ona z funkcji sprawiedliwościowej, gdyż w obu chodzi o określoną sprawiedliwość, jednakże realizowaną w nieco różnych wymiarach – wobec społeczeństwa lub osoby pokrzywdzonej. Sprawiedliwe ukaranie sprawcy ma dla pokrzywdzonego znaczenie bardziej niematerialne (satisfakcja moralna), natomiast naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę rodzi skutki w sferze majątkowej tego podmiotu. Słusznie zauważył S. Waltoś, że zapewnienie osobie pokrzywdzonej przestępstwem możliwości kompensacji szkody nim wyrządzonej nie pozostaje w sprzeczności z procesem karnym, w którym dominuje idea retributywizmu, a zasądzenie odszkodowania lub zobowiązanie sprawcy do naprawienia szkody zawsze stanowi krok przeciwko niemu i jest uwypukleniem nieopłacalności naruszenia prawa, a orzekane przez sądy karne konsekwencje cywilne przestępstwa można postrzegać jako „ruch uzupełniający odpłatę”¹⁷⁰. Realizacja funkcji sprawiedliwościowej prawa karnego nigdy nie może pomijać działań naprawczych, które powinny uzupełniać karę kryminalną, a niekiedy mogłyby ją nawet zastąpić. Kompensacja rozwija ideę sprawiedliwości – zobowiązanie sprawcy do naprawienia wyrządzonej szkody lub zadośćuczynienie za krzywdę, pojednanie czy przeproszenie pokrzywdzonego sprzyjają kształtowaniu społecznego przekonania o sprawiedliwej reakcji na przestępstwo.

Istotne jest spostrzeżenie, że „kompensacji w prawie karnym nie należy przeciwstawiać funkcji sprawiedliwościowej, której realizacja nie wyklucza działań naprawczych, które mogą ją uzupełniać lub też zająć obszar, na którym represja staje się zbędna pomimo popełnienia przestępstwa (...)”¹⁷¹. Jak dostrzeżono w literaturze – kompensacja zaspokaja następujące interesy: społeczny, skazanego – w zakresie resocjalizacji oraz pokrzywdzonego. Wykluczyć w związku z tym należy sytuacje, w których kompensacja mogłaby stać w sprzeczności z jakimkolwiek celem kary: sprawiedliwą reakcją, wychowaniem sprawcy, prewencją ogólną lub szczególną¹⁷². Wskazuje się, że naprawienie szkody poprzez usunięcie ujemnych skutków pokrywa potrzeby prewencji szczególnej i ogólnej, które nie mogą być zaspokojone w sposób wystarczający i zadowalający przez wymiar kary, a nadto dopełnia regulacje dotyczące rozwiązywania konfliktów w systemie

¹⁷⁰ S. Waltoś, *Wizja procesu karnego XXI wieku* [w:] *Postępowanie karne w XXI wieku. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Popowo 26-28 października 2001 r.*, P. Kruszyński (red.), Warszawa 2002, s. 28.

¹⁷¹ F. Ciepły, *Sprawiedliwościowa racjonalizacja wymiaru kary...* *op. cit.*, s. 383; Podobnie: M. Królikowski, *Sprawiedliwość retributywna...* *op. cit.*, s. 127.

¹⁷² M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994, s. 429 *cit. per*: W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza. Początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, Gdańsk 2006, s. 255.

sankcji. Wprowadzenie naprawienia szkody i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę powoduje zróżnicowanie katalogu środków reakcji prawnokarnej i powinno łączyć się z redukcją samej kary¹⁷³.

Stwierdzić należy więc, że funkcja kompensacyjna współistnieje z pozostałymi, wcześniej ugruntowanymi funkcjami prawa karnego. Istotnie uzupełnia tym samym relację państwo-sprawca o kolejny podmiot, jakim jest pokrzywdzony przestępstwem. Każdemu z podmiotów w powstałej w ten sposób triadzie państwo-sprawca-pokrzywdzony prawo karne powinno zapewnić optymalną ochronę interesów¹⁷⁴. Funkcji kompensacyjnej nie należy tym samym stawiać w relacji nadrzędności ani podrzędności względem pozostałych, lecz obok nich – jako funkcję współwystępującą, współkształtującą sprawiedliwą reakcję na przestępstwo, zorientowaną na odrębny aspekt, jakim jest ochrona i zaspokojenie roszczeń pokrzywdzonego. Uwzględnienie interesów ofiary czynu zabronionego w prawie karnym nie oznacza również obniżenia rangi funkcji gwarancyjnej ani ochronnej. Stopień realizacji poszczególnych funkcji zależy bowiem od wielu czynników, w tym zwłaszcza od rodzaju popełnionego przestępstwa. Nie w każdym przypadku prawo karne ma do spełnienia wszystkie powyższe funkcje w jednakowym natężeniu¹⁷⁵. Wskazane w poprzednim rozdziale modele odpowiedzialności karnej: retrybucyjny, sprawiedliwości prewencyjnej oraz sprawiedliwości naprawczej nie są rozłączne i wzajemnie się uzupełniają. Istnienie któregośkolwiek z nich w czystej postaci byłoby we współczesnym prawie karnym nieuzasadnione. Ich połączenie mogłoby natomiast pozwolić na stworzenie optymalnego paradygmatu prawa karnego i – poprzez uwzględnienie okoliczności towarzyszących popełnionemu przestępstwu – właściwe rozłożenie proporcji pomiędzy karę, oddziaływanie prewencyjne i kompensację.

O ile nie ma wątpliwości co do potrzeby realizowania funkcji kompensacyjnej w prawie karnym, o tyle odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu powinna być przezeń realizowana, nie jest oczywista i rodzi wątpliwości. Jedną z hipotez niniejszej pracy zakłada, że kompensacyjna funkcja prawa karnego powinna być funkcją równorzędną wobec pozostałych. Współczesne przeobrażenia procesu karnego i dostrzeżenie na gruncie prawa karnego potrzeb pokrzywdzonego przestępstwem, jak również towarzysząca przewlekłość postępowania niejako wymuszają na ustawodawcy poszukiwanie rozwiązań zmierzających do jego uproszczenia i odformalizowania, a kompensacja odgrywa w nich niebagatelną rolę.

¹⁷³ J. Skorupka, *Wybrane zagadnienia z problematyki...* *op. cit.*, s. 33.

¹⁷⁴ J. Giezek, *Pojęcie i funkcje prawa karnego...* *op. cit.*, s. 34.

¹⁷⁵ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...* *op. cit.*, s. 39.

Oceniając pozytywnie taki kierunek zmian przepisów, w konsekwencji dopuścić należałoby rozwiązania z wiodącym, szeroko rozumianym elementem wyrównania szkody (model naprawczy). Problem sprowadzić należy do stopnia retrybucyjności systemu reakcji karnoprawnej i ewentualnych ustępstw na rzecz rozwiązań o charakterze kompensacyjnym, tj. do stopnia realizacji funkcji sprawiedliwościowej i funkcji kompensacyjnej. Nie jest bowiem możliwe (ani zasadne) stworzenie jednego uniwersalnego modelu prawa karnego, zakładającego wyłączny priorytet sprawiedliwości retribucyjnej albo naprawczej. Nie można powyższego problemu rozwiązać prostym zastosowaniem alternatywy rozłącznej – wymierzyć karę albo zrekompensować pokrzywdzonemu poniesione straty (naprawić szkodę, zadośćuczynić krzywdzie). Reagowanie karą w każdym przypadku naruszenia reguł karnoprawnych jest nieracjonalne, natomiast kompensacja *sensu stricto* w wielu przypadkach jest niemożliwa, chociażby z uwagi na brak osoby pokrzywdzonej danym typem czynu zabronionego. Z tegoż względu realizacja funkcji kompensacyjnej w prawie karnym powinna odbywać się w dwojaki sposób – pomocniczo albo prymarnie. W tym drugim przypadku kompensacja dokonana przed wydaniem wyroku mogłaby w określonych sytuacjach redukować odpowiedzialność karną sprawcy czynu zabronionego i skutkować umorzeniem postępowania. Autor niniejszej pracy dostrzega więc potrzebę stworzenia pewnej alternatywy wobec tradycyjnie pojmowanego państwowego prawa karania poprzez zastąpienie państwowego *ius puniendi* (modelu retribucyjnego) kompensacją – wszędzie tam, gdzie interwencja organów procesowych w postaci kary nie okaże się nieodzowna, a sprawca i pokrzywdzony będą gotowi na samodzielne wypracowanie porozumienia w kwestii wyrównania skutków przestępstwa. Kompensacja stosowana pomocniczo jako istotne uzupełnienie kary i środków karnych odnosiłaby się do poważniejszych typów czynów zabronionych, w związku z popełnieniem których orzeczenie kary kryminalnej jest konieczne. Nie znajdowałyby natomiast zastosowania do tak zwanych przestępstw bez ofiar, a to z uwagi na niemożność zrekompensowania osobie pokrzywdzonej szkody lub krzywdy wynikającej z braku podmiotu, wobec którego miałyby nastąpić naprawienie szkody. Kompensacja realizowana byłaby wtedy w większym stopniu wobec społeczeństwa (kompensacja *sensu largo*) aniżeli osób uprawnionych. Kompensacja w prawie karnym powinna zatem występować bądź jako uzupełnienie zasadniczej reakcji karnoprawnej – obok kary lub środków karnych bądź jako główna (często jedyna) forma reakcji na popełnienie czynu zabronionego. Jak wskazano wcześniej przy okazji prezentowania funkcji ochronnej prawa karnego, dobra prawnie chronione mają zróżnicowany charakter, przez co zasadne wydaje się reagowanie na ich naruszenie w różnorodny sposób – karą kryminalną albo kompensacją.

Modele retrybutywne i naprawcze realizują odmienne założenia, co jednak nie powinno stanowić przeszkody w ich realizacji w ramach danego systemu. Podkreślić przy tym należy, że model naprawczy nie pretenduje i – patrząc obiektywnie – nie może pretendować do całkowitego zastąpienia tradycyjnego (retrybutywnego) modelu karania, jednak we wszystkich przypadkach, kiedy kara kryminalna nie będzie przedstawiać się jako nieodzowny element reakcji karnoprawnej na przestępstwo, zwłaszcza z uwagi na dokonaną kompensację, powinien być stosowany na szeroką skalę. Istotny jest przy tym dobór czynników uzasadniających poprzestanie na samym tylko zrekompensowaniu poniesionych strat i krzywd jako wyłącznej reakcji na przestępstwo, gdyż nawet w odniesieniu do drobnej przestępczości, gdy szkoda została naprawiona, określone względy mogą przemawiać za zastosowaniem kary¹⁷⁶. Antycypując dalszy wywód, należy wskazać, że w obowiązującym prawie karnym znane są rozwiązania urzeczywistniające założenia modelu naprawczego (przykładowo art. 295 § 1 i 2, art. 296 § 5 oraz art. 307 § 1 i 2 KK), jednak ich zastosowanie jest ograniczone do określonych występów.

Jak wskazano powyżej, żaden z modeli nie może być realizowany w czystej postaci jako model wyłączny w systemie prawnym. Również w literaturze zwrócono uwagę na problem wzajemnych relacji modeli sprawiedliwości retrybutywnej i naprawczej. Wykształciły się w tym względzie dwie generalne koncepcje. Zgodnie z pierwszą z nich, sprawiedliwość retrybutywna i naprawcza współtworzą jeden system wymiaru sprawiedliwości i sprawiedliwość naprawczą należałoby włączyć do systemu sprawiedliwości karnej. Druga koncepcja zakłada równoległe współistnienie dwóch modeli – sprawiedliwość naprawczą traktowaną jest w nim komplementarnie, istnieje obok systemu sprawiedliwości powszechnej (retrybutywnej). Uzasadnieniem takiego podziału jest występowanie granic zastosowania każdego z modeli, jak również niemożność uniwersalnego stosowania jednego tylko modelu¹⁷⁷. Wydaje się, że optymalnym rozwiązaniem byłaby koncepcja pośrednia łącząca obie powyższe – zgodnie z zaprezentowaną powyżej propozycją realizacji funkcji kompensacyjnej w prawie karnym, tj. w zależności od okoliczności popełnienia przestępstwa i okoliczności towarzyszących – prymarnie (obok sprawiedliwości retrybutywnej jako jedyna reakcja na przestępstwo) albo pomocniczo (obok kary w ramach sprawiedliwości retrybutywnej). Uzasadniałoby to twierdzenie o możliwej równorzędności funkcji kompensacyjnej względem pozostałych.

¹⁷⁶ Tak też: B. Janiszewski, *Kompensacja szkód... op. cit.*, s. 317.

¹⁷⁷ Zob. C. Kulesza, I. Urbaniak-Mastalerz, *Kara szybka... op. cit.*, s. 152 i wskazana tam literatura.

4. Cele postępowania karnego

Powyżej poczynione uwagi dotyczyły funkcji prawa karnego materialnego. Funkcje prawa karnego procesowego z reguły formułowane są w literaturze odmiennie. Najczęściej wskazuje się funkcję porządkującą (regulacyjną), prakseologiczną (instrumentalną), gwarancyjną, materialnoprawną oraz dynamizującą¹⁷⁸. Nie oznacza to, że prawo karne procesowe – stanowiące niejako refleks prawa materialnego – nie spełnia omówionych funkcji właściwych prawu materialnemu, tj. sprawiedliwościowej, gwarancyjnej czy kompensacyjnej w sposób typowy dla procedury karnej, przy pomocy odpowiednich instrumentów kształtowanych przez przepisy ustawy procesowej. Wskazana funkcja prakseologiczna (instrumentalna) prawa karnego procesowego polega na kształtowaniu postępowania w taki sposób, żeby mogło ono realizować cele stawiane procesowi karnemu (art. 2 § 1 KPK), w tym w szczególności cel podstawowy, jakim jest realizacja prawa karnego materialnego poprzez urzeczywistnienie dyrektywy trafnej reakcji karnej¹⁷⁹. Funkcja gwarancyjna wyraża się w zabezpieczeniu celu procesu karnego oraz interesów jego uczestników, w tym pokrzywdzonego. Osoby biorące udział w procesie karnym powinny być bowiem świadome przysługujących im praw oraz ciążących na nich obowiązków¹⁸⁰. Jednym z celów procesu karnego jest osiągnięcie przez przepisy karnoprosesowe sprawiedliwości prawnomaterialnej, czyli doprowadzenie do właściwego (słusznego) zastosowania przepisów prawa karnego materialnego lub – co szczególnie istotne dla realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego – materialnego prawa cywilnego poprzez wyciągnięcie z faktu popełnienia przestępstwa określonych następstw¹⁸¹. Równorzędny cel procesu karnego stanowi osiągnięcie stanu sprawiedliwości proceduralnej, a więc takiego ukształtowania przepisów, aby postępowanie karne toczyło się rzetelnie w stosunku do stron i zapewniało

¹⁷⁸ Tak: K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie karne*, Warszawa 2016, s. 23-25; P. Czarnecki, *Realizacyjna funkcja norm karnoprosesowych – spotkanie kodeksu karnego z kodeksem postępowania karnego* [w:] *Z problematyki funkcji procesu karnego*, T. Grzegorzczak, J. Izidorczyk, R. Olszewski (red.), Warszawa 2013, s. 710-711; J. Grajewski (red.), *Prawo karne procesowe – część ogólna*, Warszawa 2011, s. 8; K. Boratyńska, *Zagadnienia wstępne. Funkcje procesu karnego* [w:] *Postępowanie karne*, K. Boratyńska, Ł. Chojniak, W. Jasiński, Warszawa 2013, s. 2; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2014, s. 43; S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2018, s. 21-22; J. Skorupka, *Funkcje procesu karnego. Uwagi ogólne* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2013, s. 191.

¹⁷⁹ Z. Sobolewski, M. Rogalski, *Zagadnienia wstępne. Funkcje procesu karnego* [w:] *Proces karny. Część ogólna*, G. Artymiak, M. Rogalski (red.), Warszawa 2012, s. 28-29.

¹⁸⁰ J. Skorupka, *Funkcje procesu karnego. Funkcje prawa karnego procesowego* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2013, s. 196.

¹⁸¹ P. Czarnecki, *Realizacyjna funkcja... op. cit.*, s. 709.

sprawiedliwe rozstrzygnięcie sprawy¹⁸². Cele postępowania karnego wyznaczają ogólny kierunek procesu związany z dążeniem do określonego stanu, jaki ma zostać osiągnięty¹⁸³.

Prawo karne materialne przenika się z prawem karnym procesowym na wielu płaszczyznach. Wszakże głównym celem postępowania (procesu) karnego jest realizacja prawa materialnego, któremu ma służyć ukształtowany wzorzec działań procesowych¹⁸⁴. Wskazuje się, że każda instytucja prawa karnego materialnego powinna posiadać odpowiednik w prawie procesowym, ewentualnie prawo procesowe winno stwarzać pewne luki – w taki sposób, żeby możliwym było zastosowanie każdej instytucji materialnoprawnej¹⁸⁵. W uproszczeniu można zobrazować powyższe kwestie w sposób następujący: skutek naruszenia przepisów typizujących określony czyn zabroniony (przepisów prawa karnego materialnego) prowadzony jest proces karny (na podstawie przepisów proceduralnych) celem zastosowania środków reakcji karnoprawnej (określonych w przepisach materialnych). Wskazać należy, że realizacja prawa materialnego powinna pozostawać w zgodzie z celami postępowania, o których mowa w treści art. 2 § 1 KPK. W przepisach tych wyrażono ogólne dyrektywy postępowania karnego, do których zalicza się dyrektywę trafnej reakcji karnoprawnej, dyrektywę ochrony interesów pokrzywdzonego oraz dyrektywę rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie. Cele postępowania karnego określane są więc przez pewne wyznaczniki aksjologiczne, gdyż w procesie karnym dąży się do osiągnięcia stanu, który przedstawiał będzie określoną wartość¹⁸⁶, czyli pewną pożądaną, ocenianą dodatnio cechę. Relewantna dla podejmowanej tematyki jest w szczególności ochrona interesów osoby pokrzywdzonej oraz trafnej reakcji, zwłaszcza związanej z orzeczeniem środków kompensacyjnych w szerokim tego słowa znaczeniu. Stąd też, jako zasadne przedstawia się omówienie celów stawianych postępowaniu karnemu w rozdziale dotyczącym funkcji prawa karnego, albowiem to przez pryzmat celów postępowania karnego należy rozpatrywać wszystkie pozostałe przepisy Kodeksu postępowania karnego, w tym przepisy współtworzące regulacje zawierające w swojej treści elementy kompensacyjne lub ułatwiające kompensację, a jedną z funkcji tego postępowania jest

¹⁸² J. Skorupka, *Istota procesu karnego. Paradygmat procesu karnego* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2013, s. 152-153, 194.

¹⁸³ *Idem*, *Funkcje procesu karnego. Uwagi ogólne...* *op. cit.*, s. 190.

¹⁸⁴ *Idem*, *Istota procesu karnego. Proces karny jako forma realizacji prawa karnego materialnego* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2013, s. 144, 150.

¹⁸⁵ P. Czarnecki, *Realizacyjna funkcja...* *op. cit.*, s. 709, 711 i wskazana tam literatura.

¹⁸⁶ J. Skorupka, *Cele procesu karnego. Uwagi ogólne* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2013, s. 161.

realizacja prawa karnego materialnego. Wskazuje się również *expressis verbis*, że z art. 2 § 1 pkt 3 KPK wynika kompensacyjna funkcja procesu karnego¹⁸⁷.

Punktem wyjścia dla dalszych rozważań, poczynionych zwłaszcza w Rozdziale 5, będzie więc wskazanie celów postępowania karnego oraz celów postępowania przygotowawczego, jako szczególnego etapu procesu. Art. 2 § 1 KPK stanowi, że przepisy kodeksu mają na celu takie ukształtowanie postępowania karnego, żeby – obok wykrycia sprawcy, rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie oraz osiągnięcia zadań postępowania karnego, nie tylko w zwalczaniu przestępstw, lecz również w ich zapobieganiu i umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego, poprzez trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym oraz ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa – uwzględnione zostały prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności. Dla realizacji dwóch ostatnich celów szczególne znaczenie odgrywa odpowiedni dobór środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo, w tym środków kompensacyjnych *sensu largo*. Oczywiście jest, że przepisy prawa karnego materialnego kształtują formy reakcji na przestępstwo i ich wymiar, a w procesie następuje jedynie ich zastosowanie, jednak również przepisy proceduralne zawierają kilka regulacji sprzyjających karnoprawnej kompensacji. Należy zauważyć, że pokrzywdzony nie jest głównym uczestnikiem procesu karnego, ponieważ zasadniczym przedmiotem postępowania karnego jest rozstrzygnięcie o odpowiedzialności oskarżonego. Nie może to jednak oznaczać marginalizacji roli pokrzywdzonego i uznania jego interesów procesowych za drugorzędne. Rzetelny proces karny, oprócz odpowiedniego standardu prawa oskarżonego do obrony, powinien więc zapewniać stosowną pozycję także pokrzywdzonemu – poprzez wyposażanie tego podmiotu w szereg uprawnień i umożliwianie podejmowania działań¹⁸⁸. Dyrektywa nakazująca organom procesowym uwzględnianie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności jest wyrazem przeobrażeń dokonywanych na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat w prawie karnym materialnym i procesowym. Zmiany te spowodowane zostały dostrzeżeniem osoby pokrzywdzonego i zmierzają do wzmocnienia jego pozycji w procesie karnym. Obowiązek uwzględnienia interesów pokrzywdzonego szczególne znaczenie zyskuje zwłaszcza w kontekście uzyskania kompensacji w procesie karnym za szkody wyrządzone przestępstwem. Prawnice chronione

¹⁸⁷ A. Lach, *Kompensacyjna funkcja procesu karnego po nowelizacjach z lat 2013-2016* [w:] *Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, A. Lach (red.), Warszawa 2018, s. 15.

¹⁸⁸ J. Kosonoga, *Komentarz do art. 2 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-166*, R.A. Stefański, S. Zabłocki (red.), Warszawa 2017, s. 56-60.

interesy osoby pokrzywdzonej zostały podniesione do rangi jednego z celów postępowania, stanowiąc wskazówkę do interpretacji dalszych przepisów ustawy, wyznaczając tym samym jeden z głównych kierunków działania organów procesowych w toku postępowania¹⁸⁹. Przepis art. 2 § 1 pkt 3 KPK stanowi wyraz idei sprawiedliwości naprawczej w postępowaniu karnym i realizację wynikającego z niej postulatu zapewnienia pokrzywdzonemu udziału w procesie prowadzącym do zrehabilitowania poniesionych w wyniku popełnionego czynu zabronionego szkód i krzywd. Wzmacnianie pozycji tego podmiotu w procesie karnym jest zauważalną tendencją na tle kolejnych zmian Kodeksu postępowania karnego dotyczących jego uprawnień¹⁹⁰. Z uwagi na ogólny charakter treści art. 2 § 1 pkt 3 KPK, jego zasięg obejmuje nie tylko ściśle procesowe uprawnienia pokrzywdzonego, lecz rozciąga się także na obszary interesu osoby pokrzywdzonej, zależne od inicjatywy albo decyzji organów procesowych, tj. instytucje prawa karnego, których nie należy utożsamiać z zasadami procesowymi, a które służą bezpośrednio realizacji zasadniczych interesów tego podmiotu, między innymi takich jak prawo do uzyskania kompensacji. Jako przykład można wskazać zabezpieczenie wykonania orzeczenia w przedmiocie obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiazki w myśl art. 291 § 1 KPK¹⁹¹. Interes prawny określany jest jako „potrzeba instytucjonalnoprawnej ochrony określonego dobra chronionego prawnie przed naruszeniem w razie zagrożenia lub też przywrócenia stanu rzeczy sprzed naruszenia bądź uzyskania instytucjonalnoprawnych gwarancji otrzymania określonego dobra (korzyści), mieszczącego się w sferze uprawnień przysługującego danemu podmiotowi prawnemu”¹⁹². Ochrona interesów osoby pokrzywdzonej w procesie karnym polega więc na możliwości korzystania z uprawnień wynikających zarówno z materialnego prawa karnego, jak i prawa karnego procesowego. Interes pokrzywdzonego z pewnością wymaga naprawienia szkody lub zadośćuczynienia wyrządzonej krzywdzie. Interesy pokrzywdzonego nie zostały określone w Kodeksie postępowania karnego, jednak przyjmuje się ich procesowe rozumienie jako możliwość korzystania w trakcie postępowania

¹⁸⁹ Zob. K. Dudka, *Rola pokrzywdzonego we współczesnym procesie karnym* [w:] *Współczesne tendencje w rozwoju prawa karnego z perspektywy dogmatyki oraz teorii i filozofii prawa*, J. Skorupka, I. Hańduk-Hawrylak, Warszawa 2011, s. 175.

¹⁹⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 maja 2018 r., sygn. K 12/15, OTK Seria A 2018, poz. 29, SIP Legalis nr 1768512 [dostęp: 9.03.2019].

¹⁹¹ W. Gliniecki, *Przyspieszenie i usprawnienie postępowania karnego a ochrona interesów pokrzywdzonego*, Prokuratura i Prawo 2007, nr 2, s. 63.

¹⁹² H. Groszyk, A. Korybski, *O pojęciu interesu w naukach prawnych (przegląd wybranej problematyki z perspektywy teoretyczno-prawnej* [w:] *Pojęcie interesu w naukach prawnych prawie stanowionym i orzecznictwie sądowym Polski i Ukrainy*, A. Korybski, M. Kostycki, L. Leszczyński (red.), Lublin 2006, s. 19 *cit. per.* A. Kołodziejczyk, *Umorzenie absorpcyjne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013, s. 146.

z uprawnień wynikających tak z prawa materialnego, jak i procesowego¹⁹³. Wybrane uprawnienia pokrzywdzonego oraz procesowe rozwiązania kompensacyjne zostaną zaprezentowane w dalszej części rozprawy.

Uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego nie oznacza gwarancji w tym zakresie (pełną ochronę wyrażałoby posłużenie się wyrazem „zapewnienie” albo innym podobnym¹⁹⁴). Nie można jednak tracić z pola widzenia, że urzeczywistnianiu tego celu sprzyja wprowadzanie odpowiednich instytucji mających służyć ochronie praw pokrzywdzonego, co też ustawodawca czyni w wyniku kolejnych nowelizacji przepisów ustawy procesowej. Przykładowo można wskazać na wydłużenie terminu do złożenia wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, udział w postępowaniu mediacyjnym czy uprawnienie do uzyskania w procesie karnym rozstrzygnięcia w zakresie naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, co łączyć należy przede wszystkim z orzekaniem środków kompensacyjnych¹⁹⁵. Umiejscowienie omawianej dyrektywy w przepisach wstępnych Kodeksu postępowania karnego pozwala więc określić jeden z celów, do osiągnięcia którego służą poszczególne treści normatywne kształtujące postępowanie karne. Uwagę zwrócić należy również na pozostałe cele postępowania karnego zawarte w art. 2 § 1 KPK, których realizacja sprzyja szeroko pojętym interesom pokrzywdzonego. Wykrycie i pociągnięcie do odpowiedzialności karnej sprawcy w oczywisty sposób wpływa na możliwość orzeczenia środków reakcji karnoprawnej, w tym środków kompensacyjnych *sensu largo*, a w konsekwencji na zaspokojenie poczucia sprawiedliwości osoby pokrzywdzonej. Z powyższym ściśle łączy się cel trafnego zastosowania środków przewidzianych w prawie karnym (art. 2 § 1 pkt 2 KPK). Konieczność zrekompensowania pokrzywdzonemu wyrządzonej szkody można postrzegać jako jeden z aspektów prewencji generalnej, jak również kształtowania poszanowania prawa oraz zasad współżycia społecznego¹⁹⁶. Rozstrzygnięcie sprawy w rozsądnym terminie stanowi nie tylko wyraz przekonania, że jedynie szybkie karanie ma sens, lecz dotyczy również interesów pokrzywdzonego – zarówno majątkowych, jak i niemajątkowych. Przewlekłe postępowanie karne może spowodować bowiem wtórną

¹⁹³ Zob. E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym... op. cit.*, s. 88 i wskazana tam literatura.

¹⁹⁴ Por. I. Bondarczuk, *Wpływ koncepcji sprawiedliwości naprawczej... op. cit.*, s. 626; P. Wiliński, *Sprawiedliwość proceduralna a proces karny [w:] Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Świdry, J. Skorupka (red.)*, Warszawa 2009, s. 88.

¹⁹⁵ M. Kurowski, *Komentarz do art. 2 KPK [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Tom 1, Art. 1-424*, D. Świecki (red.), Warszawa 2018, s. 41-42.

¹⁹⁶ A. Lach, *Kompensacyjna funkcja procesu... op. cit.*, s. 15.

wiktylizację tego podmiotu. Nadto długotrwałe postępowanie nie sprzyja realizowaniu funkcji kompensacyjnej, albowiem po długim czasie oczekiwania na prawomocny wyrok, orzeczenie któregokolwiek ze środków kompensacyjnych *sensu lato* może nie spełniać należycie swojej roli¹⁹⁷. Jednocześnie uznać należy, że wymóg sprawności i szybkości postępowania karnego jest podrzędny względem wartości wynikających z prawa pokrzywdzonego do ochrony jego interesu prawnego.

Równie ważne jest ukształtowanie celów postępowania przygotowawczego jako stadium procesu karnego, w którym następuje wstępne określenie ram podmiotowych i przedmiotowych dla dalszych działań organów w postępowaniu jurysdykcyjnym. Postępowanie przygotowawcze, oprócz realizowania ogólnych zadań postępowania karnego z art. 2 § 1 KPK, powinno spełniać cele właściwe wyłącznie temu etapowi postępowania. Zgodnie z treścią art. 297 § 1 KPK, wśród celów postępowania przygotowawczego znajduje się wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie osób pokrzywdzonych (przy uwzględnieniu ich prawnie chronionego interesu i poszanowania godności), jak również ustalenie rozmiarów szkody. Ten ostatni aspekt ściśle związany jest z możliwością orzekania obowiązku naprawienia szkody w ramach procesu karnego – jako środka kompensacyjnego bądź warunku probacyjnego. Ustalenie rozmiarów szkody ma również znaczenie dla późniejszej oceny przez sąd stopnia, w jakim została przez sprawcę naprawiona, co może wpłynąć na ostateczny rozmiar kary. Zadaniem organów prowadzących postępowanie przygotowawcze jest nie tylko rekonstrukcja znamion czynu zabronionego, w szczególności w przypadkach, w których wysokość szkody decyduje o bycie przestępstwa albo o typie kwalifikowanym, lecz również przygotowanie materiału dowodowego do orzeczenia w postępowaniu sądowym środków kompensacyjnych¹⁹⁸. Z treści przepisów art. 297 § 1 pkt 4 KPK wynika, że w ramach celu postępowania przygotowawczego, jakim jest wyjaśnienie okoliczności sprawy, należy również ustalić element podmiotowy i dążyć do wskazania, na czyją szkodę popełniono przestępstwo (lub komu wyrządzono krzywdę)¹⁹⁹. Związane jest to nie tylko z możliwością orzekania w procesie karnym środków kompensacyjnych *sensu largo*. Ustalenie osób pokrzywdzonych konieczne jest też z tego powodu, iż w toku

¹⁹⁷ Tak też: K. Kiejnich, *Wpływ realizacji prawa do informacji na wykorzystanie przez pokrzywdzonego środków zapobiegających przewlekłości postępowania karnego* [w:] *Ochrona prawna pokrzywdzonego*, T. Kaczmarek, M. Filipowska-Tuthill, J. Żylińska (red.), Wrocław 2017, s. 235-236.

¹⁹⁸ K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, *Komentarz do art. 297 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2018, s. 770.

¹⁹⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 lipca 1979 r., sygn. IV KZ 100/79, OSNKW 1979, Nr 9, poz. 97, SIP Legalis nr 21573 [dostęp: 24.08.2018].

postępowania przygotowawczego korzystają one z uprawnień strony²⁰⁰, a w kolejnych stadiach procesu – z uprawnień oskarżyciela posiłkowego (będąc wtedy stroną w postępowaniu jurysdykcyjnym) albo z uprawnień właściwych osobie pokrzywdzonej przysługujących z samego tylko faktu pokrzywdzenia.

Powyższe uregulowania w przedmiocie ogólnych celów postępowania karnego oraz zadań postępowania przygotowawczego, uwzględniając pokrzywdzonego przestępstwem, stanowią istotną wskazówkę dla organów procesowych dla podejmowania czynności z uwzględnieniem interesu pokrzywdzonego – w taki sposób, żeby w późniejszym etapie postępowania karnego umożliwić między innymi wyrównanie szkód i krzywd poniesionych w wyniku przestępstwa. Rodzaje instrumentów zmierzających do złagodzenia skutków przestępstwa określone są w przepisach prawa karnego materialnego, a ich urzeczywistnienie następuje w drodze procesu karnego poprzez właściwe ukształtowanie przepisów postępowania. Interesy pokrzywdzonego zyskały w procesie karnym rangę jednego z celów całego postępowania, do zrealizowania którego służą przedstawione w jednym z kolejnych rozdziałów instytucje.

5. Podsumowanie

Prawo karne pełni określone funkcje rozumiane jako oczekiwania lub cele stawiane tej dziedzinie prawa, środki lub skutki, jakie wywołuje stosowanie odpowiednich przepisów. Ponownie podkreślić należy, że funkcje te obejmują wiele aspektów – ochronę dóbr społecznie uważanych za cenne, gwarancje dla sprawcy czynu zabronionego, jego sprawiedliwe ukaranie oraz naprawienie szkody pokrzywdzonemu. Funkcje te nie wykluczają się nawzajem i mogą być realizowane zbieżnie. Funkcji kompensacyjnej nie należy stawiać w relacji nadrzędności ani podrzędności względem pozostałych funkcji prawa karnego, lecz obok nich, jako funkcję współwystępującą, zorientowaną na wyrównanie pokrzywdzonemu poniesionych strat i rozwiązanie powstałego konfliktu pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym. Funkcja kompensacyjna stanowi ważny element funkcji sprawiedliwościowej. Trudno bowiem mówić o realizacji funkcji sprawiedliwościowej z pominięciem podmiotu pokrzywdzonego przestępstwem. Uwzględnienie interesów ofiary czynu zabronionego w prawie karnym nie oznacza również obniżenia znaczenia rangi funkcji gwarancyjnej ani ochronnej. Stopień realizacji poszczególnych funkcji zależy bowiem od wielu czynników, w tym zwłaszcza od rodzaju popełnionego przestępstwa. Kompensacja nie stoi również

²⁰⁰ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Komentarz do art. 297 KPK [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz do artykułów 297-467. Tom II*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2011, s. 18-19.

w sprzeczności z jakimkolwiek celem kary: sprawiedliwym ukaraniem sprawcy, prewencją ogólną, szczególną czy wychowaniem sprawcy²⁰¹. Poczucie sprawiedliwości w pełni próbuje kompensację, jeżeli nie przekracza ona rozsądnie ocenionych granic praktycznych możliwości sprawcy²⁰². Wskazuje się, że „jedną z najistotniejszych zasad demokratycznego państwa prawa jest zasada *ultima ratio* prawa karnego. Postęp w prawie karnym w tym aspekcie wyraża się w zawężeniu zakresu kryminalizacji oraz redukcji intensywności sankcji karnej, o ile tylko nie zagraża to zakładanym celom ochronnym i realizacji zasady sprawiedliwości. Zarówno w aspekcie prewencyjnym, jak też retributywnym karę państwową z powodzeniem może zastąpić akt pojednania sprawcy z pokrzywdzonym i dobrowolnie przyjęty przez sprawcę obowiązek zadośćuczynienia za wyrządzone zło. Klasyczne prawo karne, <<upaństwowiając>> konflikt pomiędzy sprawcą przestępstwa i pokrzywdzonym i absolutyzując konieczność wymierzenia kary za czyn realizujący znamiona przestępstwa, staje się narzędziem mało efektywnym w ochronie interesów pokrzywdzonego, ale równocześnie zwalnia z obowiązku ustalania, na ile rzeczywiście wymierzenie owej kary służy realizacji celów prawa karnego w perspektywie zasady proporcjonalności i czy rzeczywiście spełnione są przesłanki usprawiedliwienia wyrządzenia dolegliwości, jaką w każdym przypadku jest kara, w perspektywie podstawowych zasad moralnych”²⁰³.

Podkreślanie znaczenia funkcji kompensacyjnej i wprowadzanie kolejnych rozwiązań promujących ideę kompensacji stanowi reakcję na zmienne postrzeganie czynu zabronionego i wymiaru sprawiedliwości. W przypadku realizowania funkcji kompensacyjnej dochodzi do zmiany spojrzenia na przestępstwo wyłącznie przez pryzmat sprawcy, co jednocześnie umożliwia rozwiązanie konfliktu powstałego pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą w wyniku popełnienia przestępstwa, jak również naprawienie wyrządzonej szkody lub zadośćuczynienie krzywdzie, co stanowi jeden z celów postępowania karnego²⁰⁴. Zmiany dokonywane stopniowo w prawie karnym od roku 1997 spowodowały pewne przesunięcie akcentów – obecnie funkcja kompensacyjna uznawana jest za równorzędną wobec ochronnej

²⁰¹ Tak też: W. Zalewski, *Naprawienie szkody w polskim prawie karnym a postulaty restorative justice* [w:] *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, S. Waltoś, B. Nita, P. Trzaska, M. Żurek (red.), Kraków 2002, s. 67.

²⁰² W. Zalewski, R. Skarbek, *Funkcja kompensacyjna prawa karnego oraz wybrane zagadnienia egzekucji roszczeń zasądzonych w postępowaniu karnym* [w:] *Marian Cieślak – Osoba, Dzieło, Kontynuacje*, S. Steinborn, W. Cieślak (red.), Gdańsk 2013, s. 549.

²⁰³ W. Wróbel, *Znaczenie zgody następczej oraz rezygnacji przez dysponenta dóbr prawnych z ochrony prawno karnej w perspektywie zasady ultima ratio prawa karnego* [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla. Tom II*, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), Warszawa 2012, s. 763-764.

²⁰⁴ K. Witkowska-Rozpara, *Kompensacyjna funkcja... op. cit.*, s. 66.

i gwarancyjnej, co jeszcze kilkanaście lat temu byłoby trudne do zaakceptowania. Zmiany wiązać należy z przemianami społecznymi, wzrostem humanizacji prawa i określonych wartości, problemami wymiaru sprawiedliwości, zwłaszcza jego niewydolnością oraz dostrzeżeniem potrzeb pokrzywdzonego w prawie karnym. Wskazuje się, że „aktualnie właśnie w funkcji kompensacyjnej prawa karnego niektórzy ustawodawcy i przedstawiciele doktryny widzą jego przyszłość. Proponują przemianę tego prawa w kierunku odszkodowawczym, co zastąpić miałyby także sprawiedliwość karną. Inni jeszcze zwracają uwagę na to, że sprawiedliwość odszkodowawcza jest niewystarczająca i należałoby przekształcić ją w sprawiedliwość naprawczą lub restytuującą”²⁰⁵. Powyższe sprowadza się do problemu kształtowania polityki karnej i dopuszczenia rozwiązań z wiodącą rolą kompensacji. Stopień, w jakim funkcja kompensacyjna winna być realizowana w prawie karnym zależy od wielu czynników. Powyższe oznacza, że funkcja kompensacyjna może przełamać pozostałe funkcje prawa karnego i w pewnych przypadkach odgrywać rolę pierwszoplanową, a środki kompensacyjne *sensu largo* stanowić jedyną formę reakcji na przestępstwo. Tak rozumiany prymat funkcji kompensacyjnej zależy od woli ustawodawcy i stanowieniu odpowiednich (racjonalnych) przepisów oraz ich właściwego stosowania przez organy. Uzasadnia to twierdzenie o jej możliwej równorzędności wobec pozostałych funkcji prawa karnego.

²⁰⁵ A. Grześkowiak, *Zagadnienia ogólne... op. cit.*, s. 18.

Rozdział 3

Kształtowanie funkcji kompensacyjnej w prawie karnym

1. Uwagi wprowadzające

Wejście w życie w 1998 roku Kodeksu karnego oraz Kodeksu postępowania karnego, z uwagi na wprowadzenie rozwiązań umożliwiających wyrównanie pokrzywdzonemu skutków przestępstwa, doprowadziło do wyeksponowania kompensacyjnej funkcji prawa karnego, wcześniej w tej dziedzinie niewyodrębnionej. Jakkolwiek na gruncie poprzednio obowiązujących w Polsce aktów prawnych obecne były elementy kompensacyjne – tak w prawie karnym materialnym, jak i proceduralnym, to odgrywały one rolę drugorzędą. Postępowanie karne w centrum zainteresowania stawiało sprawcę czynu zabronionego, co w oczywisty sposób nie sprzyjało realizacji interesów pokrzywdzonego ani tym bardziej zaspokojeniu jego roszczeń. Chociaż instrumenty kompensacyjne istniały w różnych systemach od początku kształtowania się prawa w najstarszych cywilizacjach, to nowożytne prawo karne odeszło od środków mających na celu kompensację szkód pokrzywdzonemu, uwagę skupiając w zasadzie na funkcji gwarancyjnej i osobie sprawcy przestępstwa. Dostrzeżenie nieefektywności modelu retrybucyjnego i prewencyjnego spowodowało jednak poszukiwanie odmiennych rozwiązań. W rezultacie powrócono do tworzenia przepisów zorientowanych na pokrzywdzonego jako podmiot bezpośrednio związany z przestępstwem. W ten sposób rozwinął się w prawie karnym nurt określany jako sprawiedliwość naprawcza. Stopniowo urozmaicano więc środki reakcji karnoprawnej na przestępstwo, w tym obowiązki w przedmiocie naprawienia szkody oraz zwiększono możliwość uzyskania rekompensaty poprzez przyznanie pokrzywdzonemu określonych uprawnień w procesie karnym. Powyższe doprowadziło do pewnej zmiany myślenia o prawie karnym i jego funkcjach, przez co w ustawach karnych z 1997 r. znacznie więcej uwagi poświęcono osobie pokrzywdzonej. Tytułem przykładu można wskazać obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem i nawiązkę, które znalazły się w katalogu środków karnych oraz wprowadzenie w określonych wypadkach instytucji czynnego żalu związanego z uprzednim naprawieniem szkody czy mediację w sprawach karnych. Również przepisy Kodeksu postępowania karnego w większym niż dotychczas stopniu zaczęły uwzględniać interes pokrzywdzonego. Wśród celów postępowania karnego znalazło się uwzględnienie prawnie chronionych interesów tego podmiotu. Instytucjom materialnoprawnym towarzyszyły zatem odpowiednio skorelowane z nimi przepisy proceduralne. W wyniku kolejnych, licznych

nowelizacji przepisów prawa karnego materialnego i procesowego wprowadzano nowe rozwiązania kompensacyjne, rozszerzając uprawnienia pokrzywdzonego. Zasadniczo więc, od końca lat 90. XX wieku, można mówić o stałym rozwoju funkcji kompensacyjnej w prawie karnym.

W niniejszym rozdziale, celem pokazania, jak w polskim prawie karnym kształtowały się rozwiązania kompensacyjne na przestrzeni kilkudziesięciu lat, zaprezentowane zostaną najważniejsze zmiany, jakich ustawodawca dokonywał w kolejnych aktach prawnych (Kodeksach karnych z 1932 roku i 1969 roku²⁰⁶ oraz Kodeksach postępowania karnego z 1928 roku i 1969 roku²⁰⁷), jak również nowelizacje obecnych ustaw. Przed dokonaniem analizy przepisów wskazanych powyżej aktów prawnych, w ogólnym zarysie zaprezentowane zostaną najistotniejsze przekształcenia w tym zakresie obejmujące różne systemy prawne, zarówno obowiązujące na ziemiach polskich, jak i w innych krajach do XX wieku. Rozdział „Kształtowanie się funkcji kompensacyjnej w polskim prawie karnym” nie służy kompleksowej charakterystyce historycznych instytucji kompensacyjnych, lecz ich nakreśleniu – z uwagi na oryginalność niektórych rozwiązań, a nadto ukazaniu pewnej generalnej tendencji w zmieniającym się na przestrzeni wieków spojrzeniu na rolę pokrzywdzonego i kompensację. Jednocześnie spostrzeżenia poczynione w tym rozdziale, w zakresie dotyczącym zmian w obowiązującym Kodeksie karnym i Kodeksie postępowania karnego, pozwolą uporządkować i niejako oczyścić pole dla dalszych rozważań skupionych w kolejnych częściach wyłącznie na rozwiązaniach kompensacyjnych *de lege lata*.

2. Rozwiązania kompensacyjne w ujęciu historycznym – zarys

Środki, jakie obecnie można nazwać środkami kompensacyjnymi *sensu largo* oraz związana z nimi pozycja pokrzywdzonego, od czasów starożytnych do XXI wieku, nie były jednolite. Wynikało to przede wszystkim z braku wyraźnego rozdzielenia prawa karnego (publicznego) od cywilnego (prywatnego) i powolnego kształtowania państwowego wymiaru sprawiedliwości. W najstarszym prawie – zarówno w systemach prawnych świata starożytnego (wczesnego prawa greckiego, hebrajskiego oraz semickiego), jak i systemach

²⁰⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571), weszło w życie 1 września 1932 r., dalej: KK z 1932 r. oraz Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94), która weszła w życie 1 stycznia 1970 r., dalej: KK z 1969 r.

²⁰⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1928 nr 33 poz. 313), weszło w życie 1 lipca 1929 r., dalej: KPK z 1928 r. oraz Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 96), weszła w życie 1 stycznia 1970 r., dalej: KPK z 1969 r.

pozostających pod wpływem systemów religijnych (hinduizmu i islamu), kompensacja częstokroć była głównym elementem kary²⁰⁸. Kodeks Hammurabiego (XVIII w. p.n.e.) przewidywał tak zwane kary na majątku, w tym wynagrodzenie szkody (między innymi za pokrycie kosztów leczenia). Autor Kodeksu ustanowił prawo zorientowane na naprawienie wyrządzonej deliktem szkody, tj. „aby dla poszkodowanego było uzyskane wynagrodzenie”. W Instytucjach Justyniana (534 r.) szeroko uregulowano naprawienie szkody poprzez zapłatę kwoty pieniężnej, będącej wielokrotnością uszczerbku wyrządzonego występkiem czy też szkody powstałej w wyniku zobowiązań rodzących się „jak gdyby z występką”²⁰⁹. W prawie rzymskim przestępstwa dzielono na publiczne – skierowane przeciwko państwu oraz prywatne – dotyczące interesów majątkowych lub osobistych. Przestępstwa prywatne były zagrożone odszkodowaniem przybierającym postać kary prywatnej²¹⁰. W starożytności granica pomiędzy sferą prawa cywilnego a karnego nie była wyraźna.

Komponenty kompensacyjne oraz penalne zawierała kara prywatna (kara kompozycyjna od łacińskiego wyrazu *compositio* oznaczającego ugodę) polegająca na zapłacie – w zmiennych na przestrzeni wieków proporcjach – odpowiedniej kwoty pokrzywdzonemu albo pokrzywdzonemu i władcy, co stanowiło niejako zapowiedź rozdzielenia prawa karnego od cywilnego i doprowadziło do wyrugowania pokrzywdzonego z procesu karnego i uczynieniu naprawienia szkody domeną prawa prywatnego (cywilnego)²¹¹. Z biegiem czasu rozwijały się bowiem struktury państwowe z silną pozycją władcy na czele, co sprzyjało powstawaniu nowego modelu prawa karnego, w którym stronami procesu było państwo i sprawca. Początkowo wysokość kary kompozycyjnej ustalano prywatnie, czyli w drodze ugody, a następnie – w zależności od wagi przestępstwa lub pozycji sprawcy i pokrzywdzonego – to państwo arbitralnie narzucało kwotę sankcji pieniężnej²¹². Przeorientowano również cele kary, stopniowo kładąc coraz większy nacisk na odstraszenie sprawców potencjalnych oraz rzeczywistych. Charakterystyczne dla prawa starożytnego i wczesnośredniowiecznego przyznanie pokrzywdzonemu silnej pozycji w prawie karnym ustąpiło sprawiedliwości skupionej na państwie. Racją przestępstwa nie było już pokrzywdzenie konkretnej osoby i wyrządzonej jej szkoda, lecz naruszenie porządku

²⁰⁸ Z. Gostyński, *Karnoprawny... op. cit.*, s. 13 i wskazana tam literatura.

²⁰⁹ B. Sygit, *Historia prawa kryminalnego*, Toruń 2007, s. 79, 107; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2008, s. 21.

²¹⁰ W. Zalewski, *Historyczne przekształcenia idei kompensacji w ramach odpowiedzialności karnej*, Palestra 2002, nr 3-4, s. 47.

²¹¹ Z. Gostyński, *Karnoprawny... op. cit.*, s. 13-17 i wskazana tam literatura; A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2012, s. 379.

²¹² E. Borkowska-Bagieńska, *Historia prawa sądowego*, Warszawa 2010, s. 204.

prawnego stanowiącego dobro ogółu²¹³. W późniejszych wiekach, głównie dzięki przedstawicielom szkoły socjologicznej, w centrum zainteresowania prawa karnego stawiano czyn, a następnie osobę sprawcy. W pierwszym przypadku popełnienie przestępstwa traktowano w oderwaniu od przyczyn złamania reguł prawnych, bez uwzględnienia indywidualnych cech sprawcy. Za czyn zabroniony groziła ściśle określona kara, której zasadniczą funkcją było odstraszenie przed ponownym naruszeniem porządku prawnego (prewencja ogólna i szczególna). Następnie, dzięki idei resocjalizacji, uwagę skierowano na osobę sprawcy przestępstwa oraz optymalny dobór środków reakcji na popełniony czyn²¹⁴. Pokrzywdzony w owym czasie nie odgrywał w prawie karnym znaczącej roli. Dziwić zatem może przedstawienie w XIX wieku przez włoskich pozytywistów, rewolucyjnych jak na tamte czasy, poglądów. Zwrócili oni uwagę na różnicę pomiędzy obowiązkiem odszkodowawczym powstałym w wyniku niewykonania zobowiązania a obowiązkiem wynikającym z czynu niedozwolonego będącego przestępstwem, podkreślając rolę odszkodowania jako środka ochrony społecznej o charakterze publicznoprawnym (E. Ferri), a nadto wskazywali, że przestępcy powinni wyrównywać wyrządzone przez nich szkody (R. Garofalo). Zdaniem pierwszego z przywołanych Autorów, wynagrodzenie szkody powstałej wskutek przestępstwa powinno być rozpatrywane w kategorii funkcji państwa wykonywanej w bezpośrednim interesie osoby pokrzywdzonej. Proponował on różne środki, które dzisiaj można by nazwać środkami kompensacyjnymi w szerokim tego słowa znaczeniu, przykładowo obowiązek wykonania określonej pracy na rzecz pokrzywdzonego czy uzależnienie przedterminowego warunkowego zwolnienia od wcześniejszego wynagrodzenia szkody. R. Garofalo uważał, że naprawienie szkody jest koniecznym uzupełnieniem kary, a interwencja państwa powinna przebiegać dwutorowo: karać winnego oraz przywracać naruszony porządek. Proponował odszkodowanie w postaci grzywny zasądzonej na rzecz pokrzywdzonego, którego miał domagać się prokurator. Powyższe zapatrywania na odszkodowawczy aspekt prawa karnego nie spotkały się jednak w owym czasie z dużym zainteresowaniem europejskich prawodawców – co prawda włoski projekt kodeksu karnego z 1921 roku przewidywał różnorodne rozwiązania kompensacyjne (między innymi wyrok sądu karnego miał zawierać stwierdzenie obowiązku wynagrodzenia szkody, na prokuratorze miał ciążyć obowiązek łączenia z wnioskiem o ukaranie żądania wynagrodzenia szkody, obowiązek zabezpieczenia oraz jego wyegzekwowania), jednak nie

²¹³ W. Zalewski, *Historyczne przekształcenia... op. cit.*, s. 53.

²¹⁴ W. Daszkiewicz, *Naprawienie szkody w prawie karnym*, Warszawa 1972, s. 7.

stały się one obowiązującym prawem²¹⁵. W różnych okresach historii prawa, okolicznościami łagodzącymi wymiar kary były: pojednanie sprawcy z pokrzywdzonym (statut Rzymu) czy w późniejszym czasie: przebaczenie pokrzywdzonego i zwrot skradzionego przedmiotu (*Constitutio Criminalis Carolina*)²¹⁶.

Powrót pokrzywdzonego i naprawienia szkody do prawa karnego następował stopniowo od lat 70 ubiegłego stulecia, kiedy to pod wpływem wiktymologii i propagowania praw człowieka zaczęto rozwijać koncepcję sprawiedliwości naprawczej. Stanowić miała ona remedium na dotychczasową nieefektywność tradycyjnego modelu karania poprzez oddanie konfliktu w ręce sprawcy i pokrzywdzonego, przy jednoczesnym zmarginalizowaniu roli aparatu państwowego²¹⁷. Współcześnie pozycja pokrzywdzonego w procesie karnym, choć nie tak silna jak w ubiegłych tysiącleciach, oraz środki zmierzające do wyrównania szkody wyrządzonej przestępstwem, poddawane są nieustannym zmianom.

Przechodząc do ogólnej prezentacji rozwiązań kompensacyjnych na ziemiach polskich, warto w pierwszej kolejności wskazać księgę elbląską uznawaną za najstarszy spis średniowiecznego prawa (XIII/XIV wiek), która zawierała precyzyjne wskazanie ilości „grzywien tytułem wynagrodzenia szkody” czy „grzywien odszkodowania” za popełnienie danego typu czynu zabronionego²¹⁸. Statuty Kazimierza Wielkiego, datowane na lata 50 i 60 XIV wieku, wyróżniały następujące formy rekompensaty strat poniesionych w wyniku przestępstw prywatnych: kara pieniężna dzielona pomiędzy sąd i pokrzywdzonego (rodzinę ofiary w przypadku jej śmierci) albo odszkodowanie za szkody materialne, przy czym systematycznie rosła wysokość główszczyzny, czyli zadośćuczynienia dla rodziny zabitego. Prawo chełmińskie (spisane w 1394 r., wydrukowane w 1584 r.) przewidywało kilka rodzajów nawiązki na rzecz różnych osób – ławnika, sędziego lub krewnych pokrzywdzonego. Katalog przestępstw, za popełnienie których istniała możliwość orzeczenia nawiązki wskazuje, że łączyła w sobie element odszkodowawczy jako dominujący

²¹⁵ J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego...* *op. cit.*, s. 75; W. Daszkiewicz, *Zasądzenie odszkodowania z urzędu w polskim procesie karym*, Warszawa 1970, s. 30-36; Z. Gostyński, *Karnoprawny...* *op. cit.*, s. 18-19; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa...* *op. cit.*, s. 333.

²¹⁶ Niemiecka ustawa z 1532 roku ogłoszona przez cesarza Karola V, której autorem był Johann von Schwarzenberg und Hohenlandberg. Zawierała 219 artykułów, przypominając bardziej podręcznik dla sędziów aniżeli współczesny kodeks. Cechą charakterystyczną CCC były surowe kary, a pojednanie czy ugoda zawarte pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym nie uwalniały od kary publicznej – K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa...* *op. cit.*, s. 180-182, 187; A. Dziadzio, *Powszechna...* *op. cit.*, s. 127.

²¹⁷ K. Urbanowicz, *Sprawiedliwość naprawcza w Polsce. Szansa na zmianę polityki rozwiązywania konfliktów w Polsce*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2016, nr 2, s. 169-171 i wskazana tam literatura.

²¹⁸ B. Sygit, *Historia...* *op. cit.*, s. 365-366.

i jednocześnie pierwiastek penalny. Również III Statut litewski z 1588 roku zawierał możliwość orzekania na szeroką skalę główszczyzny i nawiązki²¹⁹. Ciekawe rozwiązania zawierało prawo obowiązujące na wsiach w XVII i XVIII wieku – za zranienie, pobicie lub zgwałcenie przewidywano nawiązkę na rzecz poszkodowanych (pokrzywdzonych), której wysokość ustalano w drodze pojednania albo ugody, a nadto możliwe było zobowiązanie sprawcy do przeproszenia pokrzywdzonego. Dodatkowo, w sposób kazuistyczny opisywano zagrożone odszkodowaniem rodzaje szkód, jakie mogły zostać wyrządzone w dobrach drugiej osoby. Publiczne przeproszenie pokrzywdzonego groziło za fałszywe oskarżenie, zniesławienie czy zniewagę²²⁰. Na ziemiach polskich kara kompozycyjna – pomimo wpływów włoskich prawników i uregulowań *Constitutio Criminalis Carolina* – utrzymywała się do końca istnienia Rzeczypospolitej²²¹. Co warte podkreślenia, kompozycja miała pokrzywdzonemu „dać zupełne zadośćuczynienie”, a nadto satysfakcję w stopniu wykluczającym jakiegokolwiek pretensje natury moralnej. Z uwagi na prywatnoprawny charakter, egzekwowana była w drodze egzekucji, a nie dolegliwości karnoprawnej. Wysokość kary kompozycyjnej uzależniano od nieumyślnego popełnienia przestępstwa oraz pozycji społecznej sprawcy i pokrzywdzonego²²². Pod koniec XVIII wieku zainicjowano prace nad projektem kodeksu praw cywilnych i kryminalnych, którego główny projektodawca J. Szymanowski wskazywał, że celem każdej kary winno być m. in. „nagrodzenie krzywdy i szkody wyrządzonej całej społeczności albo składającej społeczność osobie”, a kara nieodpowiadająca tym celom przedstawia się jako nieskuteczna i w rezultacie szkodliwa. Twórca podkreślał też równowagę „pomiędzy krzywdą i szkodą a nagrodzeniem” oraz uważał, że „powrócenie ukrzywdzonemu szkody nie jest karą, jest sprawiedliwym cudzego oddaniem i zawsze powinno mieć miejsce, gdziekolwiek tylko zachodzi wina uszkodzonego majątku (...). Powrócenie należytości obrażonemu przez nagrodzenie krzywdy zawsze w wyroku przyłączonym być powinno”²²³. W Kodeksie Karzącym Królestwa Polskiego

²¹⁹ A. Dziadzio, *Powszechna... op. cit.*, s. 412; J. Makarewicz, *Polskie prawo karne. Część ogólna. Reprint z przedmową Adama Redzika*, Warszawa 2010, s. 275.

²²⁰ B. Sygit, *Historia... op. cit.*, s. 367-377, 384-386.

²²¹ J. Makarewicz, *Polskie... op. cit.*, s. 30, 313-314. Autor uważa, że „terminologia źródeł: *poena pecuniaria* lub *poena privata* na oznaczenie kompozycji, nie odpowiada istocie rzeczy: kompozycja w Polsce, tak, jak gdzieindziej nie była karą nigdy” (s. 6) oraz wskazuje, że „przy kodyfikacji tariff zadośćuczynienia (kompozycji) wychodzi się przede wszystkim ze założenia części ogólnospołecznej (przeciętnej) wartości jednostki, części subiektywnego odczucia szkody i moralnej krzywdy po stronie pokrzywdzonego. Kompozycja w zasadzie nie jest odszkodowaniem, a zupełnym zadośćuczynieniem” (s. 301).

²²² *Ibidem*, s. 106, 108, 302-303, 309, 352; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa... op. cit.*, s. 82.

²²³ J. Szymanowski, *Mysli o podziale księgi II-ej... op. cit.*, s. 187, 191, 198; Z. Gostyński, *Karnoprawny... op. cit.*, s. 16-17.

z 1818 roku, sprawca kradzieży i sprzeniewierzenia nie podlegał karze w przypadku, kiedy przed wykryciem przestępstwa w całości wynagrodził wyrządzoną szkodę²²⁴.

Parę uwag warto również poświęcić procesowi karnemu i sposobom dochodzenia przez pokrzywdzonego roszczeń wynikających z czynu zabronionego. We wczesnym średniowieczu nie wykształcił się odrębny proces karny, albowiem – jak wskazano powyżej – nie istniał jeszcze podział prawa materialnego na karne i cywilne. Rozdzielanie skarg karnych od cywilnych następowało stopniowo od XIII wieku, a wyodrębnienie procesu w tychże sprawach w dobie nowożytnej²²⁵. Skargi wnoszone do sądu dzielono ze względu na cel, jaki pokrzywdzony chciał osiągnąć – wyróżniano zatem skargi cywilne, w których domagano się odszkodowania w postaci zwrotu rzeczy lub zasądzenia pewnej sumy pieniężnej, skargi karne zmierzające do ukarania sprawcy oraz skargi mieszane łączące oba te elementy, tj. zarówno odszkodowanie, jak i ukaranie sprawcy²²⁶. W myśl zasady *nemo iudex sine actore*, wszczęcie procesu uzależniano od wyłącznej decyzji pokrzywdzonego. Zanim zaczął kształtować się państwowy wymiar sprawiedliwości, podstawowym sposobem reakcji na przestępstwo była prywatna zemsta dochodzona samodzielnie przez pokrzywdzonego i jego rodzinę. Dostrzeżenie zagrożeń związanych z samoistnym wymierzaniem sprawiedliwości spowodowało stosowanie wspomnianych wyżej pieniężnych kar kompozycyjnych oraz nakładanie obowiązków w postaci pojednania i przyjęcia okupu (tj. środka wykupienia się od zemsty i sposobu zakończenia sporu pomiędzy rodami)²²⁷. Brak pojednania lub nieprzyjęcie okupu przez pokrzywdzonego zagrożone były karą państwową za naruszenie pokoju państwowego²²⁸. Proces ziemski inicjowany był przez składane przez pokrzywdzonego do akt sądowych oświadczenie o złamaniu prawa²²⁹. W sprawach o przestępstwa prywatne znano również instytucję ugody zawieranej przed wniesieniem skargi przez strony (czasami za pośrednictwem tak zwanych jednaczy), następnie wpisywanej do ksiąg miejskich²³⁰.

Powyższe uwagi, jakkolwiek ogólne i ograniczone jedynie do najistotniejszych kwestii związanych z postrzeganiem kompensacji w różnych okresach, powinny wystarczyć

²²⁴ B. Sygit, *Historia... op. cit.*, s. 417.

²²⁵ A. Dziadzio, *Powszechna... op. cit.*, s. 417-418.

²²⁶ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa... op. cit.*, s. 199.

²²⁷ E. Borkowska-Bagińska, *Historia... op. cit.*, s. 204, 214; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa... op. cit.*, s. 155, 157.

²²⁸ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa... op. cit.*, s. 158.

²²⁹ E. Borkowska-Bagińska, *Historia... op. cit.*, s. 221.

²³⁰ *Ibidem*, s. 222.

do uchwycenia zmian, jakie następowały w obrębie obowiązków naprawczych i pozycji pokrzywdzonego. Tendencje występujące w tym zakresie przebiegały w dwóch sprzecznych kierunkach. Pierwszy związany był ze stopniowym ograniczaniem „czystej” początkowo restytucji do kompensacji niejako „współdzielonej” z państwem (władcą), co w następstwie doprowadziło do całkowitej rezygnacji z tej formy reakcji na przestępstwo w prawie karnym i rozdzielenia prawa karnego od cywilnego. W wyniku tych zmian kompensacja nie była obecna w prawie karnym. Drugi kierunek, którego urzeczywistnianie trwa do dzisiaj, wiąże się z powrotem pokrzywdzonego na grunt prawa karnego i dostrzeżeniem jego potrzeb w ramach tej gałęzi prawa. W najnowszej historii odnotować należy powolne, lecz konsekwentne rozszerzanie w polskim prawie środków karnomaterialnych oraz instrumentów procesowych związanych z kompensacją na rzecz tego podmiotu.

3. Kompensacja w polskich kodyfikacjach karnych XX wieku

Na odzyskanych przez Polskę w 1918 roku terenach obowiązywało różne prawo należące do trzech byłych państw zaborczych. Był to powód rozpoczęcia działań zmierzających do unifikacji prawa, zwieńczonych uchwaleniem pierwszego XX-wiecznego polskiego kodeksu karnego. Na gruncie Kodeksu karnego z 1932 roku kompensacja odgrywała niewielkie znaczenie – przewidywały ją zaledwie trzy przepisy. Sąd, orzekając warunkowe zawieszenie wykonania kary, mógł zobowiązać skazanego, „by wynagrodził szkody, zrządzone przestępstwem, w czasie i rozmiarach ustalonych w wyroku”. Niewykonanie tego obowiązku aktualizowało możliwość zarządzenia wykonania zawieszony kary pozbawienia wolności (art. 62 § 2 i art. 63 § 2 KK z 1932 r.). Ówczesna Komisja Kodyfikacyjna wskazała, że „zobowiązanie do wynagrodzenia szkody nie jest ani zasądzeniem powództwa cywilnego, ani nawiązką, ale samodzielną instytucją, oddającą w ręce sędziego prawo nakładania na skazanego obowiązku (pod groźbą wykonania zawieszony kary), aby ten, w rozmiarach uznanych przez sędziego za słuszne, wynagrodził szkodę; [...] instytucja ta nie ma wpływu na prawa cywilne poszkodowanego, nie likwiduje ona pretensji cywilnych w ogóle, a jest tylko instytucją kryminalnopolityczną, mającą na względzie osobę skazanego, a nie pretensje cywilne poszkodowanego”²³¹. Z przytoczonych motywów ustawodawcy uwagę zwraca brak zainteresowania pokrzywdzonym – naprawienie szkody traktowano w kategoriach oddziaływania na skazanego, zaliczając tę instytucję do odrębnego rodzaju reakcji karnoprawnej. W literaturze wskazuje się, że J. Makarewicz zaliczany do głównego twórcy pierwszej

²³¹ Z. Gostyński, *Karnoprawny... op. cit.*, s. 52.

XX-wiecznej kodyfikacji karnej w Polsce negował odszkodowawczy (kompensacyjny) charakter kary i wyrażał niepokój związany z dominacją elementów celowościowych w nowożytnych koncepcjach wymiaru sprawiedliwości, upatrując niebezpieczeństwa w zatraceniu istoty kary, czyli dolegliwości wymierzanej w imię odwetu²³². Wśród dyrektyw wymiaru kary w Kodeksie karnym z 1932 r. znalazło się między innymi zachowanie sprawcy po popełnieniu czynu zabronionego, jednakże bez wskazania *expressis verbis*, że chodzi przykładowo o naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem, przeproszenie pokrzywdzonego czy inne zachowania mające na celu złagodzenie skutków karalnego zachowania sprawcy w wymiarze jednostkowym (art. 54 KK z 1932 r.) – tak jak ma to miejsce w obecnie obowiązującym Kodeksie karnym. Prawo o wykroczeniach z 1932 roku²³³ w dwóch przepisach przewidywało obligatoryjne orzeczenie nawiązki na rzecz pokrzywdzonego. Na sprawcę wykroczenia uszkodzenia cudzego ogrodu, drzewa albo krzewu nakładano ją w wysokości trzykrotnej wartości wyrządzonej szkody (art. 54 § 2 PW), natomiast za bezprawne zabranie nieznacznej ilości warzyw, owoców albo kwiatów z cudzego ogrodu orzekano nawiązkę od 10 do 20 złotych (art. 55 § 2 PW).

Kilka lat po zakończeniu II wojny światowej pojawiły się projekty propagujące ideę kompensacji w prawie karnym. Projekt Kodeksu karnego Polski Ludowej z 1951 roku przewidywał możliwość naprawienia szkody jako jednej z kar orzekanej w przypadkach przewidzianych w ustawie, jeżeli wymierzenie innej kary byłoby niecelowe²³⁴. Powyższa koncepcja umiejscawiała naprawienie szkody wśród kar, co musiało w owym czasie wzbudzić liczne wątpliwości i głosy krytyczne. Niecelowość wymierzenia innej kary wskazuje, że proponowany przepis w istocie mógłby znaleźć zastosowanie w odniesieniu do przestępstw o mniejszym ciężarze gatunkowym, a nadto jedynie w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Projekt nie zakładał więc ogólnej podstawy naprawienia szkody w każdym przypadku jej wyrządzenia, lecz jedynie w wypadkach wskazanych w poszczególnych przepisach. Inną koncepcję kompensacji – zbliżoną do aktualnych rozwiązań – wprowadziła ustawa z dnia 18 czerwca 1959 roku o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciw własności społecznej²³⁵. Na podstawie art. 8 przywołanej ustawy, warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności możliwe było z uwagi na wyjątkowe okoliczności danego przypadku oraz uprzednie naprawienie w całości szkody

²³² J. Warylewski, *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego... op. cit.*, s. 80.

²³³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Prawo o wykroczeniach (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 572), weszło w życie 1 września 1932 r., dalej: PW.

²³⁴ Z. Gostyński, *Karnoprawny... op. cit.*, s. 56.

²³⁵ Dz.U. 1959 nr 36 poz. 228, ustawa weszła w życie dnia 27 czerwca 1959 r.

wyrządzonej przestępstwem. Pełna kompensacja była zatem jednym z warunków zastosowania środka probacyjnego. Jak wskazuje się w literaturze, zaprezentowana regulacja spotkała się z krytyką, a to ze względu na obawy, że w praktyce może prowadzić do rezultatów sprzecznych ze społecznym poczuciem sprawiedliwości²³⁶. Z powyższego wynika, że karnoprawna kompensacja nie była zakorzeniona w świadomości społecznej – obawiano się, że zastosowanie środka probacyjnego, w zamian za wcześniejsze całościowe naprawienie szkody, nie tylko nie będzie odpowiadało społecznemu poczuciu sprawiedliwości, ale będzie z nim wręcz sprzeczne. Pokazuje to, z jakim dystansem odnoszono się ówczas do naprawienia szkody i wpływu kompensacji na wymiar kary.

Kodeks postępowania karnego z 1928 roku stanowił, że za pokrzywdzonego uważa się osobę, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone. Pokrzywdzony mógł działać jako oskarżyciel prywatny – w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego wnosił i popierał oskarżenie albo jako oskarżyciel posiłkowy – w sprawach o przestępstwa ścigane z urzędu i należące do właściwości sądów okręgowych lub sądów przysięgłych, jeżeli prokurator przed wniesieniem aktu oskarżenia odmówił ścigania lub umorzył dochodzenie, pokrzywdzony mógł zwrócić się do sądu apelacyjnego o zezwolenie na popieranie oskarżenia jako oskarżyciel posiłkowy, natomiast w sprawach należących do właściwości sądów grodzkich, pokrzywdzony mógł wnosić i popierać oskarżenie jako oskarżyciel posiłkowy bez zgody jakiegokolwiek organu (art. 60, 70 i 71 KPK z 1928 r.). Nadto art. 74 KPK z 1928 roku przewidywał możliwość działania pokrzywdzonego w charakterze powoda cywilnego, który mógł nie później niż przy rozpoczęciu rozprawy głównej wytoczyć powództwo cywilne celem dochodzenia w drodze procesu karnego roszczeń majątkowych wynikających z przestępstwa oraz żądać już na etapie postępowania przygotowawczego zabezpieczenia powództwa według przepisów procedury cywilnej (art. 77 § 1 KPK z 1928 r.). Powód cywilny posiadał uprawnienie do złożenia apelacji wyłącznie w sytuacji, gdy oskarżyciel zapowiedział złożenie tego środka odwoławczego. Niekorzystnym z punktu widzenia interesów pokrzywdzonego było pozostawienie bez rozpoznania wniesionej przezeń apelacji, jeżeli oskarżyciel nie wniósł wyводу apelacji albo swoją apelację cofnął. W takim przypadku powód cywilny mógł wytoczyć sprawę przed sądem cywilnym o część powództwa, którą sąd karny oddalił lub pozostawił bez rozpoznania (art. 465-467 KPK z 1928 r.). W postępowaniu w sprawach nieletnich powództwo cywilne i działanie w charakterze oskarżyciela posiłkowego były niedopuszczalne, o czym stanowił

²³⁶ Z. Gostyński, *Karnoprawny... op. cit.*, s. 56.

art. 593 KPK z 1928 roku. Zaprezentowanie powyższych regulacji w zakresie działania pokrzywdzonego w procesie karnym pokazuje, że podmiot ten nie był pozbawiony możliwości dochodzenia roszczeń wynikających z przestępstwa przed sądami karnymi. W szczególności mógł samodzielnie działać jako oskarżyciel czy powód cywilny, jednakże część uprawnień uzależniona była od decyzji innych organów procesowych.

Znaczenie rozwiązań kompensacyjnych wzrosło wraz z wejściem w życie Kodeksu karnego z 1969 roku. Umarzając warunkowo postępowanie karne, wymierzając karę ograniczenia wolności, zawieszając wykonanie kary albo warunkowo zwalniając z odbycia reszty kary pozbawienia wolności, sąd mógł zobowiązać sprawcę do naprawienia w całości albo w części szkody wyrządzonej przestępstwem lub do przeproszenia pokrzywdzonego, co miało na celu w głównej mierze wychowawcze oddziaływanie na sprawcę przestępstwa (art. 28 § 2, art. 35, art. 75 § 2 pkt 1 i 2 oraz art. 94 KK z 1969 r.). Obowiązek naprawienia szkody przewidziano także w art. 28 § 3 KK z 1969 roku, zgodnie z treścią którego – przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego w sprawie o przestępstwo przeciwko mieniu, w wypadku, gdy szkoda nie została naprawiona – sąd nakładał obowiązek naprawienia szkody w całości albo w części. Drugim przypadkiem obligatoryjnego nałożenia obowiązku naprawienia szkody był art. 75 § 3 KK z 1969 roku. Zawieszając wykonanie kary orzeczonej za zagarnięcie mienia społecznego, w wypadku gdy szkoda nie została naprawiona, sąd nakładał powyższy obowiązek. Uchylenie się przez sprawcę od wykonania nałożonych nań obowiązków mogło skutkować zarządzeniem wykonania kary warunkowo zawieszanej (art. 78 § 2 KK z 1969 r.). Przedmiotowa ustawa wprowadziła również możliwość orzeczenia nawiązki na rzecz pokrzywdzonego w wysokości od 125.000 do 2.500.000 złotych wobec sprawcy występku o charakterze chuligańskim oraz w razie skazania za umyślne przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu, za inne umyślne przestępstwo, którego skutkiem była śmierć, uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia pokrzywdzonego albo za umyślne przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia mienia lub uczynienia go niezdatnym do użytku (art. 59a pkt 2 KK z 1969 r.), a nadto na sprawcę przestępstwa zniesławienia i rozcłoszenia nieprawdziwego zarzutu (art. 178 § 3 KK z 1969 r.). Podobnie jak w poprzednio obowiązującym kodeksie, ówczesna ustawa karna nakazywała uwzględnić jako okoliczność wpływającą na wymiar kary zachowanie sprawcy po popełnieniu przestępstwa, a nadto rodzaj i rozmiar wyrządzonej szkody (art. 50 § 2 KK z 1969 r.). Sąd mógł zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary w wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych wypadkach, kiedy nawet najniższa kara przewidziana na przestępstwo byłaby niewspółmiernie surowa, w szczególności ze względu

na postawę sprawcy, zwłaszcza gdy czynił starania o naprawienie szkody lub o jej zapobieżenie (art. 57 § 2 pkt 1 KK z 1969 r.) oraz w przypadku pełnego wyrównania niedoboru powstałego wskutek popełnienia przestępstwa niedopełnienia obowiązku lub przekroczenia uprawnień w zakresie nadzoru nad mieniem społecznym, jego ochrony lub gospodarowania (art. 218 § 2 KK z 1969 r.). Pierwszy ze wskazanych przypadków nadzwyczajnego złagodzenia kary odpowiada obecnemu brzmieniu art. 60 § 1 pkt 2 Kodeksu karnego z 1997 roku.

Na uwagę w tym kontekście zasługuje uzasadnienie wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie wydanego w czasie obowiązywania Kodeksu karnego z 1969 roku, w którym wypowiedział się o znaczeniu kompensacji dla wymiaru kary: „przyznanie się oskarżonego do popełnienia zarzucanego rozboju, wyrównanie szkody pokrzywdzonemu, oświadczenie pokrzywdzonego, że nie ma do oskarżonego żadnych pretensji, a nawet <<wszystko mu daruje>>, stwarzają dla wymiaru kary sytuację niezwykłą, to jest wyjątkową i szczególnie uzasadniającą złagodzenie kary. Sytuacja ta świadczy o osiągnięciu stanu, który jest jednym z celów postępowania karnego, a to wyrównania jednostkowej krzywdy, wyrządzonej przestępstwem i to przed zapadnięciem wyroku, choć zapewne nie bez obawy o jego treść. Okoliczność ta powinna być odpowiednio doceniona wymiarem kary, by oskarżony odniósł wyraźną korzyść ze spowodowania jej, a potencjalni sprawcy przyszlých przestępstw mogli z wydanego orzeczenia wyciągnąć wnioski dla swego postępowania. Wszak gdyby oskarżenie znajdowało się w dyspozycji pokrzywdzonego, można by oczekiwać, że w tej sytuacji zostanie cofnięte. Zespół tych okoliczności uzasadnia wymierzenie oskarżonemu kary najniższej z możliwych i to po zastosowaniu nadzwyczajnego złagodzenia kary”²³⁷. Powyższy fragment uzasadnienia uprawnia do stwierdzenia, że już na gruncie Kodeksu karnego z 1969 roku kompensację w wymiarze jednostkowym zaczęto traktować jako istotną okoliczność wpływającą na rozmiar sankcji, upatrując w niej jednocześnie realizacji założeń prewencji generalnej. Nadto, szczególną uwagę zwraca zdanie hipotetycznie traktujące o cofnięciu oskarżenia przez pokrzywdzonego, albowiem upłyne niemalże 25 lat, zanim ustawodawca wyposaży osobę pokrzywdzoną w możliwość złożenia wniosku o umorzenie postępowania karnego za występki ścigany z oskarżenia publicznego w przypadku, gdy sprawca naprawił wyrządzoną szkodę (art. 59a KK). Pomimo zmiany stanu prawnego, poczynione w przytoczonym wyroku rozważania w przedmiocie kompensacji, pozostają aktualne

²³⁷ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 12 września 1991 r., sygn. II AKr 87/91, SIP Legalis nr 288449 [dostęp: 15.07.2018].

do dzisiaj. W porównaniu z Kodeksem karnym z 1932 roku, kolejna kodyfikacja rozszerzyła instrumenty kompensacyjne – zarówno jako możliwe do orzeczenia obowiązki probacyjne, wpływające na wysokość kary, jak i samoistną reakcję w postaci nawiązki na rzecz pokrzywdzonego.

W myśl przepisów Kodeksu postępowania karnego z 1969 roku, pokrzywdzonym była osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 40 § 1 KPK z 1969 r.). Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia z 1971 roku określał pokrzywdzonego jako tego, czyje dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez wykroczenie (art. 32 KPSW z 1971 r.)²³⁸. W sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego, pokrzywdzony mógł złożyć oświadczenie, w którym wyrażał chęć działania w charakterze oskarżyciela posiłkowego, jednakże o jego dopuszczeniu decydował sąd, jeżeli uznał, że udział pokrzywdzonego leży w interesie wymiaru sprawiedliwości (art. 44 § 1 oraz 45 § 1 KPK z 1969 r.). Podobnie jak w ustawie karnej procesowej z 1928 r., pokrzywdzony mógł do chwili rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej wytoczyć przeciwko oskarżonemu powództwo cywilne w celu dochodzenia w postępowaniu karnym roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa, a prokurator – uznając, że wymaga tego interes społeczny – mógł popierać wytoczone powództwo cywilne albo sam je wytoczyć na rzecz pokrzywdzonego. Odmowa przyjęcia lub pozostawienie pozwu bez rozpoznania skutkowałą możliwością dochodzenia stosownego roszczenia w postępowaniu cywilnym (art. 52 i nast. KPK z 1969 r.). Postępowanie odwoławcze zawierało istotne ograniczenia w zakresie działania pokrzywdzonego, albowiem jako oskarżyciel posiłkowy mógł zaskarżyć wyrok jedynie w części dotyczącej orzeczenia o winie, a jako powód cywilny uprawniony był do zaskarżenia orzeczenia wyłącznie w sytuacji, kiedy wyrok został zaskarżony przez oskarżonego lub oskarżyciela. Pozostawienie bez rozpoznania rewizji oskarżyciela lub oskarżonego odnosiło ten sam skutek wobec rewizji powoda cywilnego, który mógł w takim wypadku wystąpić do sądu cywilnego o część powództwa oddaloną przez sąd karny (art. 395 i nast. KPK z 1969 r.). Zmianom ulegała także treść art. 363 KPK z 1969 roku przewidującego możliwość zasądzenia z urzędu odszkodowania na rzecz pokrzywdzonego. W postępowaniu wykroczeniowym, od orzeczeń kolegium w pierwszej instancji i nakazów karnych, pokrzywdzonemu służyło prawo odwołania się do kolegium drugiej instancji (art. 80 KPSW z 1971 r.).

²³⁸ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. 1971 nr 12 poz. 116), weszła w życie 1 stycznia 1971 r., dalej: KPSW z 1971 r.

Kilka lat po wejściu w życie Kodeksu karnego i Kodeksu postępowania karnego (uchwalonych w 1969 roku), Sąd Najwyższy podjął uchwałę stanowiącą wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie wzmocnienia ochrony interesów pokrzywdzonego w postępowaniu sądowym w sprawach karnych²³⁹. Warto przytoczyć niektóre z tez uchwały dotyczące pokrzywdzonego, udziału tego podmiotu w procesie karnym oraz kompensacji – zarówno w zakresie powództwa cywilnego, jak i nawiązki lub orzeczenia obowiązku naprawienia szkody. Sąd Najwyższy wskazał, że o pokrzywdzeniu (byciu pokrzywdzonym) w konkretnej sprawie „decyduje dobro prawne tej osoby naruszone lub zagrożone przez sprawcę czynu, i to w sposób bezpośredni (art. 40 § 1 KPK69), choćby nie wynikało to wprost z opisu tego czynu i jego kwalifikacji prawnej. Owa bezpośredniość wchodzi w grę także wtedy, gdy przedmiotem ochrony prawnej jest wprawdzie dobro ogólniejszej natury, ale naruszenie lub zagrożenie tego dobra powoduje również bezpośrednio pokrzywdzenie indywidualnej osoby. Kryterium uznania jakiejś osoby za pokrzywdzoną wynika z prawa karnego materialnego. Nie oznacza to jednak, by organ procesowy pozbawiony był możliwości dokonywania odmiennej oceny dowodów także co do przyjętego uprzednio założenia, że dana osoba jest pokrzywdzona przestępstwem. Okoliczność, że osoba pokrzywdzona przestępstwem przyczyniła się w jakiejś mierze do jego zaistnienia, nie powinna mieć znaczenia dla zakresu jej uprawnień procesowych. Interesy i uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu karnym wymagają ich ochrony, bez względu na to, czy mają one charakter ściśle procesowy czy też materialnoprawny”. W uzasadnieniu Sąd Najwyższy wyjaśnił, że „interesy i uprawnienia pokrzywdzonego wynikające z prawa materialnego – to przede wszystkim jego roszczenia o uzyskanie właściwego zadośćuczynienia, które pochodzi ze sprawiedliwego osądzenia czynu sprawcy, z ewentualnego nałożenia na sprawcę obowiązku przeproszenia pokrzywdzonego, naprawienia wyrządzonej mu szkody czy też orzeczenia na jego rzecz nawiązki. Interesy i uprawnienia ściśle procesowe – to przede wszystkim uprawnienia do niezbędnej dla pokrzywdzonego informacji o jego prawach oraz obowiązkach, prawo ubiegania się o przyjęcie i rozpoznanie jego powództwa cywilnego, występowanie o dopuszczenie go do udziału w procesie w charakterze oskarżyciela posiłkowego, jak też i branie udziału w tym charakterze w toku całego postępowania (z możliwością łączenia ról oskarżyciela posiłkowego i powoda cywilnego), a także korzystanie z innych uprawnień, jakie poszczególne przepisy procesowe przyznają każdej innej stronie czy w ogóle każdemu

²³⁹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 1976 r., sygn. VI KZP 11/75, OSNKW 1977 nr 1-2, poz. 1, SIP Legalis nr 19762 [dostęp: 30.04.2019].

uczestnikowi postępowania”. Zgodnie z kolejną tezą prezentowanej uchwały – przysługująca pokrzywdzonemu ochrona jego materialnoprawnych interesów w postępowaniu sądowym przemawia za tym, aby sądy w wypadkach, gdy ustawa przewiduje tylko możliwość zobowiązania sprawcy do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem czy też możliwość orzeczenia nawiązki na rzecz pokrzywdzonego, wydawały z reguły – nawet z urzędu – stosowne orzeczenia na rzecz pokrzywdzonego. Uzasadnieniem powyższego stanowiska jest dla Sądu Najwyższego niewątpliwa potrzeba udzielenia pokrzywdzonemu należnej mu satysfakcji – nie tylko moralnej, ale i majątkowej, jak też wzgląd na zasady współżycia społecznego i sprawiedliwości, które przemawiają za tym, aby sądy orzekały (również z urzędu) na rzecz pokrzywdzonego o obowiązku naprawienia szkody (w całości lub choćby w części), jak również o stosownej nawiązce. W uchwale zawarto również stwierdzenie, że oskarżyciel posiłkowy nie jest wyłącznie „oskarżycielem w zakresie winy oskarżonego” i w związku z tym może w czasie rozprawy udowadniać i wypowiadać się co do okoliczności mających znaczenie dla wymiaru kary i innych prawnych konsekwencji ustalenia winy oskarżonego. Kwestia ta nabiera szczególnego znaczenia zwłaszcza w kontekście rozmiarów szkody i orzeczenia stosownych środków reakcji.

Kolejne punkty przedmiotowej uchwały poświęcono rozpoznaniu powództwa cywilnego. Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że „pokrzywdzony, którego powództwo cywilne zostało przez sąd karny przyjęte, korzysta w toku dalszego postępowania ze wszystkich praw przysługujących powodowi cywilnemu jako stronie procesowej. Prawa te jednak pokrzywdzony traci w razie cofnięcia powództwa oraz niezaskarżenia wyroku oddalającego powództwo cywilne lub pozostawiającego je bez rozpoznania, co zwalnia sąd rewizyjny od zawiadomienia go o dalszych czynnościach procesowych. Prawo powoda cywilnego do dowodzenia istnienia tylko okoliczności, na których opiera swoje roszczenie (art. 56 KPK⁶⁹), obejmuje nie tylko uprawnienie do wykazywania, czy i jaką szkodę poniósł na skutek przestępstwa, ale przede wszystkim uprawnienie do wykazywania okoliczności, których ta szkoda jest następstwem, a więc będących jednocześnie podstawą odpowiedzialności karnej oskarżonego. Jeżeli materiał dowodowy ujawniony w toku rozprawy nie wystarcza do rozstrzygnięcia o całości roszczenia powoda cywilnego, sąd powinien orzec o zasądzeniu lub oddaleniu powództwa w takiej części, co do której istnieją wystarczające dowody, w pozostałej zaś pozostawić – na podstawie art. 362 § 3 KPK⁶⁹ – powództwo cywilne bez rozpoznania. Znaczna przewlekłość postępowania w związku z potrzebą uzupełnienia materiału dowodowego w rozumieniu art. 362 § 3 (*in fine*) KPK⁶⁹

zachodzi w tych zwłaszcza wypadkach, gdy przeprowadzenie dodatkowych dowodów dotyczących zasadności powództwa cywilnego wymagałoby złożonych i długotrwałych czynności procesowych, a zwłaszcza takich czynności, które wyłącznie przemawiałyby za odroczeniem rozprawy mimo dojrzałości sprawy ściśle karnej do rozstrzygnięcia. Orzekanie na rzecz pokrzywdzonego nawiązki w wypadkach skazywania z zastosowaniem art. 59 KK69, a więc za występki o charakterze chuligańskim, powinno z reguły wchodzić w grę, gdy ani sam pokrzywdzony nie wniósł powództwa cywilnego, ani też prokurator na jego rzecz nie wytoczył powództwa albo gdy wniesione powództwo sąd pozostawił bez rozpoznania”. Warto podkreślić, że w uzasadnieniu uchwały zawarto wciąż aktualne stwierdzenie, że nawiązka oprócz charakteru penalnego ma również charakter odszkodowawczy, zwłaszcza wtedy, gdy sąd orzeka ją na rzecz pokrzywdzonego i w tym ostatnim znaczeniu spełnia funkcję zryczałtowanego odszkodowania. Zgodnie z ostatnią tezą uchwały: „jeżeli pokrzywdzony nie wytoczył powództwa cywilnego, to we wszystkich wypadkach, gdy przestępstwo spowodowało szkodę materialną (np. w związku z uszkodzeniem ciała), a nałożenie obowiązku jej naprawienia w całości lub części jest nawet fakultatywne (art. 35 pkt 1, art. 75 § 2 pkt 1, art. 94 KK69), sąd powinien z urzędu, rozważając to zagadnienie, mieć na względzie podstawową zasadę odpowiedzialności majątkowej za czyny niedozwolone: <<kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia>> (art. 415 KC). Zarówno ze względu na tę zasadę, jak i ze względu na znaczenie wychowawcze tego środka należy traktować nałożenie na sprawcę obowiązku naprawienia szkody jako regułę”. Sąd Najwyższy uznał zatem, że zgodnie z zasadą wyrażoną w art. 415 KC oraz ze względu na wychowanie sprawcy, nakładanie obowiązku naprawienia szkody stanowić powinno regułę również w wypadkach, gdy ustawa przewiduje fakultatywność orzekania w tym zakresie. Regułą powinno być nadto zobowiązanie sprawcy do naprawienia szkody w całości. Zobowiązanie do naprawienia szkody jedynie w części, mogło nastąpić wówczas, gdy szkoda została uprzednio w części już naprawiona, gdy ustalenie pełnej jej wysokości było szczególnie utrudnione (*argumentum ex art. 362 § 3 KPK z 1969*) albo nierealne ze względu na sytuację materialną oskarżonego lub też sam pokrzywdzony przyczynił się do powstania szkody. Uwagę zwraca również wytyczna rozważenia przez sąd z urzędu orzeczenia obowiązku naprawienia wyrządzonej szkody. Taki postulat – należycie realizowany – niewątpliwie sprzyjałby współcześnie realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

Zaprezentowanie powyższych przepisów prawa karnego materialnego i procesowego w poprzednio obowiązujących ustawach oraz uchwały Sądu Najwyższego wydanej w sprawie VI KZP 11/75 pozwala zauważyć stopniowe rozszerzanie rozwiązań kompensacyjnych w polskim prawie karnym, które jednak w owym czasie nie były traktowane w kategoriach uprawnień pokrzywdzonego, lecz jako element polityki karania czy usprawnienia procedury dochodzenia roszczeń cywilnych w procesie karnym. Pokrzywdzony nie dysponował uprawnieniami do złożenia wniosku o naprawienie szkody, a powództwo cywilne nie było efektywnym instrumentem odzyskiwania należności. Formalnie zatem istniały środki umożliwiające kompensację, jednak praktyczne zastosowanie oraz wpływ pokrzywdzonego na ich wymierzenie były znikome. Uwagę zwraca zaprezentowana szeroko uchwała Sądu Najwyższego, w szczególności wytyczna nakładania z urzędu obowiązków naprawczych w każdym przypadku wyrządzenia przez sprawcę szkody.

4. Kompensacja w kodeksach z 1997 roku – najważniejsze zmiany dokonane w Kodeksie karnym i Kodeksie postępowania karnego

W niniejszym punkcie przedstawione zostaną zmiany, jakie od początku obowiązywania Kodeksu karnego oraz Kodeksu postępowania karnego zostały wprowadzone przez prawodawcę. Z uwagi na fakt, iż część rozwiązań kompensacyjnych pozostaje aktualna, poniżej omówione zostaną najistotniejsze zmiany przepisów – w zakresie, w jakim ulegały modyfikacjom i straciły moc obowiązującą. Celem wywodu jest pokazanie zainteresowania ustawodawcy omawianą problematyką, jak również ewolucji funkcji kompensacyjnej w obecnych ustawach karnoprawnych oraz zaprezentowanie, jak na przestrzeni ponad 20 lat, wykształciły się instytucje kompensacyjne, uprawnienia procesowe oraz pozycja pokrzywdzonego.

4.1. Kodeks karny

Jak wynika z uzasadnienia projektu ustawy, „nowy kodeks (KK z 1997 r. – przyp. K.U.) w stosunku do kodeksu z 1969 roku znacznie rozszerza możliwość stosowania niepodlegania karze, odstąpienia od wymierzenia kary oraz nadzwyczajnego złagodzenia kary w odniesieniu do przestępstw spowodowania niebezpieczeństwa, przestępstw przeciwko mieniu, obrotowi gospodarczemu i innych. W konsekwencji przewiduje on obowiązek naprawienia szkody w całości lub w części, traktowany jako część orzeczenia w sprawie karnej, który można orzec nawet jako jedyny środek karny, rezygnując z wymierzenia kary, jeżeli spełnione zostaną określone przesłanki (...). Wśród środków karnych znajduje się –

nieznane kodeksowi z 1969 r. – naprawienie szkody spowodowanej przestępstwem (...). Pokrzywdzony nie musi zatem wytaczać powództwa cywilnego w procesie karnym, które często było pozostawiane bez rozpoznania pod byle pozorem, zmuszając powoda cywilnego do dochodzenia roszczeń w żmudnym procesie cywilnym. Sąd będzie zobowiązany orzec naprawienie szkody w całości lub w części na wniosek pokrzywdzonego (osoby uprawnionej). Nie musi to być odszkodowanie, może to być inny sposób naprawienia szkody, np. restytucja (art. 46 § 1). W pozostałym zakresie pokrzywdzony może dochodzić roszczeń na zasadach ogólnych. Nowy kodeks liczy się z trudnościami, które mogą wystąpić w zakresie udowodnienia wielkości szkody, stąd też przewiduje, że zamiast obowiązku naprawienia szkody sąd może orzec nawiązkę (...). Instytucja naprawienia szkody tkwi swymi korzeniami w prawie cywilnym; a zatem sąd, orzekając o naprawieniu szkody, będzie stosował odpowiednie przepisy prawa cywilnego z wyłączeniem przepisów o przedawnieniu roszczeń (...) oraz możliwości zasądzenia renty”²⁴⁰.

W pierwotnej wersji Kodeksu karnego z 1997 roku do katalogu środków karnych zaliczono obowiązek naprawienia szkody i nawiązkę. Sąd orzekał na wniosek osoby uprawnionej obowiązek naprawienia szkody (w całości albo w części), w razie skazania za następujące przestępstwa:

1. spowodowania śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia,
2. przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji,
3. przeciwko środowisku,
4. przeciwko mieniu lub obrotowi gospodarczemu,

o czym stanowił art. 46 § 1 KK. Zamiast obowiązku naprawienia szkody, sąd mógł orzec na rzecz pokrzywdzonego nawiązkę w celu zadośćuczynienia za ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała, rozstrój zdrowia, a także za doznaną krzywdę (art. 46 § 2 KK). Wysokość nawiązki nie mogła przekraczać dziesięciokrotności najniższego miesięcznego wynagrodzenia. Obowiązek naprawienia szkody przewidywały nadto przepisy art. 67 § 3 KK oraz 72 § 2 KK, stanowiąc o warunkach zastosowania środków probacyjnych. W tym kontekście na uwagę zasługuje uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 czerwca 2004 roku w sprawie polityki karnej w Polsce, zgodnie z treścią której „nowa polityka karna powinna być oparta na idei sprawiedliwości naprawczej, zgodnie z którą

²⁴⁰ I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak (opracowanie redakcyjne), *Nowe kodeksy karne... op. cit.*, s. 147-148.

postępowanie karne nie koncentruje się na odwecie, lecz zmierza do zadośćuczynienia pokrzywdzonemu i społeczności oraz do poprawy sprawcy (...). Wśród tych obowiązków (obowiązków nakładanych w ramach środków związanych z poddaniem sprawcy próbie – przyp. K.U.) najważniejszym powinno być naprawienie szkody i krzywdy moralnej wyrządzonej pokrzywdzonemu (...). Realizacji idei wszechstronnego naprawienia szkód wynikłych z przestępstwa i zapobiegania powtórnemu popełnianiu przestępstw dobrze służy mediacja (...)”²⁴¹. Jako interesujące przedstawia się powiązanie w owym czasie polityki karnej z ideą sprawiedliwości naprawczej, kiedy środki kompensacyjne *sensu largo*, jak również mediacja w sprawach karnych, nie były jeszcze dobrze rozwinięte.

W wyniku nowelizacji przepisów w 2009 roku²⁴², do katalogu środków karnych dodano obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz poszerzono możliwość orzeczenia powyższych obowiązków, a to poprzez wyposażenie sądu w uprawnienie do działania w tym zakresie z urzędu, a nie jak dotychczas miało to miejsce – wyłącznie na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej. Dodatkowo, orzeczenia obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę czy nawiązki na rzecz pokrzywdzonego nie ograniczono do enumeratywnie wskazanych typów przestępstw, lecz zastąpiono ogólnym sformułowaniem „wyrządzonej przestępstwem (jakimkolwiek – przyp. K.U.) szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę”.

Kolejne zmiany nastąpiły w obrębie jednego ze środków probacyjnych. Do 1 lipca 2015 roku warunkowe umorzenie postępowania karnego stosowano do sprawcy przestępstwa zagrożonego karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności, a w przypadku, gdy pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą, sprawca naprawił szkodę lub podmioty te uzgodniły sposób jej naprawienia, warunkowe umorzenie mogło być stosowane wobec sprawcy występku zagrożonego karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności. Przewidziany w treści art. 66 § 3 KK instrument, z uwagi na dokonaną albo uzgodnioną kompensację i rozwiązanie jednostkowego konfliktu, dzięki pojednaniu pokrzywdzonego z podejrzanym, w uprzywilejowanej pozycji stawiał sprawcę występku zagrożonego surowszą sankcją. Powyższe okoliczności tożsame były z przesłankami nadzwyczajnego złagodzenia kary na podstawie art. 60 § 2 pkt 1 KK. W wyniku zmiany przepisów rozszerzono możliwość

²⁴¹ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 czerwca 2004 r. w sprawie polityki karnej w Polsce, Monitor Polski nr 26 poz. 431.

²⁴² Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw z dnia 5 listopada 2009 r. (Dz.U. nr 206, poz. 1589), weszła w życie 8 czerwca 2010 r.

stosowania warunkowego umorzenia postępowania na przestępstwa zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą lat 5, rezygnując tym samym z premiowania postawy sprawcy i konieczności wcześniejszego naprawienia przezeń szkody lub pojednania – jako warunków zastosowania tego środka probacyjnego.

Dalsze zmiany przepisów Kodeksu karnego stanowiły wyraźny krok w kierunku wzmocnienia funkcji kompensacyjnej – wyodrębniono katalog środków kompensacyjnych (rozdział Va – Przecadek i środki kompensacyjne)²⁴³ oraz wdrożono nieznan dotychczas instrument – tzw. umorzenie restytucyjne (kompensacyjne, konsensualne, wnioskowe) uregulowane w art. 59a KK, któremu – ze względu na uchylenie po niespełnieniu 10 miesięcy od wejścia w życie przepisów je konstytuujących i tym samym konieczność zaliczenia do regulacji nieobowiązujących – warto poświęcić parę uwag²⁴⁴. Rozwiązanie to znakomicie wpisywało się w nurt sprawiedliwości naprawczej, funkcję kompensacyjną prawa karnego czyniąc pierwszoplanową. Przepisy art. 59a KK pozwalały na umorzenie postępowania karnego na wniosek pokrzywdzonego, jeżeli sprawca naprawił szkodę wyrządzoną przestępstwem, doszło do pojednania pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym, a umorzenie nie było sprzeczne z potrzebą realizacji celów kary. Z uwagi na ograniczenia, zarówno w zakresie występków, po popełnieniu których możliwe było zastosowanie przedmiotowych przepisów (występki zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 3 lat, występki przeciwko mieniu zagrożone karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności oraz występki określony w art. 157 § 1 KK), jak i właściwości sprawcy (nieskazany uprzednio za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy) oraz moment, do którego możliwe było złożenie wniosku przez pokrzywdzonego (przed rozpoczęciem przewodu sądowego w pierwszej instancji) – prezentowane rozwiązanie jawi się jako optymalne wyważenie okoliczności i skutków towarzyszących popełnieniu określonego przestępstwa. Ciężar gatunkowy występków oraz następcze zachowanie sprawcy polegające na naprawieniu szkody lub zadośćuczynieniu krzywdzie, a z drugiej strony postawa pokrzywdzonego, który nie domaga się satysfakcji w postaci ukarania sprawcy i występuje z inicjatywą zakończenia postępowania, pozwalały uznać umorzenie konsensualne za szczególnego rodzaju porozumienie karnoprocesowe oparte na zasadzie *do ut des*, stawiając jednocześnie funkcję

²⁴³ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 20 lutego 2015 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 396), weszła w życie 1 lipca 2015 r.

²⁴⁴ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 27 września 2013 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 1247), weszła w życie 1 lipca 2015 r. Przepisy art. 59a KK zostały uchylone Ustawą o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 11 marca 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 437), która weszła w życie 15 kwietnia 2016 r.

kompensacyjną na pierwszym miejscu. Sprawca występku powinien bowiem swoim zachowaniem wypełnić liczne warunki, które dopiero traktowane łącznie umożliwiały osobie pokrzywdzonej wystąpienie z odpowiednim wnioskiem. Umorzenie postępowania karnego na podstawie art. 59a KK nie skutkowało wpisaniem danych sprawcy do Krajowego Rejestru Karnego. Premiowana była więc postawa oskarżonego wcześniej nieskazanego, który naprawił szkodę i pojednał się z ofiarą. Sprawcy nie została wymierzona kara w sensie kryminalnym, jednak nie było to równoznaczne z uniknięciem przezeń odpowiedzialności karnej, gdyż określoną konsekwencję stanowiły obowiązki w postaci naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem i pojednania z pokrzywdzonym, zawierające element istotny z punktu widzenia wychowania sprawcy²⁴⁵. Korzyści wynikające z prezentowanego rozwiązania są dla obu podmiotów, w tym również dla organów prowadzących postępowanie, oczywiste.

Przepisy dotyczące umorzenia restytucyjnego obowiązywały przez zaledwie kilka miesięcy. Uzasadnieniem dla ich uchylecia były w ocenie projektodawców: nadmierny wyraz udziału tego typu środków (tj. art. 59a i 60a KK pozwalającego zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary albo odstępnie od jej wymierzenia w przypadku uwzględnienia wniosku z art. 335, 338a albo 387 KPK – przyp. K.U.) w sferze prawa karnego materialnego i procesowego, niespełnianie celów postępowania karnego w postaci odpłaty za popełnienie czynu zabronionego, obawa uniknięcia odpowiedzialności karnej przez sprawców poważnych przestępstw (w potocznym rozumieniu „wykupienie się” od odpowiedzialności), jak również obawa wywierania niedozwolonej presji przez oskarżonych w stosunku do pokrzywdzonych²⁴⁶. Wskazane powyżej argumenty nie zasługują na aprobatę, albowiem ocena zasadności i możliwych skutków wprowadzenia określonej instytucji powinny być dokonywane w trakcie procesu legislacyjnego, a nie po wejściu w życie regulacji. W takiej sytuacji bardziej pożądane byłoby pozostawienie przepisów art. 59a KK i zbadanie, czy w rzeczywistości faktycznie dochodzi do unikania odpowiedzialności przez sprawców poważnych przestępstw (wszak zakres występku, po popełnieniu których możliwe było umorzenie postępowania, wyklucza taką możliwość) czy wywierania presji na pokrzywdzonych (sąd albo prokurator jako organy obowiązane do czuwania nad prawidłowym przebiegiem postępowania powinny szczególną uwagę przywiązywać do złożenia wniosku w warunkach wyłączających wywieranie jakiegokolwiek presji

²⁴⁵ Por. K. Urbanowicz, *Sprawiedliwość naprawcza... op. cit.*, s. 176-179 i wskazana tam literatura.

²⁴⁶ Treść uzasadnienia dostępna na: <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=207> [dostęp: 16.06.2018].

na pokrzywdzonym, a w przypadku jej wystąpienia – odmówić umorzenia postępowania z uwagi na sprzeczność z potrzebą realizacji celów kary). Uchylenie przepisów art. 59a KK uznać należy wobec tego za przedwczesne. Jednocześnie wskazać należy, że umorzenie restytucyjne było pierwszym tego rodzaju sposobem reakcji na przestępstwo, a uchylenie przepisów je konstytuujących nastąpiło w momencie, kiedy sprawiedliwość naprawcza miała realną szansę na rozwój w polskim prawie karnym.

4.2. Kodeks postępowania karnego

Przechodząc do zaprezentowania instytucji karnoprocesowych związanych z kompensacją, w pierwszej kolejności należy wskazać, że Kodeks postępowania karnego z 1997 roku w swojej pierwotnej wersji zawierał w art. 49 § 1 definicję pokrzywdzonego tożsamą z zawartą w KPK z 1969 roku. Jego brzmienie pozostało aktualne, szerzej omówione zostanie więc w rozdziale dotyczącym zagadnień procesowych. Podobnie – porównując instytucję powództwa cywilnego w procesie karnym z 1969 r. – regulacja zawarta w KPK z 1997 r. nie zmieniła kształtu względem swojego odpowiednika z poprzedniej ustawy. Powództwo adhezyjne uregulowane w art. 62-70 KPK miało na celu umożliwienie pokrzywdzonemu dochodzenia w postępowaniu karnym roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa. Panuje powszechne przekonanie, że pierwszorzędnym celem procesu karnego jest rozstrzygnięcie o odpowiedzialności karnej sprawcy przestępstwa, co miało charakter nadrzędny w stosunku do powództwa cywilnego. Instytucja powództwa adhezyjnego była jednym z narzędzi dochodzenia przed sądem karnym roszczeń wynikających z popełnienia przestępstwa, realizując tym samym postulat uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego jako jednego z celów postępowania karnego określonego w art. 2 § 1 pkt 3 KPK, będąc jednocześnie przejawem funkcji kompensacyjnej prawa karnego. Odpowiedzialność cywilna w postępowaniu karnym miała charakter uzupełniający – niedopuszczalne było rozstrzygnięcie przez sąd karny jedynie o powództwie adhezyjnym przy jednoczesnym nieorzekaniu o odpowiedzialności karnej sprawcy²⁴⁷. Stosowanie przedmiotowej regulacji miało zmniejszyć koszty związane z ewentualnym następczym dochodzeniem przez pokrzywdzonego (poszkodowanego) w procesie cywilnym roszczeń wynikających z przestępstwa, a nadto podyktowane było ekonomią procesu i oszczędnością czasu. Wtórny charakter powództwa cywilnego w procesie karnym powodował jednak częstokroć pozostawianie go bez rozpoznania, gdyż – co podkreślane jest w literaturze – rozstrzygnięcie w tym przedmiocie mogło nastąpić jedynie

²⁴⁷ Por. K. Dudka, H. Paluszkiewicz, *Postępowanie karne... op. cit.*, s. 36.

w przypadku, gdy nie utrudniło postępowania dotyczącego odpowiedzialności sprawcy (zgodnie z uprzednim brzmieniem art. 415 § 1 KPK – sąd orzekał o pozostawieniu powództwa cywilnego bez rozpoznania, również jeżeli materiał dowodowy ujawniony w toku rozprawy nie wystarczał do rozstrzygnięcia powództwa cywilnego, a uzupełnienie tego materiału spowodowałoby znaczną przewlekłość postępowania)²⁴⁸. Uchylenie przepisów konstytuujących powództwo adhezyjne należy ocenić pozytywnie, w szczególności z uwagi na jego częste pozostawianie przez sądy bez rozpoznania, a nadto – jak się wydaje – ze względu na zagwarantowanie przejrzystości regulacji dotyczących naprawienia szkody i zbędność istnienia dwóch różnych sposobów dochodzenia roszczeń²⁴⁹. Do czasu wejścia w życie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 20 lutego 2015 roku, w razie skazania oskarżonego, sąd mógł z urzędu zasądzić odszkodowanie na rzecz pokrzywdzonego (art. 415 § 4 KPK w brzmieniu od 1 lipca 2003 r. do 30 czerwca 2015 r.). Przepisy dotyczące instytucji odszkodowania z urzędu zmieniono (uchylono) wraz z rezygnacją z powództwa cywilnego w procesie karnym.

Kodeks postępowania karnego z 1997 roku, jako pierwsza z dotychczasowych regulacji procesowych, do celów postępowania karnego zaliczyła uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego. W wyniku zmiany przepisów w 2015 roku, do powyższego przepisu dodano fragment stanowiący o poszanowaniu godności pokrzywdzonego²⁵⁰. Oprócz uwzględnienia prawnie chronionych interesów tego podmiotu, dostrzeżono więc również potrzebę zadbania o poczucie wartości i szacunku dla pokrzywdzonego w procesie karnym. Z godnością osoby pokrzywdzonej wiąże się w dużym stopniu mediacja, która jako jedyna z form sprawiedliwości naprawczej w Polsce pozwala na odformalizowane zakończenie karnoprawnego konfliktu. Postępowanie mediacyjne, o którym początkowo stanowił art. 320 § 1 KPK, na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat kilkakrotnie zmieniło swój kształt. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli miało to znaczenie dla wystąpienia do sądu z odpowiednim wnioskiem, prokurator mógł za zgodą stron lub z ich

²⁴⁸ S. Szolucha, *Komentarz do art. 62 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2015, s. 224.

²⁴⁹ Tak też: A. Lach, *Kompensacyjna funkcja procesu... op. cit.*, s. 29; Odmiennie: R. Kmiecik, *O pokrzywdzonym i formach adhezji cywilnoprawnej w postępowaniu karnym* [w:] *Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, A. Lach (red.), Warszawa 2018, s. 52 – Autor wskazuje, że proces adhezyjny gwarantował pokrzywdzonemu status strony przed sądem i był instytucją, która tak z punktu widzenia procesowego, jak i wiktymologicznego zapewniała pokrzywdzonemu pozycję lepiej służącą jego interesom kompensacyjnym.

²⁵⁰ Ustawa o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka z dnia 28 listopada 2014 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 21), weszła w życie 8 kwietnia 2015 r.

inicjatywy skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania, celem przeprowadzenia postępowania mediacyjnego pomiędzy podejrzanym a pokrzywdzonym. Do czasu nowelizacji z 2003 roku²⁵¹ mediacja była zatem możliwa wyłącznie na etapie postępowania przygotowawczego i tylko, jeżeli miała znaczenie dla późniejszego złożenia wniosku przez prokuratora (np. wniosku o skazanie bez rozprawy), przez co jej stosowanie było z góry ograniczone. Od roku 2003 mediacja w postępowaniu karnym może być stosowana na każdym etapie – zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i sądowym. Kilkanaście lat później zasadom dobrowolności, poufności i bezstronności w postępowaniu mediacyjnym nadano rangę ustawową, a mediatora nie można przesłuchać w charakterze świadka co do faktów, o których dowiedział się od oskarżonego lub pokrzywdzonego prowadząc postępowanie mediacyjne (art. 178a KPK)²⁵². Również od 1 lipca 2015 roku uregulowania dotyczące trybów konsensualnych (art. 335 § 1 i 2 KPK) zawierają postulat uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego – podczas uzgadniania przez prokuratora z podejrzanym kar lub innych środków przewidzianych za zarzucany mu występki²⁵³. Od tej samej daty nastąpiło ujednoczenie trybów konsensualnych w zakresie uprawnienia pokrzywdzonego do złożenia sprzeciwu. Wcześniejsze przepisy przewidywały wyrażenie zgody albo nie zawierały możliwości zablokowania przez pokrzywdzonego karnoprawnego porozumienia. Nie bez powodu podnoszono więc w literaturze przed wprowadzeniem powyższych zmian, że „przy okazji stosowania art. 335, 343 i 387 k.p.k. traktuje się nieraz pokrzywdzonego jako osobę, którą należy usunąć w cień. Wysilek włożony w skłonienie oskarżonego do zawarcia porozumienia przysłania często dbałość o interes pokrzywdzonego”²⁵⁴. Wskazaną powyżej ustawą nowelizującą z 2003 roku dodano art. 49a KPK stanowiący, że pokrzywdzony, a także prokurator, mogli do zakończenia pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego na rozprawie głównej złożyć wniosek o naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem, jeżeli nie wytoczono powództwa cywilnego. Od 1 lipca 2015 roku wniosek, o którym mowa w art. 46 § 1 KK, można złożyć do zamknięcia przewodu sądowego na rozprawie głównej.

²⁵¹ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych z dnia 10 stycznia 2003 r. (Dz.U. nr 17, poz. 155), weszła w życie 1 lipca 2003 r.

²⁵² Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 27 września 2013 r. (Dz.U. Z 2013 r. poz. 1247), weszła w życie 1 lipca 2015 r.

²⁵³ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 20 lutego 2015 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 396), weszła w życie 1 lipca 2015 r.

²⁵⁴ S. Waltoś, *Wizja procesu... op. cit.*, s. 26.

5. Podsumowanie

Poczynione w niniejszym rozdziale spostrzeżenia pozwalają wywieść, że pokrzywdzony już w starożytności otrzymywał zapłatę stanowiącą wyrównanie wyrządzonej szkody, a jego pozycja była ówczasem silna. Wskazać należy, iż generalnie środki mające na celu złagodzenie pokrzywdzonemu skutków przestępstwa nie kolidowały z pozostałymi formami reakcji na czyn zabroniony, a to z uwagi na wyraźne rozdzielanie przestępstw publicznych od prywatnych albo odpowiednie rozłożenie proporcji kar pieniężnych pomiędzy pokrzywdzonego a władcę (państwo). Pomimo czasowej nieobecności tego podmiotu w stanowionym prawie karnym, w doktrynie formułowano postulaty dotyczące naprawienia szkody jako elementu sankcji nakładanej na sprawcę przestępstwa. Uwagę zwraca również aktualność niektórych rozwiązań sprzed kilkuset lat, których odpowiedniki (choć z pewnymi modyfikacjami) można obecnie znaleźć w polskim porządku prawnym. Rola funkcji kompensacyjnej polskiego prawa karnego na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat stopniowo wzrastała, głównie dzięki wprowadzaniu nowych, zróżnicowanych rozwiązań. Zjawisko to dobrze oddają następujące słowa A. Szpunara: „linia podziału przebiegająca między prawem cywilnym a karnym nie jest ostra i ulega częstym przesunięciom. Historycznie rzecz biorąc, odpowiedzialność cywilna wykształciła się z represji typu karnego. Dziś [w 1974 r. – przyp. K.U] obserwujemy zjawisko polegające na odżywaniu tej symbiozy. Pojęcia odszkodowania i kary są obecnie mniej przeciwstawne niż na przełomie XIX i XX w. Z faktami tymi musimy się pogodzić. Trzeba jednak przeciwstawić się próbom zatarcia istotnych różnic, zachodzących między zadaniami oraz środkami tych dwóch gałęzi prawa. Inaczej grozi nam niebezpieczeństwo <<lotnych piasków>>, zasypujących granice wytyczone w tej dziedzinie przez ustawodawcę”²⁵⁵. Cytowane sprzed kilkudziesięciu lat słowa potwierdzają, że intuicje Autora co do kierunku zmian i zacierania różnic były w pełni uzasadnione. Najwięcej zmian w zakresie środków kompensacyjnych *sensu largo* dokonano w obowiązującym Kodeksie karnym, na gruncie którego szczególnym zainteresowaniem ustawodawcy cieszyły się rodzaje środków zmierzających do wyrównania skutków przestępstwa oraz typy czynów zabronionych, po popełnieniu których można je zastosować. Z jednej strony wzmacniano więc rolę kompensacji poprzez powyższe zabiegi legislacyjne oraz wdrożenie nowej instytucji umorzenia restytucyjnego, z drugiej – zrezygnowano z tego ostatniego rozwiązania zaledwie po kilku miesiącach. Również na gruncie Kodeksu postępowania karnego dokonano licznych

²⁵⁵ A. Szpunar, *Rozważania nad odszkodowaniem i karą*, Państwo i Prawo 1974, nr 6, s. 26.

zmian, w szczególności w zakresie postępowania mediacyjnego oraz trybów konsensualnych, co obecnie pozwala pokrzywdzonemu w większym niż dotychczas stopniu wziąć udział w ustaleniu korzystnego i satysfakcjonującego dlań środka reakcji karnoprawnej. Spojrzenie na historię prawa karnego w zakresie kompensacji uprawnia do stwierdzenia, że obecnie mało prawdopodobny jest powrót do stanu, kiedy pokrzywdzony pozbawiony był możliwości uzyskania naprawienia szkody oraz aktywnego działania w postępowaniu karnym. Zaprezentowane zmiany, w szczególności dokonane na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat pozwalają stwierdzić, że znaczenie kompensacyjnej funkcji prawa karnego stopniowo wzrastało, a obecnie staje się funkcją równorzędną w stosunku do pozostałych.

Rozdział 4

Kompensacja w prawie karnym materialnym

1. Uwagi wprowadzające

Ustawy karne zawierają zróżnicowane środki reakcji na czyn zabroniony, co podyktowane jest koniecznością zastosowania sprawiedliwej i proporcjonalnej sankcji. Wśród możliwych do orzeczenia dolegliwości szczególne miejsce przypada środkom zmierzającym do zrehabilitowania osoby pokrzywdzonej skutków przestępstwa. Jak wynika z uzasadnienia projektu Kodeksu karnego, „reforma prawa i procesu karnego zmierza do istotnej zmiany statusu pokrzywdzonego w procesie karnym i w postępowaniu przygotowawczym, co wiąże się z filozofią karania odmienną od dotychczasowej, zdominowanej przez interes państwa (zbyt daleko posunięte <<upaństwowienie karania>>), sprowadzającej się w istocie do ukarania sprawcy, niedoceniającej roli rozwiązania konfliktu społecznego, jaki powstał pomiędzy sprawcą i pokrzywdzonym przez popełnienie przestępstwa”²⁵⁶. Zaprezentowane w poprzednim rozdziale nowelizacje przepisów Kodeksu karnego w zakresie karnoprawnej kompensacji pozwalają stwierdzić, że rozwiązania kompensacyjne budzą spore zainteresowanie ustawodawcy, który – jak się wydaje – dąży do znalezienia optymalnych środków, przy pomocy których nastąpiłaby możliwie pełna realizacja kompensacyjnej funkcji prawa karnego. Z uwagi na specyfikę prawa karnego nie jest to zadanie łatwe.

Środki kompensacyjne *sensu largo* w polskim prawie karnym są niejednolite. Należą one do odmiennych kategorii środków reakcji na przestępstwo, wykroczenie lub albo czyn karalny. Również kompensacja dokonana przed wyrokowaniem wywołuje na gruncie poszczególnych aktów prawnych różne skutki. Do uregulowań materialnoprawnych zawierających elementy kompensacji w prawie karnym zaliczyć obecnie²⁵⁷ należy:

1) naprawienie szkody jako:

- środek kompensacyjny (art. 46 § 1 KK),

²⁵⁶ I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak (opracowanie redakcyjne), *Nowe kodeksy karne... op. cit.*, s. 146-147.

²⁵⁷ Stan prawny na dzień 1 marca 2020 r.

- warunek probacyjny nakładany obligatoryjnie (przy warunkowym umorzeniu postępowania – art. 67 § 3 KK) albo fakultatywnie (przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności – art. 72 § 2 KK),
- dyrektywa wymiaru kary (art. 53 § 2 KK),
- podstawa nadzwyczajnego złagodzenia kary (naprawienie szkody, uzgodnienie sposobu jej naprawienia albo czynienie starań o naprawienie szkody lub jej zapobieżenie – art. 60 § 2 pkt 1 i 2 KK),
- forma czynnego żalu przy przestępstwach przeciwko mieniu (art. 295 KK) oraz obrotowi gospodarczemu (art. 307 KK) skutkująca możliwością nadzwyczajnego złagodzenia kary albo odstąpienia od jej wymierzenia,
- niepodleganie karze (art. 209 § 4 KK, art. 296 § 5 KK, art. 297 § 3 KK oraz art. 298 § 2 KK),
- obligatoryjne odstąpienie od wymierzenia kary przy występku nie alimentacji (art. 209 § 5 KK),
- środek karny (art. 28 § 1 pkt 4 KW),
- obowiązek dodatkowy nakładany fakultatywnie przy wymierzaniu kary ograniczenia wolności (art. 22 pkt 1 KW),
- warunek warunkowego zawieszenia wykonania kary aresztu (wykroczenie przeciwko mieniu – art. 42 § 3 KW),
- środek wychowawczy polegający na zobowiązaniu do określonego postępowania (art. 6 pkt 2 UPN – katalog, art. 11 § 2 UPN – sąd stosuje środki wychowawcze przy warunkowym zawieszeniu umieszczenia w zakładzie poprawczym, art. 87 § 2 UPN – sąd stosuje środki wychowawcze przy warunkowym zwolnieniu z zakładu poprawczego, art. 88 § 2 UPN – sąd stosuje środki wychowawcze przy warunkowym odstąpieniu od wykonania orzeczenia o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym),
- inny środek polegający na zobowiązaniu rodziców lub opiekuna do naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przez nieletniego (art. 7 § 1 pkt 2 UPN),

- warunek zawieszenia wykonania środka dyscyplinarnego, jego zamiany, skrócenia albo darowania (art. 95cg § 2 UPN),
- 2) zadośćuczynienie za doznaną krzywdę jako:
- środek kompensacyjny (art. 46 § 1 KK),
 - warunek probacyjny nakładany „w miarę możliwości” przy warunkowym umorzeniu postępowania (art. 67 § 3 KK),
 - środek oddziaływania społecznego (dosłownie: naprawienie wyrządzonej krzywdy – art. 39 § 4 KW),
- 3) nawiązkę jako:
- środek kompensacyjny (art. 46 § 2 KK, art. 47 § 2a i 3 KK),
 - element reakcji karnej przy skazaniu za występki chuligańskie (art. 57a § 2 KK),
 - warunek probacyjny nakładany przy warunkowym umorzeniu postępowania (art. 67 § 3 KK),
 - możliwą do orzeczenia w przypadku skazania za zniesławienie (art. 212 § 3 KK), zniewagę za pomocą środków masowego komunikowania (art. 216 § 4 KK) albo wyrąb lub kradzież drzewa (art. 290 § 2 KK),
 - środek karny (art. 28 § 1 pkt 3 KW),
 - możliwy do orzeczenia środek karny przy skazaniu za wykroczenie o charakterze chuligańskim (art. 37 KW),
- 4) przeproszenie pokrzywdzonego jako:
- obowiązek probacyjny orzekany fakultatywnie przy warunkowym umorzeniu postępowania oraz warunkowym zawieszeniu wykonania kary (art. 72 § 1 pkt 2 KK oraz art. 67 § 3 KK),
 - obowiązek orzekany fakultatywnie przy wymierzaniu kary ograniczenia wolności (art. 34 § 3 KK),
 - obowiązek dodatkowy nakładany fakultatywnie przy wymierzaniu kary ograniczenia wolności (art. 22 pkt 2 KW),

- środek oddziaływania społecznego mający na celu przywrócenie naruszonego porządku prawnego lub naprawienie wyrządzonej krzywdy (art. 39 § 4 KW),
- środek wychowawczy w postaci zobowiązania do określonego postępowania (art. 6 pkt 2 UPN, art. 11 § 2 UPN, art. 87 § 2 UPN, art. 88 § 2 UPN),
- warunek zawieszenia wykonania środka dyscyplinarnego, jego zamiany, skrócenia albo darowania (art. 95cg § 2 UPN),

5) inne:

- pojednanie pokrzywdzonego ze sprawcą jako okoliczność łagodząca karę (art. 60 § 2 pkt 1 KK),
- przyczynienie się lub staranie się sprawcy o przyczynienie się do usunięcia szkodliwych następstw swego czynu jako okoliczność łagodząca przy wymiarze kary (art. 33 § 3 pkt 5 KW),
- środek oddziaływania społecznego mający na celu przywrócenie naruszonego porządku prawnego, polegający zwłaszcza na zobowiązaniu sprawcy do przywrócenia stanu poprzedniego (art. 39 § 4 KW),
- środek wychowawczy w postaci zobowiązania do określonego postępowania, w tym do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej (art. 6 pkt 2 UPN, art. 11 § 2 UPN, art. 87 § 2 UPN, art. 88 § 2 UPN).

Również w ramach przepisów postępowania karnego znaleźć można rozwiązania sprzyjające szeroko pojętej kompensacji. Zaliczyć do nich należy postępowanie mediacyjne (art. 23a KPK) oraz możliwość odroczenia lub przerwania posiedzenia ze względu na możliwość porozumienia się oskarżonego z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia (art. 341 § 3 KPK). Zagadnieniom proceduralnym poświęcono odrębny rozdział pracy. Należy także zauważyć, że naprawienie szkody może co najwyżej wpłynąć na ocenę przestępstwa i zastosowanie odpowiednich środków reakcji karnoprawnej, natomiast przepisy rozdziałów I-III Kodeksu karnego określające podstawy

odpowiedzialności karnej nie uwzględniają w swojej treści zrekompensowania wyrządzonej pokrzywdzonemu szkody²⁵⁸.

Z powyższego zestawienia wynika, że w polskim prawie karnym obecne są liczne, zróżnicowane środki kompensacyjne *sensu largo* oraz rozwiązania premiujące sprawcę czynu zabronionego, który zrekompensował pokrzywdzonemu poniesione straty. Wkomponowane są one w system reakcji karnoprawnej, urozmaicając ją i wspierając osiągnięcie sprawiedliwości, przede wszystkim w relacji sprawca-pokrzywdzony oraz wpływając na zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości. *Prima facie* wydaje się, że takie zróżnicowanie nie sprzyja należytej realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego. W toku dalszego wywodu kolejno przedstawione zostaną rozwiązania kompensacyjne na gruncie każdej z ustaw karnoprawnych – Kodeksu karnego, Kodeksu wykroczeń, Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz w ogólnym zarysie Kodeksu karnego skarbowego. Niniejszy rozdział zawiera ogólną charakterystykę rozwiązań zawierających w swojej treści elementy kompensacyjne ze wskazaniem ich najważniejszych aspektów. Celem nie jest wszakże dogłębna analiza każdego środka kompensacyjnego lub instytucji zawierającej elementy kompensacyjne, lecz wskazanie różnorodności tych instrumentów oraz skutków związanych z ich nałożeniem. Przyjęta systematyka niniejszego rozdziału opiera się na rozwiązaniach kompensacyjnych uregulowanych w poszczególnych ustawach karnych i ujętych poniżej jako grupa określonych środków reakcji karnoprawnej, a nie poszczególnych instrumentów. Dzięki zaprezentowaniu rozwiązań kompensacyjnych w ten sposób (odmiennie niż powyżej w uwagach wprowadzających do rozdziału), osadzone zostaną one w szerszym kontekście – w ramach danej grupy środków reakcji karnoprawnej, co ułatwi dostrzeżenie występujących różnic.

2. Kodeks karny

2.1. Uwagi ogólne

Do rozwiązań zawierających element kompensacji na gruncie Kodeksu karnego należą środki kompensacyjne oraz obowiązki nakładane w ramach środków probacyjnych. Dokonana przez sprawcę kompensacja wpływa również na rozmiar orzekanej kary, będąc w określonych przypadkach podstawą niepodlegania karze, złagodzenia albo odstąpienia od jej wymierzenia. Z powyższego wynika, że instrumenty kompensacyjne są zróżnicowane,

²⁵⁸ R. Zawłocki, *Naprawienie szkody jako podstawa uchylecia albo złagodzenia karnania za przestępstwa gospodarcze* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Z. Cwiągalski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2010, s. 156-157.

a kompensacja występuje jako uzupełnienie zasadniczej reakcji karnoprawnej na przestępstwo albo – w sytuacji dobrowolnego działania sprawcy – okoliczność wpływająca na redukcję kary.

2.2. Środki kompensacyjne

2.2.1. Uwagi wprowadzające

Nowelizacją Kodeksu karnego z 20 lutego 2015 roku wyodrębniono rozdział Va zatytułowany „Przypadek i środki kompensacyjne”, w którym znalazły się dotychczasowe środki karne – obowiązek naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązka. Jak wynika z uzasadnienia projektu ustawy nowelizującej: „proponowana zmiana art. 46 k.k. zmierza do ułatwienia uzyskania przez pokrzywdzonego pełnego zaspokojenia roszczeń cywilnoprawnych wynikających z popełnionego przestępstwa. Celem jest orzekanie w ramach procesu karnego na podstawie przepisów prawa cywilnego, poza możliwością zasądzenia renty, obowiązku naprawienia w całości lub w części wyrządzonej przestępstwem szkody. Alternatywą dla tej drogi uzyskania kompensaty lub zadośćuczynienia jest orzeczenie przez sąd karny, kierujący się w tym wypadku podobną metodą szacowania szkody i krzywdy, ale działający w ramach swojej karnoprawnej kompetencji, nawiązki na rzecz pokrzywdzonego lub – w razie jego śmierci – na rzecz osoby najbliższej (...). Wprowadzenie tej zmiany umożliwia rezygnację z powództwa adhezyjnego, czego wynikiem jest nowelizacja odpowiednich jednostek redakcyjnych Kodeksu postępowania karnego. Należy też zrezygnować z zastrzeżenia o niestosowaniu przepisów cywilnoprawnych dotyczących przedawnienia roszczenia (art. 46 § 1 k.k. *in fine*), jak również wyłączyć reżim dyrektyw wymiaru kary w orzekaniu odszkodowania lub zadośćuczynienia (art. 56 k.k. w proponowanym brzmieniu)”²⁵⁹.

Wskazana nowelizacja doprecyzowała kryteria orzekania w przedmiocie środków kompensacyjnych. Wydaje się, że odesłanie wprost do przepisów prawa cywilnego oraz wyłączenie stosowania dyrektyw wymiaru kary i zasady indywidualizacji karania przy orzekaniu obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za wyrządzoną krzywdę nie zmieniło istoty powyższych środków²⁶⁰. Pomimo że stosuje się do nich przepisy materialnego prawa cywilnego (co miało miejsce również przed zmianą stanu prawnego),

²⁵⁹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2393, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2393> [dostęp: 9.07.2018].

²⁶⁰ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 17 maja 2017 r., sygn. VI ACa 177/16, SIP Legalis nr 1673988 [dostęp: 9.07.2018].

to jednak pozostają związane z wyrokiem skazującym za przestępstwo, podstawą ich orzekania pozostają przepisy prawa karnego, a skutki związane z orzeczeniem środków kompensacyjnych oddziałują na wiele sfer prawa karnego (np. zatarcie skazania czy podjęcie postępowania warunkowo umorzonego)²⁶¹. Uzasadnia to twierdzenie o ich mieszanym, karno-odszkodowawczym charakterze. Dzięki odesłaniu do przepisów cywilnoprawnych oraz niestosowaniu dyrektyw wymiaru kary i indywidualizacji karania, ustawodawca uwypuklił funkcję kompensacyjną tych środków, przełamując tym samym prymat represji²⁶².

2.2.2. Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę

Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę jest podstawowym środkiem kompensacyjnym. Należy przy tym zwrócić uwagę na swoisty dualizm regulacji środków kompensacyjnych, albowiem stanowią o nich zarówno przepisy Kodeksu karnego, jak i Kodeksu postępowania karnego. Ustawa procesowa uzupełnia unormowania materialnoprawne, wyznaczając między innymi termin do złożenia przez pokrzywdzonego stosownego wniosku w tym zakresie. Zgodnie z treścią art. 46 § 1 KK – w razie skazania sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę; przepisów prawa cywilnego o możliwości zasądzenia renty nie stosuje się. Warunkiem orzeczenia któregośkolwiek ze środków kompensacyjnych jest wystąpienie przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej, tj. zaistnienie szkody (krzywdy), zdarzenie powodujące szkodę (przestępstwo) oraz związek przyczynowy pomiędzy popełnieniem przestępstwa a wyrządzeniem szkody. Precyzując, do orzeczenia środka kompensacyjnego niezbędne jest skazanie sprawcy przestępstwa za czyn, w wyniku którego została pokrzywdzonemu wyrządzona szkoda lub krzywda. Nałożenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę ustawodawca nie uzależnił od rodzaju przestępstwa, umyślności jego popełnienia ani od znamienia w postaci szkody. Pomiędzy przestępstwem a wyrządzoną szkodą musi zachodzić związek przyczynowy, co oznacza, że przestępstwo stanowi *conditio sine qua non* powstania szkody, a szkoda powinna być typowym, normalnym jego następstwem. Środki kompensacyjne są więc orzekane w wyroku

²⁶¹ Szerzej o karnoprawnym charakterze obowiązku naprawienia szkody: R. Giętkowski, *Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę* [w:] *Środki karne, przepadek i środki kompensacyjne w znowelizowanym Kodeksie karnym*, P. Daniluk (red.), Warszawa 2017, s. 399-405.

²⁶² Por. postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 7 listopada 2014 r., sygn. IV KK 129/14, SIP Legalis nr 1160482 [dostęp: 9.07.2018].

skazującym obok kary lub środków karnych jako zasadniczej reakcji na czyn zabroniony. W ramach instytucji odstąpienia od wymierzenia kary (art. 59 KK oraz 60 § 7 KK) możliwe jest również poprzestanie wyłącznie na orzeczeniu środka kompensacyjnego.

Problem w tym kontekście – jako zagadnienie istotne z punktu widzenia realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego – stanowi zakres naprawienia szkody, tj. odpowiedź na pytanie, czy obejmuje on szkodę wynikającą wyłącznie z zespołu znamion czynu zabronionego, czy również szkodę wykraczającą poza znamiona danego typu czynu zabronionego. Literalne brzmienie przepisu „obowiązek naprawienia (...) wyrządzonej przestępstwem szkody” nie rozstrzyga sygnalizowanych wątpliwości, albowiem nie zawiera jakichkolwiek określeń precyzujących rozumienie szkody (jak ustawodawca czyni to przykładowo w art. 296 § 1 KK wskazując na wyrządzenie szkody majątkowej). Również posłużenie się pomocniczo definicją pokrzywdzonego określoną w art. 49 § 1 KPK i zawartym w niej wymogiem bezpośredniego naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego oznaczającym, że krąg pokrzywdzonych ograniczony jest zespołem znamion czynu będącego przedmiotem postępowania oraz czynów współukaranych²⁶³ nie wydaje się właściwe, albowiem regulacja ta wyznacza jedynie podmiot, który w procesie karnym może otrzymać status pokrzywdzonego i wnioskować o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, lecz nie powinno stanowić argumentu przesądzającego o zakresie kompensacji. Zasadne wydaje się przedstawienie najważniejszych argumentów uzasadniających rozumienie zakresu naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, a to z uwagi na zróżnicowanie poglądów w tym zakresie – zarówno w orzecznictwie, jak i w literaturze. Z jednej strony wskazuje się, że obowiązek naprawczy – podobnie jak inne środki reakcji karnoprawnej – wyznaczony jest przez znamiona danego przestępstwa, albowiem wyłącznie uszczerbek w obrębie dobra prawnego opisanego w typizacji, przy uwzględnieniu głównego i ubocznego przedmiotu ochrony oraz dobra prawnego wziętego pod uwagę w wyniku zastosowania kwalifikacji kumulatywnej może wyznaczać rozmiar naprawienia szkody²⁶⁴. Zauważono również, że z zawartej w art. 1 Kodeksu karnego oraz 42 ust. 1 Konstytucji RP zasady określoności wynika,

²⁶³ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 31 marca 2017 r., sygn. III KK 147/17, SIP Legalis nr 1581125 [dostęp: 9.08.2019].

²⁶⁴ Tak: T. Dukiet-Nagórska, *Obowiązek naprawczy a specyfika... op. cit.*, s. 51; Podobnie o zakresie szkody wyznaczonym zespołem znamion czynu zabronionego wypowiadają się: M. Łukaszewicz, A. Ostapa, *Obowiązek naprawienia szkody – wybrane zagadnienia*, Prokuratura i Prawo 2001, nr 9, s. 63; M. Jakubowski, *Środki kompensacyjne. Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 46 K.K.)* [w:] *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, W. Wróbel (red.), Kraków 2015, s. 183-184; R. Giętkowski, *Obowiązek naprawienia szkody... op. cit.*, s. 408-409.

iż podstawę odpowiedzialności karnej mogą stanowić wyłącznie czyny opisane przez ustawę, zatem w odniesieniu do przestępstw formalnych (bezskutkowych), przy popełnieniu których odpowiedzialność nie zależy od spowodowanego rezultatu, szkody lub krzywdy wyrządzone takim przestępstwem nie podlegają kompensacji²⁶⁵. W opozycji do przedstawionego poglądu, prezentowane jest stanowisko, zgodnie z którym obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę aktualizują się w razie skazania oskarżonego za jakiegokolwiek przestępstwo, jeżeli tylko jego efektem jest szkoda lub krzywda albo obie one jednocześnie – istotne jest zatem jedynie, aby przestępstwo to spowodowało szkodę materialną lub niematerialną²⁶⁶. Jak wskazano powyżej, sformułowanie „szkoda wyrządzona przestępstwem” jest nader ogólne, jednak zawarte w treści art. 46 § 1 KK odesłanie do stosowania przepisów prawa cywilnego przy orzekaniu obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę pozwala szerzej spojrzeć na przedmiotowe zagadnienie. Zgodnie bowiem z brzmieniem art. 361 Kodeksu cywilnego: zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła. W powyższych granicach, w braku odmiennego przepisu ustawy lub postanowienia umowy, naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł, oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono. Zakres naprawienia szkody obejmuje więc typowe (normalne) następstwa zachowania sprawcy, tak bezpośrednie, jak i pośrednie, w tym utracone korzyści. Takie rozumienie szkody zawarto również w judykaturze, wskazując dwie istotne kwestie. Pierwsza z nich dotyczy pojęcia szkody z art. 46 § 1 KK, którą należy traktować szeroko, albowiem sens tego przepisu, nawet ograniczonego tylko do wyrządzonej szkody, należy odczytywać w kontekście zapewnienia pokrzywdzonemu w procesie karnym takiej ochrony, żeby w zakresie szkody nie musiał wytaczać odrębnego powództwa cywilnego. Obowiązek naprawienia szkody obejmuje, podobnie jak w prawie cywilnym, zarówno *damnum emergens*, jak i *lucrum cessans*, a wysokość szkody ustala się przy zastosowaniu przepisów prawa cywilnego²⁶⁷. Takie stanowisko jest powszechnie prezentowane w literaturze²⁶⁸. Drugim

²⁶⁵ T. Dukiet-Nagórksa, *O kompensacji uwag kilka* [w:] *Kary i inne środki reakcji na czyn zabroniony w świetle noweli do Kodeksu karnego z 20 lutego 2015 r.*, J. Majewski (red.), Warszawa 2016, s. 40; T. Dukiet-Nagórksa, *Obowiązek naprawczy a specyfika... op. cit.*, s. 50.

²⁶⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 12 czerwca 2014 r., sygn. V KK 19/14, SIP Legalis nr 1044837 [dostęp: 9.08.2019].

²⁶⁷ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach II Wydział Karny z dnia 13 marca 2013 r., sygn. II AKa 486/12, SIP Legalis nr 685781 [dostęp: 11.08.2019].

²⁶⁸ K. Szczucki, *Komentarz do art. 46 KK* [w:] *Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 775-776; R.A. Stefański, *Komentarz do art. 46 KK* [w:]

istotnym wyznacznikiem rozumienia szkody jest wskazanie, iż „trzeba rozróżnić kwestię znamion czynu odnośnie konieczności zaistnienia skutku od zagadnienia wystąpienia szkody jako skutku określonego zachowania oskarżonego i obowiązku jej naprawienia na podstawie art. 46 § 1 KK”²⁶⁹. Zasadnie wskazuje się również, że „wprawdzie można przyjąć, że proces karny służy ustaleniu przesłanek odpowiedzialności za czyn zabroniony i szkoda jest przedmiotem tych ustaleń tylko wtedy, gdy należy do znamion typu czynu zabronionego. Jednak argument ten nadal dotyczy szkody jako przesłanki odpowiedzialności karnej, a nie przedmiotu jej naprawienia. Pozwala to przyjąć, że szkoda jako przedmiot jej naprawienia na gruncie prawa karnego nie musi przynależeć do znamion typu czynu zabronionego ani jako znamię ujęte *expressis verbis* w treści przepisu, ani jako element inaczej ujętego znamienia skutku (...). Należy zatem przyjąć, że zakres szkody dla potrzeb jej naprawienia jest szerszy od znamienia szkody przyjętego dla potrzeb ukarania sprawcy”²⁷⁰. Szkoda, o której mowa w treści art. 46 § 1 KK nie jest zatem tożsama z pojęciem szkody stanowiącym znamię typu czynu zabronionego. Nie sposób więc ograniczać zakresu jej naprawienia li tylko do szkody wyznaczonej znamieniem danego typu. Przyjęcie takiego (szerokiego) rozumienia zakresu naprawienia szkody w oczywisty sposób sprzyja realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego. Pozwala bowiem na uniknięcie przez pokrzywdzonego konieczności inicjowania procesu cywilnego, którego przedmiotem byłyby roszczenia związane ze szkodą wyrządzoną przestępstwem, jednak pozostającą poza zakresem znamion danego typu czynu zabronionego i w konsekwencji zaoszczędzić czas i środki pieniężne związane z odrębnym postępowaniem sądowym. Argumentowi temu, wyrażonemu w uzasadnieniu powołanego wcześniej wyroku Sądu Apelacyjnego, zdaje się przeczyć stanowisko Autorów nowelizacji Kodeksu karnego, w wyniku której wprowadzono środki kompensacyjne i nadano im obecny kształt. W uzasadnieniu projektu zawarto bowiem następujące stwierdzenie: „nie można zobowiązać sądu do prowadzenia postępowania dowodowego poza zakresem aktu oskarżenia w celu ustalenia pełnego zakresu szkody lub krzywdy ponad to, co można ustalić w postępowaniu rozpoznawczym związanym

Kodeks karny. Komentarz, R.A. Stefański (red.), Warszawa 2018, s. 414; D. Szeleszczuk, *Komentarz do art. 46 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Warszawa 2019, s. 477-478; A. Muszyńska, *Naprawienie szkody... op. cit.*, s. 99; Z. Gostyński, *Obowiązek naprawienia szkody w prawie karnym*, Warszawa 1999, s. 46-47; J. Lachowski, T. Oczkowski, *Obowiązek naprawienia szkody jako środek karny*, Prokuratura i Prawo 2007, nr 9, s. 47; M. Szewczyk, *Kilka uwag dotyczących odszkodowania jako środka karnego w projekcie kodeksu karnego*, Palestra 1995, nr 1-2, s. 76; B. Janiszewski, *Naprawienie szkody a cele wymiaru kary*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2002, nr 2, s. 60.

²⁶⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie II Wydział Karny z dnia 9 września 2016 r., sygn. II AKa 225/16, SIP Legalis nr 1549686 [dostęp: 11.08.2019].

²⁷⁰ E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym... op. cit.*, s. 97-98.

z wniesioną skargą. Odmienne uregulowanie, jakkolwiek teoretycznie spójne, nie jest celowe ze względu na negatywny wpływ, jaki może mieć na zdolność koncentracji rozprawy i ekonomiki postępowania karnego. W art. 46 § 3 przewidziana jest możliwość dochodzenia niezaspokojonej części roszczenia w drodze procesu cywilnego²⁷¹. Z powyższego stanowiska wyraźnie wynika prymat sprawności postępowania nad wyrównaniem skutków przestępstwa – naprawieniem szkody lub zadośćuczynieniem za doznaną krzywdę. Nie deprecjonując zasady szybkości postępowania, należałoby każdorazowo w procesie karnym rozstrzygać o przyznaniu pierwszeństwa skompensowaniu pokrzywdzonemu poniesionych strat lub krzywd albo sprawności i szybkości postępowania. Skoro ustawodawca wyposażył sądy karne w instrument pozwalający na pełną kompensację w procesie karnym, należy z tej opcji korzystać w możliwie szerokim zakresie. O stosowaniu kompensacyjnych środków reakcji karnoprawnej w odniesieniu do szkody wynikającej ze znamion typu czynu zabronionego i szkody współtworzącej bezprawie niestypizowanych następstw pisze także E. Hryniewicz-Lach: „choć w obu przypadkach przesłanką naprawienia szkody jest jej obiektywne zaistnienie w wyniku czynu zabronionego, jako element bezprawia następstw, to jednak w przypadku następstw stypizowanych (skutków) instrument służący jej naprawieniu powinien nadto uwzględniać czynnik represji. Instrumentem takim w polskim prawie jest nawiązka. Natomiast tam, gdzie szkoda nie współtworzy bezprawia skutku, stanowiąc jedynie element niestypizowanego bezprawia następstw czynu zabronionego, jej kompensacja ma charakter czysto odszkodowawczy i zabezpieczenie interesu ofiary w jej naprawieniu może (...) nastąpić w drodze nałożenia na sprawcę obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę na podstawie art. 46 § 1 KK²⁷²”.

Zaprezentowane argumenty przemawiają na rzecz szerokiego rozumienia szkody wykraczającego poza znamiona czynu zabronionego; szkodę należy rozumieć więc zarówno jako rzeczywiście poniesiony przez pokrzywdzonego w wyniku przestępstwa uszczerbek w jego majątku (*damnum emergens*), jak również utracone korzyści (*lucrum cessans*), jakie mógłby ten podmiot uzyskać, gdyby nie doszło do wyrządzenia szkody – w granicach wyznaczonych treścią art. 361 KC²⁷³, obejmujących zwykle następstwa zachowania sprawcy.

²⁷¹ Uzasadnienie Rządowego projektu Ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw dostępne na stronie internetowej: <http://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2393>, s. 28-29 [dostęp: 11.08.2019].

²⁷² E. Hryniewicz-Lach, *Oftara w polskim prawie karnym... op. cit.*, s. 204.

²⁷³ Ł. Pilarczyk, *Obowiązek naprawienia szkody w prawie karnym*, Poznań 2018, s. 202-203, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/23493/1/%C5%81.%20Pilarczyk_Obowi%C4%85zek%20naprawienia%20szkody%20w%20prawie%20karnym.pdf [dostęp: 11.08.2019].

Odrębnym, pozostającym poza zakresem naprawienia szkody, zagadnieniem jest kwestia odsetek. Zgodzić należy się ze stwierdzeniem, iż mają one charakter dodatkowego świadczenia należnego za opóźnienie w spełnieniu świadczenia pieniężnego, którego dotyczą²⁷⁴. Odsetki należą się zasadniczo od dnia wezwania do zapłaty, który zwykle będzie tożsamy z dniem złożenia wniosku o orzeczenie środka kompensacyjnego, chyba że pokrzywdzony wykaże, że oświadczenie w tym przedmiocie zostało złożone już wcześniej²⁷⁵. Dopuszczalność orzeczenia odsetek wynika z szerokiego rozumienia szkody, wspierając na gruncie prawa karnego zasadę pełnej kompensacji.

Stosownie do treści przepisów art. 46 § 1 KK orzeczenie obowiązku naprawienia szkody może nastąpić w całości albo w części. Zasadą powinno być orzekanie obowiązku naprawienia szkody w całości, albowiem na gruncie prawa cywilnego, do którego przepisów odsyła art. 46 § 1 KK, obowiązuje zasada pełnej kompensaty szkody. Górną granicę obowiązku naprawienia szkody wyznacza jej wysokość, przez co niedopuszczalne jest wzbogacenie się pokrzywdzonego na tej podstawie²⁷⁶. Odstępstwa od zasady pełnej kompensacji uzasadnione mogą być przede wszystkim ekonomią postępowania karnego, jeżeli konieczne okazałoby się przeprowadzenie długotrwałego postępowania dowodowego mające wpływ na zasadę szybkości procesu (co jednak – jak wskazano powyżej – nie powinno stanowić reguły), przyczynieniem się pokrzywdzonego do powstania szkody (art. 362 KC) czy też ze względu na stan majątkowy któregośkolwiek z podmiotów (oskarżonego albo pokrzywdzonego), jeżeli ograniczenia takiego wymagają zasady współżycia społecznego (art. 440 KC)²⁷⁷. Jedynie w pierwszym z przytoczonych przykładów, pokrzywdzony będzie mógł dochodzić niezaspokojonej części roszczenia w drodze postępowania cywilnego²⁷⁸.

Naprawienie szkody może nastąpić na dwa sposoby – poprzez przywrócenie stanu poprzedniego (restitucja) albo zapłatę odpowiedniej kwoty pieniężnej. Wybór sposobu powinien należeć do pokrzywdzonego. Wątpliwości budzi zakres związania sądu żądaniem pokrzywdzonego. Powstaje bowiem pytanie, czy sąd może orzec obowiązek naprawienia

²⁷⁴ Por. J. Lachowski, T. Oczkowski, *Obowiązek naprawienia szkody... op. cit.*, s. 48 i wskazana tam literatura.

²⁷⁵ K. Szczucki, *Komentarz do art. 46 KK... op. cit.*, s. 777.

²⁷⁶ Tak też Sąd Apelacyjny w Białymstoku w wyroku z dnia 9 maja 2017 r., sygn. II AKa 54/17, SIP Legalis nr 1636658 [dostęp: 14.07.2018]; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2017 r., sygn. IV KK 440/16, SIP Legalis nr 1559918 [dostęp: 14.07.2018].

²⁷⁷ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 20 listopada 2013 r., sygn. II AKa 349/13, SIP Legalis nr 1219165 [dostęp: 14.07.2018].

²⁷⁸ Zob. R. Giętkowski, *Obowiązek naprawienia szkody... op. cit.*, s. 421.

szkody poprzez przywrócenie stanu poprzedniego, mając na uwadze przykładowo oddziaływanie wychowawcze na sprawcę, wbrew wnioskowi pokrzywdzonego o zasądzenie sumy pieniężnej. Wydaje się, że sąd jest związany żądaniem pokrzywdzonego wyłącznie w zakresie zgłoszonego wniosku, natomiast nie wiąże go wskazany sposób naprawienia szkody. Takiej interpretacji sprzyja brzmienie art. 363 § 1 zd. 2 KC, zgodnie z którym: gdyby przywrócenie stanu poprzedniego było niemożliwe albo pociągało za sobą dla zobowiązanego (sprawcy – przyp. K.U.) nadmierne trudności lub koszty, roszczenie poszkodowanego (pokrzywdzonego – przyp. K.U.) ogranicza się do świadczenia w pieniądzu. Oczywisty jest również wymóg istnienia chociażby części szkody w chwili orzekania obowiązku jej naprawienia.

Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, w przypadku popełnienia przestępstwa przez więcej niż jednego sprawcę, może zostać nałożony w trojaki sposób. Jako najbardziej korzystne dla pokrzywdzonego przedstawia się solidarne zobowiązanie sprawców do naprawienia szkody, albowiem w tej sytuacji pokrzywdzony może żądać całości (albo części) naprawienia szkody od wszystkich sprawców łącznie, od kilku z nich albo od każdego z osobna. Po wtóre, obowiązek może zostać nałożony na sprawców w częściach równych albo *pro rata parte*, tj. w zależności od udziału każdego z nich w powstaniu szkody²⁷⁹.

Tryb orzekania obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę uzależniony jest od złożenia przez pokrzywdzonego albo inną osobę uprawnioną wniosku w tym przedmiocie. Jeżeli zostanie złożony wniosek – pisemnie (spełniając wymogi właściwe każdemu pismu procesowemu, o których mowa w art. 119 § 1 KPK) albo ustnie – sąd ma obowiązek orzec środek kompensacyjny²⁸⁰. Osobą uprawnioną do zgłoszenia żądania jest – oprócz osoby pokrzywdzonej – jej pełnomocnik, osoba wykonująca prawa pokrzywdzonego na podstawie art. 49 KPK, prokurator, przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której opieką pozostaje pokrzywdzony (w przypadku małoletniości albo ubezwłasnowolnienia całkowitego albo częściowego), osoba, pod której pieczęą pozostaje pokrzywdzony (w sytuacji jego nieporadności) oraz osoba najbliższa lub pozostająca na utrzymaniu pokrzywdzonego (gdy pokrzywdzony zmarł). Inicjatywa złożenia wniosku przez prokuratora nie jest uzależniona od woli samego pokrzywdzonego i stanowi

²⁷⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26 lipca 2016 r., sygn. II KK 196/16, SIP Legalis nr 1507966 [dostęp: 14.07.2018].

²⁸⁰ Zob. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 21 grudnia 2016 r., sygn. II Aka 172/16, SIP Legalis nr 1564312 [dostęp: 14.07.2018].

samodzielne uprawnienie oskarżyciela publicznego. Problemy rodzi określenie początkowego momentu, w którym aktualizuje się uprawnienie do złożenia wniosku przez wskazane podmioty. Wydaje się, że nie jest zasadnym jego ograniczanie do fazy *in personam*, ponieważ z samego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa wynikać może żądanie przez pokrzywdzonego zarówno ścigania i ukarania sprawcy, jak i naprawienia szkody. Ustawa określa natomiast moment końcowy złożenia wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, jakim jest zamknięcie przewodu sądowego na rozprawie głównej (art. 49a KPK). Nie można wykluczyć również sytuacji, w której pokrzywdzony, pomimo wcześniejszego oświadczenia o braku woli dochodzenia roszczeń, złoży w terminie wniosek o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę. Przy spełnieniu pozostałych przesłanek orzeczenia obowiązku naprawienia szkody, sąd powinien taki wniosek uwzględnić. Podobnie będzie w przypadku przekazania sprawy do ponownego rozpoznania i złożenia wniosku przy kolejnym rozpatrzeniu²⁸¹. Niezależnie od powyższego, sąd może podjąć działania w ramach przyznanych kompetencji i orzec środek kompensacyjny z urzędu. W przeciwieństwie do sytuacji, w jakiej złożony został wniosek, jest to jedynie uprawnienie sądu, a nie jego obowiązek. Wskazać należy, że sąd posiada kompetencję do działania z urzędu od 8 czerwca 2010 roku²⁸². W literaturze podnosi się, że złożenie przez pokrzywdzonego wniosku o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę jest dla tego podmiotu zbyt skomplikowane i częstokroć towarzyszy mu obawa zemsty ze strony sprawcy (strach przed odwetem za to, że pokrzywdzony złożeniem wniosku pogorszył sytuację sprawcy)²⁸³. Wydaje się więc, że wzmocnieniu funkcji kompensacyjnej prawa karnego służyłoby orzekanie z urzędu o obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo pomocniczo – nawiazki w każdym przypadku wyrządzenia szkody lub krzywdy, bez uzależniania tego od wniosku pokrzywdzonego czy innego uprawnionego podmiotu.

Zadośćuczynienie za doznaną krzywdę stanowi względem obowiązku naprawienia szkody środek kompensacyjny o charakterze uzupełniającym. Zadośćuczynienie orzekane jest w przypadku wyrządzenia szkody niemajątkowej (krzywdy), stanowiącej uszczerbek

²⁸¹ Tak też M. Rogalski, *Wniosek o naprawienie szkody* [w:] *Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, A. Lach (red.), Warszawa 2018, s. 172.

²⁸² Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw z dnia 5 listopada 2009 r. (Dz.U. nr 206, poz. 1589), która weszła w życie 8 czerwca 2010 r.

²⁸³ W. Zalewski, *Naprawienie szkody... op. cit.*, s. 74 i wskazana tam literatura.

w interesach i dobrach o wartości niemajątkowej, niedający wyrazić się w pieniądzu²⁸⁴. Przyjmuje się, że orzeczenie zadośćuczynienia możliwe jest wyłącznie wtedy, gdy taką możliwość dopuszczają przepisy prawa cywilnego, tj. art. 445 (uszkodzenie ciała, wywołanie rozstroju zdrowia, pozbawienie wolności, skłonienie za pomocą podstępów, gwałtu lub nadużycia stosunku zależności do poddania się czynowi niezgodnemu) i 448 KC (naruszenie dobra osobistego). Art. 446 § 4 KC uprawnia nadto sąd do przyznania najbliższym członkom rodziny zmarłego odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę²⁸⁵. Krzywda polega na odczuwaniu cierpień psychicznych lub fizycznych, których co do zasady nie można wyrównać świadczeniem pieniężnym i należy odnosić ją indywidualnie do każdego z pokrzywdzonych²⁸⁶. Dostarczenie odpowiednich środków majątkowych może złagodzić negatywne przeżycia pokrzywdzonego związane z wyrządzoną mu krzywdą i pozwolić na zaspokojenie jego potrzeb lub spełnienie pragnień w szerszym zakresie²⁸⁷. Sposobem zadośćuczynienia za doznaną krzywdę jest więc zapłata określonej kwoty pieniężnej. Zaznaczyć przy tym należy, że kryteriami rozstrzygającymi o wysokości zadośćuczynienia nie mogą być możliwości zarobkowe i stan majątkowy oskarżonego, albowiem nie wpływają one na rozmiar doznanej krzywdy ani na stopień winy sprawcy, przez co prowadziłyby do nieuzasadnionego obniżenia ochrony pokrzywdzonego w procesie karnym i jako takie byłyby sprzeczne z istotą tej instytucji²⁸⁸.

Ze względu na użycie spójnika alternatywy nierozłącznej dopuszczalne jest równoczesne nałożenie obowiązku naprawienia szkody oraz zadośćuczynienia za doznaną krzywdę²⁸⁹.

Wyrok, na podstawie którego orzeczono środek kompensacyjny, jest wykonalny z chwilą jego uprawomocnienia (art. 9 § 2 KKW). Na żądanie osoby uprawnionej sąd lub referendarz sądowy nadaje klauzulę wykonalności orzeczeniu podlegającemu wykonaniu w drodze egzekucji. Orzeczenia nakładające obowiązek naprawienia szkody lub

²⁸⁴ K. Pałka, *Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 46 k.k.)* [w:] *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, W. Wróbel (red.), Kraków 2015, s. 191.

²⁸⁵ Zob. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 5 lutego 2015 r., sygn. II AKa 255/14, SIP Legalis nr 1410336 [dostęp: 14.07.2018].

²⁸⁶ Por. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 19 marca 2015 r., sygn. II AKa 20/15, SIP Legalis nr 1245771 [dostęp: 14.07.2018].

²⁸⁷ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Poznań 2012, s. 260.

²⁸⁸ Zob. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 26 września 2017 r., sygn. II AKa 142/17, SIP Legalis nr 1712756 [dostęp: 14.07.2018]; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 października 2013 r., sygn. V KK 130/13, SIP Legalis nr 877793 [dostęp: 14.07.2018].

²⁸⁹ Tak też Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 5 kwietnia 2017 r., sygn. III KK 418/16, SIP Legalis nr 1587590 [dostęp: 14.07.2018].

zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązkę orzeczoną na rzecz pokrzywdzonego uważa się za orzeczenia co do roszczeń majątkowych, jeżeli nadają się do egzekucji w myśl przepisów Kodeksu postępowania cywilnego (art. 107 § 1 i 2 KPK).

Przepisy art. 415 § 1 zd. 2 KPK zawierają tzw. klauzulę antykumulacyjną. Zgodnie z ich treścią środków kompensacyjnych nie orzeka się, jeżeli roszczenia wynikające z przestępstwa są przedmiotem innego postępowania albo o roszczeniach tych prawomocnie orzeczono. Niedopuszczalne jest zatem rozstrzygnięcie w przedmiocie tej samej szkody wyrządzonej przez jednego sprawcę (tożsamość podmiotowo-przedmiotowa) w różnych postępowaniach, przy czym bez znaczenia pozostaje kwestia wyegzekwowania roszczenia²⁹⁰.

Przepis art. 46 § 2 KK przewiduje możliwość orzeczenia nawiazki zamiast obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, jeżeli ich orzeczenie jest znacznie utrudnione. Sprawia to, że pokrzywdzony nie zostaje pozbawiony ochrony, albowiem sąd – w przypadku wystąpienia uzasadnionych trudności i złożenia stosownego wniosku²⁹¹ – może orzec nawiązkę stanowiącą formę zryczałtowanego odszkodowania. Kwota nawiazki orzekanej na tej podstawie nie może więc *in concreto* przekraczać wysokości wyrządzonej szkody lub krzywdy. Beneficjentem nawiazki orzekanej zamiast omawianych środków kompensacyjnych jest wyłącznie pokrzywdzony. Na rzecz osoby (osób) najbliższej, której sytuacja życiowa uległa znacznemu pogorszeniu wskutek śmierci pokrzywdzonego poniesionej w wyniku popełnionego przestępstwa, również może zostać orzeczoną nawiązka. W obu przypadkach jej maksymalna wysokość wynosi 200 000 złotych. Znaczne trudności z orzeczeniem obowiązków z art. 46 § 1 KK podyktowane mogą być przede wszystkim postępowaniem dowodowym dotyczącym ustalenia wysokości szkody – tak majątkowej, jak i niemajątkowej. Wobec sygnalizowanego wcześniej problemu odesłania pokrzywdzonego na drogę postępowania cywilnego w przypadku wystąpienia trudności związanych z ustaleniem wysokości szkody, należy przyjąć, że w pierwszej kolejności sąd powinien skorzystać z możliwości orzeczenia nawiazki na podstawie art. 46 § 2 KK. Dopiero gdyby jej wysokość była w ocenie pokrzywdzonego niewystarczająca, może on wystąpić powództwem cywilnym i dochodzić stosownych należności w postępowaniu cywilnym.

Orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiazki zamiast nich, nie stoi na przeszkodzie dochodzeniu niezaspokojonej części

²⁹⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 stycznia 2017 r., sygn. II AKa 316/16, SIP Legalis nr 1564253 [dostęp: 14.07.2018].

²⁹¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 23 marca 2017 r., sygn. II AKa 55/17, Prokuratura i Prawo 2018, nr 1, dodatek *Orzecznictwo*, s. 9.

roszczenia w drodze postępowania cywilnego. Art. 46 § 3 KK jest więc w zasadzie tożsamy z treścią art. 415 § 2 KPK stanowiącego, że jeżeli orzeczony obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiązka orzeczona na rzecz pokrzywdzonego nie pokrywają całej szkody lub nie stanowią pełnego zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, pokrzywdzony może dochodzić dodatkowych roszczeń w postępowaniu cywilnym. Z powyższego wynika, w powiązaniu z pozostałymi uregulowaniami, że prawo karne powinno w sposób całościowy zmierzać do zaspokojenia roszczeń pokrzywdzonego. Proces karny, w którym rozstrzyga się o odpowiedzialności sprawcy, jest również właściwy dla orzekania środków kompensacyjnych jako środków reakcji karnoprawnej związanych ściśle z przestępstwem, a droga cywilna w tym przypadku – choć niewykluczona – pozostaje drogą wtórną. Warto w tym kontekście wskazać, że ustalenia wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa wiążą sąd w postępowaniu cywilnym (art. 11 zd. 1 KPC), ułatwiając pokrzywdzonemu dochodzenie pozostałej, niezaspokojonej części roszczenia w procesie cywilnym.

Spostrzeżenia poczynione w poniższym punkcie, w szczególności w przedmiocie pojęcia szkody, związku przyczynowego oraz sposobów jej naprawienia pozostają aktualne w trakcie dalszych rozważań.

2.2.3. Nawiązka

Trzecim z instrumentów zaliczanych do środków kompensacyjnych jest nawiązka. Jej istota sprowadza się do zapłaty na rzecz określonego podmiotu kwoty pieniężnej, która nie jest uzależniona od wysokości szkody ani krzywdy, w związku z czym sąd nie jest obowiązany do ustalenia ich rozmiarów. Tym samym – z zastrzeżeniem wskazanego poniżej wyjątku – nawiązka może przekraczać wysokość szkody²⁹², jak również zostać orzeczona w sytuacji, kiedy szkoda nie wystąpiła. Wspomniany wyjątek stanowi nawiązka orzekana na podstawie art. 46 § 2 KK, która – pomimo trudności w orzeczeniu obowiązku naprawienia szkody – nie powinna przekraczać wysokości wyrządzonej szkody. W pozostałych natomiast przypadkach – jak się wydaje – wysokość uszczerbku nie determinuje rozmiaru nawiązki²⁹³. Zasadnie wskazuje się w literaturze, że na wysokość nawiązki wpływają dwa elementy. Pierwszy, podstawowy można określić mianem odszkodowawczego, albowiem rozmiar nawiązki kształtują zasadniczo należne kwoty odszkodowania i zadośćuczynienia. Jego

²⁹² D. Szeleszczuk, *Komentarz do art. 47 KK [w:] Kodeks karny. Komentarz*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Warszawa 2019, s. 483.

²⁹³ P. Gensikowski, *Nawiązka w wyroku skazującym [w:] Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, A. Lach (red.), Warszawa 2018, s. 117.

uzupełnienie stanowi drugi element związany z aspektem represyjnym, co implikuje stosowanie zasad i dyrektyw wymiaru kary²⁹⁴. Przesłanką nałożenia na sprawcę środka kompensacyjnego w postaci nawiązki jest – w przypadku jej orzeczenia na podstawie art. 46 § 2 KK – istnienie szkody lub krzywdy, czemu towarzyszy przewaga elementu kompensacyjnego. Natomiast w sytuacjach, gdy na pierwszy plan wysuwa się element penalny (np. nawiązka orzekana przy występku zniesławienia albo na podstawie art. 47 KK), brak szkody nie wyklucza orzeczenia nawiązki²⁹⁵.

Do orzekania nawiązki zastosowanie znajdują przepisy konstytuujące dyrektywy wymiaru kary oraz zasadę indywidualnego wymiaru kary (art. 56 KK wyłącza bowiem ich stosowanie jedynie w odniesieniu do obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę). Z tegoż względu, w przypadku nałożenia nawiązki na kilku sprawców przestępstwa, każdy z nich uiszcza odpowiednią kwotę w całości i samodzielnie²⁹⁶. Możliwe jest orzeczenie więcej niż jednej nawiązki, jeżeli adresatami będą różne podmioty. Beneficjentami nawiązki – w zależności od rodzaju popełnionego przestępstwa – może być pokrzywdzony albo określony w przepisach podmiot (Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej).

Zasadnicze podstawy orzekania nawiązki zostały określone w art. 47 KK, jednakże ustawa przewiduje również odrębne przepisy umożliwiające nałożenie na sprawcę tego środka, jak chociażby wspomniana powyżej nawiązka o charakterze subsydiarnym z art. 46 § 2 KK. Omawiany środek kompensacyjny sąd może orzec z urzędu, a w jednym przypadku czyni to obligatoryjnie (art. 47 § 3 KK). Nie jest zatem wymagane złożenie wniosku przez pokrzywdzonego albo inny uprawniony podmiot. O ile ustawa nie stanowi inaczej, nawiązkę orzeka się w wysokości do 100 000 złotych. Nałożenie na sprawcę obowiązku zapłacenia określonej kwoty pieniężnej tytułem nawiązki nie stoi na przeszkodzie wytoczeniu powództwa cywilnego.

Na rzecz pokrzywdzonego sąd orzeka nawiązkę w wysokości co najmniej 10 000 złotych w razie skazania sprawcy za przestępstwo określone w art. 173 (sprowadzenie katastrofy), art. 174 (sprowadzenie niebezpieczeństwa katastrofy), art. 177 (spowodowanie wypadku) lub w art. 355 (spowodowanie wypadku przez żołnierza) Kodeksu Karnego, jeżeli sprawca był w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł

²⁹⁴ Por. E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym... op. cit.*, s. 201, 297.

²⁹⁵ P. Gensikowski, *Nawiązka w wyroku... op. cit.*, s. 111-112.

²⁹⁶ D. Szeleszczuk, *Komentarz do art. 47 KK... op. cit.*, s. 484.

z miejsca zdarzenia. W razie śmierci pokrzywdzonego, nawiązka orzekana jest na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. Jeżeli ustalono więcej niż jedną taką osobę, nawiązki orzeka się na rzecz każdej z nich. Warto wskazać, że na gruncie art. 47 KK pokrzywdzony stał się beneficjentem nawiązki dopiero od wejścia w życie Ustawy z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw²⁹⁷. Jak wynika z uzasadnienia projektu ustawy zmieniającej „instytucje te (nawiązka i świadczenie pieniężne – przyp. K.U.) stanowić mogą bowiem z jednej strony możliwość swoistego wynagrodzenia strat pokrzywdzonemu, a z drugiej stanowią pewną namacalną dolegliwość dla sprawcy”²⁹⁸. Ustawodawca zagwarantował w ten sposób pokrzywdzonemu należyte zabezpieczenie jego praw we wskazanych przypadkach. Powyższego przepisu nie stosuje się jednak, jeżeli został orzeczony obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę w wysokości przekraczającej 10 000 złotych. Również na rzecz osoby pokrzywdzonej, sąd może orzec nawiązkę w sytuacji, gdy odstępuje od orzeczenia przepadku przedsiębiorstwa albo gdy ustawa stanowi, że takiego przepadku się nie orzeka (zob. art. 44a § 4-6 KK). Zgodnie z treścią art. 47 § 4 KK, sąd jest uprawniony do wymierzenia nawiązki niższej aniżeli 10 000 złotych, między innymi w sytuacji pojednania się pokrzywdzonego ze sprawcą przestępstwa. Pojednanie jako akt o charakterze etycznym, dzięki osiągnięciu porozumienia, któremu nierzadko towarzyszy przeproszenie ofiary, prowadzi do wygaszenia konfliktu, jaki zaistniał pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym (o pojednaniu również w pkt 2.5.1). Pewne niebezpieczeństwo związane z obligatoryjnym charakterem nawiązki we wskazanych powyżej przypadkach pojawia się w przypadku wcześniejszego dobrowolnego naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę względem pokrzywdzonego, ponieważ takie zachowanie sprawcy nie spowoduje możliwości odstąpienia od zastosowania przez sąd art. 47 § 3 KK. W opisanej sytuacji strony musiałyby dodatkowo doprowadzić do pojednania, co zaktualizowałoby możliwość obniżenia wysokości nawiązki na podstawie art. 47 § 4 KK. Z uwagi na sformułowanie treści przepisu konstytuującego zamknięty katalog szczególnie uzasadnionych okoliczności pozwalających na obniżenie nawiązki, brak pojednania pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym wobec wcześniejszego dobrowolnego naprawienia szkody lub zadośćuczynienia wyrządzonej krzywdzie sprawia, że bez znaczenia dla wymiaru środka kompensacyjnego w postaci nawiązki pozostaje postawa sprawcy, który naprawił szkodę. Jakkolwiek przepisy art. 47 § 3 KK zapewniają pokrzywdzonemu orzeczenie nawiązki,

²⁹⁷ Dz.U. 2015 poz. 541, ustawa weszła w życie dnia 18 maja 2015 r.

²⁹⁸ Tekst uzasadnienia dostępny na: <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2586> [dostęp: 15.07.2018].

to *de facto* zniechęcają sprawców do dokonywania dobrowolnej kompensacji. Takie rozwiązanie jest sprzeczne z realizacją funkcji kompensacyjnej i szybkiego rozwiązania konfliktu powstałego wskutek popełnienia przestępstwa. Orzeczenie nawiązki w niższej wysokości powinno być zatem możliwe również w przypadku wcześniejszego częściowego naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, niezależnie od pojednania, a w przypadku całkowitego wyrównania skutków przestępstwa orzeczenie nawiązki powinno zostać wyłączone.

Kodeks karny przewiduje również orzeczenie nawiązki na rzecz pokrzywdzonego w następujących przypadkach:

- 1) skazania za występki o charakterze chuligańskim, chyba że sąd orzeka obowiązek naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązkę na podstawie art. 46 KK (art. 57a § 2 zd. 1 KK) – obligatoryjnie;
- 2) zamiast orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego (art. 67 § 3 KK) – obligatoryjnie;
- 3) skazania za przestępstwo zniesławienia – fakultatywnie (art. 212 § 3 KK);
- 4) skazania za przestępstwo znieważenia za pomocą środków masowego komunikowania – fakultatywnie (art. 216 § 4 KK);
- 5) skazania za wyrąb drzewa albo za kradzież drzewa wyrąbanego lub powalonego – obligatoryjnie (art. 290 § 2 KK), z tym że pokrzywdzonym będzie – w zależności od stosunków własnościowych – Skarb Państwa albo podmiot prywatny.

Należy przyjąć, że zasadne będzie zakwalifikowanie wskazanych powyżej rodzajów nawiązek (z wyjątkiem nawiązki orzekanej jako warunek probacyjny na podstawie art. 67 § 3 KK), pomimo samoistnych podstaw ich orzekania, jako środków kompensacyjnych. Wysokość możliwej do orzeczenia nawiązki będzie więc wynosić maksymalnie 100 000 złotych.

2.2.4. Zatarcie skazania

Ważnym zagadnieniem związanym z orzekaniem środków kompensacyjnych i późniejszym ich wykonaniem jest zatarcie skazania. Zgodnie z treścią art. 107 § 6 zd. 1 KK: jeżeli orzeczono środek karny, przepadek lub środek kompensacyjny, zatarcie skazania nie może nastąpić przed jego wykonaniem, darowaniem albo przedawnieniem jego wykonania. Wskazana regulacja jest istotna, albowiem stanowi dodatkową motywację dla sprawcy przestępstwa do wykonania obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia wyrządzonej

krzywdzie lub zapłaceniu nawiązki. Niewykonanie środka kompensacyjnego skutkuje bowiem niemożnością wykreślenia sprawcy z Krajowego Rejestru Karnego.

2.3. Warunki probacyjne

2.3.1. Uwagi ogólne

Środki związane z poddaniem sprawcy próbie stanowią formę reakcji karnoprawnej na przestępstwo opartą na pozytywnej prognozie dotyczącej sprawcy i przekonaniu, że popełnienie przestępstwa miało charakter jednorazowy. Środkami probacyjnymi są warunkowe umorzenie postępowania karnego, warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności oraz warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia pozostałej części kary. Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności było najczęściej stosowanym środkiem probacyjnym (szacowano, iż stanowiło ono około 60% wszystkich konkluzji procesowych²⁹⁹), co spowodowało liczne zmiany przepisów części ogólnej Kodeksu karnego, między innymi dotyczące orzekania kar, środków karnych, środków kompensacyjnych i środków związanych z poddaniem sprawcy próbie, mające na celu ograniczenie stosowania tego środka reakcji na występki.

De lege lata kompensacja, choć w różnych postaciach, występuje w ramach warunkowego umorzenia postępowania, warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności oraz warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności. Naprawienie szkody (zadośćuczynienie krzywdzie), oprócz realizowania funkcji kompensacyjnej, w większym stopniu niż ma to miejsce w przypadku orzekania środków kompensacyjnych, pełni funkcję penalną. Związane jest to po pierwsze z charakterem środków probacyjnych kształtujących reakcję karnoprawną poprzez modyfikację kary kryminalnej³⁰⁰ i po drugie ze skutkami, jakie ustawa wiąże z niewykonaniem obowiązków nałożonych na sprawcę, czyli z możliwością (albo – w określonych przypadkach – obowiązkiem) podjęcia postępowania warunkowo umorzonego albo zarządzenia wykonania zawieszony warunkowo kary pozbawienia wolności.

²⁹⁹ Szerzej: uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych z 15 maja 2014 roku, druk nr 2393, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=2393> [dostęp: 1.07.2018].

³⁰⁰ M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 362.

2.3.2. Warunkowe umorzenie postępowania karnego

Umarzając warunkowo postępowanie karne, sąd nakłada na sprawcę obowiązek naprawienia szkody w całości albo w części, a w miarę możliwości również obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, albo zamiast tych obowiązków orzeka nawiązkę (art. 67 § 3 zd. 1 KK). Warunkowe umorzenie postępowania wiąże się więc z obligatoryjnym nałożeniem na sprawcę przestępstwa obowiązku naprawienia szkody. Powyższy obowiązek pozwala uniknąć konieczności poszukiwania przez pokrzywdzonego ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym i dochodzenia roszczeń w sytuacji, gdy odpowiedzialność sprawcy została znacznie zredukowana³⁰¹. Sąd obowiązany jest do nałożenia na sprawcę powyższych obowiązków wyłącznie w przypadku istnienia szkody w chwili orzekania o warunkowym umorzeniu postępowania³⁰². Sąd określa sposób (zapłacenie kwoty pieniężnej – odszkodowania albo przywrócenie stanu poprzedniego) i termin wykonania obowiązku naprawienia szkody (art. 67 § 4 w zw. z art. 74 KK oraz art. 342 § 2 KPK). Jest to o tyle istotne, że dopiero po upływie terminu, w którym obowiązek miał zostać spełniony, wyrokowi warunkowo umarzającemu postępowanie nadaje się – na żądanie pokrzywdzonego – klauzulę wykonalności, albowiem rozstrzygnięcie w tym przedmiocie stanowi orzeczenie co do roszczeń majątkowych³⁰³. Termin wykonania obowiązku naprawienia szkody (lub zadośćuczynienia, jak również nawiązki) powinien przypadać na okres próby³⁰⁴, co wydaje się być kluczowe dla zweryfikowania, czy sprawca wywiązał się z nałożonych zobowiązań i ewentualnego podjęcia postępowania warunkowo umorzonego na podstawie art. 68 § 2 KK.

Wątpliwości rodzi sformułowanie „w miarę możliwości” w odniesieniu do nałożenia obowiązku zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Chodzić może w szczególności o możliwości po stronie sprawcy (majątkowe i zarobkowe) oraz materiał dowodowy zgromadzony w sprawie, nie wykluczając jednocześnie woli samego pokrzywdzonego³⁰⁵. Formalnie nie ma przeszkód, żeby nałożyć na sprawcę zarówno obowiązek naprawienia

³⁰¹ D. Bek, *Wpływ ugody mediacyjnej na kształt reakcji karnoprawnej* [w:] *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Warszawa 2016, s. 105.

³⁰² Zob. Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 31 sierpnia 2007 r., sygn. V KK 228/07, Prokuratura i Prawo 2008, nr 1, dodatek *Orzecznictwo*, s. 8.

³⁰³ J. Lachowski, *Komentarz do art. 67 KK* [w:] *Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 966.

³⁰⁴ Tak samo: J. Skupiński, J. Mierzwińska-Lorencka, *Komentarz do art. 67 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, R.A. Stefański (red.), Warszawa 2018, s. 520.

³⁰⁵ J. Lachowski, *Komentarz do art. 67 KK... op. cit.*, s. 965.

szkody, jak i zadośćuczynienia. Zamiast powyższych obowiązków, sąd władny jest orzec nawiązkę.

Przepisy Kodeksu postępowania karnego dotyczące posiedzenia w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania przewidują możliwość porozumienia się oskarżonego z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia. W tym celu, jeżeli sąd uzna takie porozumienie za celowe, może odroczyć posiedzenie, wyznaczając stronom odpowiedni termin. Obligatoryjne zarządzenie przerwy albo odroczenie posiedzenia następuje na uzasadniony potrzebą dokonania uzgodnień wniosek oskarżonego i pokrzywdzonego (art. 341 § 3 KPK). Orzekając o warunkowym umorzeniu postępowania, sąd bierze pod uwagę wyniki porozumienia się oskarżonego z pokrzywdzonym w kwestii kompensacji.

Stosowanie środków probacyjnych opiera się na przekonaniu, że sprawca będzie w przyszłości przestrzegał porządku prawnego, a popełnienie przestępstwa było zachowaniem jednorazowym. Szczególnego znaczenia nabiera w tym przypadku okres próby, w trakcie którego sprawca obowiązany jest stosować się do nałożonych nań obowiązków i przestrzegania prawa, gdyż – w zależności od rodzaju naruszonych powinności – na sądzie ciąży obowiązek podjęcia postępowania karnego albo uprawnienie tożsamej treści. Sąd może więc na podstawie art. 68 § 2 KK podjąć postępowanie karne (na podstawie art. 68 § 2a KK czyni to obligatoryjnie), jeżeli sprawca w okresie próby rażąco narusza porządek prawy, w szczególności gdy uchyla się od wykonania nałożonego obowiązku lub orzeczonego środka kompensacyjnego albo nie wykonuje zawartej z pokrzywdzonym ugody. Uchylenie się oznacza nacechowane złą wolą zachowanie sprawcy, przy świadomości obiektywnej możliwości realizacji obowiązków. W szczególności może przybrać postać unikania, uniemożliwiania czy utrudniania ich wykonania. Z tego względu, niewywiązanie się z obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, zapłacenia nawiązki czy niewykonanie ugody, spowodowane przyczynami obiektywnymi, niezależnymi od skazanego, takimi jak jego sytuacja majątkowa, nie może stanowić przesłanki uzasadniającej podjęcie postępowania karnego warunkowo umorzonego³⁰⁶. Możliwość, a w określonych przypadkach obowiązek podjęcia postępowania wskutek niewypełniania obowiązków o charakterze kompensacyjnym, uwypukla element represji. Wskazać przy tym

³⁰⁶ Zob. np. postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karne z dnia 28 lipca 1980 r., sygn. V KRN 146/80, SIP Legalis nr 22172 [dostęp: 4.07.2018]; postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karne z dnia 25 czerwca 1996 r., sygn. V KKN 44/96, SIP Legalis nr 510014 [dostęp: 4.07.2018]; postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karne z dnia 17 października 1995 r., sygn. III KRN 96/95, SIP Legalis nr 510013 [dostęp: 4.07.2018].

należy, że pokrzywdzony jest podmiotem uprawnionym do złożenia wniosku o podjęcie postępowania warunkowo umorzonego (art. 549 KPK).

2.3.3. Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności

Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności jest drugim środkiem probacyjnym, w ramach którego występują instrumenty kompensacyjne. Jeżeli, zawieszając warunkowo wykonanie kary, sąd nie orzekł środka kompensacyjnego, może zobowiązać skazanego do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem w całości albo w części (art. 72 § 2 KK). Uwagę zwraca możliwość zobowiązania sprawcy jedynie do naprawienia szkody, a nie zadośćuczynienia za doznaną krzywdę – tak jak ma to miejsce przy warunkowym umorzeniu postępowania. Nie ma powodów dla różnicowania obowiązków nakładanych w ramach środków związanych z poddaniem sprawcy próbie i ograniczania w jednym przypadku kompensacji wyłącznie do wyrównania szkody materialnej, z pominięciem krzywdy. Sporny pozostaje przy tym charakter obowiązku naprawienia szkody. Wydaje się, że nie należy go utożsamiać ze środkiem kompensacyjnym w postaci obowiązku naprawienia szkody. Z uzasadnienia projektu ustawy wynika, że „obowiązek naprawienia szkody, o którym mowa w art. 72 § 2 k.k., ma na celu przede wszystkim zweryfikowanie diagnozy dotyczącej postawy sprawcy wobec jego obowiązków wynikających z popełnionego przestępstwa”³⁰⁷. Naprawienie szkody na podstawie art. 72 § 2 KK można potraktować zatem jako szczególnego rodzaju zobowiązanie sprawcy do określonego postępowania, jakim będzie naprawienie szkody w określonym zakresie. Nie jest to więc typowy środek kompensacyjny *sensu stricto*, lecz zobowiązanie sprawcy do konkretnego zachowania związane ze specyfiką warunkowego zawieszenia wykonania kary. Jak wskazano w jednym z judykatów: „zobowiązanie do naprawienia szkody, o którym mowa w art. 72 § 2 KK, nie stanowi fragmentu orzeczenia o karze lub środka karnym. Nie jest to wymierzana przez sąd w imieniu Państwa dolegliwość, którą ponieść musi sprawca w związku z popełnionym przestępstwem. Zobowiązanie do naprawienia szkody to w szczególności wyrównanie straty, którą pokrzywdzony poniósł (*arg. ex art. 361 § 2 KC*). Zatem orzeczenie w tym zakresie związane jest ściśle z rzeczywistą szkodą, jaką poniósł pokrzywdzony i to szkodą rozumianą tak jak w prawie cywilnym”³⁰⁸. Powyższa regulacja nasuwa wątpliwości co do zasadności istnienia przepisu art. 72 § 2 KK, skoro zobowiązanie

³⁰⁷ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2393, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2393> [dostęp: 9.07.2018].

³⁰⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 czerwca 2015 r. sygn., II KK 144/15, SIP Legalis nr 1281608 [dostęp: 11.08.2019].

do naprawienia szkody pozostawiono uznaniu sądu, a więc tak samo jak środki kompensacyjne w przypadku braku wniosku pokrzywdzonego (w przeciwieństwie do warunkowego umorzenia postępowania zobowiązanie sprawcy do naprawienia szkody nie jest obligatoryjne) oraz – czy dla prawidłowego zabezpieczenia interesów pokrzywdzonego i zapewnienia mu naprawienia szkody – wystarczające nie byłyby przepisy art. 46 § 1 i 2 KK stanowiące główną (ogólną) podstawę orzekania środków kompensacyjnych, tym bardziej że literalne brzmienie przepisów art. 72 § 2 KK wyklucza jednocześnie zobowiązanie do naprawienia szkody i orzeczenie środka kompensacyjnego (któregokolwiek), co nie sprzyja realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego³⁰⁹. Zakaz kumulacji wskazanych środków z jednej strony stanowi dla sprawcy gwarancję, że skorzystanie przez sąd z podstawy zawartej w art. 72 § 2 KK nie spowoduje orzeczenia dodatkowych środków kompensacyjnych, a z drugiej nie pozbawia możliwości skorzystania wyłącznie z art. 46 § 1 i 2 KK i orzeczenia na tej podstawie stosownych środków kompensacyjnych, w tym również zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, co na podstawie art. 72 § 2 KK nie jest możliwe. Zbędne wydaje się więc utrzymywanie dwóch podstaw stanowiących o możliwości orzeczenia obowiązku naprawienia szkody pozostawionej uznaniu sądu, zwłaszcza że orzeczenie warunkowego zawieszenia kary pozbawienia wolności następuje w wyroku skazującym [zgodnie z art. 46 § 1 KK „w razie skazania (...)”], a przepisy art. 46 § 1 KK stanowią ogólne – i jak się wydaje – uniwersalne podstawy orzekania tego obowiązku.

Uchylenie się przez skazanego w okresie próby od wykonania nałożonych obowiązków lub orzeczonych środków kompensacyjnych, może skutkować (w określonych przypadkach skutkuje) zarządzeniem wykonania kary pozbawienia wolności warunkowo zawieszanej (art. 75 § 2 i § 2a KK). Również w tej sytuacji istotne znaczenie odgrywa element penalny. Podkreślić przy tym należy, że zarządzenie wykonania kary nie wpływa na możliwość egzekwowania obowiązku naprawienia szkody. W tej sytuacji, rzeczony

³⁰⁹ Jak słusznie zauważa J. Lachowski „klauzula antykumulacyjna, z którą mamy do czynienia w art. 72 § 2 KK, musi być rozumiana w ten sposób, że jedynie orzekanie takiego środka kompensacyjnego (art. 46 § 1 KK), który pokrywałby się z treścią obowiązku nakładanego na podstawie art. 72 § 2 KK wyklucza stosowanie tego ostatniego przepisu. Chodzi o to, aby nie stwarzać możliwości nakładania na tego samego sprawcę dwóch takich samych obowiązków w związku z tym samym czynem” – J. Lachowski, *Komentarz do art. 72 KK [w:] Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 1006; taka wykładnia sprzyjałaby realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

obowiązek co prawda traci swój probacyjny charakter, lecz pozostaje nadającym się do egzekucji zobowiązaniem cywilnoprawnym³¹⁰.

Wspólnym uregulowaniem dla powyższych środków probacyjnych (warunkowego umorzenia postępowania oraz warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności) jest możliwość nałożenia na sprawcę przestępstwa obowiązku przeproszenia pokrzywdzonego. Przeproszenie polega na osobistym wyrażeniu skruchy za wyrządzoną szkodę lub krzywdę i stanowi dopełnienie obowiązku naprawienia szkody, a to z uwagi na jego moralny, a nie materialny, wymiar. W odróżnieniu od pojednania, jest to akt jednostronny, niezależny od postawy pokrzywdzonego, zwłaszcza przyjęcia albo odrzucenia przeprosin. Należy jednak przyjąć, że obowiązek ten nie powinien być nakładany wbrew woli pokrzywdzonego³¹¹. Oprócz moralnego wymiaru przeproszenia, służy ono również celom wychowawczym, wymagając od sprawcy przyznania się do niewłaściwego postępowania, co niejako wymusza refleksję nad popełnionym przestępstwem³¹². Sąd powinien w wyroku określić czas i sposób wykonania tego obowiązku (art. 74 § 1 KK). W niektórych przypadkach, w szczególności kiedy przestępstwo polegało na publicznym działaniu sprawcy, zasadne będą także publiczne przeprosiny, przykładowo w prasie czy za pomocą środków masowego komunikowania. Obowiązek przeproszenia pokrzywdzonego stanowi środek kompensacyjny *sensu largo*. W literaturze podniesiono szereg zarzutów związanych z jego stosowaniem³¹³.

³¹⁰ M. Klubińska, *Środki kompensacyjne i obowiązek naprawienia szkody przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary i warunkowym umorzeniu postępowania karnego* [w:] *Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, A. Lach (red.), Warszawa 2018, s. 146-147.

³¹¹ A. Bubik, S. Cybulski, *Przeproszenie pokrzywdzonego*, *Prawo i Życie* 1970, nr 14, s. 4.

³¹² Por. S. Hypś, *Komentarz do art. 72 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Warszawa 2019, s. 551.

³¹³ Wskazuje się przede wszystkim, że przeproszenie pokrzywdzonego: „po pierwsze, narusza szeroko rozumiane prawo oskarżonego (skazanego) do obrony, które polega również na prawie do utrzymywania, że jest się niewinnym, nawet po uprawomocnieniu się wyroku. Akt nakazanej ekspiacji wobec pokrzywdzonego istotnie osłabia to prawo. Po drugie, akt ekspiacji, jako zachowanie o wymowie przede wszystkim moralnej, ma sens tylko wtedy, gdy jest spontaniczny i szczery. Gdy jest wykonaniem prawnego obowiązku i to obowiązku sankcjonowanego przez normę prawnokarną – ztraca te cechy. Po trzecie, z tych właśnie powodów nie może, jako akt wymuszony, oddziaływać pozytywnie na skazanego, czyli spełniać wobec niego „roli wychowawczej”, zakładając nawet, że ustawodawca i stosujący prawo byłiby w stanie wskazać, na czym spełnienie tej roli miało naprawę polegać. Może natomiast – i to w wielu wypadkach – odegrać rolę odwrotną. Po czwarte, ten wymuszony przez prawo karne akt może nie dać żadnej satysfakcji pokrzywdzonemu i wówczas nie spełni drugiej ze swoich zakładanych funkcji. Przy przeproszeniu chodzi bowiem o danie pokrzywdzonemu wyłącznie satysfakcji moralnej, a tego nigdy nie można być pewnym. Po piąte, satysfakcja pokrzywdzonego musi być satysfakcją realną i wymierną. Temu służy naprawienie szkody, które obejmuje zarówno szkodę materialną, jak i niematerialną (...). Ochrony interesu pokrzywdzonego należy więc szukać w obowiązku naprawienia szkody i w innych instytucjach, które mogą służyć dobru pokrzywdzonego (np. obowiązek alimentacyjny). Po szóste,

Cechą charakterystyczną obowiązków nakładanych w związku ze wskazanymi środkami probacyjnymi jest – oprócz możliwości przymusowego wyegzekwowania zapłaty określonej kwoty pieniężnej, stanowiącej podstawowy sposób dochodzenia swoich praw przez pokrzywdzonego (po nadaniu klauzuli wykonalności orzeczeniu podlegającemu wykonaniu w drodze egzekucji na podstawie art. 107 § 1 i 2 KPK) – również możliwość (albo obowiązek – po udzieleniu sprawcy pisemnego upomnienia przez sądowego kuratora zawodowego) podjęcia postępowania warunkowo umorzonego albo zarządzenie wykonania kary pozbawienia wolności w sytuacji, gdy sprawca uchyla się do ich wykonania. Nie zwalnia to skazanego z wykonania obowiązku naprawienia szkody.

Pewne wątpliwości może rodzić odpowiedź na pytanie, czy do obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę orzekanych w ramach obowiązków probacyjnych stosuje się dyrektywy wymiaru kary. Jak wcześniej wskazano, przepisy art. 53, art. 54 § 1 oraz art. 55 Kodeksu karnego stosuje się odpowiednio do orzekania innych środków przewidzianych w tym kodeksie, z wyjątkiem obowiązku naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 56 KK). Rozstrzygnięcia wymaga zatem kwestia, czy warunki probacyjne w postaci obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę traktować jako element środków związanych z poddaniem sprawcy próbie, co implikowałoby stosowanie dyrektyw wymiaru kary do wskazanych obowiązków naprawczych, czy też – w myśl zasady *lege non distinguente* – stosować art. 56 KK do wszystkich możliwych podstaw orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Wydaje się, że przedmiotowe obowiązki należałoby wyłączyć spod reżimu dyrektyw karania. Takie rozwiązanie byłoby bowiem spójne z ich orzekaniem na podstawie art. 46 § 1 KK.

2.3.4. Warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia kary

Warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności stanowi trzeci ze środków probacyjnych. Zgodnie z treścią art. 159 § 1 zd. 1 *in fine* Kodeksu karnego wykonawczego: sąd penitencjarny może nałożyć na skazanego określone w art. 72 § 2 KK obowiązki, czyli zobowiązać sprawcę do naprawienia wyrządzonej szkody –

„sam akt przeprosin (pomijając już to, że ustawa nie ogranicza sądu we wskazaniu ich formy) może być zachowaniem sztucznym, by nie powiedzieć komediowym; nie można zaś tak konstruować środka karnego, aby istniało jakiegokolwiek niebezpieczeństwo, że może się on przerodzić w odegranie komedii. Wówczas lepiej po prostu takiego środka karnego w ogóle nie ustanawiać” – J. Skupiński, *Warunkowe skazanie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 1992, s. 285 i nast. *cit. per.*: J. Skupiński, J. Mierzwińska-Lorencka, *Komentarz do art. 72 KK [w:] Kodeks karny. Komentarz*, R.A. Stefański (red.), Warszawa 2018, s. 544.

w całości albo w części, jeżeli szkoda wyrządzona przestępstwem, za które skazany odbywa karę pozbawienia wolności nie została naprawiona. Przedmiotowa regulacja znajdzie zastosowanie wyłącznie w przypadku braku wcześniejszego orzeczenia środka kompensacyjnego. Nie można bowiem nakładać na sprawcę dwukrotnie obowiązków tożsamej treści wynikających z jednego przestępstwa.

2.4. Dyrektywy wymiaru kary

Treść art. 53 Kodeksu karnego zawiera wskazania, jakimi powinien kierować się sąd przy wymiarze kary. Abstrahując od zróżnicowanych poglądów doktryny w zakresie nazewnictwa owych wytycznych [dyrektywy (ogólne, szczególne), zasady, okoliczności], ich liczby oraz wzajemnych relacji³¹⁴, można w uproszczeniu przyjąć, że przepisy art. 53 § 1 KK wyznaczają ogólne dyrektywy wymiaru kary, natomiast przepisy art. 53 § 2 i 3 KK zawierają dyrektywy szczegółowe. Wskazuje się, że dyrektywy ogólne stanowią „normatywne uzasadnienie celów kary ustanowionych przez ustawodawcę w wyniku przyjętej przez niego racjonalizacji”, natomiast dyrektywy szczegółowe precyzują albo rozwijają okoliczności, na podstawie których następuje realizacja celów kary³¹⁵.

Dyrektywy wymiaru kary wskazują sądowi sposób postępowania przy ustalaniu wymiaru kary i miarkowaniu jej rozmiaru, mając tym samym umożliwić dobór właściwej reakcji karnoprawnej w konkretnym przypadku³¹⁶. Dyrektywy wymiaru kary nakazują kompleksowo uwzględnić organom stosującym prawo różnorodne okoliczności związane z osobą sprawcy, oraz – w mniejszym stopniu – z pokrzywdzonym i samym przestępstwem. Wydaje się, że skoro ogólne dyrektywy wymiaru kary zawarte w art. 53 § 1 KK stanowią uzasadnienie dla celów kary (czy też szerzej: reakcji karnoprawnej na czyn zabroniony), to w treści przepisu należałoby również zawrzeć wytyczne dotyczące pokrzywdzonego, przykładowo poprzez wprowadzenie dyrektywy uwzględnienia prawnie chronionych interesów tego podmiotu lub dyrektywy zadośćuczynienia pokrzywdzonemu. Powyższa modyfikacja *primo* – uzupełniłaby ogólne dyrektywy o zapis traktujący wprost o pokrzywdzonym, *secundo* – korespondowałaby z celami ukształtowania przepisów procesu karnego (art. 2 § 1 pkt 3 KPK). Zgodnie z obecnym brzmieniem sąd, wymierzając karę, bierze

³¹⁴ Por. szerzej O. Sitarz, *Znaczenie normy wywodzonej z przepisu art. 53 § 3 k.k. dla (dyrektyw) sądowego wymiaru kary* [w:] *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Warszawa 2016, s. 64-71.

³¹⁵ J.M. Iwaniec, *Kara celowa a kara sprawiedliwa*, Przegląd Sądowy 2014, nr 1, s. 132-133, 135 *cit. per.* O. Sitarz, *Znaczenie normy... op. cit.*, s. 65; O. Sitarz, *Znaczenie normy... op. cit.*, s. 71 i wskazana tam literatura.

³¹⁶ Ł. Pohl, *Prawo karne... op. cit.*, s. 437; M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 383.

pod uwagę cele zapobiegawcze i wychowawcze w stosunku do sprawcy, jak również potrzeby w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa. Ogólne dyrektywy nie uwzględniają więc pokrzywdzonego, a pozostałe (art. 53 § 2 i 3 KK) odnoszą się wyłącznie do zachowania sprawcy nakierowanego na działania kompensacyjne oraz do zachowania pokrzywdzonego. Z tego względu wskazano postulat upodmiotowienia pokrzywdzonego i wprowadzenia przy wymiarze kary zapisu uwzględniającego jego interesy. Uprzedzając możliwy zarzut, że przepisów art. 53 KK nie stosuje się do obowiązku naprawienia szkody i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, przez co dodanie dyrektywy uwzględniającej prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przedstawia się jako zbędne, należy zauważyć, że interesów tego podmiotu nie sposób ograniczać jedynie do kompensacji. Nadto ukształtowanie wymiaru kary w oczywisty sposób wpływa na wykonanie obowiązków kompensacyjnych (przykładowo: znaczenie dla wykonania obowiązku naprawienia szkody będzie miała wysokość orzeczonej grzywny czy skazanie na karę pozbawienia wolności i umieszczenie w zakładzie karnym). Wskazać również należy, że ustawa nowelizująca Kodeks karny z 19 czerwca 2019 roku³¹⁷, jakkolwiek istotnie modyfikuje dyrektywy wymiaru kary, wprowadzając między innymi katalog okoliczności łagodzących związanych z kompensacją, to w zakresie wspomnianym powyżej nie wprowadza zmian. W dalszej części scharakteryzowane zostaną wyłącznie dyrektywy wymiaru kary zawierające elementy kompensacyjne.

W Kodeksie karnym, oprócz sformułowanej w sposób generalny dyrektywy zachowania sprawcy po popełnieniu przestępstwa, zawarto jej doprecyzowanie poprzez wskazanie przykładowych postaw, jakie powinny być brane pod uwagę przy wymiarze kary. Do związanych z kompensacją zachowań sprawcy podjętych po popełnieniu przestępstwa należą: staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości, a także zachowanie się pokrzywdzonego. Na całokształt zachowania sprawcy po popełnieniu przestępstwa składają się podjęte przezeń różnorodne działania, zarówno te zapoczątkowane bezpośrednio po jego dokonaniu, jak również w czasie bardziej odległym (w tym w trakcie postępowania przygotowawczego i sądowego – do wydania wyroku przez sąd drugiej instancji³¹⁸). Do typowych zachowań mających miejsce po popełnieniu przestępstwa zaliczyć można przykładowo stosunek do osoby

³¹⁷ Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/3451_u/\\$file/3451_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/3451_u/$file/3451_u.pdf) [dostęp: 13.08.2019].

³¹⁸ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 maja 2001 r., sygn. II KKN 535/98, SIP Legalis nr 58403 [dostęp: 4.09.2019]; M. Królikowski, S. Żółtek, *Komentarz do art. 53 KK* [w:] *Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 818.

pokrzywdzonej przejawiający się współczuciem czy też żałowanie albo zadowolenie z popełnionego przestępstwa³¹⁹. Szczególnymi okolicznościami, jakie uwzględnia sąd w ramach oceny zachowania sprawcy po popełnieniu przestępstwa, są wskazane w treści przepisu art. 53 § 2 KK staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości. Znaczenia nie ma przy tym okoliczność, czy sprawca podejmuje działania zmierzające do złagodzenia skutków przestępstwa w związku z poczuciem skruchy i odpowiedzialności za własne czyny, czy też podyktowane są one wyrachowaniem i liczeniem na łagodniejsze potraktowanie przez organ wymierzający sankcję. Jak wynika z wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie „każde działanie zmierzające do naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody czy krzywdy zasługuje na pozytywną ocenę, niezależnie od tego czy jest ono wynikiem szczerego żalu sprawcy, czy też przyjętej przez niego strategii procesowej, bo każde z nich zmniejsza niekorzystne skutki popełnionego przestępstwa”³²⁰. Okoliczności tego rodzaju powinny zawsze przemawiać na korzyść oskarżonego i w rezultacie znaleźć odzwierciedlenie w niższym wymiarze kary³²¹. Warto zwrócić uwagę, że premiowane jest już samo podjęcie starań, bez względu na ich rezultat, a więc niekoniecznie musi mieć miejsce (na tym etapie) faktyczne naprawienie szkody. Powyższe wymaga zbadania, a to w celu należytego określenia prognozy kryminologicznej i co za tym idzie – wymierzenia odpowiedniej sankcji z punktu widzenia prewencji indywidualnej³²². Zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości wskazuje na niematerialny aspekt zachowania sprawcy. W szczególności może więc chodzić o przeproszenie pokrzywdzonego i jego najbliższych, zainteresowanie i pomoc albo każde inne podjęte zachowanie, które w społecznym odczuciu uznane zostanie za właściwe (dobre, pozytywne).

Kolejną z okoliczności, jaką sąd bierze pod uwagę w procesie wymierzania kary jest wskazane w art. 53 § 2 *in fine* KK zachowanie się pokrzywdzonego. Wśród różnorodnych okoliczności składających się na zachowanie tego podmiotu, szczególne znaczenie ma zachowanie po popełnieniu przestępstwa, najczęściej w postaci przebaczenia lub pojednania. Sąd Apelacyjny w Krakowie wskazał w treści jednego z orzeczeń, że przebaczenie sprawcy przez ofiarę doznanej krzywdy stanowi szczególnie doniosłą

³¹⁹ Szerzej: V. Konarska-Wrzosek, *Komentarz do art. 53 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, R.A. Stefański (red.), Warszawa 2018, s. 434.

³²⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 5 lutego 2008 r., sygn. II AKa 6/08 [w:] T. Sroka, *Kodeks karny. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2014, s. 124.

³²¹ V. Konarska-Wrzosek, *Komentarz do art. 53 KK... op. cit.*, s. 434.

³²² M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 395.

okoliczność łagodząca, albowiem likwiduje jednostkową krzywdę, co w konsekwencji uzasadnia złagodzenie kary do najdalszych granic³²³. Ten sam sąd w innym wyroku zawarł twierdzenie, że przeproszenie ofiary oraz starania o naprawienie szkody mogą łagodzić odpowiedzialność oskarżonych, należą bowiem do okoliczności szczególnie łagodzących, które wyprzedzałoby jedynie przebaczenie ofiary³²⁴. Wskazać jednak wypada, że mediacji albo zawartej ugody nie można utożsamiać z przebaczeniem, albowiem do tego ostatniego może dojść w sposób całkowicie odformalizowany, niekoniecznie w postępowaniu mediacyjnym.

Zgodnie z art. 53 § 3 KK, sąd wymierzając karę, bierze również pod uwagę pozytywne wyniki przeprowadzonej pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą mediacji albo osiągniętą w postępowaniu przed sądem lub prokuratorem ugodę pomiędzy tymi podmiotami. *A contrario* sąd nie powinien uwzględniać okoliczności związanych z nieprzeprowadzeniem mediacji czy nieosiągnięciem ugody, albowiem nie zawsze wynikają one z postawy prezentowanej przez sprawcę. Z uzasadnienia projektu Kodeksu karnego wynika, że ustawodawca traktuje przepisy art. 53 § 3 KK jako dyrektywy wymiaru kary³²⁵. Uwzględnienie wskazanych elementów nie oznacza bezwzględnego związania sądu treścią ugody, lecz powinność doboru takiej reakcji karnoprawnej, która nie niweczyłaby porozumienia stron³²⁶. Nieznana w poprzednio obowiązujących kodeksach karnych przedmiotowa dyrektywa wymiaru kary jest wynikiem dostrzeżenia pokrzywdzenia konkretnej osoby (jej najbliższych) i faktu, że to właśnie ten podmiot ponosi określony uszczerbek w prawnie chronionych dobrach, a poprawienie sytuacji poprzez kompensację szkód i krzywd zawsze powinno być oceniane dodatnio, na korzyść sprawcy³²⁷. Wskazuje się, że przepisy art. 53 § 3 KK zawierają dyrektywę zadośćuczynienia pokrzywdzonemu lub dyrektywę koncyliacyjnej postawy sprawcy (dyrektywę koncyliacyjną) wyrażającą się „w takim ukształtowaniu wymiaru kary, by z jednej strony zastosować wszelkie możliwe środki penalne zmierzające do zaspokojenia usprawiedliwionych roszczeń pokrzywdzonego, z drugiej zaś strony uwzględniać ciężące na sprawcy zobowiązania wobec pokrzywdzonego, dając im pierwszeństwo. W szczególności orzeczonej wobec sprawcy rodzaj i rozmiar kary

³²³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 17 maja 2000 r., sygn. II AKa 74/00, KZS 2000, nr 5, poz. 38 [w:] T. Sroka, *Kodeks karny. Wybór orzecznictwa... op. cit.*, s. 121.

³²⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 22 kwietnia 2001 r., sygn. II AKa 674/01 [w:] T. Sroka, *Kodeks karny. Wybór orzecznictwa... op. cit.*, s. 121.

³²⁵ I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak (opracowanie redakcyjne), *Nowe kodeksy karne... op. cit.*, s. 157.

³²⁶ D. Bek, *Wpływ ugody... op. cit.*, s. 87 i wskazana tam literatura.

³²⁷ Zob. V. Konarska-Wrzošek, *Komentarz do art. 53 KK... op. cit.*, s. 435.

nie powinien pozbawić pokrzywdzonego dochodzenia swoich roszczeń”³²⁸. Nie ulega wątpliwości, że zawarcie ugody lub pozytywny wynik mediacji realizują zadania w zakresie kształtowania w społeczeństwie świadomości prawnej, przez co dyrektywy prewencji ogólnej oraz dyrektywy zadośćuczynienia pokrzywdzonemu nie pozostają z nimi w sprzeczności, wyznaczając tym samym dolną granicę dolegliwości związanej z zastosowaniem środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo³²⁹. Pozytywny wynik mediacji przeprowadzonej pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą nie musi oznaczać zawarcia ugody podczas postępowania mediacyjnego. Wystarczające może okazać się przeproszenie pokrzywdzonego lub zakończenie powstałego konfliktu, które to okoliczności stanowią pozytywny rezultat. Osoba przeprowadzająca mediację powinna zawrzeć w sprawozdaniu relewantne z punktu widzenia dyrektywy z art. 53 § 3 KK pozytywne wyniki mediacji³³⁰. Zarówno mediacja, jak i ugoda realizują założenia sprawiedliwości naprawczej, ponieważ prowadzą do zminimalizowania ujemnych skutków popełnionego przestępstwa. Wskazane dyrektywy wymiaru kary należy nadto łączyć z jednym z celów procesu karnego, tj. uwzględnieniem prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności (art. 2 § 1 pkt 3 KPK), wynikającym z postulatów sprawiedliwości naprawczej³³¹.

2.5. Modyfikacje karania

2.5.1. Nadzwyczajne złagodzenie kary na podstawie art. 60 § 2 KK

De lege lata kompensacja nie pozostaje bez wpływu na rozmiary orzeczonej sankcji. Przepisy art. 60 Kodeksu karnego wskazują trzy ogólne podstawy nadzwyczajnego złagodzenia kary. Dalsze rozważania w tym przedmiocie dotyczyć będą wyłącznie elementów kompensacyjnych jako relewantnych dla podejmowanej tematyki. Wskazuje się, że motywem ustawodawcy towarzyszącym poniższym uregulowaniom był motyw wiktymologiczny, wiążący się z uwzględnieniem interesów osoby pokrzywdzonej i dążeniem do rozwiązania konfliktu w drodze porozumienia stron³³². Na podstawie treści art. 60 § 2 pkt 1 i 2 KK nadzwyczajne złagodzenie kary możliwe jest w szczególnie uzasadnionych wypadkach, kiedy nawet najniższa kara przewidziana za przestępstwo byłaby niewspółmiernie surowa, w szczególności:

³²⁸ W. Wróbel, *Komentarz do art. 53 KK [w:] Kodeks karny, Część ogólna, Tom I, Komentarz do art. 53-116*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2016, s. 61; O. Sitarz, *Znaczenie normy wywodzonej... op. cit.*, s. 74.

³²⁹ O. Sitarz, *Znaczenie normy wywodzonej... op. cit.*, s. 76-77.

³³⁰ D. Bek, *Wpływ ugody... op. cit.*, s. 82.

³³¹ Zob. C. Kulesza, I. Urbaniak-Mastalerz, *Kara szybka... op. cit.*, s. 151.

³³² Zob. A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2006, s. 347.

1. jeżeli pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą, szkoda została naprawiona albo pokrzywdzony i sprawca uzgodnili sposób jej naprawienia,
2. ze względu na postawę sprawcy, zwłaszcza gdy czynił starania o naprawienie szkody lub o jej zapobieżenie.

Sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary dopiero po dokonaniu oceny całokształtu okoliczności przedmiotowo-podmiotowych ustalonych w sprawie, wiążąc je z podstawami wskazanymi w przepisie, co w rezultacie powinno pozwolić na wymierzenie adekwatnej sankcji, dostosowanej do indywidualnego przypadku³³³. Przykładowe zachowania wymienione w treści omawianego przepisu przedstawiają się jako szczególnie doniosłe z uwagi na rozwiązanie konfliktu w wymiarze jednostkowym pomiędzy sprawcą a osobą pokrzywdzoną, w pełni realizując założenia sprawiedliwości naprawczej. Przepisy art. 60 § 2 pkt 1 KK wskazują trzy możliwe okoliczności, po których spełnieniu sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary: pojednanie sprawcy z pokrzywdzonym, naprawienie szkody lub uzgodnienie przez sprawcę i pokrzywdzonego sposobu naprawienia szkody. Literalne brzmienie przepisu nakazuje przyjąć, że przesłanką wystarczającą do złagodzenia sankcji jest wystąpienie którejkolwiek z sytuacji wskazanych w treści przepisu, co oczywiście nie wyklucza jednoczesnego pojednania i naprawienia szkody albo pojednania i ustalenia sposobu jej naprawienia³³⁴. Odmienne stanowisko przedstawiałoby się jako nazbyt rygorystyczne, zwłaszcza w kontekście przesłanki z pkt 2 analizowanego przepisu w postaci samych tylko starań o naprawienie szkody³³⁵. Instrument kompensacyjny w postaci pojednania występuje w Kodeksie karnym zaledwie dwukrotnie, w obu sytuacjach korzystnie wpływając na rozmiar dolegliwości stosowanej wobec sprawcy (art. 60 § 2 pkt 1 KK oraz art. 47 § 4 KK). Dzięki pojednaniu następuje zlikwidowanie konfliktu powstałego pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym w związku z popełnieniem przestępstwa, co – podobnie jak naprawienie szkody – redukuje u pokrzywdzonego potrzebę ukarania sprawcy. Dodatkowo wzmacnia ono poczucie odpowiedzialności za popełniony czyn, zwiększając potrzebę naprawienia szkody lub zadośćuczynienia krzywdzie, co z kolei wpływa na aspekt

³³³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 lipca 2008 r., sygn. WA 27/08, OSNKW 2008, nr 11, poz. 93, SIP Legalis nr 112060 [dostęp: 4.09.2019]; Z. Ćwiąkowski, *Nadzwyczajne złagodzenie kary. Uwagi ogólne* [w:] *System Prawa Karnego. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary. Tom 5*, T. Kaczmarek (red.), Warszawa 2017, s. 411.

³³⁴ Tak też: V. Konarska-Wrzošek, *Komentarz do art. 60 KK* [w:] *Kodeks karny, Komentarz*, R.A. Stefański (red.), Warszawa 2018, s. 461; J. Raglewski, *Model nadzwyczajnego złagodzenia kary w polskim systemie prawa karnego (analiza dogmatyczna w ujęciu materialno prawnym)*, Kraków 2008, s. 171.

³³⁵ Odmienne: W. Zalewski, *Komentarz do art. 60 KK* [w:] *Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 866; Z. Ćwiąkowski, *Nadzwyczajne złagodzenie kary... op. cit.*, s. 435.

szczególno-prewencyjny oraz kształtowanie świadomości społeczeństwa³³⁶. Pojednanie należy wiązać z „aktem ekspiacji po stronie sprawcy (przeproszeniem, wyrażeniem skruchy, żalu, ubolewania, zobowiązaniem się do poprawienia zachowania w przyszłości, prośbą o przebaczenie itp.) i jakimś aktem absolucji ze strony pokrzywdzonego (wybaczeniem, puszczaniem w niepamięć, przyjęciem przeprosin). Pojednanie jawi się więc jako pewien akt moralny (etyczny) o relewantnym prawnie charakterze. Nadto, jako akt autonomiczny i osobisty (indywidualny)”³³⁷. Z powyższego wynika, że do pojednania może dojść wyłącznie pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym (a nie jego rodziną czy osobami reprezentującymi osobę prawną, jednostkę organizacyjną czy instytucję), co uznać należy za w pełni zasadne. Nie ma jednak przeszkód, żeby tego typu porozumienia z osobami innymi aniżeli sam pokrzywdzony nie uwzględniono przy wymiarze kary jako okoliczności istotnej ze względu na postawę sprawcy (art. 60 § 2 pkt 2 KK).

Kodeks karny nie przewiduje jakiegokolwiek formy pojednania, stąd należy przyjąć, że możliwe jest ono zarówno w formie ustnej, jak i pisemnej, co powinno zostać następnie stosownie potwierdzone lub udokumentowane (np. poprzez zapis w protokole rozprawy). W każdym przypadku „pojednanie wymaga określonej aktywności stron sporu, w tym wypadku oskarżonego i pokrzywdzonego. Aktywność ta winna zmierzać do zażegnania powstałego sporu, konfliktu, zaś skutkiem tych działań winien być stan, w którym pokrzywdzony przestępstwem pogodził się ze sprawcą czynu i nie rości do niego pretensji”³³⁸. Pojednanie może nastąpić w dowolnym momencie, tak w postępowaniu przygotowawczym, jak i sądowym – w zasadzie do wydania wyroku przez sąd II instancji. Do pojednania nie musi dojść w obecności organów procesowych, jednakże dla uwzględnienia tej okoliczności przy wymiarze kary, niezbędna jest ich wiedza w tym zakresie.

Drugą z okoliczności, jakie mogą mieć wpływ na nadzwyczajny wymiar kary, jest naprawienie szkody. Wydaje się, że złagodzenie kary na tej podstawie nastąpić może wyłącznie wtedy, kiedy przepis części szczególnej nie przewiduje takiego rozwiązania (por. art. 295 § 1 i 2 KK oraz art. 307 § 1 i 2 KK). Naprawienie szkody polegać może na przywróceniu stanu sprzed popełnienia przestępstwa albo zapłaceniu określonej kwoty

³³⁶ V. Konarska-Wrzosek, *Komentarz do art. 60 KK... op. cit.*, s. 460.

³³⁷ T. Koziół, *Glosa do uchwały SN z 30 września 2003 r., I KZP 19/03*, Państwo i Prawo 2004, z. 7, s. 126-127.

³³⁸ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 16 maja 2012 r., sygn. II KK 272/11, SIP LEX nr 1212376; tak samo o aktywności stron podczas pojednania wypowiedział się Sąd Najwyższy – Izba Karna w wyroku z dnia 26 listopada 2008 r., sygn. IV KK 164/08, SIP LEX nr 531394 [dostęp: 29.06.2018].

pieniężnej. Możliwe jest zarówno całościowe, jak i częściowe jej naprawienie. Powyższa przesłanka ma charakter majątkowy, podczas gdy przy pojednaniu pierwszoplanowe znaczenie odgrywa aspekt moralny (niemajątkowy).

Uzgodnienie przez sprawcę i pokrzywdzonego sposobu naprawienia szkody stanowi kolejną okoliczność, o której mowa w treści art. 60 § 2 pkt 1 KK. Może ono w szczególności obejmować sposób naprawienia szkody (przywrócenie stanu poprzedniego, zapłacenie odpowiedniej kwoty pieniężnej), zakres (w całości albo w części) oraz czas, w jakim kompensacja nastąpi. Co oczywiste, samo uzgodnienie sposobu naprawienia szkody jest dla pokrzywdzonego mniej korzystne aniżeli dokonana już kompensacja, albowiem nie posiada on żadnej gwarancji, że sprawca szkodę naprawi. W pewnym stopniu świadczy jednak o pozytywnej reakcji sprawcy na przestępstwo, przez co zasługuje na możliwość złagodzenia kary.

Odmianą okolicznością uprawniającą do nadzwyczajnego złagodzenia kary w szczególnie uzasadnionych wypadkach jest postawa sprawcy, zwłaszcza czynienie starań o naprawienie szkody. Postawa, jaką prezentuje sprawca po popełnieniu przestępstwa ma znaczenie dla kształtowania reakcji karnoprawnej, gdyż wskazuje na negatywny stosunek do swojego zachowania i naruszonego dobra prawnego, co uzasadnia wymierzenie sankcji poniżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia³³⁹. Należy przyjąć, że chodzi o starania niezakończone naprawieniem szkody, albowiem wtedy przesłanki zawarte w pkt 1 i 2 art. 60 § 2 KK byłyby tożsame (naprawienie szkody w myśl art. 60 § 2 pkt 1 KK oraz podjęcie starań zakończonych naprawieniem szkody). Podniesienie do rangi okoliczności uzasadniających złagodzenie sankcji samych starań o naprawienie szkody świadczy o znaczeniu, jakie nadano kompensacji. Kompensacja, bez względu czy jest kompensacją faktyczną, uzgodnioną albo wyrażoną tylko chęciami sprawcy, stanowi okoliczność jednoznacznie łagodzącą, mogącą wpłynąć na nadzwyczajny wymiar kary. Nie każda jednak jej postać jest dla sprawcy „dolegliwa”, gdyż za taką uchodzić może jedynie kompensacja dokonana. Przesłanki zawarte w art. 60 § 2 pkt 2 KK nie realizują wprost funkcji kompensacyjnej, choć nie są pozbawione znaczenia wychowawczego i sprawiedliwościowego³⁴⁰.

2.5.2. Odstąpienie od wymierzenia kary (art. 59 KK)

Odmiernym rozwiązaniem, nieprzewidującym wszakże pozytywnych skutków dla sprawcy przestępstwa w związku z dokonaną przezeń kompensacją, lecz istotnym

³³⁹ Z. Ćwiąkałski, *Nadzwyczajne złagodzenie kary... op. cit.*, s. 437.

³⁴⁰ D. Bek, *Wpływ ugody... op. cit.*, s. 113.

z punktu widzenia modyfikacji karania i spełnienia celów kary, a związanym ze środkami kompensacyjnymi, jest odstąpienie od wymierzenia kary. Jest to instytucja wymiaru kary, a ściślej rzecz ujmując – związana z darowaniem karania, uregulowana w treści art. 59 Kodeksu karnego, będąca konsekwencją stwierdzenia przez sąd faktu popełnienia przestępstwa i przypisania winy sprawcy, przy jednoczesnym zaniechaniu wymierzenia kary. W niektórych przypadkach, zwłaszcza odnoszących się do przestępstw nieznacznej wagi, właściwą reakcją karnoprawną będzie rezygnacja z kary kryminalnej i poprzestanie na orzeczeniu mniejszej dolegliwości – środka karnego lub kompensacyjnego³⁴¹. W myśl art. 59 KK jeżeli przestępstwo zagrożone jest karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 3 lat (albo karą łagodniejszego rodzaju) i społeczna szkodliwość czynu nie jest znaczna, sąd może odstąpić od wymierzenia kary, jeżeli orzeka jednocześnie środek karny, przepadek lub środek kompensacyjny, a cele kary zostaną w ten sposób spełnione. Stosując powyższy przepis, sąd – przy spełnieniu wszystkich warunków – może więc poprzestać wyłącznie na orzeczeniu środka kompensacyjnego. Wynika z tego, że ustawodawca zakłada spełnienie celów kary przez ten rodzaj środków, co w konsekwencji skutkuje uznaniem, że mogą być jedyną i jednocześnie wystarczającą reakcją na popełnienie występku określonego rodzaju. Ukształtowane w ten sposób przepisy nie sprzyjają dokonywaniu przez sprawców dobrowolnej kompensacji przed wydaniem wyroku. W sytuacji naprawienia szkody w całości sąd nie może bowiem odstąpić od wymierzenia kary i poprzestać na wymierzeniu środka kompensacyjnego, albowiem szkoda nie istnieje. W nieuprawniony sposób w gorszej sytuacji stawia to sprawców wykazujących wolę wyrównania skutków przestępstwa. Skoro zatem ustawodawca przewiduje możliwość orzeczenia środka kompensacyjnego jako jedynej reakcji na czyn zabroniony, to większych wątpliwości nie powinna budzić możliwość umorzenia postępowania w zamian za naprawienie szkody w całości (zadośćuczynienie za doznaną krzywdę) przed wydaniem wyroku.

2.5.3. Czynny żal – przestępstwa przeciwko mieniu i obrotowi gospodarczemu

Karnoprawna kompensacja odgrywa również znaczenie na gruncie przestępstw przeciwko mieniu i obrotowi gospodarczemu (art. 295 § 1 i 2, art. 296 § 5 oraz art. 307 § 1 i 2 KK). *Ratio legis* powyższych przepisów należy upatrywać w przyjętej na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r. zasadzie możliwie szerokiego rozwiązywania konfliktu społecznego w drodze dobrowolnego naprawienia szkody. Jak wynika z uzasadnienia projektu: „mienie

³⁴¹ Szerzej: M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 417-419.

jest wartością odnawialną. Stąd też dobrowolne naprawienie szkody w całości lub zwrot rzeczy (...) w stanie nieuszkodzonym można traktować jako podstawę nadzwyczajnego złagodzenia kary albo nawet odstąpienia od wymierzenia kary (art. 295 § 1 k.k.). (...) Natomiast w razie dobrowolnego naprawienia szkody w znacznej części sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary (art. 295 § 2 k.k.). Uregulowanie to pozwala przyznać prymat rozwiązaniu konfliktu społecznego powstałego w wyniku przestępstwa przeciwko mieniu przed egzekwowaniem w ogóle lub w pełni państwowego prawa karania³⁴². Coraz częściej dostrzega się, że przestępstwo – obok czynu wymagającego ukarania jego sprawcy – jest przede wszystkim konfliktem społecznym do rozstrzygnięcia, zwłaszcza konfliktem pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym. Jego rozwiązanie możliwe jest w szczególności w odniesieniu do przestępstw przeciwko mieniu i obrotowi gospodarczemu, których przedmiotem zamachu są zazwyczaj odnawialne dobra ekonomiczne.

Ugruntowane w literaturze sformułowanie „czynny żal” oznacza, najogólniej rzecz ujmując, podjęcie przez sprawcę działań niweczących jego przestępne zachowanie³⁴³. Zgodnie z pierwszą ze wskazanych regulacji, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia, jeżeli sprawca kradzieży przywłaszczenia, oszustwa, naruszenia integralności rzeczy, zaboru pojazdu mechanicznego lub paserstwa dobrowolnie naprawił szkodę w całości albo zwrócił w stanie nieuszkodzonym pojazd lub rzecz mającą szczególne znaczenie dla kultury (art. 295 § 1 KK). Przepis znajduje zastosowanie do wymienionych występków zarówno w typie podstawowym, jak i typach kwalifikowanych z art. 294 § 1 i 2 KK. Cechą szczególną powyższych form kompensacji jest wymóg dobrowolnego działania sprawcy, czyli podjętego w ramach swobodnej, wolnej od nieprzepartego nacisku zewnętrznego, decyzji³⁴⁴. Powyższy warunek dobrowolności nie jest przesłanką zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary na podstawie art. 60 § 2 pkt 1 KK. Ustawa wprost wskazuje, że naprawienie szkody musi być kompletne. Może polegać na przywróceniu stanu sprzed popełnienia przestępstwa albo zapłacie określonej kwoty pieniężnej (odszkodowania) dokonanych do chwili wydania wyroku. Jak wskazuje Sąd Najwyższy, „dla zastosowania przez sąd art. 295 KK nie ma znaczenia fakt, kiedy sprawca przestępstwa wymienionego w tym przepisie naprawił szkodę – jeszcze przed wszczęciem postępowania karnego czy też dopiero w czasie jego trwania (nawet w toku rozprawy

³⁴² I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak (opracowanie redakcyjne), *Nowe kodeksy karne... op. cit.*, s. 208, 212.

³⁴³ Zob. L. Wilk, *Komentarz do art. 295 KK [w:] Kodeks karny. Część szczególna, Tom II, Komentarz do art. 222-316*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 791-792 i wskazana tam literatura.

³⁴⁴ *Ibidem*, s. 793.

głównej), natomiast jest istotne, czy uczynił to <<dobrowolnie>>, czyli w wyniku własnej swobodnej decyzji³⁴⁵. Przyjąć należy, że spełnienie warunków, o których mowa w treści art. 295 § 1 KK, w tym przesłanki dobrowolności, nastąpić może do czasu prawomocnego zakończenia sprawy³⁴⁶. Odmienne rzecz przedstawia się w przypadku dobrowolnego naprawienia szkody w znacznej części, albowiem sąd może w tym przypadku zastosować jedynie instytucję nadzwyczajnego złagodzenia kary, a już nie odstąpić od jej wymierzenia (art. 295 § 2 KK). Znaczna część jako pojęcie nieostre, rozumiana powinna być jako część stosunkowo duża, przekraczająca przynajmniej połowę szkody³⁴⁷.

W treści art. 296 § 5 KK zawarto dyrektywę niepodlegania karze przez sprawcę przestępstwa niegospodarności, uwarunkowaną dobrowolnym naprawieniem szkody w całości przed wszczęciem postępowania karnego. Niepodleganie karze stanowi najdalej idącą formę złagodzenia reakcji karnoprawnej, albowiem z mocy ustawy wyłączona jest możliwość ukarania sprawcy czynu zabronionego. Wynika to z przekonania, że w niektórych sytuacjach zachowanie sprawcy uzasadnia przekonanie o niecelowości orzekania sankcji. W przypadku występkę nadużycia zaufania lub niedopełnienia obowiązku, argumentami przemawiającymi na rzecz niepodlegania przez sprawcę karze są: dobrowolne naprawienie w całości szkody niwelujące konflikt pomiędzy sprawcą nadużycia zaufania w obrocie gospodarczym a podmiotem, którego sprawami lub działalnością zajmuje się sprawca oraz moment naprawienia szkody. Naprawienie szkody dokonane przed wszczęciem postępowania karnego (przed datą wydania postanowienia o wszczęciu postępowania) jest więc wyrazem uznania przez prawodawcę prymatu kompensacyjnego rozstrzygnięcia sporu powstałego pomiędzy sprawcą a podmiotem pokrzywdzonym wskutek jej wyrządzenia³⁴⁸. Spełnienie powyższych warunków skutkuje na płaszczyźnie procesowej odmową wszczęcia postępowania albo umorzeniem postępowania już wszczętego (art. 17 § 1 pkt 4 KPK).

Kolejną z instytucji czynnego żalu przejawiającego się naprawieniem szkody jest regulacja zawarta w art. 307 KK. Sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary albo odstąpić od jej wymierzenia, jeżeli sprawca określonego, enumeratywnie wymienionego

³⁴⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 marca 2002 r., sygn. WA 6/02 [w:] T. Sroka, *Kodeks karny. Wybór orzecznictwa...* op. cit., s. 467.

³⁴⁶ Tak też: P. Gensikowski, *Odstąpienie od wymierzenia kary w polskim prawie karnym*, Warszawa 2011, s. 206 i 212 oraz wskazana tam literatura.

³⁴⁷ Słownik języka polskiego objaśnia słowo „znaczny” jako: pokaźny, niemały, spory, dość duży – E. Sobol (red.), *Nowy Słownik Języka Polskiego*, Warszawa 2002, s. 1285; <https://sjp.pwn.pl/sjp/znacznym;2546856.html> [dostęp: 5.09.2019] – 1. dość duży, 2. ważny, znaczący.

³⁴⁸ Por. R. Zawłocki, *Komentarz do art. 296 KK* [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 222-316*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 819.

przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu, dobrowolnie naprawił w całości wyrządzoną szkodę. W odniesieniu do przestępstwa nadużycia zaufania z art. 296 § 1-4 KK, klauzula nadzwyczajnego złagodzenia kary albo odstąpienia od jej wymierzenia może znaleźć zastosowanie, jeżeli szkoda zostanie dobrowolnie naprawiona po wszczęciu postępowania karnego (w przypadku naprawienia szkody przed jego wszczęciem zastosowanie znajdzie art. 296 § 5 KK zawierający klauzulę niepodlegania karze). Unormowanie czynnego żalu dotyczącego przestępstw stypizowanych w art. 299-305 KK wymaga kilku dodatkowych uwag. Słusznie bowiem zauważa R. Zawłocki, iż część wskazanych przepisów dotyczy przestępstw formalnych, które można popełnić nie wyrządzając szkody (art. 299, art. 301 § 2, art. 302 § 2 i 3, art. 304 KK), natomiast inne przepisy dotyczą przestępstw materialnych, w których znamię skutku określone jest w taki sposób, że sprawca swoim zachowaniem nie musi wyrządzić szkody (art. 302 § 1, art. 305 KK). Powyższe niezasadnie stawia w uprzywilejowanej pozycji sprawców, którzy swoim zachowaniem wyrządzili szkodę, a następnie ją naprawili, co może skutkować łagodniejszą karą. Z dobrodziejstwa zastosowania czynnego żalu nie mogą natomiast skorzystać sprawcy, którzy szkody nie wyrządzili. Ustawodawca wprowadzając rozwiązania kompensacyjne na większą skalę, w sposób pewnie niezamierzony dopuścił do możliwości powstania sytuacji powodującej pewną nierówność sprawców wobec prawa. Z tego też względu, zastosowanie nadzwyczajnego złagodzenia kary albo odstąpienia od jej wymierzenia na podstawie art. 307 KK zasadne będzie wyłącznie w przypadku popełnienia przestępstwa z art. 296 § 1-4, art. 300, art. 301 § 1 oraz art. 303 KK, a w pozostałych – na podstawie art. 60 § 2 pkt 1 KK określającego ogólne przesłanki nadzwyczajnego złagodzenia kary (bez możliwości odstąpienia od jej wymierzenia)³⁴⁹. Naprawienie szkody w znacznej części może skutkować we wskazanych przypadkach nadzwyczajnym złagodzeniem kary (art. 307 § 2 KK).

W zaprezentowanych przypadkach faktyczna kompensacja następuje przed wydaniem wyroku w sprawie (art. 296 § 5 KK – przed wszczęciem postępowania karnego), odnosi skutki na etapie wymiaru sankcji i uprzywilejowuje sprawcę czynu zabronionego, który dobrowolnie naprawił szkodę w całości albo w znacznej części. Wskazane regulacje, jakkolwiek nie są środkami kompensacyjnymi *sensu largo* (obowiązek wyrównania szkody nie jest nakładany na sprawcę czynu zabronionego wyrokiem), to zawierają w swojej treści aspekt naprawczy (kompensacyjny). Zauważyć należy, że kompensacja dokonana przed

³⁴⁹ Zob. *Idem*, *Komentarz do art. 307 KK [w:] Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 222-316*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 1010-1011.

wyrokowaniem powoduje daleko idące skutki w postaci nadzwyczajnego złagodzenia sankcji, odstąpienia od jej wymierzenia, a nawet niepodlegania karze. Jak się wydaje, warte rozważenia byłoby wprowadzenie ogólnej podstawy umorzenia postępowania karnego z uwagi na dokonaną kompensację, nie tylko przy wskazanych powyżej niektórych typach czynów zabronionych przeciwko mieniu i obrotowi gospodarczemu.

Nieco odmienną od zaprezentowanych powyżej formę czynnego żalu stanowią przepisy art. 297 § 3 KK oraz art. 298 § 2 KK. Zgodnie z treścią pierwszego z przywołanych przepisów: nie podlega karze za oszustwo finansowe, kto między innymi przed wszczęciem postępowania karnego dobrowolnie zaspokoił roszczenia pokrzywdzonego. Prezentowana forma specyficznego czynnego żalu występuje tylko we wskazanym przepisie Kodeksu karnego. Zaspokojenie roszczeń pokrzywdzonego utożsamiane jest z naprawieniem szkody³⁵⁰. Aktualne pozostają poczynione wyżej uwagi w przedmiocie rozumienia pojęcia dobrowolności. Należy podzielić pogląd, że zaspokojenie roszczeń pokrzywdzonego może nastąpić za pośrednictwem osoby trzeciej. W takim przypadku wymagane jest jednak ustalenie, że nastąpiło to z inicjatywy sprawcy³⁵¹. Klauzula wyłączenia karalności kładzie nacisk na zaspokojenie całości roszczeń, jakie mogą zostać podniesione przez pokrzywdzonego – ich zakres i zasadność określają przepisy Kodeksu cywilnego, a zaspokojenie roszczeń powinno zostać potwierdzone przez pokrzywdzonego złożeniem stosownego oświadczenia w tym zakresie³⁵².

Jeszcze inną formę czynnego żalu ustawodawca przewidział przy przestępstwie oszustwa ubezpieczeniowego. W myśl przepisu art. 298 § 2 KK: karze nie podlega, kto przed wszczęciem postępowania karnego dobrowolnie zapobiegł wypłacie odszkodowania. Dobrowolne zapobieżenie wypłacie odszkodowania nosi cechy kompensacji w tym sensie, że sprawca powstrzymuje ubezpieczyciela przed wypłatą świadczenia sprawcy nienależnego w postaci bezpodstawnego odszkodowania, czym chroni pokrzywdzonego przed poniesieniem szkody majątkowej. Czynny żal, o którym mowa w treści art. 298 § 2 KK

³⁵⁰ L. Wilk, *Oszustwa gospodarcze. Oszustwo finansowe* [w:] *System Prawa Handlowego. Prawo karne gospodarcze*, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2018, s. 485.

³⁵¹ J. Potulski, *Komentarz do art. 297 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, R.A. Stefański (red.), Warszawa 2018, s. 1777; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 1 lipca 2009 r., sygn. III KK 20/09, SIP Legalis nr 273957 [dostęp: 15.08.2019].

³⁵² R. Zawłocki, *Komentarz do art. 297 KK* [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 222-316*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 861; M. Bojarski, T. Oczkowski, *Oszustwa gospodarcze. Oszustwo kredytowe, subwencyjne i w zakresie zamówień publicznych* [w:] *System Prawa Karnego. Tom 9. Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2015, s. 554.

odnosi się więc wyłącznie do sytuacji, kiedy nie nastąpiła wypłata odszkodowania³⁵³. Przykładem działań sprawcy noszących znamiona czynnego żalu może być cofnięcie wniosku o wypłatę odszkodowania lub rezygnacja z już przyznanego odszkodowania³⁵⁴.

Wymienione wyżej przepisy zawierają kolejne (obok art. 296 § 5 KK) podstawy normatywne niepodlegania karze przez sprawcę, który na odpowiednio wczesnym etapie postępowania (przed jego wszczęciem) dobrowolnie zaspokoił roszczenia pokrzywdzonego albo zapobiegł wypłacie nienależnego odszkodowania. Jest to przykład realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego i rezygnacji z wymierzenia kary właśnie dzięki wyrównaniu skutków bezprawnego działania albo niedoprowadzeniu do ich powstania, ograniczony zaledwie do dwóch typów czynów zabronionych.

2.5.4. Niepodleganie karze (art. 209 § 4 KK) i odstąpienie od wymierzenia kary (art. 209 § 5 KK) – niealimentacja

Wprowadzone ustawą nowelizującą z dnia 23 marca 2017 roku³⁵⁵ przepisy art. 209 § 4 i 5 Kodeksu karnego stanowią odrębny przejaw realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego. Od realizacji alimentacyjnego obowiązku kompensacyjnego uzależniono bowiem zarówno klauzulę niepodlegania karze na podstawie art. 209 § 4 KK, jak i odstąpienie od wymierzenia kary w myśl przepisów art. 209 § 5 KK. Jak wskazano w uzasadnieniu projektu Ustawy „z uwagi na charakter przestępstwa niealimentacji, rodzaj naruszonego nim dobra prawnego oraz powody penalizacji niealimentacji, zasadne jest przyjęcie rozwiązania, zgodnie z którym sprawca, w określonych warunkach, będzie mógł liczyć na niepodleganie karze lub odstąpienie od wymierzenia kary w przypadku uiszczenia w całości zaległych alimentów. Warunkiem takiego rozwiązania jest (...), aby sprawca uiszczył wszystkie zaległe alimenty w całości i dokonał tego w określonym terminie”³⁵⁶. Sprawca występku niealimentacji powinien nie później niż przed upływem 30 dni od dnia pierwszego przesłuchania w charakterze podejrzanego uiszczyć w całości zaległe alimenty. Zrealizowanie cywilnoprawnego obowiązku łożenia na utrzymanie osoby uprawnionej wpływa więc bezpośrednio na kwestię odpowiedzialności karnej sprawcy, który dotychczas uchylał się

³⁵³ R. Zawłocki, *Komentarz do art. 298 KK [w:] Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 222-316*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2017, s. 870-871.

³⁵⁴ M. Bojarski, T. Oczkowski, *Oszustwa gospodarcze. Oszustwo ubezpieczeniowe [w:] System Prawa Karnego. Tom 9. Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2015, s. 565.

³⁵⁵ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz Ustawy o pomocy osobom uprawnionym do alimentów z dnia 23 marca 2017 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 952), weszła w życie 31 maja 2017 r.

³⁵⁶ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny (późniejsza ustawa, o której mowa w przypisie poprzednim), tekst dostępny na stronie internetowej: <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=1193> [dostęp: 14.08.2019].

od ciążącego na nim obowiązku alimentacyjnego³⁵⁷. Na gruncie wskazanych przepisów, kompensacyjna funkcja prawa karnego przejawia się w wyrównaniu (zapłacie) osobie uprawnionej (pokrzywdzonemu) zaległych należności alimentacyjnych, co skutkuje redukcją odpowiedzialności karnej wobec sprawcy tegoż występku – niepodleganiem karze albo obligatoryjnym odstąpieniem od wymierzenia kary.

2.6. Egzekwowanie wykonania obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązki

Przepisy Kodeksu karnego wykonawczego stanowią, że egzekucję zasądzonych roszczeń cywilnych, orzeczonej grzywny, świadczenia pieniężnego oraz należności sądowych prowadzi się według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego, jeżeli Kodeks karny wykonawczy nie stanowi inaczej (art. 25 § 1 KKW). W pierwszej kolejności podlegają zaspokojeniu zasądzone roszczenia cywilne mające na celu naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, a następnie należności sądowe (art. 25 § 3 KKW), co *de facto* odpowiada treści art. 1025 § 2 KPC (Po zaspokojeniu wszystkich należności ulegają zaspokojeniu kary pieniężne oraz grzywny sądowe i administracyjne). Pod pojęciem roszczeń cywilnych należy rozumieć obowiązek naprawienia szkody orzekany jako środek kompensacyjny na podstawie art. 46 § 1 KK, jak również obowiązek probacyjny, zadośćuczynienie za doznaną krzywdę oraz nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego. Wskazuje się, że pierwszeństwo zaspokojenia roszczeń cywilnych mających na celu naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę odnosić należy do należności wskazanych w art. 25 § 1 KKW, tj. do grzywny, świadczenia pieniężnego czy należności sądowych³⁵⁸. We wskazanej powyżej konfiguracji, w pierwszej kolejności zaspokojeniu podlegają więc obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązka.

Egzekucja powyższych należności odbywa się według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego. Organami właściwymi są sądy rejonowe oraz działający przy nich komornicy sądowi. W myśl art. 107 § 1 i 2 KPK sąd lub referendarz sądowy nadaje na żądanie osoby uprawnionej klauzulę wykonalności orzeczeniu podlegającemu wykonaniu w drodze egzekucji, a orzeczenia nakładające obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązkę orzeczoną na rzecz pokrzywdzonego uważa się za orzeczenia co do roszczeń majątkowych, jeżeli nadają się

³⁵⁷ J. Kosonoga, *Komentarz do art. 209 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, R.A. Stefański (red.), Warszawa 2018, s. 1370.

³⁵⁸ P. Gensikowski, *Komentarz do art. 25 KKW* [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, J. Lachowski (red.), Warszawa 2018, s. 117.

do egzekucji w myśl przepisów KPC. Tytułem wykonawczym będącym podstawą egzekucji jest bowiem tytuł egzekucyjny zaopatrzony w klauzulę wykonalności (art. 776 KPC). Tytułem egzekucyjnym może być prawomocny wyrok sądu oraz ugoda. Warto wskazać, że w razie orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia na rzecz osoby, która nie brała udziału w sprawie, nawiązki lub świadczenia pieniężnego, sąd z urzędu i bez pobierania jakichkolwiek opłat, przesyła tytuł egzekucyjny pokrzywdzonemu lub innej osobie uprawnionej (art. 196 § 1 KKW). Dla osoby pokrzywdzonej najistotniejsze znaczenie będzie miała kolejność zaspokojenia jej roszczeń wynikających z popełnionego przestępstwa. Zgodnie z zasadą zawartą w treści art. 196 § 2 KKW: przy podziale sumy uzyskanej z egzekucji – należności z tytułu obowiązku naprawienia szkody, nawiązki lub świadczenia pieniężnego podlegają zaspokojeniu w kolejności przewidzianej dla należności wierzycieli, którzy prowadzili egzekucję według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego, chyba że ze względu na rodzaj należności podlegają zaspokojeniu w kolejności wyższej. Stosownie do zasady uprzywilejowania, należności podlegające zaspokojeniu z kwoty uzyskanej z egzekucji, Kodeks postępowania cywilnego dzieli na dziesięć kategorii. Dopiero całkowite zaspokojenie należności z grupy wcześniejszej prowadzi do zaspokojenia należności wskazanych w kolejnych kategoriach³⁵⁹. Należności wierzycieli, którzy prowadzili egzekucję, a do tej grupy KKW zalicza należności z tytułu obowiązku naprawienia szkody oraz nawiązkę, podlegają zaspokojeniu w przedostatniej kolejności, należąc do dziewiątej kategorii (art. 1025 § 1 pkt 9 KPC). W oczywisty sposób nie sprzyja to uzyskaniu przez pokrzywdzonego należnych mu świadczeń, ponieważ przypadku prowadzenia egzekucji przez wierzycieli zaliczanych do wcześniejszych grup, odzyskanie przez pokrzywdzonego należności będzie znacznie utrudnione, a w wielu przypadkach niemożliwe. Z tego względu pożądanym byłoby przeniesienie należności z tytułu obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznana krzywdę czy nawiązki do wyższej kategorii (drugiej albo trzeciej)³⁶⁰. Warte rozważenia byłoby również przesunięcie na państwo (wymiar sprawiedliwości) ciężaru wszczynania z urzędu egzekucji roszczeń zasądzonych w procesie karnym w ramach orzeczonych środków kompensacyjnych *sensu largo* – tak jak ma to miejsce w przypadku egzekwowania grzywien i wzywania do ich uiszczenia. Pokrzywdzony nie zawsze dysponuje środkami finansowymi na pokrycie kosztów egzekucyjnych, a wobec stanu niepewności związanego ze skutecznością postępowania wykonawczego, brak środków

³⁵⁹ A. Marciniak, *Komentarz do art. 1025 KPC [w:] Kodeks postępowania cywilnego. Tom III. Komentarz. Art. 730-1088*, A. Marciniak, K. Piasecki (red.), Warszawa 2015, s. 842.

³⁶⁰ Por. W. Zalewski, R. Skarbek, *Funkcja kompensacyjna prawa karnego... op. cit.*, s. 564.

pieniężnych często stanowi przeszkodę w dochodzeniu należności. Taki stan znacznie osłabia nie tylko funkcję kompensacyjną prawa karnego, ale również sprawiedliwościową, albowiem utrzymuje przekonanie o braku konieczności ponoszenia konsekwencji wynikających z popełnienia przestępstwa³⁶¹. Nawet najlepsze uregulowanie obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę czy nawiązki – wobec niewłaściwie ukształtowanych przepisów egzekucyjnych przekładających się na trudności z uzyskaniem kompensaty – pozostaną jedynie dobrym zapisem legislacyjnym, pozbawionym jednak znaczenia praktycznego dla podmiotów uprawnionych do otrzymania należnych świadczeń, uniemożliwiając uzyskanie należnej kompensaty.

2.7. Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw

Tytułowa Ustawa³⁶² stanowi obszerną nowelizację przepisów Kodeksu karnego. Pomijając kontrowersje związane z trybem jej uchwalenia i poszczególnymi rozwiązaniami, zwłaszcza dotyczącymi zasad wymiaru kary i zaostrzenia sankcji za niektóre przestępstwa, należy zwrócić uwagę na następujące kwestie: proponowany przez ustawodawcę nowy kształt dyrektyw wymiaru kary oraz nowy typ czynu zabronionego – uchylanie się od wykonania środka kompensacyjnego (art. 244c Ustawy). Powyższych rozwiązań, pomimo że nie stanowią (jeszcze) obowiązującego prawa, pominąć nie sposób, albowiem przedstawiają się jako niezwykle istotne z punktu widzenia tematyki kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

2.7.1. Dyrektywy wymiaru kary

Ustawa wprowadza modyfikacje w ramach dyrektyw karania, między innymi poprzez wprowadzenie otwartych katalogów okoliczności łagodzących i obciążających dla wymiaru kary (art. 53 § 2a i § 2b Ustawy). Związane z realizacją kompensacyjnej funkcji prawa karnego są 4 okoliczności łagodzące:

- 1) dobrowolne podjęcie działań zmierzających do zapobieżenia szkodzie lub krzywdzie, wynikającej z przestępstwa, albo ograniczenia jej rozmiaru,
- 2) pojednanie się z pokrzywdzonym,

³⁶¹ Por. A. Jaworska-Wieloch, *Przymusowa egzekucja karnoprawnego orzeczenia o naprawieniu szkody* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, I. Sepiolo-Jankowska (red.), Warszawa 2016, s. 100; W. Zalewski, *Sytuacja pokrzywdzonego przestępstwem w świetle ostatnich nowelizacji prawa karnego* [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Bielsko-Biała 2006, s. 114.

³⁶² Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, dalej: Ustawa, [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/3451_u/\\$file/3451_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/3451_u/$file/3451_u.pdf) [dostęp: 13.08.2019].

- 3) dobrowolne naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem,
- 4) dobrowolne zadośćuczynienie pokrzywdzonemu (art. 53 § 2b pkt 6-9 Ustawy).

Motywów wprowadzenia tych kazuistycznych regulacji próżno szukać w uzasadnieniu projektu Ustawy. Pierwsza z okoliczności łagodzących polega na podjęciu przez sprawcę dobrowolnych działań zmierzających do zapobieżenia wynikającej z przestępstwa szkodzie lub krzywdzie albo ograniczenia jej rozmiarów. Okoliczność ta odnosi się do zachowania sprawcy podjętego w celu uniknięcia wyrządzenia szkody lub krzywdy, jakie mogłyby z przestępstwa wyniknąć, a w przypadku ich wyrządzenia – zachowania zmierzającego do ograniczenia rozmiarów szkody lub krzywdy. Nieodzwone jest, żeby zachowanie sprawcy cechowało się dobrowolnością, czyli podjęciem swobodnej decyzji, wolnej od nieprzepartego nacisku zewnętrznego. Wskazaną przesłankę łagodzącą należy odnosić do pewnego etapu, tj. do chwili powstania ostatecznej, ściśle określonej szkody lub krzywdy. Brzmienie przepisu nie pozwala stwierdzić, czy działania sprawcy zmierzające do zapobieżenia albo ograniczenia szkody lub krzywdy – żeby zostać uznane za okoliczność łagodzącą – muszą zakończyć się powodzeniem. Wydaje się, że wystarczające w tym przypadku będzie samo podjęcie starań, niezależnie od rezultatu, pod warunkiem spełnienia przesłanki dobrowolności. Czynienie przez sprawcę starań o zapobieżenie szkodzie jest również *de lege lata* okolicznością uzasadniającą nadzwyczajne złagodzenie kary (art. 60 § 2 pkt 2 *in fine* KK) i Ustawa nie wprowadza w tym zakresie żadnych modyfikacji. Funkcjonować zatem będą dwa przepisy dotyczące okoliczności łagodzących – jeden na gruncie art. 53 § 2b pkt 6 Ustawy i drugi, o którym mowa w art. 60 § 2 pkt 2 KK, uzasadniający nadzwyczajne złagodzenie kary. Pojednanie się z pokrzywdzonym oznacza akt etyczny, w wyniku którego następuje zlikwidowanie konfliktu powstałego pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym. Jest ono również przesłanką nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 § 2 pkt 1 *in principio* KK). Kolejne dwie okoliczności łagodzące to dobrowolne naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem oraz dobrowolne zadośćuczynienie pokrzywdzonemu. *Lege non distinguente*, zatem naprawienie szkody lub zadośćuczynienie może być częściowe albo dokonane w całości. Istotne jest przy tym, żeby nosiło znamiona dobrowolności. Wydaje się, że zadośćuczynienie pokrzywdzonemu jest pojęciem szerszym niż konstytuujące środek kompensacyjny zadośćuczynienie za doznaną krzywdę. Zgodnie bowiem z konotacjami języka powszechnego, zadośćuczynienie oznacza moralne lub materialne odszkodowanie za wyrządzoną krzywdę, natomiast zadośćuczynić to tyle, co wynagrodzić spowodowaną

szkodę lub wyrządzoną krzywdę; spełnić czyjeś życzenie lub wypełnić obowiązek”³⁶³. Dobrowolne zadośćuczynienie pokrzywdzonemu odnosi się więc nie tylko do materialnego wyrównania poniesionej przez pokrzywdzonego krzywdy. Naprawienie szkody jest – podobnie jak poprzednio wskazane okoliczności łagodzące – elementem nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 § 2 pkt 1 *in medium* KK), przy czym w tej regulacji nie zawarto wymogu dobrowolności.

Jednocześnie Ustawa nie zmienia dotychczasowego brzmienia przepisów art. 53 § 2 i 3 KK stanowiącego, że wymierzając karę sąd uwzględnia w szczególności zachowanie sprawcy po popełnieniu czynu zabronionego, zwłaszcza staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości, zachowanie się pokrzywdzonego oraz pozytywne wyniki mediacji pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym albo osiągniętą pomiędzy nimi ugodę. Odnosząc powyższe do brzmienia art. 53 § 2b pkt 6-9 Ustawy, wydaje się, że wprowadzając katalog okoliczności łagodzących, ustawodawca dokonał zabiegu w gruncie rzeczy zbędnego, albowiem wskazane w pkt 6-9 przesłanki łagodzące mieszczą się w szerokim określeniu zachowania sprawcy po popełnieniu przestępstwa, podlegając każdorazowo ocenie sądu. Niemniej jednak, wskazanie *expressis verbis* powyższych okoliczności łagodzących, może pozytywnie wpłynąć na zachowanie sprawcy nakierowane na realizację kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

2.7.2. Przesłanki uchylenia się od wykonania środka kompensacyjnego (art. 244c Ustawy)

2.7.2.1. Uwagi wstępne, *ratio legis* art. 244c Ustawy

Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw wprowadza nowy typ przestępstwa penalizującego uchylenie się od wykonania środka kompensacyjnego. Analiza czynu zabronionego, o którym mowa w treści art. 244c Ustawy zostanie dokonana zgodnie z utrwalonym i powszechnie stosowanym w nauce prawa karnego podziałem na znamiona podmiotu, strony podmiotowej i strony przedmiotowej. Zgodnie z brzmieniem proponowanej regulacji:

§ 1. Kto uchylił się od wykonania orzeczonego przez sąd środka kompensacyjnego, o którym mowa w art. 46, w postaci obowiązku naprawienia szkody, obowiązku

³⁶³ <https://sjp.pl/zado%C5%9B%C4%87uczynienie> [dostęp: 15.08.2019]; E. Sobol (red.), *Nowy Słownik Języka Polskiego... op. cit.*, s. 1216.

zadośćuczynienia za doznaną przez inną osobę krzywdę lub nawiązki, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat.

§ 2. Nie podlega karze sprawca przestępstwa określonego w § 1, który wykonał w całości orzeczonego wobec niego środek kompensacyjny:

- 1) nie później niż przed upływem 30 dni od dnia pierwszego przesłuchania w charakterze podejrzanego, lub
- 2) nie później niż przed upływem terminu określonego zgodnie z § 3.

§ 3. Jeżeli z uwagi na rozmiar świadczenia będącego przedmiotem środka kompensacyjnego jego uiszczenie w całości przez sprawcę w terminie wskazanym w § 2 pkt 1 jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, prokurator może wyznaczyć sprawcy stosowny termin do wykonania tego obowiązku, nieprzekraczający 12 miesięcy.

Jak wynika z uzasadnienia projektu Ustawy „(...) aksjologia chronionych wartości powinna zostać również uzupełniona o uchylenie się od wykonania orzeczonego przez sąd środka kompensacyjnego, w postaci obowiązku naprawienia szkody, obowiązku zadośćuczynienia za doznaną przez inną osobę krzywdę lub nawiązki (art. 244c k.k.). Jest to bowiem środek reakcji karnej na czyn przestępny, którego celem jest zabezpieczenie majątkowych interesów pokrzywdzonego w związku z popełnionym na jego szkodę przestępstwem. Należy zauważyć, że aktualnie ustawodawca penalizuje niewykonanie przez skazanego innych rozstrzygnięć odnoszących się do jego relacji z osobą pokrzywdzonego (...). Jednocześnie niewykonanie tych środków karnych może być ocenione na płaszczyźnie prawnokarnej konsekwencji popełnienia czynu zabronionego, w związku z którym zostały orzeczone (np. zarządzenie wykonania warunkowo zawieszonej kary pozbawienia wolności – art. 75 § 2 k.k.). Analogiczna sytuacja występuje w odniesieniu do środka kompensacyjnego, który w tożsamym, a nawet większym stopniu (*pro futuro*), oddziałuje na sytuację faktyczną i prawną pokrzywdzonego w aspekcie realizacji przez oskarżonego swych obowiązków nałożonych prawomocnym wyrokiem. Nie ma zatem powodu, aby niewykonywanie środka kompensacyjnego podlegało słabszej ochronie prawnokarnej niż ma to miejsce w odniesieniu do środków karnych orzeczonych w stosunku do oskarżonego, a których treścią jest obowiązek określonego zachowania w stosunku do pokrzywdzonego. (...) Projektodawca przewidział również sytuację, będącą swoistą formą czynnego żalu sprawcy, który poniecha bezprawnego zachowania. Wprowadzenie tego typu czynu zabronionego nie jest bowiem podyktowane przede wszystkim względami represyjnymi, ale ma na celu przede wszystkim

skuteczne skłonienie sprawców do zrealizowania postulatu sprawiedliwości naprawczej. Temu celowi podyktowana jest regulacja § 2 i 3 art. 244c k.k. (...). Należy wyrazić przekonanie, że wskazana regulacja zapobiegnie nieuzasadnionej penalizacji, a jednocześnie zrealizuje cel w zakresie ochrony prawnokarnego dobra”³⁶⁴.

Dobrem prawnie chronionym przez art. 244c Ustawy jest z jednej strony efektywność wykonywania orzeczonych na podstawie art. 46 KK środków kompensacyjnych (rodzajowy przedmiot ochrony), a z drugiej – interes majątkowy konkretnego pokrzywdzonego, na którego rzecz orzeczono środek kompensacyjny – obowiązek naprawienia szkody, obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązkę (indywidualny przedmiot ochrony).

Przestępstwo uchylania się od wykonania orzeczonego przez sąd środka kompensacyjnego ścigane jest z urzędu, niezależnie od woli pokrzywdzonego. Można przypuszczać, że podmiot ten będzie głównym źródłem informacji o przestępstwie.

2.7.2.2. Podmiot

Występek stypizowany w art. 244c Ustawy może zostać popełniony wyłącznie przez osobę, wobec której orzeczono środek kompensacyjny na podstawie art. 46 KK. Podmiot przestępstwa uchylania się od wykonania środka kompensacyjnego ma więc charakter indywidualny. Przestępstwa tego nie może popełnić każda osoba zdolna do ponoszenia odpowiedzialności karnej, lecz jedynie osoba, wobec której orzeczono obowiązek naprawienia szkody, obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo – zamiast tych obowiązków – nawiązkę (art. 46 § 1 i 2 KK). Występku z art. 244c Ustawy nie może również popełnić osoba, na którą obowiązek naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązkę nałożono na innej podstawie (np. art. 72 § 2 KK), albowiem – zgodnie z literalnym brzmieniem Ustawy – nie stanowią one orzeczonych przez sąd środków kompensacyjnych, o których mowa w art. 46 KK.

2.7.2.3. Strona podmiotowa

Przestępstwo uchylania się od wykonania orzeczonego przez sąd środka kompensacyjnego w postaci obowiązku naprawienia szkody, obowiązku zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązki popełnić można wyłącznie umyślnie, z zamiarem bezpośrednim. Zachowaniu sprawcy towarzyszy bowiem szczególny stosunek psychiczny

³⁶⁴ Uzasadnienie dostępne na stronie internetowej: <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3451> [dostęp: 13.08.2019].

cechujący się chęcią niewykonania stosownego obowiązku naprawczego. Wydaje się nadto, że nie ma przeszkód do uznania zachowania sprawcy za wypełniające znamiona występkę w przypadku działania z zamiarem ewentualnym.

2.7.2.4. Strona przedmiotowa

Czynność sprawcza przestępstwa stypizowanego w art. 244c Ustawy polega na uchylaniu się od wykonania orzeczonego przez sąd środka kompensacyjnego, o którym mowa w art. 46 KK, w postaci obowiązku naprawienia szkody, obowiązku zadośćuczynienia za doznaną przez inną osobę krzywdę lub nawiązki. Istota uchylania się od wykonania określonego środka kompensacyjnego, polega – przy obiektywnej możliwości wypełnienia obowiązku kompensacyjnego – na negatywnym stosunku psychicznym do spełnienia świadczenia, co oznacza, że sprawca nie chce spełnić obowiązku albo go lekceważy³⁶⁵. W pojęcie uchylania się wpisane jest zatem kontestacyjne nastawienie osoby zobowiązanej do wykonania nałożonego obowiązku (zła wola), sprawiające, że pomimo realnej możliwości wykonania, sprawca nie wypełnia tego obowiązku, gdyż wypełnić go nie chce. Sprawca postępuje więc w sposób powyżej opisany z przyczyn przez siebie zawinionych, albowiem nie naprawił szkody, nie zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie lub nie zapłacił nawiązki pomimo, że zaistniały ku temu warunki³⁶⁶. Dla rozumienia pojęcia czynności sprawczej uchylania się aktualne pozostają uwagi poczynione podczas omawiania problematyki podjęcia postępowania warunkowo umorzonego i zarządzenia wykonania kary warunkowo zawieszanej.

Przepisy art. 244c Ustawy odnoszą się wyłącznie do niewykonania obowiązków naprawczych orzeczonych na podstawie art. 46 KK, czyli środków kompensacyjnych. Penalizacja nie obejmuje natomiast niewykonania obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiązki nałożonych na sprawcę na innej podstawie (przykładowo w ramach obowiązków probacyjnych czy przy występkę zniesławienia). W odniesieniu do uchylania się od wykonania warunków probacyjnych jest to zrozumiałe, albowiem zastosowanie w tym przypadku znajdą regulacje stanowiące o możliwości podjęcia postępowania warunkowo umorzonego albo zarządzenia wykonania

³⁶⁵ Tak o pojęciu uchylania Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 17 kwietnia 1996 r., sygn. II KRN 204/96, SIP Legalis nr 510020 [dostęp: 14.08.2019].

³⁶⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 lutego 1974 r., sygn. IV KRN 17/74, SIP Legalis nr 17786 [dostęp: 14.08.2019]; postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 27 października 2005 r., sygn. II AKz w 641/05, SIP Legalis nr 73807 [dostęp: 14.08.2019]; A. Gadomska-Radel, K. Malinowska-Krutul, *Problematyka wykonania obowiązku naprawienia szkody* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Z. Ćwiąkałski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2010, s. 614-615.

kary, natomiast brak jest uzasadnienia dla niemożności pociągnięcia do odpowiedzialności karnej osoby, która uchyła się od wykonania nawiazki na rzecz pokrzywdzonego orzeczonej na innej podstawie aniżeli art. 46 § 2 KK.

Jest to przestępstwo z zaniechania o charakterze trwałym, albowiem polega na wywołaniu i utrzymaniu stanu bezprawnego. Moment początkowy, od którego możliwe jest popełnienie przestępstwa uchylenia się od wykonania środka kompensacyjnego wyznacza data uprawomocnienia wyroku nakładającego obowiązek naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiazki na podstawie art. 46 KK. Czasem popełnienia występku z art. 244c Ustawy będzie ostatni moment, w którym sprawca utrzymywał stan bezprawności, czyli sytuacja, w której obiektywnie mógł jeszcze zrealizować obowiązek kompensacyjny.

Przedmiotem czynności sprawczej jest podmiot (osoba fizyczna, osoba prawna, inny podmiot), na rzecz którego został orzeczony środek kompensacyjny.

2.7.2.5. Klauzula niepodlegania karze

Rozwiązaniem niewątpliwie sprzyjającym realizowaniu kompensacyjnej funkcji prawa karnego jest przewidziana w art. 244c § Ustawy klauzula niepodlegania karze ze względu na wykonanie przez sprawcę w całości środka kompensacyjnego w terminie 30 dni od dnia pierwszego przesłuchania go w charakterze podejrzanego lub – w przypadku wyznaczenia terminu na jego wykonanie (nieprzekraczającego 12 miesięcy) – nie później niż przed ich upływem. Wyznaczenie przez prokuratora stosownego terminu do wykonania obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiazki uzależnione jest od rozmiaru świadczenia będącego przedmiotem środka kompensacyjnego i związanej z nim niemożności (albo trudnościami) uiszczenia przez sprawcę wymaganej kwoty w całości. Przepisy § 2 i 3 przedmiotowej regulacji są wyrazem realizacji sprawiedliwości naprawczej w prawie karnym i jednocześnie zasady pełnej kompensacji.

Z powyższymi przepisami skorelowany jest dodany Ustawą art. 318a KPK stanowiący o zawieszeniu postępowania karnego w przypadku wyznaczenia podejrzanemu terminu do wykonania obowiązku kompensacyjnego. Po upływie tego terminu postępowanie zostanie podjęte i w przypadku wykonania środka kompensacyjnego – powinno zostać umorzone (art. 17 § 1 pkt 4 KPK), natomiast w sytuacji niewywiązania się z nałożonego obowiązku – prowadzone będzie postępowanie przygotowawcze o czyn z art. 244c Ustawy.

2.7.2.6. Ocena regulacji

Przepisy art. 244c Ustawy niewątpliwie wzmacniają kompensacyjną funkcję prawa karnego, stanowiąc instrument przymuszenia sprawcy do zrealizowania ciężącego na nim obowiązku wykonania środka kompensacyjnego w sytuacji, gdy sprawca obiektywnie jest w stanie wypełnić orzeczone obowiązki naprawcze. Sam ustawodawca w uzasadnieniu projektu Ustawy podkreśla znaczenie kompensacji i konieczność zabezpieczenia majątkowych interesów pokrzywdzonego w związku z popełnionym na jego szkodę przestępstwem. Środki kompensacyjne oddziałują bowiem na sytuację faktyczną i prawną pokrzywdzonego w aspekcie realizacji przez oskarżonego swych obowiązków nałożonych prawomocnym wyrokiem. Wydaje się, co zresztą potwierdza prawodawca, że wprowadzenie występku uchylania się od wykonania orzeczonego przez sąd środka kompensacyjnego podyktowane jest bardziej realizacją kompensacyjnej funkcji prawa karnego i postulatów sprawiedliwości naprawczej aniżeli względami represyjnymi, o czym świadczy forma czynnego żalu z art. 244c § 2 Ustawy. Ograniczenie penalizacji jedynie do środków kompensacyjnych orzekanych na podstawie art. 46 KK stanowi rozwiązanie częściowo wadliwe, albowiem orzeczone na innej podstawie środki kompensacyjne (poza przypadkiem niewykonywania obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę czy nawiązki nałożonych na sprawcę w związku z zastosowaniem środków probacyjnych, kiedy wobec sprawcy mogą zostać podjęte inne kroki prawne – podjęcie postępowania warunkowo umorzonego albo zarządzenie wykonania kary pozbawienia wolności warunkowo zawieszonej), w szczególności nawiązka, pozostają poza zakresem kryminalizacji. Z zastrzeżeniem powyższego, rozwiązanie to należy ocenić pozytywnie.

2.8. Kodeks karny – podsumowanie

Kodeks karny zawiera zróżnicowane instrumenty kompensacyjne, umiejscowione w licznych przepisach i częściach ustawy. Podzielić ja można na dwie odmienne kategorie – instrumenty kompensacyjne nakładane na sprawcę przestępstwa w orzeczeniu kończącym postępowanie oraz instrumenty umożliwiające łagodniejsze potraktowanie sprawcy z uwagi na dokonaną (albo uzgodnioną) przezeń kompensację. Zaprezentowane środki kompensacyjne oraz warunki probacyjne, poza oczywistą funkcją, na jaką wskazuje ich nazwa, pełnią również inne funkcje – oddziałują wychowawczo na sprawcę przestępstwa, a z uwagi na kształtowanie przekonania o nieopłacalności popełnienia przestępstwa i konieczność

naprawienia jego skutków, pełnią rolę prewencyjną zarówno w stosunku do sprawcy, jak i ogółu społeczeństwa, zaspokajając jednocześnie poczucie sprawiedliwości³⁶⁷. Zarówno środki kompensacyjne *sensu largo*, jak i rozwiązania redukujące wymiar sankcji, z uwagi na liczne podstawy ich stosowania, nie tworzą przejrzystej regulacji. Nie sprzyja to należytej realizacji funkcji kompensacyjnej prawa karnego. Uwagę zwracają również zróżnicowane skutki niewykonania obowiązków naprawczych, gdyż – w zależności od podstawy stosowania obowiązków – pokrzywdzony będzie dysponował tytułem wykonawczym lub możliwością zainicjowania podjęcia postępowania warunkowo umorzonego albo postępowania w przedmiocie zarządzenia wykonania kary warunkowo zawieszanej, a po wejściu w życie Ustawy z dnia 13 czerwca 2019 roku – dodatkowo możliwością złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa.

Należy także zauważyć, że dokonana przez sprawcę kompensacja – w zależności od rodzaju popełnionego występku, momentu i zakresu naprawienia szkody – wywołuje zróżnicowane skutki – od możliwości nadzwyczajnego złagodzenia kary, poprzez możliwość odstąpienia od jej wymierzenia, aż po niepodleganie karze. Uwagę zwraca mnogość podstaw nadzwyczajnego złagodzenia kary z uwagi na aktywność kompensacyjną sprawcy – ogólna z art. 60 § 2 pkt 1 i 2 KK oraz szczególne, o których mowa w treści art. 295 § 1 i 2 oraz art. 307 § 1 i 2 KK. W każdym przypadku nadzwyczajne złagodzenie kary jest fakultatywne. Zupełnie wyjątkowo, ponieważ zaledwie w paru przypadkach naprawienie szkody (jego ekwiwalent w postaci zapłacenia zaległych należności alimentacyjnych, zapobiegnięcia wykorzystania wsparcia finansowego lub instrumentu płatniczego, rezygnacji z dotacji lub zamówienia publicznego, zaspokojenia roszczeń pokrzywdzonego lub dobrowolnego zapobiegnięcia wypłacie odszkodowania) pozwala na umorzenie postępowania karnego. Takie ukształtowanie przepisów tworzy regulację mało spójną. Jako niezasadne przedstawia się bowiem różnicowanie karnopravných konsekwencji w sytuacji pełnej i dobrowolnej kompensacji na rzecz pokrzywdzonego. W tym kontekście powraca problem braku uniwersalnego, nieograniczonego jedynie do paru typów występku, rozwiązania umożliwiającego umorzenie postępowania, właśnie z uwagi na dokonaną w całości kompensację.

³⁶⁷ Por. Z. Gostyński, *Obowiązek naprawienia szkody... op. cit.*, s. 26; R. Giętkowski, *Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia krzywdzie... op. cit.*, s. 400.

3. Kodeks wykroczeń

3.1. Uwagi ogólne

Kodeks wykroczeń jest obok Kodeksu karnego drugim aktem prawnym regulującym czyny zabronione pod groźbą kary o mniejszym ciężarze gatunkowym, co uzasadnia ich karalność sankcjami mniej dolegliwymi aniżeli na gruncie Kodeksu karnego. Kodeks wykroczeń przewiduje mniejsze zróżnicowanie środków reakcji karnoprawnej, wśród których znajdują się również środki kompensacyjne *sensu largo*, zaliczane do odmiennych kategorii, nieznanymi Kodeksowi karnemu.

3.2. Środki karne

Z dniem 1 września 1998 roku³⁶⁸ decyzją ustawodawcy dotychczasowe kary dodatkowe w Kodeksie wykroczeń stały się środkami karnymi, a ich katalog rozszerzono poprzez dodanie obowiązku naprawienia szkody i nawiązki. Środki karne uzupełniają kary i stanowią dodatkową dolegliwość wymierzaną sprawcy wykroczenia. Zróżnicowanie środków karnych sprawia, że obejmują wiele aspektów karania – dolegliwość, ochronę, prewencję oraz restytucję³⁶⁹. Ich karnoprawną istotę sprowadzić należy do nałożenia na sprawcę określonego rodzaju zakazów albo nakazów. Stosując środki karne, sąd uwzględnia zasady i dyrektywy wymiaru kary, jak również okoliczności obciążające i łagodzące oraz zasadę indywidualizacji wymiaru kary. Na gruncie Kodeksu wykroczeń środkami kompensacyjnymi *sensu largo* są obowiązek naprawienia szkody oraz nawiązka. Zgodnie z regułą zawartą w art. 28 § 2 KW, środki karne można orzec, jeżeli są one przewidziane w przepisie szczególnym, a orzeka, jeżeli przepis szczególny tak stanowi. Brak samoistnej, ogólnej podstawy stosowania obowiązku naprawienia szkody czy nawiązki na rzecz pokrzywdzonego (odmiennie niż ma to miejsce w Kodeksie karnym) uprawnia do stwierdzenia, że taka regulacja nie sprzyja realizowaniu funkcji kompensacyjnej w prawie wykroczeń. Obowiązek naprawienia szkody występuje bowiem w zaledwie kilku przepisach części szczególnej KW (art. 119 § 4 KW, art. 120 § 3 KW, art. 121 § 3 KW, art. 124 § 4 KW, art. 143 § 2 KW, art. 155 § 2 KW). Sąd *ex officio* dysponuje możliwością nałożenia przedmiotowych środków karnych. Na podstawie treści przepisów części szczególnej ustawy, wyróżnić można trzy postacie tego obowiązku: przywrócenie do stanu poprzedniego

³⁶⁸ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks wykroczeń, ustawy – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, ustawy o ustroju kolegiów do spraw wykroczeń, ustawy – Kodeks pracy i niektórych innych ustaw z dnia 28 sierpnia 1998 r. (Dz.U. Nr 113, poz. 717).

³⁶⁹ M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne... op. cit.*, s. 19.

(*restitutio in integrum*), zapłata równowartości wyrządzonej szkody bądź zapłata równowartości przedmiotu lub mienia (zabranego, zniszczonego, uszkodzonego, wyłudzonego)³⁷⁰. Przepis art. 28 § 4 KW stanowi, że obowiązek naprawienia szkody orzeka się w sposób określony w przepisie szczególnym, tj. w jednej ze wskazanych powyżej trzech form naprawczych. Sąd w wyroku powinien określić sposób wykonania obowiązku naprawienia szkody, albowiem niejednokrotnie przepisy przewidują alternatywny sposób naprawienia szkody (przykładowo art. 124 § 4 KW). Na gruncie prawa wykroczeń zakres obowiązków naprawczych nie obejmuje krzywdy i odnosi się wyłącznie do szkody majątkowej³⁷¹.

Drugim ze środków karnych na gruncie Kodeksu wykroczeń jest nawiązka, którą orzeka się na rzecz pokrzywdzonego w wypadkach przewidzianych w przepisach szczególnych (art. 32 KW). Jako przykład można wskazać następujące przepisy: art. 120 § 3, art. 123 § 3, art. 150 § 3, art. 151 § 5 czy art. 156 § 3 KW. Szczególną podstawą jej orzeczenia jest popełnienie wykroczenia o charakterze chuligańskim, jeżeli w wyniku naruszenia przepisów doszło do wyrządzenia szkody. Maksymalna wysokość nawiązki wynosi w tym przypadku 1000 złotych (art. 37 KW).

Odesłanie do odpowiedniego stosowania przepisów art. 107 KPK pozwala nadać na żądanie osoby uprawnionej klauzulę wykonalności orzeczeniu podlegającemu wykonaniu w drodze egzekucji, czyli wyrokowi nakładającemu na sprawcę wykroczenia obowiązek będący środkiem karnym.

3.3. Obowiązki dodatkowe

Wymierzając sprawcy wykroczenia karę ograniczenia wolności, sąd może zobowiązać ukaranego do naprawienia w całości albo w części szkody wyrządzonej wykroczeniem lub do przeproszenia pokrzywdzonego. Wskazane instrumenty występują więc obok kary, stanowiąc – podobnie jak środki karne – jej uzupełnienie, stąd nazywane są obowiązkami dodatkowymi. Przedmiotowe obowiązki sąd uprawniony jest nałożyć kumulatywnie. Naprawienie szkody wyrządzonej wykroczeniem następuje w sposób wskazany w przepisie szczególnym, do czego można zobowiązać sprawcę w całości albo w części. Drugim obowiązkiem, jaki może towarzyszyć karze ograniczenia wolności jest przeproszenie pokrzywdzonego, będące obowiązkiem o charakterze moralnym. Uchylenie się od wykonania

³⁷⁰ Zob. P. Gensikowski, *Komentarz do art. 28 KW [w:] Kodeks wykroczeń, Komentarz*, P. Daniluk (red.), Warszawa 2016, s. 179.

³⁷¹ *Ibidem*.

któregokolwiek z wymienionych obowiązków dodatkowych, należy uznać za uchylanie się od wykonywania kary ograniczenia wolności, co w konsekwencji może spowodować zarządzenie wykonania zastępczej kary aresztu w myśl art. 23 § 1 KW³⁷². Kodeks wykroczeń nie określa formy wykonania przedmiotowego obowiązku, przez co należy uznać, że może ono nastąpić, zarówno ustnie, jak i pisemnie. Sąd powinien w wyroku precyzyjnie określić sposób i termin przeproszenia pokrzywdzonego³⁷³.

3.4. Środki oddziaływania społecznego

Zgodnie z art. 39 § 4 KW, w razie odstąpienia od wymierzenia kary, można zastosować wobec sprawcy środek oddziaływania społecznego, mający na celu przywrócenie naruszonego porządku prawnego lub naprawienie wyrządzonej krzywdy, polegający zwłaszcza na przeproszeniu pokrzywdzonego, uroczystym zapewnieniu niepopelniania więcej takiego czynu albo zobowiązaniu sprawcy do przywrócenia stanu poprzedniego. Uwagę zwraca określenie „naprawienie krzywdy”, albowiem w literaturze przyjęło się łączenie krzywdy ze szkodą niemajątkową, związaną zwykle z ujemnymi przeżyciami polegającymi na cierpieniu psychicznym lub fizycznym, a jej wyrównaniu służy zadośćuczynienie³⁷⁴. Przyjąć zatem należy, iż w istocie chodzi w tym przypadku o zadośćuczynienie krzywdzie, które w innych przepisach KW nie występuje. Aktualne pozostają poczynione powyżej uwagi dotyczące przeproszenia pokrzywdzonego oraz przywrócenia do stanu poprzedniego jako jednej z form naprawienia szkody, z tą różnicą, że środki orzeczone na podstawie art. 39 § 4 KW niejako zastępują ukaranie, a obowiązki dodatkowe występują zawsze obok kary ograniczenia wolności. Środek oddziaływania społecznego jest formą reakcji na wykroczenie, odmienną od kar i środków karnych, a jego zastosowanie związane jest z odstąpieniem od wymierzenia kary. Środki oddziaływania społecznego określane są w literaturze jako pozapenalne środki reakcji na czyn sprawcy, które jednak nie są zabezpieczone sankcją przymusu państwowego. Oznacza to, że orzeczenie w wyroku środka oddziaływania społecznego nie stanowi tytułu egzekucyjnego, któremu można następnie nadać klauzulę wykonalności³⁷⁵. Brak skutecznego wyegzekwowania przedmiotowych środków nie sprzyja

³⁷² W. Radecki, *Komentarz do art. 22 KW [w:] Kodeks wykroczeń, Komentarz 2016*, T. Bojarski (red.) SIP Legalis [dostęp: 12.05.2018]; J. Jakubowska-Hara, *Komentarz do art. 22 KW [w:] Kodeks wykroczeń, Komentarz*, P. Daniluk (red.), Warszawa 2016, s. 153.

³⁷³ *Ibidem*, s. 155.

³⁷⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna... op. cit.*, s. 90-92, 260-261; Ł. Pohl, *Prawo karne... op. cit.*, s. 406; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne... op. cit.*, s. 464.

³⁷⁵ P. Gensikowski, *Komentarz do art. 39 KW [w:] Kodeks wykroczeń, Komentarz*, P. Daniluk (red.), Warszawa 2016, s. 234.

realizowaniu funkcji kompensacyjnej w prawie wykroczeń. Nadto literalne brzmienie przepisu nie pozwala na orzeczenie więcej niż jednego ze środków, a to z uwagi na zastosowanie w treści przepisu *primo* – liczby pojedynczej oraz *secundo* – spójnika alternatywy rozłącznej. Zobowiązanie sprawcy do przywrócenia stanu poprzedniego może znaleźć zastosowanie w szczególności w przypadkach, kiedy przepis części szczególnej nie przewiduje nałożenia na sprawcę środka karnego obowiązku naprawienia szkody w jednej z trzech wskazanych powyżej postaci.

3.5. Pozostałe rozwiązania kompensacyjne

Kompensacja w Kodeksie wykroczeń występuje również w postaci odmiennej od środków kompensacyjnych *sensu largo*. Jednym z rozwiązań zawierających elementy kompensacyjne jest przyczynienie się lub staranie się sprawcy o przyczynienie się do usunięcia szkodliwych następstw swego czynu traktowane jako okoliczność łagodząca przy wymiarze kary. Podobnie jak na gruncie Kodeksu karnego, uwzględniane jest już samo podjęcie przez sprawcę starań, bez względu na rezultat. Naprawienie szkody w całości stanowi także *conditio sine qua non* warunkowego zawieszenia wykonania kary aresztu w przypadku, gdy w wyniku wykroczenia została wyrządzona szkoda w mieniu. Ustawodawca uzależnia więc ten środek probacyjny od pełnej kompensacji szkody.

3.6. Kodeks wykroczeń – podsumowanie

Rozwiązania kompensacyjne, jakkolwiek obecne w Kodeksie wykroczeń w różnych postaciach, głównie ze względu na brak samoistnej podstawy orzekania środków karnych w przypadku wyrządzenia szkody – tak jak ma to miejsce w art. 46 § 1 KK – nie sprzyjają realizacji funkcji kompensacyjnej. Z tego samego powodu negatywnie ocenić należy niemożność wyegzekwowania wykonania środków oddziaływania społecznego w drodze przymusu państwowego.

4. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich

4.1. Uwagi ogólne

Przepisy Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich określają odpowiedzialność osób pomiędzy 13 a 17 rokiem życia, które popełniły czyn karalny. UPN ma na celu dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz stwarzania warunków powrotu do normalnego życia osobom, które popadły w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego oraz dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej

i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa. Zasadniczymi środkami reakcji karnoprawnej wobec nieletnich jest środek poprawczy (umieszczenie w zakładzie poprawczym) oraz środki wychowawcze, spośród których naprawienie szkody, wykonanie świadczeń na rzecz pokrzywdzonego oraz przeproszenie pokrzywdzonego zawierają elementy kompensacyjne. Przepisy UPN przewidują również nałożenie obowiązku naprawienia szkody na rodziców albo opiekunów nieletniego.

4.2. Środki wychowawcze

Na podstawie przepisów Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, na sprawcę czynu karalnego można nałożyć środki wychowawcze w postaci zobowiązania do określonego postępowania, w tym zwłaszcza do naprawienia szkody, wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej albo przeproszenia pokrzywdzonego (art. 6 pkt 2 UPN). Środki wychowawcze stanowią na gruncie przedmiotowej ustawy – obok środka poprawczego w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym – główną formę reakcji na popełnienie czynu karalnego lub wykazywanie przez nieletniego przejawów demoralizacji. W postępowaniu w sprawach nieletnich rozstrzygana jest potrzeba stosowania środków wychowawczych oraz dobór najodpowiedniejszej reakcji karnoprawnej. Jak wynika z zawartej w treści art. 3 § 1 UPN dyrektywy, sąd rodzinny powinien kierować się przede wszystkim dobrem nieletniego, dążąc do osiągnięcia korzystnych zmian w jego osobowości i zachowaniu. Katalog zachowań, do jakich można zobowiązać nieletniego na podstawie przepisów art. 6 pkt 2 UPN jest otwarty, w związku z czym możliwe jest orzeczenie innej formy kompensacji.

Pierwszym ze wskazanych środków kompensacyjnych *sensu largo* jest naprawienie szkody. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 18 stycznia 2012 roku (sygn. II CSK 157/11), wskazał, że „ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, co wynika z jej art. 1, nie reguluje zakresu cywilnoprawnej odpowiedzialności odszkodowawczej nieletnich. (...) Art. 6 pkt 2 u.p.n. stanowi podstawę umożliwiającą nałożenie na nieletniego obowiązku naprawienia szkody jako środka wychowawczego, mającego uzmysłowić nieletniemu skutki jego działań oraz trud i koszty usunięcia wyrządzonych szkód. Natomiast kryteria wiekowe oraz wymagany stopień rozeznania, otwierające możliwość poniesienia przez osoby małoletnie odpowiedzialności odszkodowawczej za szkodę wyrządzoną czynem karalnym jako deliktem wyznacza art. 426 k.c. oraz art. 425 k.c. Jeżeli zachodzą podstawy do takiej odpowiedzialności, jej zakres i charakter, a także czas trwania podlega ocenie w oparciu

o przepisy kodeksu cywilnego. Znajduje zatem zastosowanie zarówno art. 441 k.c. jak i przepisy o przedawnieniu roszczeń deliktowych”³⁷⁶. Prymarną funkcją środka wychowawczego w postaci naprawienia szkody nie jest więc funkcja odszkodowawcza, lecz wychowawcza – mająca doprowadzić do pozytywnych rezultatów w zachowaniu nieletniego sprawcy. Wysilek włożony w naprawienie szkody, zarówno w postaci osobistych starań, jak i poniesionych kosztów, pozwala uzmysłwić nieletniemu skutki popełnionego czynu karalnego. Obowiązek naprawienia szkody może zostać nałożony zarówno w całości, jak i w części. Obowiązek naprawienia szkody przez nieletniego powinien zostać przez sąd skonkretyzowany – w odniesieniu do terminu oraz sposobu jego wykonania, przykładowo poprzez przywrócenie do stanu poprzedniego czy zwrot równowartości pieniężnej. Przy ustalaniu tych kryteriów należy uwzględnić stan majątkowy nieletniego sprawcy oraz realne możliwości jego udziału w ewentualnym przywróceniu stanu poprzedniego³⁷⁷.

Zobowiązanie do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego pozwala na dowolne ukształtowanie obowiązków. Taka elastyczność umożliwia orzekanie w każdym przypadku adekwatnych środków, z jednej strony uwzględniających możliwości sprawcy, z drugiej – potrzeby pokrzywdzonego. Powinny one jednakże zostać precyzyjnie określone – w taki sposób, żeby możliwe było ich wykonanie. W orzeczeniu należy wskazać więc zakres, sposób oraz termin spełnienia obowiązków³⁷⁸. Zgodnie z treścią § 248 ust. 2 Regulaminu urzędowania sądów powszechnych³⁷⁹, w razie zobowiązania nieletniego do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, sąd określa sposób i termin wykonania tych obowiązków. Przyjąć należy, że omawiany środek wychowawczy jest kategorialnie odmienny od naprawienia szkody, które zostało wymienione obok wykonania określonej pracy lub świadczenia na rzecz pokrzywdzonego.

Wykonanie pracy lub świadczeń na rzecz społeczności lokalnej realizuje funkcję kompensacyjną w szerokim tego słowa znaczeniu, ponieważ rekompensata nie następuje

³⁷⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 2012 r., sygn. II CSK 157/11, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/ii%20csk%20157-11-1.pdf> [dostęp: 3.06.2018].

³⁷⁷ P. Chlebowicz, M. Kotowska, *Obowiązek naprawienia szkody w postępowaniu w sprawach nieletnich – uwagi na tle teoretycznym i praktycznym* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Z. Ćwiąkalski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2010, s. 381.

³⁷⁸ H. Haak, *Komentarz do art. 6 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich* [w:] *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, A. Haak-Trzuskawka, H. Haak (red.), Warszawa 2015, SIP Legalis [dostęp: 07.06.2018].

³⁷⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2015 r. poz. 2316), dalej: Regulamin.

w wymiarze jednostkowym, lecz szerszym – wobec określonego kręgu osób danej społeczności, czyniąc jednocześnie zadość społecznemu poczuciu sprawiedliwości. Taka forma dolegliwości może jednocześnie poprawić funkcjonowanie nieletniego w jego najbliższym otoczeniu.

Kolejnym środkiem wychowawczym, jaki może zostać nałożony na nieletniego na podstawie art. 6 pkt 2 UPN jest zobowiązanie do przeproszenia pokrzywdzonego. Przeproszenie ma charakter czysto moralny – pokrzywdzony nie uzyskuje w jego wyniku jakiegokolwiek przysporzenia majątkowego, jak ma to miejsce przy naprawieniu szkody albo wykonaniu pracy lub świadczeń na jego rzecz, lecz istotny jest w tym przypadku aspekt niematerialny polegający na wyrażeniu skruchy. Rzeczony środek niewątpliwie ma zatem również znaczenie wychowawcze, zwłaszcza dla nieletniego, gdyż pozwala zrozumieć skutki jego zachowania. Wątpliwości może budzić sposób, w jaki środek ten powinien zostać wykonany. Przepis § 248 ust. 1 Regulaminu obliguje sąd jedynie do określenia terminu, w jakim przeproszenie ma nastąpić. Jeżeli przeproszenie następuje w sali sądowej w obecności sądu, należy o tym uczynić wzmiankę w protokole posiedzenia. Przeproszenie może przybrać formę zarówno ustną, jak pisemną, a potwierdzeniem jego wykonania może być stosowne oświadczenie pokrzywdzonego.

Orzeczeniu w przedmiocie nałożenia określonych środków wychowawczych nie nadaje się klauzuli wykonalności, przez co niewykonanie przez nieletniego któregośkolwiek z obowiązków nie podlega egzekucji sądowej ani administracyjnej³⁸⁰. Takie rozwiązanie stawia pokrzywdzonego w niekorzystnej sytuacji. Uzasadnienia dla powyższego rozwiązania należy poszukiwać w źródle nałożonego na nieletniego obowiązku, którym są przepisy Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, a nie przepisy prawa cywilnego³⁸¹. Jedyną możliwością reagowania przez sąd rodzinny na niewykonywanie obowiązków naprawczych jest zmiana stosowanego wobec nieletniego środka, która może nastąpić w sytuacji, gdy za takim rozwiązaniem przemawiają względy wychowawcze (art. 79 § 1 UPN).

Środki wychowawcze, w tym wskazane powyżej instrumenty kompensacyjne, mogą być również stosowane przez sąd rodzinny w następujących przypadkach: warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym – w okresie próby (art. 11 § 2 zd. 2 UPN), warunkowego zwolnienia z zakładu poprawczego – w okresie próby (art. 87 § 2

³⁸⁰ H. Haak, *op. cit.*

³⁸¹ Tak: P. Chlebowicz, M. Kotowska, *Obowiązek naprawienia szkody... op. cit.*, s. 382.

UPN) oraz warunkowego odstąpienia od wykonania orzeczenia o umieszczeniu w zakładzie poprawczym (art. 88 § 2 UPN).

Rozwiązanie kompensacyjne w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich przewidziane jest również na etapie postępowania wykonawczego. Wobec nieletniego umieszczonego w zakładzie poprawczym albo schronisku dla nieletnich, dyrektor takiego ośrodka jest władny – w przypadku niewykonywania obowiązków wynikających z ustawy lub regulaminu ustalonego w schronisku lub zakładzie albo innych nieprawidłowych zachowań – zastosować jeden ze środków dyscyplinarnych³⁸². Zawieszenie wykonania środka dyscyplinarnego, zamiana na inny, skrócenie lub darowanie możliwe są w przypadkach uzasadnionych względami wychowawczymi, w szczególności jeżeli nieletni przeprosił pokrzywdzonego oraz naprawił szkodę (art. 95cg § 2 UPN). Ustawodawca podkreślił tym samym wychowawcze znaczenie przeprosin i naprawienia szkody. Możliwość modyfikacji środków dyscyplinarnych uzależniono bowiem od kumulatywnego wykonania naprawienia szkody i przeproszenia pokrzywdzonego.

4.3. Inne środki

Obowiązek naprawienia szkody sąd rodzinny może nałożyć na rodzica albo opiekuna nieletniego na podstawie art. 7 § 1 pkt 2 UPN jako tzw. inny środek. Rozwiązanie takie pozbawione jest elementu dolegliwości w stosunku do sprawcy, albowiem do wyrównania szkody wyrządzonej przez nieletniego zobowiązane zostają inne osoby. Nie można jednak wykluczyć sytuacji, kiedy obowiązek naprawienia szkody częściowo zostanie nałożony na nieletniego, a w pozostałym zakresie na jego rodziców albo opiekunów. Takie rozwiązanie jest korzystne dla pokrzywdzonego, który uzyskuje pełną restytucję, a jednocześnie pozwala na osiągnięcie celów wychowawczych w stosunku do sprawcy.

W wypadku, gdy rodzice lub opiekun nieletniego uchylają się od wykonania nałożonych obowiązków, sąd może wymierzyć im karę pieniężną w wysokości od 50 do 1500 złotych, co jest jedyną możliwością zdyscyplinowania i „przymuszenia” do naprawienia szkody, albowiem również w tym przypadku – podobnie jak niewykonanie przez nieletniego któregośkolwiek z obowiązków nałożonych na podstawie art. 6 § 1 pkt 2 UPN – obowiązek naprawienia szkody nie podlega egzekucji sądowej ani administracyjnej. Celem wymierzenia kary pieniężnej w odpowiedniej wysokości jest więc spowodowanie wykonania nałożonych obowiązków. W sytuacji, gdy rodzice albo opiekun przystąpią do naprawienia w całości

³⁸² Środki dyscyplinarne zostały enumeratywnie wskazane w art. 95cf § 1 UPN.

lub w części szkody wyrządzonej przez nieletniego w ciągu 14 dni, sąd uchyla nałożoną wcześniej karę.

4.4. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich – podsumowanie

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich zawiera zróżnicowane instrumenty kompensacyjne. Ze względu na specyfikę odpowiedzialności nieletnich, środki wychowawcze mają na celu przede wszystkim osiągnięcie pozytywnych rezultatów w zakresie przyszłego funkcjonowania nieletniego w społeczeństwie. Niemożność prowadzenia egzekucji na podstawie orzeczenia nakładającego obowiązek naprawienia szkody nie sprzyja realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego i jednocześnie stanowi zagrożenie dla prawidłowego przebiegu procesu wychowywania nieletniego sprawcy, kształtując przekonanie o braku konsekwencji popełnienia czynu karalnego.

5. Kodeks karny skarbowy

Prawo karne skarbowe jest dziedziną prawa karnego powszechnego, wyróżnianą ze względu na szczególny przedmiot ochrony, jakim są budżet oraz interes finansowy Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego oraz Unii Europejskiej, czyli dobra prawne o charakterze *stricte* ekonomicznym. Zasady odpowiedzialności, typy przestępstw i wykroczeń skarbowych jak również postępowanie w sprawach przestępstw i wykroczeń skarbowych oraz procedurę wykonawczą określają przepisy Kodeksu karnego skarbowego. Prawo karne skarbowe, oprócz funkcji tradycyjnie spełnianych przez prawo karne, tj. ochronnej, gwarancyjnej i sprawiedliwościowej, nastawione jest przede wszystkim na funkcję kompensacyjną, nazywaną często egzekucyjną albo kompensacyjno-egzekucyjną. Z uwagi na charakter kryminalizowanych typów czynów zabronionych, polegających w przeważającej mierze na uszczupleniu należności publicznoprawnej, ustawodawca zmierza do zapewnienia posłuszeństwa nakazom i zakazom finansowym, czemu mają służyć środki oddziaływania karnego, w tym instrumenty zmierzające do wyrównania uszczuplonej należności. Z tego względu, w prawie karnym skarbowym obowiązuje odmienna polityka karania, w której funkcja egzekucyjna odgrywa znaczenie pierwszorzędne³⁸³. Wskazana represja ekonomiczna stanowi fundament prawa karnego skarbowego, a uregulowania ustawy

³⁸³ Zob. J. Sawicki, *Zarys prawa karnego skarbowego*, Warszawa 2010, s. 16; O. Włodkowski, *Prawo karne skarbowe. Schematy. Tabele. Komentarze. Orzecznictwo. Testy. Kazusy*, Warszawa 2016, s. 32-33; I. Sepiolo-Jankowska, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2017, s. 9; J. Sawicki, G. Skowronek, *Prawo karne skarbowe. Zagadnienia materialno prawne, procesowe i wykonawcze*, Warszawa 2017, s. 24-25; L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo karne skarbowe*, Warszawa 2009, s. 13-15.

przewidujące obowiązek uiszczenia uszczuplonej należności publicznoprawnej w pełni realizując funkcję kompensacyjną odtwarzaną z całokształtu przepisów karnoskarbowych³⁸⁴. Priorytet egzekwowania należności publicznoprawnych widoczny jest zwłaszcza w regulacjach zawartych w rozdziale 2 Kodeksu karnego skarbowego zatytułowanym „Zaniechanie ukarania sprawcy”. Przepisy art. 16-19 KKS normują instytucje tzw. degresji karania – czynny żal, dobrowolne poddanie się odpowiedzialności oraz odstąpienie od wymierzenia kary. Należy podkreślić, że wspólną przesłanką i warunkiem *sine qua non* zastosowania każdej ze wskazanych instytucji jest całościowe uiszczenie przez sprawcę uszczuplonej przestępstwem albo wykroczeniem skarbowym należności publicznoprawnej. Jeżeli sąd lub organ postępowania przygotowawczego określa sposób lub termin uiszczenia uszczuplonej należności publicznoprawnej, powinien przy tym wziąć pod uwagę w szczególności sytuację majątkową sprawcy oraz wysokość uszczuplenia. Skutkiem tego swoistego „naprawienia szkody” są różnego rodzaju przywileje w zakresie kary – niepodleganie karze w przypadku czynnego żalu (art. 16 § 1 i 2 KKS), brak wpisu do Krajowego Rejestru Karnego wyroku o zezwoleniu na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności (art. 18 § 2 KKS) lub odstąpienie od wymierzenia kary (art. 19 § 1 i 2 KKS). Prawo karne skarbowe uwypukla prymat funkcji egzekucyjno-kompensacyjnej nad represyjną, co stanowi wyraz pragmatyzmu w postaci „nastawienia przejawiającego się w przesunięciu punktu ciężkości polityki kryminalnej na rozwiązanie konfliktu społecznego w drodze wyrównania uszczerbku finansowego”³⁸⁵. Celem realizacji funkcji kompensacyjnej (egzekucyjnej) charakteryzującej się pragmatyzmem i utylitaryzmem, prawo karne skarbowe zawiera instrumenty pozwalające na daleko idące ustępstwa względem sprawców przestępstw i wykroczeń skarbowych³⁸⁶.

Prawo karne skarbowe umożliwia korzystanie z instytucji degresji karania na większą niż w powszechnym prawie karnym skalę, gdyż dobra prawnie chronione przez wskazaną gałąź prawa mają wymiar ekonomiczny, godząc w interes fiskalny państwa albo jednostek samorządu terytorialnego. Być może warto rozważyć transpozycję rozwiązań zawartych w Kodeksie karnym skarbowym, które po dokonaniu odpowiednich modyfikacji, mogłyby

³⁸⁴ Zob. M. Abramczyk, *Kompensacyjny cel reakcji karnoskarbowe w kontekście powstałych uszczerbków podatkowych* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, I. Sepiolo-Jankowska (red.), Warszawa 2016, s. 22, 29.

³⁸⁵ *Ibidem*, s. 25-26 i wskazana tam literatura.

³⁸⁶ O. Sitarz, *Funkcje i znaczenie przepisu art. 295 § 1 k.k.* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Z. Ćwiąkański, G. Artymiak (red.), Warszawa 2010, s. 183.

funkcjonować w powszechnym prawie karnym, czyniąc funkcję kompensacyjną pierwszoplanową.

6. Ustawa o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych

Dotychczas poczynione spostrzeżenia dotyczyły naprawienia szkody albo wyrównania w inny sposób skutków przestępstwa przez podmiot odpowiedzialny za jego popełnienie. W dniu 21 września 2005 roku weszła w życie ustawa o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych³⁸⁷. Uzasadnieniem dla wprowadzenia powyższej regulacji było dostrzeżenie częstej niemożności wyegzekwowania orzeczonego na rzecz pokrzywdzonego obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo zasądzonego odszkodowania. Celem państwowej kompensaty nie jest zastąpienie restytucji i odszkodowania należnego od sprawcy, lecz wyrównanie w sposób subsydiarny poniesionych przez pokrzywdzonego strat w całości albo w części. Ustawa o państwowej kompensacie określa zasady i tryb przyznawania kompensaty, tj. świadczenia pieniężnego o charakterze subsydiarnym należnego osobom uprawnionym, otrzymywanego wyłącznie w sytuacji, kiedy osoba uprawniona nie może uzyskać określonych świadczeń od sprawcy (sprawców) czynu zabronionego, jak również z tytułu ubezpieczenia lub środków pomocy społecznej. Zakres zastosowania Ustawy o państwowej kompensacie jest niewielki, albowiem może ona zostać przyznana w kwocie pokrywającej jedynie utracone zarobki lub inne środki utrzymania, koszty leczenia i rehabilitacji oraz koszty pogrzebu, a jej beneficjentem może być tylko osoba fizyczna, która wskutek czynu zabronionego doznała ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia trwających ponad 7 dni albo osoba najbliższa dla ofiary, jeżeli ofiara poniosła śmierć. Poza zakresem kompensaty pozostają zatem zadośćuczynienie za krzywdę oraz pokrycie szkód materialnych. Maksymalna wysokość świadczenia wynosi 25 000 zł, a w przypadku śmierci ofiary będącej skutkiem czynu zabronionego – 60 000 zł. Przyznanie kompensaty nie zwalnia sprawcy przestępstwa z nałożonych na niego obowiązków, jak też nie ogranicza prawa dochodzenia stosownych roszczeń w postępowaniu sądowym przeciwko sprawcy. Świadczenie przyznawane jest przez sąd rejonowy na wyłączny wniosek osoby uprawnionej (pokrzywdzonego albo osoby najbliższej) lub prokuratora w postępowaniu nieprocesowym (KPC).

³⁸⁷ Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych (Dz.U. 2005 nr 169 poz. 1415), dalej: Ustawa o państwowej kompensacie.

Przepisy Ustawy o państwowej kompensacie nie mają zastępować zobowiązań ani wyřęcać sprawców przestępstw, jak również przejmować zadań realizowanych przez instytucje pomocy społecznej czy ubezpieczycieli³⁸⁸. Głównie z uwagi na pomocniczy – względem obowiązków sprawcy i innych możliwości pokrycia przez pokrzywdzonego utraconych zarobków i określonych kosztów – charakter kompensaty i ograniczenie stosowania Ustawy o państwowej kompensacie do enumeratywnie wskazanych przypadków, mechanizm przyznawania świadczeń posiada w praktyce znikome znaczenie³⁸⁹.

7. Miejsce kompensacji w systemie form reakcji na czyn zabroniony

Zaprezentowane w poprzednich punktach środki kompensacyjne *sensu largo* oraz modyfikacje karania związane z kompensacją stanowią reakcję na popełnione przestępstwo (wykroczenie, czyn karalny). W każdym z przedstawionych aktów prawnych należą do odmiennej kategorii środków. W Kodeksie karnym formy reakcji na przestępstwo są najbardziej zróżnicowane, a środki kompensacyjne w postaci obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę i nawiązka stanowią – obok kar, środków karnych, przepadku, środków probacyjnych i środków zabezpieczających – odrębną kategorię. Wynika z tego, że ustawodawca zdecydował o nadaniu im odmiennego charakteru. Kodeks karny zawiera najwięcej podstaw umożliwiających orzeczenie niższego wymiaru kary albo odstąpienie od jej wymierzenia na podstawie podjętych przez sprawcę działań naprawczych, a także parę przypadków niepodlegania karze. W Kodeksie wykroczeń przewidziane są następujące formy reakcji na wykroczenie: kary, środki karne, środki oddziaływania wychowawczego oraz środek związany z poddaniem sprawcy próbie (warunkowe zawieszenie wykonania kary aresztu). Naprawienie szkody i nawiązka zaliczone zostały do kategorii środków karnych, czyli form reakcji uzupełniających karę, z założenia uwzględniających wszelkie aspekty karania. Naprawienie szkody, zadośćuczynienie krzywdzie oraz przeproszenie pokrzywdzonego są również na gruncie Kodeksu wykroczeń środkami oddziaływania społecznego. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich przewiduje zaledwie dwa rodzaje środków reakcji na czyn karalny – środek poprawczy oraz

³⁸⁸ Uzasadnienie projektu ustawy: [http://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3859/\\$file/3859.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3859/$file/3859.pdf) [dostęp: 21.08.2018].

³⁸⁹ Por. dane przytoczone przez J. Warylewskiego, *Prawo karne... op. cit.*, s. 88; https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/kompensatydla-ofiar-przestepstw-prawie-nie-dzialajaj-rpo,497852.html?utm_medium=email&utm_source=WKPL_MSG_NSL_NRPiA-12-02-20_EML&utm_campaign=WKPL_MSG_NSL_NRPiA-12-02-20_OTH%2FWKC0117018&utm_source_system=Eloqua&utm_econtactid=CWOLT000001535130&fbclid=IwAR2XH3W2-Ud6aJRcpkYhfBEcADDXt1kaaCmL4BjpMx1a92nTD7Zrm48KPGI [dostęp: 17.02.2020].

środki wychowawcze, wśród których instrumentami kompensacyjnymi są naprawienie szkody i przeproszenie pokrzywdzonego. Wydaje się, że nazewnictwo kategorii środków, do których należą poszczególne rozwiązania kompensacyjne jest kwestią wtórną, a jako najistotniejsza przedstawia się podstawa i tryb ich orzekania, a nadto możliwość skutecznego egzekwowania przez pokrzywdzonego wykonania nałożonych na sprawcę obowiązków, czemu jednak nie sprzyja ich zróżnicowany charakter.

Poniższa tabela zawiera omówione w tym rozdziale środki kompensacyjne *sensu largo* określone w prawie karnym materialnym oraz rozwiązania zawierające elementy kompensacyjne.

	KK	KW	UPN
naprawienie szkody	<ol style="list-style-type: none"> 1. środek kompensacyjny (art. 46 § 1) 2. warunek probacyjny (art. 67 § 3 i art. 72 § 2) 3. forma czynnego żalu skutkująca możliwością nadzwyczajnego złagodzenia kary albo odstąpienia od jej wymierzenia (art. 295 i art. 307) 4. niepodleganie karze (art. 209 § 4, art. 296 § 5, art. 297 § 3 i art. 298 § 2) 5. obligatoryjne odstąpienie od wymierzenia kary (art. 209 § 5) 6. dyrektywa wymiaru kary (art. 53 § 2) 7. podstawa nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 § 2 pkt 1 i 2) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. środek karny (art. 28 § 1 pkt 4) 2. obowiązek dodatkowy nakładany fakultatywnie przy wymierzeniu kary ograniczenia wolności (art. 22 pkt 1) 3. środek oddziaływania społecznego – przywrócenie stanu poprzedniego (art. 39 § 4) 4. warunek warunkowego zawieszenia wykonania kary aresztu – wykroczenie p-ko mieniu (art. 42 § 3) 5. okoliczność łagodząca przy wymiarze kary (dosł. przyczynienie się lub staranie się sprawcy o przyczynienie się do usunięcia szkodliwych następstw swego czynu – art. 33 § 3 pkt 5) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. środek wychowawczy (art. 6 pkt 2, art. 11 § 2, art. 87 § 2, art. 88 § 2) 2. inny środek nakładany na rodzica/opiekuna (art. 7 § 1 pkt 2) 3. warunek modyfikacji (zawieszenia, zamiany, skrócenia, darowania) środka dyscyplinarnego (art. 95cg § 2)
zadośćuczynienie za doznaną krzywdę	<ol style="list-style-type: none"> 1. środek kompensacyjny (art. 46 § 1) 2. warunek probacyjny (art. 67 § 3) 	<p>środek oddziaływania społecznego – dosł. naprawienie wyrządzonej krzywdy (art. 39 § 4)</p>	
nawiązka	<ol style="list-style-type: none"> 1. środek kompensacyjny (art. 46 § 2, art. 47 § 2a i 3) 2. warunek probacyjny (art. 67 § 3) 3. element reakcji przy skazaniu za występki o charakterze chuligańskim (art. 57a § 2) 4. zniesławienie (art. 212 § 3) 5. znieważenie za pomocą środków masowego komunikowania (art. 216 § 4) 6. wyrąb lub kradzież drzewa (art. 290 § 2) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. środek karny (art. 28 § 1 pkt 3) 2. element reakcji przy skazaniu za wykroczenie o charakterze chuligańskim (art. 37) 	
przeproszenie pokrzywdzonego	<ol style="list-style-type: none"> 1. obowiązek probacyjny (art. 72 § 1 pkt 2, art. 67 § 3) 2. obowiązek orzekany fakultatywnie przy wymierzeniu kary ograniczenia wolności (art. 34 § 3) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. środek oddziaływania społecznego (art. 39 § 4) 2. obowiązek dodatkowy nakładany fakultatywnie przy wymierzeniu kary ograniczenia wolności (art. 22 pkt 2) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. środek wychowawczy (art. 6 pkt 2, art. 11 § 2, art. 87 § 2, art. 88 § 2) 2. warunek modyfikacji (zawieszenia, zamiany, skrócenia, darowania) środka dyscyplinarnego (art. 95cg § 2)

Tabela 2. Instrumenty kompensacyjne w materialnym prawie karnym – KK, KW, UPN. Opracowanie własne.

8. Podsumowanie

Podsumowując poczynione w tym rozdziale spostrzeżenia, należy stwierdzić, że polskie prawo karne nie zawiera jednolitego modelu kompensacji. Środki zmierzające do wyrównania osobie pokrzywdzonej szkody spowodowanej przestępstwem należą na gruncie kilku ustaw do odmiennych kategorii środków reakcji karnoprawnej. W polskim prawie karnym obecne są liczne rozwiązania kompensacyjne stosowane na różnych etapach postępowania, jednakże nie stanowią spójnego modelu – zarówno w poszczególnych ustawach, jak i w całym systemie prawa karnego. Oceniając bowiem system prawa jako całość i porównując poszczególne rozwiązania kompensacyjne jako możliwą reakcję na czyny zabronione (przestępstwa, wykroczenia, czyny karalne), należy zwrócić uwagę przede wszystkim na ich niejednolitość. Wkomponowane są one w system reakcji karnoprawnej, urozmaicając ją i wspierając osiągnięcie sprawiedliwości w relacji sprawca-pokrzywdzony, jednak w sposób optymalny nie realizują funkcji kompensacyjnej. Nie należy przy tym tracić z pola widzenia, że przedstawione ustawy karne realizują odmienne założenia polityki karania, jednakże niepożądane jest różnicowanie na tej podstawie sytuacji prawnej pokrzywdzonego i możliwości uzyskania przez niego kompensacji. Uwagę zwraca w tym kontekście niemożność wyegzekwowania w drodze przymusu państwowego (egzekucji) niektórych obowiązków nałożonych na podstawie Kodeksu wykroczeń. Również negatywnie ocenić należy zróżnicowanie trybu orzekania stosownych środków kompensacyjnych, albowiem jedynie na gruncie Kodeksu karnego pokrzywdzony dysponuje możliwością złożenia wniosku, co powoduje konieczność orzeczenia przez sąd obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo zamiast nich nawiazki. Przepisy pozostałych ustaw nie przyznają osobie pokrzywdzonej takiego uprawnienia.

Należy uznać, że rodzaje środków kompensacyjnych *sensu largo*, tj. obowiązek naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, nawiazka, przeproszenie pokrzywdzonego czy wykonanie określonych świadczeń są wystarczające dla realizacji funkcji kompensacyjnej w prawie karnym, jednak ich katalog powinien być taki sam w każdym akcie prawnym. W szczególności pożądanym byłoby ujednoczenie mechanizmów orzekania środków kompensacyjnych *sensu largo* na gruncie powszechnego prawa karnego i prawa wykroczeń. W ocenie autora niniejszej pracy zbędna jest wielość podstaw orzekania tychże środków widoczna w zaprezentowanych aktach prawnych. W rozdziale zawierającym unormowania dotyczące form reakcji na przestępstwo (wykroczenie, czyn karalny) powinna znaleźć się ogólna podstawa zobowiązująca sąd do nałożenia stosownych obowiązków

w każdym przypadku wyrządzenia szkody. Jeśli szkoda została faktycznie naprawiona w całości przed wydaniem wyroku, postępowanie w określonych przypadkach powinno ulegać umorzeniu. W takiej sytuacji, w odniesieniu do pewnej kategorii występków, możliwe byłoby zrezygnowanie z wielości podstaw modyfikacji karania w Kodeksie karnym i zastąpienie dyrektyw niepodlegania karze, odstąpienia od wymierzenia kary czy nadzwyczajnego złagodzenia kary jedną podstawą umożliwiającą umorzenie postępowania karnego – z uwagi na dokonaną kompensację.

Jak słusznie zauważono w literaturze „jeżeli we współczesnym prawie karnym chce się rozszerzyć realizację idei kompensacji szkody wyrządzonej przestępstwem, to niech to będzie pozostawienie pokrzywdzonemu stosunkowo dużego luzu decyzyjnego, czy sprawca ma ponieść sprawiedliwą karę, czy jest możliwa jej zamiana na dobrowolne naprawienie szkody. W przypadku przebaczenia, pojednania i dobrowolnego zadośćuczynienia nie będzie potrzeby wymierzenia adekwatnej do przestępstwa, często dolegliwej i uciążliwej pod względem organizacyjnym także dla państwa kary. Przy najpoważniejszych przestępstwach uderzających w dobro wspólne mogłoby wchodzić w grę na wniosek ofiary wyłącznie złagodzenie kary. Decydować powinien zawsze sąd, jeżeli stwierdzi, że spełnione są obiektywne wymogi przełożenia akcentu z retribucji na kompensację wynikające z zasad sprawiedliwości (...)”³⁹⁰. Jak sygnalizowano wcześniej, zupełnie odrębny problem w kontekście realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego stanowi obowiązujący model odpowiedzialności karnej i struktura orzekanych środków reakcji karnoprawnej. Kompensacja w postaci orzekanych przez sąd środków kompensacyjnych *sensu largo* na ogół jedynie uzupełnia podstawowe środki reakcji na przestępstwo, natomiast kompensacja dokonana przez sprawcę zaledwie może wpłynąć na wymiar kary, a zupełnie wyjątkowo pozwala na umorzenie postępowania albo jego niewszczywanie – na podstawie nielicznych klauzul niepodlegania karze. Dopiero zmiana myślenia o prawie karnym, w szczególności w zakresie modelu prawa karnego i przesunięcie punktu ciężkości z retributywnego na model kompensacyjny pozwoli realnie spojrzeć na ujednoczenie aktualnych rozwiązań, modyfikację niektórych z nich oraz wprowadzenie nowych, opartych o zasadę pełnej kompensaty szkody, przy jednoczesnej rezygnacji z wymierzenia kary.

³⁹⁰ F. Ciepły, *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej... op. cit.*, s. 171.

Rozdział 5

Kompensacja w prawie karnym procesowym

1. Uwagi wprowadzające

Jak wskazano w poprzednich rozdziałach, kompensacyjna funkcja prawa karnego realizowana jest między innymi poprzez wprowadzanie przez ustawodawcę instrumentów umożliwiających pokrzywdzonemu wyrównanie na podstawie prawa karnego materialnego straty poniesionej wskutek popełnionego przestępstwa. Nawet jednak najlepsze rozwiązania kompensacyjne, bez towarzyszących im odpowiednich uregulowań proceduralnych, stanowiłyby regulację niepełną. Przedmiotowe traktowanie pokrzywdzonego w procesie karnym stałoby w sprzeczności z jednym z postulowanych celów postępowania karnego, tj. uwzględnieniem prawnie chronionych interesów tego podmiotu przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności, a nade wszystko stanowiłoby podbudowę do kształtowania negatywnego obrazu wymiaru sprawiedliwości, niezorientowanego na potrzeby pokrzywdzonego i w konsekwencji – obniżyło zaufanie społeczeństwa. Wskazuje się, że prawo do obrony nie jest wyłącznym prawem oskarżonego i także pokrzywdzonemu należy zapewnić odpowiednie gwarancje procesowe pozwalające na efektywną obronę swoich praw w postępowaniu karnym – przy uwzględnieniu specyfiki i odmienności jego sytuacji procesowej³⁹¹. Z tegoż względu równie istotne jest stanowienie – obok odpowiednich rozwiązań materialnoprawnych – przepisów proceduralnych pozwalających na optymalne realizowanie uprawnień procesowych przez osobę pokrzywdzoną, w tym przepisów ułatwiających karnoprawną kompensację. Zazwyczaj to uzyskanie kompensaty będzie dla pokrzywdzonego jednym z najistotniejszych elementów wyroku. Kodeks postępowania karnego zawiera liczne przepisy umożliwiające aktywny udział pokrzywdzonego w procesie karnym, a dzięki stopniowemu wzmocnieniu jego statusu możliwa jest bardziej skuteczna realizacja uprawnień tego podmiotu. Wzmoczeniu ochrony interesów pokrzywdzonego w procesie karnym służy przede wszystkim rozszerzenie procesowych możliwości orzekania przez sąd karny o jego roszczeniach kompensacyjnych.

Zaprezentowane w niniejszym rozdziale rozważania w przedmiocie obowiązujących rozwiązań proceduralnych, zawierających w swojej treści elementy kompensacyjne,

³⁹¹ D. Czerwińska, D. Czerniak, *Retrybutywny czy naprawczy model sprawiedliwości w procedurze karnej* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, I. Sepiolo-Jankowska (red.), Warszawa 2016, s. 284.

obejmować będą przepisy dotyczące porozumień karnoprosesowych, które wprost albo w sposób dorozumiany przewidują w swojej treści elementy kompensacji. Zaliczyć do nich należy postępowanie mediacyjne, realizujące postulaty sprawiedliwości naprawczej oraz tryby konsensualne, tj. uregulowania zawarte w art. 335 § 1 i 2, art. 338a oraz 387 KPK. Zaprezentowane zostaną również relewantne z punktu widzenia tematu rozprawy zagadnienia związane z umorzeniem absorpcyjnym i zabezpieczeniem majątkowym. W dalszej kolejności uwaga skupiona będzie na wybranych zasadach procesowych oraz uprawnieniach osoby pokrzywdzonej, jakimi dysponuje w procesie karnym w trakcie postępowania przygotowawczego i jurysdykcyjnego w zwykłym toku czynności, gdy zastosowania nie znajdują mediacja lub tryby konsensualne. Ich przedstawienie poprzedzone zostanie omówieniem definicji pokrzywdzonego na gruncie procesu karnego. Jest to zagadnienie istotne z punktu widzenia podejmowanej problematyki funkcji kompensacyjnej, albowiem to pokrzywdzony jest podmiotem, na realizację potrzeb którego nastawiona jest kompensacyjna funkcja prawa karnego. Ogół rozwiązań urzeczywistniających kompensacyjną funkcję prawa karnego należy oceniać nie tylko z perspektywy regulacji materialnoprawnych, lecz również procesowych, natomiast wszystkie instytucje procesowe związane z pokrzywdzonym i kompensacją rozpatrywać należy przez pryzmat celu postępowania karnego w postaci ochrony prawnie chronionych interesów tego podmiotu, o którym mowa w treści art. 2 § 1 pkt 3 KPK. Z przepisu tego wynika bowiem kompensacyjna funkcja prawa karnego.

2. Pojęcie pokrzywdzonego

Z podmiotowego punktu widzenia, kompensacyjna funkcja prawa karnego w centrum zainteresowania stawia osobę pokrzywdzoną przestępstwem, albowiem to na jej rzecz ma nastąpić przywrócenie stanu sprzed popełnienia czynu karalnego poprzez naprawienie wyrządzonej szkody, zadośćuczynienie za doznaną krzywdę czy zapłacenie kwoty pieniężnej tytułem nawiązki. Zmiany dokonywane stopniowo w prawie karnym materialnym i procesowym w coraz większym stopniu upodmiotowiły pokrzywdzonego, wyposażając go w liczne uprawnienia. Optymalne realizowanie funkcji kompensacyjnej w prawie karnym uzależnione jest w dużej mierze od właściwego określenia, kto na gruncie prawa karnego może być pokrzywdzonym. Jego normatywną definicję zawiera art. 49 Kodeksu postępowania karnego stanowiąc, że pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Pokrzywdzonym może być także niemająca osobowości prawnej instytucja państwowa

lub samorządowa albo inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną (art. 49 § 2 KPK). Za pokrzywdzonego uważa się także zakład ubezpieczeń w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia (art. 49 § 3 KPK). Z tak zaprezentowanej definicji wynika, że zakres pojęcia wyznaczany jest przez następujące kryteria:

- 1) zakres podmiotowy – tj. osoba fizyczna, osoba prawna, niemająca osobowości prawnej instytucja państwowa, instytucja samorządowa albo inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną,
- 2) naruszenie lub zagrożenie dobra prawnego przestępstwem,
- 3) bezpośredniość naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego³⁹².

W odniesieniu do kryterium dobra prawnego należy zauważyć, że pojęcie pokrzywdzonego można rozpatrywać wyłącznie w odniesieniu do przestępstw zagrażających dobrom indywidualnym albo indywidualno-społecznym, pozwalających ustalić dysponenta dobra. Dobra prawne powinno stanowić przedmiot ochrony indywidualnej danego przepisu prawa karnego materialnego, do którego naruszenia doszło w wyniku przestępstwa. Poza zakresem ochrony pozostają zatem dobra podmiotu, które wprawdzie korzystają z ochrony prawnej, jednakże na gruncie prawa cywilnego czy administracyjnego, a nie prawa karnego³⁹³. Należy wskazać, że w orzecznictwie Sądu Najwyższego dominuje wąska, materialna definicja pokrzywdzonego³⁹⁴, zgodnie z którą krąg pokrzywdzonych w rozumieniu art. 49 § 1 KPK ograniczony jest zespołem znamion czynu będącego przedmiotem postępowania oraz czynów współkaranych. Skutkuje to koniecznością ustalenia naruszenia normy karnej, określenia przedmiotu i zakresu tej normy oraz poszukiwania związku pomiędzy znamionami czynu a zagrożeniem dobra prawnego konkretnego podmiotu. Przyznanie statusu pokrzywdzonego uzależnione jest od prawidłowego rozpoznania przedmiotu ochrony – nie tylko ogólnego lub rodzajowego, lecz także indywidualnego przedmiotu ochrony analizowanego przepisu, przy jednoczesnym uwzględnieniu, że dany czyn może wypełniać znamiona więcej niż jednego przepisu ustawy

³⁹² Por. K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, *Komentarz do art. 49 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2018, s. 205; S. Szolucha, *Komentarz do art. 49 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2018, s. 183; R.A. Stefański, *Komentarz do art. 49 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-166*, R.A. Stefański, S. Zabłocki (red.), Warszawa 2017, s. 681-682.

³⁹³ S. Szolucha, *Komentarz do art. 49 KPK... op. cit.*, s. 183-185.

³⁹⁴ Por. W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem a zasada legalizmu w procesie karnym*, Gdańskie Studia Prawnicze 2003, *Aktualne problemy prawa karnego – Księga ofiarowana Profesorowi Janowi Grajewskiemu*, Tom XI, s. 137.

karnej. Kryterium bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego danego podmiotu oznacza, że w relacji pomiędzy czynem o konkretnych znamionach przestępstwa a naruszeniem lub zagrożeniem dobra tegoż podmiotu nie występują ogniwa pośrednie. Do kręgu pokrzywdzonych można zatem zaliczyć wyłącznie podmiot, którego dobro prawne zostało działaniem przestępnym naruszone wprost, a nie za pośrednictwem godzenia w inne dobro³⁹⁵. Właśnie bezpośredniość naruszenia dobra odróżnia pojęcie pokrzywdzonego w prawie karnym od poszkodowanego, które to pojęcie, właściwe prawu cywilnemu, jest na gruncie prawa prywatnego szersze. Wymóg bezpośredniości istotnie ogranicza krąg osób mogących korzystać w postępowaniu karnym z uprawnień należnych pokrzywdzonemu, albowiem wyklucza wszystkie podmioty (osoby fizyczne, prawne, jednostki organizacyjne, instytucje) dotknięte przestępstwem jedynie pośrednio³⁹⁶. W przypadku naruszenia dóbr prawnych o charakterze ogólnym, abstrakcyjnym (przykładowo przy przestępstwach przeciwko wiarygodności dokumentów czy bezpieczeństwu w komunikacji), może zdarzyć się, że w wyniku popełnienia przestępstwa godzącego w takie dobro, faktycznie pokrzywdzona zostanie konkretna osoba – *de facto* pozbawiona możliwości działania w charakterze pokrzywdzonego. Problematyka pokrzywdzonego przy przestępstwach przeciwko dobrom ogólnym była przedmiotem licznych rozważań Sądu Najwyższego i przedstawicieli doktryny. Ograniczając się do ogólnej konstatacji, należy wskazać, że stanowiska w tym zakresie nie są jednolite. Zgodnie z pierwszym z poglądów, ocena wskazania indywidualnego pokrzywdzonego przy przestępstwach przeciwko dobrom ogólnym zależy wyłącznie od abstrakcyjnej analizy typu czynu zabronionego, na podstawie którego dokonywana jest karnoprawna kwalifikacja zdarzenia będącego podstawą odpowiedzialności. W myśl drugiego stanowiska, podstawą ustalenia, czy dany podmiot jest pokrzywdzonym w rozumieniu art. 49 § 1 KPK, powinna być analiza samego czynu stojącego u podstaw procedowania, ponieważ dopiero w konkretnej sytuacji można dokonać oceny naruszenia lub zagrożenia indywidualnego dobra. Wskazuje się bowiem, że kwalifikacja prawna jest wtórna w stosunku do czynu, z którego wynika fakt pokrzywdzenia będącego

³⁹⁵ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 15 września 1999 r., sygn. I KZP 26/99, OSNKW 1999, z. 11-12, poz. 69, SIP Legalis nr 44490; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 listopada 2005 r., sygn. II KK 108/05, R-OSNKW 2005, poz. 2094, SIP Legalis nr 96000; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2013 r., sygn. IV KK 209/13, Biuletyn Prawa Karnego 2013, nr 10, s. 25-28, SIP Legalis nr 738111; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2017 r., sygn. III K 147/17, OSNKW 2017, nr 8, poz. 45, SIP Legalis nr 1581125 [dostęp: 25.08.2018].

³⁹⁶ R.A. Stefański, *Komentarz do art. 49 KPK... op. cit.*, s. 690.

przedmiotem postępowania karnego³⁹⁷. Powyższe zagadnienie zostało dostrzeżone przez Sąd Najwyższy, który w jednej z uchwał wskazał, że „w praktyce występują przypadki nieprawidłowego kwalifikowania czynów zarzucanych oskarżonym jedynie jako np. przestępstw przeciwko dokumentom, w których niejednokrotnie rzeczywiście nie sposób doszukać się pokrzywdzonego w rozumieniu art. 49 KPK, podczas gdy w rzeczywistości fałszerstwo tychże dokumentów stanowi jedynie <<środek>> do uzyskania celu, jakim jest pokrzywdzenie konkretnej osoby i która w wyniku tych działań jest faktycznie pokrzywdzoną w świetle wymienionego przepisu. Odmawianie w takich sytuacjach – wobec niepełnej lub nieprawidłowej kwalifikacji prawnej czynu zarzucanego oskarżonemu – osobom pokrzywdzonym należnego im statusu, jest sprzeczne z prawem, skoro ocenie prawnokarnej, co oczywiste, podlega czyn zarzucany, a nie jego kwalifikacja prawna”³⁹⁸. Jak zauważono w poprzednim rozdziale, zakres szkody podlegającej naprawieniu nie jest ograniczony znamionami danego typu czynu zabronionego. Zespół znamion (w tym znamion czynów współlukaranych) determinuje jednak status pokrzywdzonego w postępowaniu karnym. Takie zróżnicowanie może *in concreto* doprowadzić do sytuacji, w której faktycznie pokrzywdzony przestępstwem nie uzyska statusu pokrzywdzonego, przez co pozbawiony zostanie możliwości aktywnego działania w procesie, w tym złożenia wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody. Powyższa sytuacja jest wysoce niepożądana, albowiem pozbawia ochronę osobę faktycznie pokrzywdzoną. Z tego powodu w literaturze został wyrażony pogląd o możliwości nadania statusu pokrzywdzonego podmiotowi faktycznie pokrzywdzonemu, czyli podmiotowi, w odniesieniu do którego wprowadzenie nie miało miejsca naruszenie (lub zagrożenie) jego indywidualnego dobra prawnego, lecz doszło do naruszenia (lub zagrożenia) dobra ogólnego, przy czym określony podmiot poniósł negatywne konsekwencje czynu przestępnego, pomimo że przedmiotem ochrony popełnionego przestępstwa nie jest dobro prawne jednostki. Powyższe doprowadziło do sformułowania propozycji nowej definicji pokrzywdzonego na gruncie Kodeksu postępowania karnego, w której wymóg bezpośredniości pokrzywdzenia zastąpiono pokrzywdzeniem rzeczywistym³⁹⁹. Wskazuje się również, że status pokrzywdzonego powinien przysługiwać

³⁹⁷ K. Mamak, *O statusie pokrzywdzonego przy przestępstwach przeciwko dobrom ogólnym w kontekście art. 306 § 1a pkt 3 KPK* [w:] *Uczestnicy postępowania karnego w świetle nowelizacji procedury karnej po 1.7.2015 r. Komentarz praktyczny*, P. Czarnecki, M. Czerwińska (red.), Warszawa 2015, s. 231.

³⁹⁸ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 czerwca 2014 r., sygn. I KZP 8/14, Prokuratura i Prawo 2014, nr 10, dodatek *Orzecznictwo*, poz. 8, s. 6, SIP Legalis nr 950185 [dostęp: 25.08.2018].

³⁹⁹ Zob. M. Magdziak, *Faktycznie pokrzywdzony przestępstwem na drodze ku sprawiedliwości* [w:] *Uczestnicy postępowania karnego w świetle nowelizacji procedury karnej po 1.7.2015 r. Komentarz praktyczny*, P. Czarnecki, M. Czerwińska (red.), Warszawa 2015, s. 202-206. Autor proponuje następującą definicję:

każdemu, czyje dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone przestępstwem (jakimkolwiek), przez co definicji pokrzywdzonego nie sposób ograniczać do znamion czynu będącego przedmiotem postępowania karnego i czynów współukaranych⁴⁰⁰.

Przyznanie statusu pokrzywdzonego ma znaczenie dla wykonywania przez ten podmiot określonych uprawnień w trakcie postępowania karnego, albowiem jego pozycja na różnych etapach procesu nie jest jednakowa. Antycypując dalszy wywód, wskazać należy, że w postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony jest stroną, co wprost wynika z treści przepisu art. 299 § 1 KPK. W postępowaniu jurysdykcyjnym sytuacja prawna pokrzywdzonego jest zróżnicowana i w wielu przypadkach uzależniona od złożenia stosownego oświadczenia o woli występowania w procesie. W sprawach ściganych z oskarżenia publicznego może on bowiem działać jako oskarżyciel posiłkowy – zamiast albo obok prokuratora będącego oskarżycielem publicznym przed wszystkimi sądami. W tej sytuacji, działając w charakterze oskarżyciela posiłkowego, pokrzywdzony jest stroną postępowania przed sądem. Niektóre jednak uprawnienia przysługują pokrzywdzonemu bez względu na fakt występowania jako oskarżyciel subsydiarny, czyli z tytułu samego tylko pokrzywdzenia, bez konieczności wchodzenia w rolę strony⁴⁰¹. Przykładem może być sprzeciw w odniesieniu do skazania oskarżonego bez rozprawy (art. 343 § 2 KPK) albo wobec wniosku oskarżonego o dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej (art. 387 § 2 zd. 2 KPK). Szersze omówienie uprawnień w zakresie działania w procesie karnym stanowić będzie przedmiot rozważań jednego z następnych punktów tego rozdziału.

Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia stanowi, że pokrzywdzonym jest ten, czyje dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez wykroczenie (art. 25 § 1 KPSW). W przeciwieństwie zatem do definicji określonej w Kodeksie postępowania karnego, zaprezentowana powyżej definicja nie wskazuje kręgu podmiotów mogących być pokrzywdzonymi. Użyte sformułowanie „ten” oznacza więc każdy podmiot, którego dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez wykroczenie. Aktualne pozostają poczynione powyżej spostrzeżenia w przedmiocie dobra prawnego oraz bezpośredniości jego naruszenia lub zagrożenia.

„pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której prawa zostały faktycznie naruszone lub zagrożone przez przestępstwo”.

⁴⁰⁰ D. Stachurski, *Definicja pokrzywdzonego w polskim prawie karnym procesowym a pojęcie dobra prawnego*, Państwo i Prawo 2013, nr 7, s. 51.

⁴⁰¹ Zob. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Tom I. Artykuły 1-467*, Warszawa 2014, s. 259.

3. Postępowanie mediacyjne

Ustawą z dnia 10 stycznia 2003 roku⁴⁰² do Działu I (Przepisów wstępnych) Kodeksu postępowania karnego wprowadzono przepisy regulujące mediację w sprawach karnych. Postępowanie mediacyjne będące jedną z form sprawiedliwości naprawczej, a w polskim porządku prawnym jedyną⁴⁰³, nierzadko traktowane jest jako alternatywa dla tradycyjnego (retrybutywnego) wymiaru sprawiedliwości albo jako jego uzupełnienie. W wyniku kolejnych zmian przepisów dążono do nadania tej instytucji optymalnego kształtu, który zapewniłby obu stronom odformalizowane rozwiązanie konfliktu powstałego wskutek popełnienia przestępstwa. Postępowanie mediacyjne stanowi próbę dobrowolnego i poufnego porozumienia pomiędzy oskarżonym a pokrzywdzonym w obecności osoby bezstronnej, pozwalając na osiągnięcie rozwiązania satysfakcjonującego obie strony, co w rezultacie prowadzi do wygaszenia zaistniałego karnoprawnego konfliktu, którego podłożem jest przestępstwo⁴⁰⁴. Kodeks postępowania karnego nie wskazuje kategorii przestępstw, po popełnieniu których możliwe byłoby skierowanie sprawy karnej do mediacji, wobec czego należy przyjąć, że przeprowadzenie postępowania mediacyjnego może nastąpić w każdej sytuacji, jeżeli w sprawie występuje pokrzywdzony, konflikt nadaje się do rozwiązania tym sposobem i istnieją widoki na pojednanie pomiędzy sprawcą a osobą pokrzywdzoną lub gdy istnieje szansa zawarcia porozumienia w przedmiocie naprawienia szkody, zadośćuczynienia krzywdzie lub innej formy kompensacji⁴⁰⁵. Dzięki pewnemu odformalizowaniu postępowania oraz przesunięciu punktu ciężkości źródła problemu, jakim w postępowaniu mediacyjnym jest głównie akt pokrzywdzenia konkretnej osoby, a nie naruszenie przepisów prawnych, strony mogą czynnie uczestniczyć w ustaleniach, zwłaszcza tych związanych z naprawieniem szkody, przedstawiających się z punktu widzenia pokrzywdzonego jako jedne z najbardziej istotnych.

⁴⁰² Ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. Nr 17, poz. 155), weszła w życie 1 lipca 2003 r.

⁴⁰³ Do wyróżnianych form sprawiedliwości naprawczej zalicza się najczęściej: konferencje rodzinne, koła orzekające i rady naprawcze – D. Wójcik, *Pokrzywdzony i sprawca przestępstwa* [w:] *System Prawa Karnego. Zagadnienia ogólne, Tom I*, A. Marek (red.), Warszawa 2010, s. 354-355.

⁴⁰⁴ Por. A. Rękas (red.), *Czy tylko sąd rozstrzygnie w sporze? Mediacja i sądownictwo polubowne. Informator o alternatywnych sposobach rozwiązywania sporów*, Warszawa 2010, s. 54; W. Zalewski, *Mediacja jako instytucja sprawiedliwości naprawczej* [w:] *Mediacja karna jako forma sprawiedliwości naprawczej*, L. Mazowiecka (red.), Warszawa 2011, s. 23.

⁴⁰⁵ Por. D. Krużelewski, *Wpływ prawa karnego materialnego na mediacje między pokrzywdzonym i oskarżonym – wybrane aspekty* [w:] *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, Z. Ćwiąkałski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2009, s. 342-343.

W wyniku nowelizacji Kodeksu postępowania karnego z 27 września 2013 roku⁴⁰⁶ wprowadzono zapis traktujący postępowanie mediacyjne jako postępowanie bezstronne i poufne, w którym udział jest dobrowolny, a zgoda na udział w nim może zostać cofnięta aż do wydania wyroku. Dzięki wskazanym regulacjom, zaprezentowanym powyżej zasadom została nadana ranga ustawowa, co zwiększa gwarancje stron. Pokrzywdzony i oskarżony czynnie biorą udział w postępowaniu, w wyniku czego mogą wynegocjować najkorzystniejsze dla nich rozstrzygnięcie, co wpływa na uświadomienie sobie przez sprawcę rozmiaru wyrządzonej szkody i krzywdy oraz jest podstawą do zrozumienia i przyjęcia odpowiedzialności za swój czyn i w konsekwencji późniejszego wyrównania uszczerbku poniesionego przez pokrzywdzonego⁴⁰⁷. Celem postępowania mediacyjnego jest więc umożliwienie pokrzywdzonemu i oskarżonemu podjęcia próby dobrowolnego rozwiązania konfliktu, pojednania i ustalenia w wyniku zawarcia ugody sposobu dalszego postępowania stron, a w zakresie środków kompensacyjnych *sensu largo* – również terminu lub sposobu naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Do celów mediacji zalicza się również odnowienie albo zbudowanie pozytywnych relacji pomiędzy oskarżonym a pokrzywdzonym, dążenie do wzajemnego zrozumienia oraz wyrażenie uczuć związanych z przestępstwem będącym źródłem konfliktu⁴⁰⁸. Po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego z jego wyników sporządza się sprawozdanie, a w przypadku zawarcia ugody, do akt dołącza się taki dokument podpisany przez mediatora, oskarżonego i pokrzywdzonego. Co istotne, ugodzie zawartej podczas mediacji, na żądanie osoby uprawnionej, nadaje się klauzulę wykonalności (art. 107 § 3 KPK). Ugoda zawarta przed mediatorem ma bowiem moc równą orzeczeniom sądowym dotyczącym roszczeń majątkowych i po nadaniu klauzuli wykonalności stanowi tytuł wykonawczy, przez co może podlegać wykonaniu w drodze egzekucji. Powyższa regulacja weszła w życie 1 lipca 2015 roku. Na żądanie osoby uprawnionej sąd lub referendarz sądowy nadaje klauzulę wykonalności orzeczeniu podlegającemu wykonaniu w drodze egzekucji. Warto wskazać, że niewykonanie przez sprawcę postanowień ugody zawartej w trakcie postępowania mediacyjnego, oprócz możliwości wszczęcia egzekucji, obwarowane jest zagrożeniem podjęcia postępowania warunkowo umorzonego albo zarządzenia wykonania kary pozbawienia wolności warunkowo

⁴⁰⁶ Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 poz. 1247), weszła w życie dnia 1 lipca 2015 r.

⁴⁰⁷ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza. Początek ewolucji prawa karnego?*, Gdańsk 2006, s. 187; *Idem*, *Naprawienie szkody w polskim prawie karnym a postulat restorative justice... op. cit.*, s. 86.

⁴⁰⁸ Por. K. Wierzbicka, *Mediacja w sprawach karnych – znaczenie mediacji dla pokrzywdzonego, sprawcy i społeczeństwa* [w:] *Ochrona prawna pokrzywdzonego*, T. Kaczmarek, M. Filipowska-Tuthill, J. Żylińska (red.), Wrocław 2017, s. 310.

zawieszanej. Sąd może bowiem podjąć postępowanie karne albo zarządzić wykonanie kary między innymi w sytuacji niewykonywania przez sprawcę w okresie próby ugody zawartej z pokrzywdzonym. Pokrzywdzony może w takiej sytuacji zainicjować podjęcie postępowania karnego.

Ugoda zawarta w postępowaniu mediacyjnym odgrywa rolę również na etapie postępowania wykonawczego – z treści art. 162 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego wynika, że sąd penitencjarny podczas rozpatrywania wniosku o warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności wysłuchuje przedstawiciela administracji zakładu karnego (sądowego kuratora zawodowego, jeżeli składał wniosek o warunkowe zwolnienie) oraz uwzględnia ugodę zawartą w wyniku mediacji. *Prima facie*, z literalnego brzmienia przepisu nie wynika, kiedy rzeczona ugoda powinna zostać zawarta. Może więc chodzić zarówno o ugodę zawartą w wyniku mediacji podczas postępowania przygotowawczego, jurysdykcyjnego lub wykonawczego. Odmienna interpretacja i ograniczenie zastosowania przepisu do mediacji przeprowadzonej wyłącznie w poprzednich stadiach procesu karnego, z pominięciem mediacji w postępowaniu wykonawczym przedstawia się jako niezasadna. Jakkolwiek instytucja mediacji nie została wprost implementowana na grunt Kodeksu karnego wykonawczego, to art. 1 § 2 KKW zawiera odesłanie do odpowiedniego stosowania przepisów Kodeksu postępowania karnego w postępowaniu wykonawczym. Nadto, na ogół niecelowe byłoby uwzględnianie podczas rozpatrywania wniosku o warunkowe przedterminowe zwolnienie zawartej wcześniej ugody. Uznać więc należy, że dopuszczalne jest przeprowadzenie postępowania mediacyjnego i zawarcie w jego wyniku ugody pomiędzy skazanym a pokrzywdzonym.

Zasadniczą korzyścią płynącą z postępowania mediacyjnego, istotną z punktu widzenia realizowania kompensacyjnej funkcji prawa karnego, jest możliwość uzgodnienia sposobu, zakresu i terminu naprawienia szkody. Jest to korzystne nie tylko dla pokrzywdzonego, ponieważ wpływa dodatkowo na postrzeganie oskarżonego przez sąd rozpoznający jego sprawę i w konsekwencji na wymiar kary. Zgodnie z treścią art. 53 § 3 KK, wymierzając karę, sąd bierze także pod uwagę pozytywne wyniki przeprowadzonej mediacji pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą albo ugodę osiągniętą pomiędzy nimi w postępowaniu przed sądem lub prokuratorem. Pozytywny wynik mediacji nie oznacza wszak naprawienia szkody. Przyjąć należy, że powyższe sformułowanie rozumieć należy jako wypracowanie przez strony satysfakcjonującego rozwiązania zaistniałego pomiędzy nimi konfliktu. Skuteczna mediacja istotnie wpływa na wymiar orzekanej przez sąd kary – organ powinien

bowiem orzec sankcję, która nie niwelowałaby wyników mediacji czy zawartej w jej ramach ugody. Poddanie się mediacji (czy nawet zgłoszenie chęci udziału) stanowi szczególny przypadek zachowania sprawcy po popełnieniu przestępstwa (zwłaszcza, gdy doszło do naprawienia szkody lub zadośćuczyniono krzywdzie)⁴⁰⁹. Zwrócić uwagę należy także na aspekt niemajątkowy mediacji w postaci możliwości przeproszenia pokrzywdzonego oraz odnoszone przezeń korzyści w sferze psychicznej⁴¹⁰ mogące mieć – podobnie jak aspekt materialny (majątkowy) – równie ważny wpływ na wyrównanie skutków popełnionego przestępstwa (kompensacja niematerialna).

Dzięki odesłaniu do odpowiedniego stosowania przepisów Kodeksu postępowania karnego, mediacja może mieć również miejsce w postępowaniu w sprawach o wykroczenia (od 1 lipca 2015 roku), a także w postępowaniu w sprawach nieletnich (od 29 stycznia 2001 roku). Zgodnie z art. 3a § 1 UPN sąd rodzinny może w każdym stadium postępowania, z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego, skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego, z którego przebiegu i wyników sporządzane jest sprawozdanie. Orzekając w sprawie nieletniego, sąd rodzinny bierze pod uwagę treść takiego sprawozdania.

W literaturze wysunięto postulat wprowadzenia rozwiązania polegającego na możliwości odstąpienia przez prokuratora od wniesienia aktu oskarżenia w sytuacji, gdy w wyniku postępowania mediacyjnego doszło do zawarcia ugody pomiędzy sprawcą przestępstwa o niewielkim ciężarze gatunkowym a pokrzywdzonym lub do pojednania pomiędzy tymi podmiotami, a w trakcie postępowania przygotowawczego doszło do wykonania warunków ugody i można przypuszczać, że zadania postępowania karnego zostały zrealizowane, kontynuowanie postępowania byłoby niecelowe, a umorzenie nie narusza interesu osoby pokrzywdzonej⁴¹¹. Podobne stanowisko w przedmiocie zakończenia postępowania karnego w opisany powyżej sposób przedstawiono parę lat później, prezentując postulat wzmocnienia znaczenia porozumień wypracowanych pomiędzy oskarżonym a pokrzywdzonym poprzez wprowadzenie rozwiązania dopuszczającego w określonych przypadkach umorzenie postępowania na podstawie uzyskania pozytywnego wyniku mediacji⁴¹². Należy zgodzić się z oceną, że niecelowość ścigania i ukarania sprawcy przestępstwa, z uwagi na pojednanie stron lub zrekompensowanie pokrzywdzonemu

⁴⁰⁹ D. Krużelewski, *Wpływ prawa karnego... op. cit.*, s. 350.

⁴¹⁰ Szerzej: K. Wierzbicka, *Mediacja w sprawach karnych... op. cit.*, s. 317.

⁴¹¹ D. Wójcik, *Pokrzywdzony i sprawca... op. cit.*, s. 411.

⁴¹² I. Bondarczuk, *Wpływ koncepcji sprawiedliwości naprawczej... op. cit.*, s. 630.

poniesionej przezeń szkody i krzywdy w wyniku mediacji, byłoby w pełni akceptowalną podstawą umorzenia postępowania karnego z punktu widzenia poczucia sprawiedliwości⁴¹³. Z udostępnionych przez Ministerstwo Sprawiedliwości danych wynika, że w ciągu ostatnich lat liczba postępowań mediacyjnych w Polsce zasadniczo rosła, a każdego roku przynajmniej połowa z nich kończyła się zawarciem ugody⁴¹⁴. Pomimo, że sprawy zakończone w wyniku przeprowadzenia postępowania mediacyjnego stanowią ułamek wszystkich postępowań, to jednak część z nich doprowadziła do wypracowania wspólnego stanowiska i zawarcia ugody, co pozwala realnie spojrzeć na postulowaną, przedstawioną powyżej możliwość odstąpienia od wniesienia aktu oskarżenia przez prokuratora lub umorzenia postępowania sądowego w wyniku pozytywnego przebiegu mediacji.

4. Tryby konsensualne

Znaczna przewlekłość postępowań karnych doprowadziła do przekonania o nieefektywności i nieopłacalności tradycyjnego modelu procesu karnego, w związku z czym wzrosło zainteresowanie formami konsensualizmu procesowego. Jednocześnie osoba pokrzywdzona stopniowo zyskiwała coraz więcej uprawnień i możliwości działania w procesie karnym. Ustawodawca zaczął więc poszukiwać rozwiązań łączących obie powyższe kwestie, odchodząc nieco od klasycznego modelu postępowania karnego, z równoczesnym umożliwieniem zrekompensowania pokrzywdzonemu poniesionej przezeń uszczerbku. Tendencją, jaką można zauważyć wraz z kolejnymi nowelizacjami przepisów prawa karnego, zarówno materialnego, jak i procesowego, jest dążenie do zakończenia postępowania w drodze porozumienia pomiędzy oskarżonym a prokuratorem lub pokrzywdzonym, czemu często towarzyszą instrumenty kompensacyjne. W literaturze od dawna sygnalizowano potrzebę wprowadzenia tego rodzaju środków, wskazując że „rozpowszechnia się przekonanie, iż w wielu sprawach najbardziej trwałe rozwiązanie konfliktu na tle prawa karnego osiągnie się nie skutkiem skazania i orzeczenia kary

⁴¹³ D. Krużelewski, *Wpływ prawa karnego... op. cit.*, s. 362.

⁴¹⁴ W roku 2000 mediację przeprowadzono w 771 sprawach, z czego 481 zakończyło się ugodą. W kolejnych latach liczba podana w nawiasie oznaczać będzie ilość spraw zakończonych ugodą ze wszystkich, w których przeprowadzono mediację. 2001 r. – 786 spraw (471), 2002 r. – 1021 (597), 2003 r. – 1858 (1108), 2004 r. – 3569 (2123), 2005 r. – 4440 (2755), 2006 r. – 5052 (3062), 2007 r. – 4178 (2753), 2008 r. – 3892 (2551), 2009 r. – 4714 (2506), 2010 r. – 3480 (2274), 2011 r. – 3254 (2074), 2012 r. – 3254 (2253), 2013 r. – 3696 (2332), 2014 r. – 3770 (2403), 2015 r. – 4046 (2530), 2016 r. – 3717 (2239), 2017 r. – 4100 (2583), <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 21.08.2018].

adekwatnej do czynu i zawinienia, ale w wyniku konsensusu oskarżonego i oskarżyciela, szczególnie wówczas, gdy dochodzi do naprawienia wyrządzonej szkody”⁴¹⁵.

W niniejszym punkcie przedstawione zostaną wyłącznie zagadnienia związane z pokrzywdzonym i kompensacją na gruncie porozumień karnoprosesowych (trybów konsensualnych), o których mowa w art. 335 § 1 i 2 KPK, art. 338a KPK oraz art. 387 KPK. Wspólną cechą powyższych instrumentów karnoprosesowych jest uzależnienie ich zastosowania od braku sprzeciwu pokrzywdzonego oraz możliwość odroczenia posiedzenia z uwagi na prawdopodobieństwo porozumienia się oskarżonego z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Na szczególną uwagę zasługuje również wymóg uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego przy ustalaniu kar lub innych środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo w ramach porozumień procesowych. Podkreślenia wymaga, że wskazane przepisy *expressis verbis* stanowią o pokrzywdzonym, nie uzależniając przysługujących uprawnień od działania tego podmiotu w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Z punktu widzenia pokrzywdzonego fundamentalną funkcją trybów konsensualnych jest zapewnienie zawarcia w wydanym wyroku rozstrzygnięcia o środkach kompensacyjnych, stanowiącego realizację prawnie chronionych interesów tego podmiotu. Porozumienia karnoprosesowe zawierają liczne mechanizmy umożliwiające zabezpieczenie i uzyskanie przez pokrzywdzonego orzeczenia w przedmiocie naprawienia wyrządzonej szkody, zadośćuczynienia krzywdzie czy jego przeproszenia, przy jednoczesnej możliwości szybszego i nierzadko realnego wyrównania poniesionych strat i krzywd, przez co zasadne jest twierdzenie o pełnieniu przez nie funkcji kompensacyjnej⁴¹⁶.

Jednym z porozumień procesowym jest skazanie bez rozprawy uregulowane w przepisach art. 335 § 1 i 2 KPK, stanowiących *de facto* dwie odrębne regulacje. Zastosowanie powyższych przepisów uzależnione jest od łącznego spełnienia kilku warunków, pozostających jednak poza zakresem podejmowanej tematyki. Z tego względu dalsze rozważania ograniczone zostaną do zagadnień związanych z kompensacją oraz sprzeciwem pokrzywdzonego. Istota skazania bez rozprawy sprowadza się do wystąpienia przez prokuratora do sądu z wnioskiem o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego

⁴¹⁵ S. Waltoś, *Dopuszczalność porozumiewania się i uzgadniania rozstrzygnięć przez uczestników postępowania karnego w świetle polskiej procedury karnej* [w:] *Porozumiewanie się i uzgadnianie rozstrzygnięć przez uczestników postępowania karnego*, A. Szwarc (red.), Warszawa/Poznań 1993, s. 48.

⁴¹⁶ R. Wierzbicka, *Konsensualne tryby zakończenia postępowania* [w:] *Model dualistyczny czy dwa modele? Kontradiktoryjność a konsensualizm w procesie karnym*, A. Świątłowski (red.), Kraków 2015, s. 196 i wskazana tam literatura.

i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków przewidzianych za zarzucany mu występki, uwzględniających również prawnie chronione interesy pokrzywdzonego. Niejako z góry wymusza to większe respektowanie praw i interesów osoby pokrzywdzonej. Przesłanka uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego w ramach środków reakcji karnoprawnej została wprowadzona ustawą z dnia 20 lutego 2015 roku o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw. Do zasadniczych interesów pokrzywdzonego zaliczyć należy, oprócz ukarania sprawcy czynu zabronionego, również (i przede wszystkim) uzyskanie kompensaty za poniesioną w wyniku przestępstwa szkodę lub krzywdę. Powtórzenie dyrektywy uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego nie stanowi *superfluum* względem art. 2 § 1 pkt 3 KPK, albowiem – jak wskazuje się w literaturze – należy ją rozumieć jako niemożność wystąpienia z wnioskiem o skazanie bez rozprawy w sytuacji godzenia w interesy pokrzywdzonego⁴¹⁷. Uzgodnienie kar lub innych środków powinno uwzględniać prawnie chronione interesy pokrzywdzonego, przez co pożądane jest staranne negocjowanie treści porozumienia procesowego – w taki sposób, żeby prawa i interesy osoby pokrzywdzonej, zwłaszcza te o charakterze majątkowym, zostały w sposób należyty wzięte pod uwagę. Pokrzywdzony, niezadowolony z orzeczenia w przedmiocie środków reakcji karnoprawnej, władny jest bowiem sprzeciwić się zastosowaniu procedury konsensualnej⁴¹⁸. Ustalając wymiar sankcji, prokurator powinien zatem, przy uwzględnieniu okoliczności danej sprawy, w pierwszej kolejności rozważyć środki kompensacyjne jako reakcję na popełnione przestępstwo, zachęcając jednocześnie oskarżonego do pojednania z pokrzywdzonym. Satysfakcjonujące pokrzywdzonego uzgodnienia stanowią bodajże najlepszą gwarancję niezłożenia przez niego sprzeciwu oraz oddziałują na poczucie sprawiedliwości – zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i ogólnospołecznym. Uzależnienie zastosowania któregośkolwiek z trybów konsensualnych od naprawienia w krótkim czasie szkody czy zadośćuczynienia wyrządzonej krzywdzie może działać na sprawcę bardziej mobilizująco aniżeli orzeczone w wyroku środek kompensacyjny⁴¹⁹. Przedmiotem uzgodnienia może być, oprócz samego środka reakcji karnoprawnej, również sposób i termin naprawienia szkody lub wysokość zadośćuczynienia⁴²⁰. Zgodnie z treścią art. 343 § 1 KPK, sąd może uzależnić uwzględnienie

⁴¹⁷ E. Bieńkowska, *Pokrzywdzony w kontradiktoryjnym procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 2016, nr 3, s. 19.

⁴¹⁸ Por. Z. Brodzisz, *Komentarz do art. 343 KPK [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2018, s. 859.

⁴¹⁹ D. Bek, *Wpływ ugody... op. cit.*, s. 123.

⁴²⁰ Zob. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2012 r., sygn. V KK 169/12, SIP Legalis nr 517542 [dostęp: 20.08.2018].

wniosku o skazanie bez rozprawy od naprawienia szkody w całości albo w części lub od zadośćuczynienia za krzywdę, jeżeli nie ma zastosowania art. 46 KK. Powstaje w związku z powyższym zasadnicze pytanie, kiedy art. 46 KK może nie znaleźć zastosowania. Jak wskazano w jednym z poprzednich rozdziałów, obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za wyrządzoną krzywdę jako środki kompensacyjne orzekane są w razie skazania: obligatoryjnie na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej, a z urzędu fakultatywnie. Ze względu na wymóg uzgodnienia z oskarżonym treści porozumienia co do kary i pozostałych środków reakcji karnoprawnej w trybach konsensualnych oraz zaakceptowania przez niego wskazanej przez sąd modyfikacji, sąd nie mógłby z urzędu orzec środków kompensacyjnych, o których mowa w treści art. 46 § 1 KK, albowiem stanowiłoby to naruszenie przepisów postępowania poprzez złamanie treści porozumienia w przedmiocie ustalenia środków reakcji karnoprawnej. Wobec powyższego, zwrot „jeżeli nie ma zastosowania art. 46 Kodeksu karnego” należy rozumieć jako niezłożenie przez pokrzywdzonego wniosku o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę. W takiej sytuacji, jeżeli oskarżyciel nie uzgodnił wcześniej z oskarżonym tego rodzaju środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo, sąd może uzależnić rozpoznanie wniosku o skazanie bez rozprawy od naprawienia szkody w całości albo w części lub od zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Wskazać w tym kontekście należy na stanowisko Sądu Najwyższego, że „przysługująca pokrzywdzonemu ochrona jego materialnoprawnych interesów w postępowaniu sądowym przemawia za tym, aby sądy w wypadkach, gdy ustawa przewiduje tylko możliwość zobowiązania sprawcy do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem czy też możliwość orzeczenia nawiązki na rzecz pokrzywdzonego, wydawały z reguły – nawet z urzędu – stosowne orzeczenia na rzecz pokrzywdzonego”⁴²¹. Sąd, decydując o rodzaju i wymiarze sankcji, każdorazowo powinien brać pod uwagę interes pokrzywdzonego.

Dokonując kontroli wniosku złożonego w ramach któregośkolwiek trybu konsensualnego, sąd powinien ustalić powstanie szkody, jej rozmiary oraz ewentualne naprawienie na etapie rozpatrywania wniosku o skazanie bez rozprawy i tym samym zweryfikować, czy prokurator w sposób prawidłowy uzgodnił z pokrzywdzonym wysokość szkody, do której naprawienia ma zostać zobowiązany oskarżony⁴²² albo czy – w przypadku

⁴²¹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 1976 r., sygn. VI KZP 11/75, OSNKW 1977, nr 1-2, poz. 1, SIP Legalis nr 19762 [dostęp: 20.08.2018].

⁴²² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 marca 2011 r., sygn. V KK 31/11, Prokuratora i Prawo 2011, nr 10, dodatek *Orzecznictwo*, s. 8.

złożenia wniosku przez oskarżonego w trybie art. 338a KPK albo art. 387 § 1 KPK – interes pokrzywdzonego został uwzględniony w należyty sposób poprzez zawniaskowanie optymalnych środków karnoprawnej reakcji zawierających obowiązek naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub w inny sposób rekompensujących pokrzywdzonemu poniesioną stratę lub krzywdę. Dodatkowo, na podstawie art. 343 § 3 KPK sąd może uzależnić uwzględnienie wniosku o skazanie bez rozprawy od dokonania w nim przez prokuratora wskazanej przez siebie zmiany, zaakceptowanej przez oskarżonego. W związku z powyższym pojawia się pytanie o możliwość złożenia sprzeciwu przez pokrzywdzonego w odniesieniu do modyfikacji dokonanej przez sąd, skoro nie został on wskazany w przepisie jako podmiot, którego akceptacja czy brak sprzeciwu byłoby konieczne dla zastosowania trybu konsensualnego po dokonanej modyfikacji. Kwestia powyższa nie jest łatwa do rozstrzygnięcia, chociażby z tego względu, iż nie jest wiadomym, w jakiej kolejności wypowiadać się będą poszczególne osoby, tj. czy najpierw pokrzywdzony nie sprzeciwi się skazaniu bez rozprawy, a następnie sąd zaproponuje zmianę, czy odwrotnie. W drugim przypadku, gdy sąd uzależni uwzględnienie wniosku od dokonania wskazanej przez siebie zmiany, a następnie pokrzywdzony wyrazi swoje stanowisko, sygnalizowany problem nie powstanie. Inaczej sytuacja przedstawia się, gdy w pierwszej kolejności pokrzywdzony nie wyrazi sprzeciwu, a następnie sąd zmodyfikuje proponowany wymiar kary i innych środków. Z jednej strony można uznać, że pokrzywdzony nie został wskazany jako podmiot, od którego akceptacji zależy uwzględnienie wniosku, przez co rozszerzenie jego uprawnień i umożliwienie złożenia sprzeciwu wobec wskazanej przez sąd modyfikacji byłoby nieuzasadnione. Z drugiej jednak strony, co bardziej przekonuje, zmiana wskazana przez sąd konstytuuje całkiem nowe „porozumienie”, odmienne od wynegocjowanego wcześniej (wszak nie wiadomo, jaki kierunek zmian zaproponuje sąd – może w szerszym zakresie uwzględniać interesy pokrzywdzonego albo czynić to w stopniu mniejszym), a od braku sprzeciwu pokrzywdzonego zależy powodzenie skazania bez rozprawy *in genere*. Uznać więc należy, że pokrzywdzony jest uprawniony do złożenia sprzeciwu przeciwko wskazanej przez sąd modyfikacji wniosku. Taka interpretacja zabezpiecza interesy tego podmiotu na wypadek, gdyby sąd zaproponował zmianę środków reakcji karnoprawnej na mniej korzystną dla pokrzywdzonego.

Porozumienie oskarżonego z osobą pokrzywdzoną w przedmiocie środków kompensacyjnych, o którym mowa w treści art. 341 § 3 KPK, zostało przez ustawodawcę uznane za istotną okoliczność, gdyż sąd – uznając za celowe ze względu na możliwość

zawarcia porozumienia przez oskarżonego z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia – może odroczyć posiedzenie, wyznaczając stronom odpowiedni termin na dokonanie uzgodnień. Zarządzenie stosownej przerwy lub odroczenie posiedzenia jest obowiązkowe na wniosek oskarżonego i pokrzywdzonego, uzasadniony potrzebą dokonania uzgodnień. Może bowiem okazać się, że dodatkowy termin na poczynienie stosownych ustaleń, przykładowo w przedmiocie sposobu i terminu naprawienia szkody (zadośćuczynienia za doznaną krzywdę), pozwoli na szybsze zakończenie postępowania aniżeli procedowanie na zasadach ogólnych. Wskazuje się, że przepis art. 341 § 3 KPK wiązać należy zasadniczo z instytucją mediacji⁴²³. Nie ma jednak przeszkód, żeby strony samodzielnie dokonały ustaleń. Przepis ten znajduje zastosowanie w każdym z trybów konsensualnych oraz przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego. Prezentowany przepis priorytetowo traktuje porozumienie pomiędzy oskarżonym i pokrzywdzonym w przedmiocie kompensacji, odsuwając na dalszy plan zasadę szybkości postępowania. Odesłanie do możliwości odroczenia posiedzenia z uwagi na prawdopodobieństwo porozumienia się oskarżonego z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia zawiera również przepis art. 414 § 5 KPK, zgodnie z którym sąd – przewidując możliwość warunkowego umorzenia postępowania albo możliwość orzeczenia kary z warunkowym zawieszeniem jej wykonania – może wznović przewód sądowy celem odpowiedniego zastosowania art. 341 § 3 KPK i zarządzić wówczas przerwę. Faktyczna ochrona interesu pokrzywdzonego i możliwość porozumienia w kwestii karnoprawnej kompensacji w procesowych porozumieniach zależy zatem w dużej mierze od decyzji sądu⁴²⁴.

Uregulowanie wspólne dla wszystkich czterech porozumień karnoprocessowych stanowi od 1 lipca 2015 roku brak sprzeciwu pokrzywdzonego co do konsensualnego sposobu zakończenia postępowania. Sąd może uwzględnić wniosek prokuratora złożony na podstawie art. 335 § 1 albo 2 KPK albo wniosek oskarżonego, o którym mowa w treści art. 338a zd. 1 albo art. 387 § 1 zd. 1 KPK jedynie w sytuacji, gdy nie sprzeciwi się temu pokrzywdzony należycie powiadomiony o terminie posiedzenia (rozprawy). Pokrzywdzonego zawiadamia się o przesłaniu do sądu aktu oskarżenia oraz o treści przepisów art. 343 i art. 343a KPK, a także poucza o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego i złożeniu wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub

⁴²³ M. Królikowski, A. Sakowicz, *Komentarz do art. 341 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2018, s. 889.

⁴²⁴ Por. I. Urbaniak-Mastalerz, *Rola pokrzywdzonego w porozumieniach karnoprocessowych* [w:] *Ochrona prawna pokrzywdzonego*, T. Kaczmarek, M. Filipowska-Tuthill, J. Żylińska (red.), Wrocław 2017, s. 257.

zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 334 § 3 KPK). Dodatkowo odpis wniosku o skazanie bez rozprawy i wydanie wyroku skazującego złożonego przez prokuratora doręcza się pokrzywdzonemu (art. 338 § 1b KPK), a przy zawiadamianiu pokrzywdzonego o posiedzeniu w przedmiocie rozpoznania powyższych wniosków, jest on pouczany o możliwości zakończenia postępowania bez przeprowadzenia rozprawy oraz wcześniejszego złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 339 § 5 zd. 3 KPK). Pokrzywdzony dysponuje istotnym uprawnieniem w postaci złożenia sprzeciwu, co skutkuje brakiem możliwości procedowania w trybie konsensualnym i w rezultacie powoduje konieczność wyznaczenia rozprawy. Sprzeciw jest dla sądu wiążący. Osoba pokrzywdzona nie jest obowiązana do uzasadnienia swojej decyzji. Wątpliwości budzi zakres sprzeciwu wyrażanego przez ten podmiot. W tym zakresie możliwe są trzy interpretacje. Pierwsza z nich wskazuje, że sprzeciw dotyczy jedynie spełnienia warunku zastosowania jednego z porozumień zawartych w art. 335 KPK w postaci uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego. Argumentem przemawiającym za tak wąską interpretacją jest „możliwość storpedowania pozytywnego rezultatu negocjacji uzewnętrznionego we wniosku prokuratora, natomiast oskarżonego stawia to w kłopotliwej sytuacji, gdyż w razie uprzedniego przyznania się przezeń do winy i złożenia wyjaśnień, nie tylko nie uzyska oczekiwanych (wynegocjowanych) korzyści, lecz nadto naraża się na ryzyko późniejszego ujawnienia na rozprawie tychże wyjaśnień, zawierających przyznanie się, a złożonych w postępowaniu przygotowawczym”⁴²⁵. Druga interpretacja opiera się na literalnej treści przepisu art. 343 § 2 KPK, zgodnie z którą „uwzględnienie wniosku jest możliwe tylko wówczas, jeżeli nie sprzeciwi się temu pokrzywdzony”. Użycie zaimka „temu” (tj. uwzględnieniu wniosku) wskazuje, iż sprzeciw odnosi się do zastosowania skazania bez rozprawy w ogóle. Trzecia interpretacja wynika z połączenia dwóch poprzednich i zgodnie z nią sprzeciw odnosi się zarówno do zastosowania skazania bez rozprawy w ogóle, jak i do realizacji przesłanki związanej z uwzględnieniem interesów pokrzywdzonego⁴²⁶. Ostatnia interpretacja przedstawia się jako właściwa, co jest podyktowane jej praktycznym wymiarem, ponieważ pokrzywdzony w ramach posiadanego uprawnienia może wyrazić sprzeciw co do skazania bez rozprawy, lecz może również sprzeciwić się jedynie

⁴²⁵ R. Koper, *Dwa tryby skazania bez rozprawy w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 2016, nr 10, s. 40; P. Kruszyński, M. Zbrojewska, *Nowy model postępowania karnego ukształtowany nowelą do k.p.k. z dnia 27 września 2013 r.*, Palestra 2014, nr 1-2, s. 64.

⁴²⁶ R. Koper, *Dwa tryby... op. cit.*, s. 40; B. Wójcicka, *Kilka uwag na temat zmian dotyczących sytuacji pokrzywdzonego w procesie karnym* [w:] *Polski proces karny i materialne prawo karne w świetle nowelizacji z 2013 roku. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Tylmanowi z okazji Jego 90. urodzin*, T. Grzegorzczak (red.) et al., Warszawa 2014, s. 249-250.

uzgodnionym bądź zaproponowanym konkretnym środkiem reakcji karnoprawnej na przestępstwo, nie niwecząc przy tym możliwości skazania w trybie postępowania konsensualnego.

Jak się wydaje, za dopuszczalne należy uznać również wyrażenie przez pokrzywdzonego warunkowego braku sprzeciwu będącego w istocie jego stanowiskiem w sprawie, w szczególności oczekiwaniem co do modyfikacji wymiaru środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo, w tym środków kompensacyjnych *sensu largo*⁴²⁷. Taka forma weta będzie wyraźnym sygnałem dla pozostałych uczestników postępowania, że modyfikacja proponowanych sankcji pozwoli na konsensualne zakończenie postępowania i wydanie wyroku skazującego w przyspieszonym trybie. Możliwość wyrażenia sprzeciwu albo warunkowego braku sprzeciwu sprawia, że pokrzywdzony staje się niejako trzecią stroną negocjacji, która wprawdzie nie bierze udziału w pierwotnym ustalaniu środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo, jednak jako podmiot bezpośrednio zainteresowany uzyskaniem określonego rozstrzygnięcia kompensacyjnego, jak również uzyskaniem wyroku skazującego na określoną sankcję – ma wpływ na przebieg procesu⁴²⁸.

Powodem złożenia sprzeciwu może być niesatysfakcjonująca i w ocenie tego podmiotu zbyt łagodna propozycja sankcji – jej rodzaj, wysokość czy czas trwania. Nie można również wykluczyć chęci pewnego rodzaju zemsty na oskarżonym wyrażającej się postawą negującą wszelkie porozumienia. Celem uniknięcia takich sytuacji, to prokurator jako rzecznik interesu publicznego (w tym również pokrzywdzonego) podczas negocjowania kary z oskarżonym powinien w większym stopniu respektować prawa i interesy osoby pokrzywdzonej, głównie ze względu na przesłankę uwzględnienia jej prawnie chronionych interesów. W literaturze wysunięto postulat dopuszczenia pokrzywdzonego do udziału w negocjacjach, który mógłby skutecznie zapobiegać późniejszemu wyrażeniu sprzeciwu⁴²⁹, co niewątpliwie zasługuje na aprobatę. Pokrzywdzony zyskałby bowiem realny wpływ na kształt środków reakcji karnoprawnej, w tym w szczególności obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia krzywdzie i to jeszcze przed skierowaniem do sądu wniosku o wydanie wyroku skazującego. Prokurator, oskarżony oraz pokrzywdzony mogliby wspólnie pertraktować nad środkami reakcji karnoprawnej albo ustalenia oskarżonego

⁴²⁷ M. Jasińska, *Poszerzenie sposobów konsensualnego zakończenia postępowania karnego związane z nowelizacją KPK* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, I. Sepiolo-Jankowska (red.), Warszawa 2016, s. 274.

⁴²⁸ Por. R. Wierzbicka, *Konsensualne tryby... op. cit.*, s. 201.

⁴²⁹ R. Koper, *Dwa tryby... op. cit.*, s. 41; P. Kruszyński, M. Zbrojewska, *Nowy model... op. cit.*, s. 64.

z pokrzywdzonym podlegałyby weryfikacji przez oskarżyciela. W każdym przypadku osoba pokrzywdzona od początku zaangażowana byłaby w ustalenia dotyczące karnoprawnych konsekwencji, przez co podczas posiedzenia w przedmiocie uwzględnienia wniosku nie powinna podważać uzgodnień co do kary i innych środków. *De lege lata* nie jest wykluczony udział pokrzywdzonego w negocjowaniu treści porozumienia oskarżonego z prokuratorem (w odniesieniu do skazania bez rozprawy, o których mowa w treści art. 335 § 1 i 2 KPK), co może mieć miejsce przykładowo podczas przesłuchania podejrzanego na etapie postępowania przygotowawczego, w której to czynności pokrzywdzony ma prawo wziąć udział⁴³⁰. W takiej sytuacji, celem uniknięcia późniejszego złożenia sprzeciwu, organ prowadzący postępowanie powinien uwzględnić stanowisko osoby pokrzywdzonej. Wydaje się, że pokrzywdzony jako strona postępowania przygotowawczego powinien mieć na tym etapie co najmniej możliwość wyrażenia swojego stanowiska co do sformułowania przez prokuratora wniosku o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego i orzeczenie uzgodnionych środków reakcji na przestępstwo⁴³¹. Wcześniejsze uzyskanie pisemnego stanowiska osoby pokrzywdzonej odnośnie zakończenia postępowania karnego w trybie konsensualnym mogłoby przyczynić się do większej sprawności późniejszego procedowania na etapie sądowym.

Forma złożenia sprzeciwu jest dowolna. Może on zostać wyrażony zarówno ustnie, jak i pisemnie. Udział pokrzywdzonego w posiedzeniu w przedmiocie rozpoznania wniosku, o którym mowa w treści art. 335 KPK jest fakultatywny (obowiązkowy, jeżeli prezes sądu albo sąd wyda stosowne zarządzenie), stąd należy przyjąć, że brak sprzeciwu może zostać wyrażony również w sposób dorozumiany poprzez niestawiennictwo na posiedzeniu. Warunkiem dopuszczalności takiej formy sprzeciwu jest jednakże należyte poinformowanie osoby pokrzywdzonej o terminie posiedzenia, co wprost wynika z treści art. 343 § 2 KPK.

Sprzeciw pokrzywdzonego, o którym mowa w art. 343a § 2 KPK w zw. z art. 343 § 2 KPK oraz sprzeciw wyrażony na podstawie art. 387 § 2 KPK ma moc równą sprzeciwowi, jakim dysponuje prokurator, który w sytuacji złożenia przez oskarżonego wniosku o wydanie wyroku skazującego i wymierzenia określonej kary bez przeprowadzania postępowania dowodowego (art. 338a zd. 1 KPK oraz art. 387 § 1 zd. 1 KPK) nie bierze udziału w uzgodnieniu z oskarżonym wymiaru kary. Sprzeciw złożony w powyższych dwóch

⁴³⁰ Tak też: A. Supranowicz, *Ochrona prawnych interesów pokrzywdzonego w postępowaniu w trybie art. 335 i 387 KPK* [w:] *Ochrona prawna pokrzywdzonego*, T. Kaczmarek, M. Filipowska-Tuthill, J. Żylińska (red.), Wrocław 2017, s. 284.

⁴³¹ Tak samo: M. Jasińska, *Poszerzenie sposobów... op. cit.*, s. 270.

przypadkach niejako zrównuje w tym aspekcie pozycję pokrzywdzonego z pozycją oskarżyciela publicznego. Jedno z ważniejszych zadań prokuratury stanowi ściganie przestępstw i stanie na straży praworządności, przez co realizowany jest interes społeczny. Analizowane przepisy zawierają w istocie dwa, zgoła odmienne sprzeciwy. Pierwszy z nich składa oskarżyciel publiczny reprezentujący interes ogółu społeczeństwa, drugi stanowi wyraz woli pokrzywdzonego i realizuje jego indywidualne interesy. Oba sprzeciwy skutkują prowadzeniem rozprawy na zasadach ogólnych⁴³². Dopuścić również należy uzależnienie przez prokuratora niezłożenia sprzeciwu od dokonania przez oskarżonego stosownej korekty w złożonym przezeń wniosku.

Wyposażenie pokrzywdzonego w uprawnienie w postaci złożenia sprzeciwu spotkało się w literaturze – obok licznych głosów aprobujących zwiększoną rolę osoby pokrzywdzonej – również z krytyką. Głównym zarzutem stawianym takiemu rozwiązaniu jest narzucanie sądom określonego toku postępowania (częstokroć nieadekwatnego do faktycznych potrzeb) oraz realizowanie przez pokrzywdzonego własnych, pozaprocesowych celów, przykładowo osobistej satysfakcji lub niczym nieuzasadnionego, nieracjonalnego uporu⁴³³. Wskazuje się również, że przepisy Kodeksu postępowania karnego i zawarta w nich możliwość wyrażenia sprzeciwu przyznają pokrzywdzonemu uprawnienia niezajdujące oparcia w przysługującym mu interesie prawnym, który sprowadza się do możliwości żądania ukarania za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego, a wiążący charakter sprzeciwu oznacza w istocie, że pokrzywdzony dysponuje „własnym żądaniem ukarania sprawcy”, posiadając tym samym „własny interes prawny sankcjonowany przez państwo”⁴³⁴. Wydaje się, że interpretowanie uprawnienia do złożenia sprzeciwu w kategoriach partykularnych interesów pokrzywdzonego jest nieuzasadnione. Niemożliwe jest bowiem uniknięcie tego typu zagrożeń – nie tylko w odniesieniu do poddanych analizie trybów konsensualnych, lecz również przy wyposażaniu pokrzywdzonego w uprawnienia innego rodzaju. Sprzeciw uzasadniony jest okolicznościami procedowania w ramach porozumień karnoprocesowych, kiedy to pokrzywdzony ma ograniczoną możliwość zaprezentowania swojego stanowiska, chociażby co do wysokości poniesionej szkody lub krzywdy czy wymierzenia środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo. Odmienne przecież wygląda jego udział w rozprawie prowadzonej

⁴³² Zob. K. Urbanowicz, *Ewolucja uprawnień pokrzywdzonego w ramach konsensualnych sposobów zakończenia postępowania* [w:] *Ochrona prawna pokrzywdzonego*, T. Kaczmarek, M. Filipowska-Tuthill, J. Żylińska (red.), Wrocław 2017, s. 243-245.

⁴³³ M. Krupska-Świstak, *Konsensualny wymiar kary z perspektywy możliwych zagrożeń... op. cit.*, s. 295, 300.

⁴³⁴ K. Witkowska-Moździerz, *Pokrzywdzony a prawo karne* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, I. Sepiolo-Jankowska (red.), Warszawa 2016, s. 304-305.

na zasadach ogólnych, w której może on uczestniczyć na równi z prokuratorem oraz oskarżonym i w związku z tym na bieżąco składać stosowne wnioski i oświadczenia.

Uregulowaniem wspólnym dla porozumień karnoprosesowych jest również przesłanka postawy oskarżonego wskazującej na osiągnięcie celów postępowania (art. 335 § 1 i 2 oraz art. 343a § 2 KPK) albo przesłanka osiągnięcia celów postępowania (art. 387 § 2 zd. 1 KPK nie zawiera wymogu, żeby to postawa sprawcy miała wskazywać na osiągnięcie celów postępowania; przyjęc zatem należy, że chodzi o cele postępowania karnego *in genere*, rozpatrywane w oderwaniu od postawy sprawcy). Postawa oskarżonego, istotna z punktu widzenia funkcji kompensacyjnej prawa karnego, wyraża się między innymi poprzez stosunek do pokrzywdzonego, starania o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie krzywdzie, uzgodnienia w tym zakresie lub przeproszenie pokrzywdzonego. Jednocześnie są to okoliczności wpływające na wymiar kary.

Za przejaw konsensualizmu procesowego, choć nie w utrwalonym rozumieniu, może również zostać uznane posiedzenie pojednawcze poprzedzające rozprawę główną, stanowiące obligatoryjny etap postępowania karnego w sprawach z oskarżenia prywatnego. Zamiast posiedzenia pojednawczego sąd może – na wniosek lub za zgodą stron – wyznaczyć odpowiedni termin dla przeprowadzenia postępowania mediacyjnego (art. 489 § 1 i 2 KPK). Posiedzenie pojednawcze rozpoczyna wezwanie stron do pojednania, które – jeśli dojdzie do skutku – powoduje umorzenie postępowania. Celem posiedzenia pojednawczego jest przede wszystkim wygaszenie konfliktu powstałego wskutek popełnienia występku. Na uwagę zasługują dwie istotne kwestie właściwe wyłącznie tej regulacji. Posiedzenie pojednawcze jest elementem obowiązkowym przy każdym przestępstwie ściganym z oskarżenia prywatnego i prowadzi je sędzia albo referendarz sądowy, co istotnie odróżnia je od postępowania mediacyjnego – dobrowolnego i prowadzonego przez bezstronną osobę trzecią. W toku posiedzenia pojednawczego dopuszczalne jest nadto pojednanie obejmujące inne sprawy toczące się pomiędzy stronami w tym samym trybie prywatnoskargowym. Stanowi to przejaw ekonomiki procesowej, dając możliwość kompleksowego wygaszenia konfliktu i zakończenia kilku spraw podczas jednego posiedzenia. Przedmiotowy instrument stanowi dobrą podstawę do ustaleń w przedmiocie naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, jak również do przeproszenia pokrzywdzonego, albowiem równocześnie z pojednaniem strony mogą zawrzeć ugode, której przedmiotem będą roszczenia pozostające w związku z oskarżeniem (art. 494 § 1 KPK). Jest to istotne zwłaszcza w kontekście występku znieśławienia i znieważania, gdyż dzięki zawarciu ugody strony mogą uniknąć

dotatkowego procesu cywilnego o ochronę dóbr osobistych. Brak pojednania nie skutkuje żadnymi negatywnymi konsekwencjami procesowymi i powoduje skierowanie sprawy na rozprawę główną.

Konsensualizm procesowy i związana z nim karnoprawna kompensacja stanowią ważny kierunek zmian w procedurze karnej. Dzięki stosowaniu wskazanych powyżej porozumień, realizowane są wszystkie cele postępowania karnego wskazane w art. 2 § 1 KPK, w tym uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego. Prawn chronione interesy ofiary przybierać mogą różnorodną postać. Na szczególną uwagę zasługuje zrekompensowanie pokrzywdzonemu poniesionych przezeń strat lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, które w ramach trybów konsensualnych zyskują większe znaczenie i mogą prowadzić do bardziej skutecznej kompensacji, gdyż sprawca – chcąc osiągnąć korzyści związane z wymiarem sankcji – będzie dodatkowo zmotywowany do naprawienia wyrządzonej szkody. Możliwość wyrażenia sprzeciwu wobec zaprezentowanych porozumień karnoprosesowych wzmocniła niewątpliwie pozycję pokrzywdzonego, pozwalając na konfrontację jego interesów z interesami oskarżonego, co stanowi przykład zmian dokonywanych w kierunku zwiększenia podmiotowości⁴³⁵ i uzyskania kompensacji. Jak wskazuje się w literaturze „konsensualizm już teraz wydaje się być potencjalnie najlepszym instrumentem realizacji tzw. trzeciej drogi wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych opartej na elementach idei sprawiedliwości naprawczej, a to z uwagi na fakt, że wymóg braku sprzeciwu pokrzywdzonego zarówno na skazanie bez rozprawy, jak i dobrowolne poddanie się odpowiedzialności, tworzy pole do zawierania trójstronnych porozumień procesowych, w tym z wykorzystaniem instytucji mediacji. Porozumienia procesowe mogą być zatem szansą na porozumienie w pełnym tego słowa znaczeniu, również między oskarżonym a pokrzywdzonym”⁴³⁶.

5. Umorzenie absorpcyjne

Kolejną z regulacji stanowiących realizację celu postępowania karnego w postaci uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego jest umorzenie absorpcyjne. Instytucja ta stanowi przejaw oportunistycznego procesowego. Istota umorzenia postępowania na podstawie art. 11 § 1 KPK sprowadza się bowiem do niecelowości ukarania sprawcy

⁴³⁵ Por. K. Hejmowicz, *Uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w świetle zasady kontradiktoryjności* [w:] *Uczestnicy postępowania karnego w świetle nowelizacji procedury karnej po 1.7.2015 r. Komentarz praktyczny*, P. Czarnecki, M. Czerwińska (red.), Warszawa 2015, s. 25.

⁴³⁶ D. Czerwińska, *Sprawny proces karny. Możliwości i granice rozwoju konsensualizmu* [w:] *Proces karny 2020. O modelu procesu karnego w państwie prawnym*, A. Świątłowski (red.), Kraków 2018, s. 17.

określonego występku z uwagi na wcześniej orzeczoną w innej sprawie karę. Skorzystanie z tej regulacji możliwe jest w przypadku spełnienia kilku przesłanek, spośród których relewantna dla podejmowanej tematyki jest okoliczność, aby umorzenie postępowania nie stało w sprzeczności z interesem pokrzywdzonego. Zgodnie z treścią przepisu: postępowanie w sprawie o występki zagrożony karą pozbawienia wolności do lat 5 można umorzyć, jeżeli orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe ze względu na rodzaj i wysokość kary prawomocnie orzeczonej za inne przestępstwo, a interes pokrzywdzonego temu się nie sprzeciwia. Dalsze rozważania skupiać będą się wokół zagadnienia interesu pokrzywdzonego, który rozpatrywać należy w powiązaniu z uregulowaniem celów przepisów postępowania karnego i zawartego w nich postulatu uwzględnienia prawnie chronionych interesów tego podmiotu. Art. 11 § 1 KPK nie precyzuje pojęcia „interes pokrzywdzonego”, w związku z czym przyjąć należy szersze jego znaczenie niż na gruncie art. 2 § 1 pkt 3 KPK. Prawnie chroniony interes w najszerszym rozumieniu oznacza możliwość skorzystania z uprawnień przyznanych przez ustawodawcę, natomiast samo pojęcie „interes” powinno być rozumiane szerzej, w szczególności nie sposób go ograniczać jedynie do korzyści materialnych (majątkowych). Jak się wydaje, interes obejmuje takie aspekty, jak wolność lub godność osobistą. Nie bez znaczenia pozostaje również wpływ wyroku wydanego w sprawie karnej na dochodzone przez pokrzywdzonego (poszkodowanego) w procesie cywilnym roszczenia⁴³⁷, gdyż ustalenia wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa wiążą sąd w postępowaniu cywilnym (art. 11 zd. 1 KPC). Szeroko rozumiany interes pokrzywdzonego nie ogranicza się więc do danego, toczącego się postępowania karnego⁴³⁸. Zastosowanie art. 11 § 1 KPK i ocena, czy umorzenie postępowania nie sprzeciwia się interesowi pokrzywdzonego, należy do organu uprawnionego do wydania orzeczenia na danym etapie postępowania – w stadium przygotowawczym będzie to prokurator (lub inny uprawniony organ), w postępowaniu jurysdykcyjnym – sąd. Kwestia umorzenia absorpcyjnego nie jest zależna od zgody pokrzywdzonego, a nawet może mieć miejsce w przypadku jego wyraźnego sprzeciwu wyrażonego w trakcie postępowania. To organ postępowania ostatecznie decyduje o ewentualnej sprzeczności umorzenia z interesem pokrzywdzonego. Wydaje się jednak, że powinien – w miarę możliwości –

⁴³⁷ J. Zarębski, *Umorzenie absorpcyjne postępowania karnego – art. 11 k.p.k. Wyjątek od zasady legalizmu*, Poznań 2012, s. 106; A. Kołodziejczyk, *Umorzenie absorpcyjne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013, s. 147.

⁴³⁸ W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem a zasada legalizmu... op. cit.*, s. 142.

zapoznać się w każdym przypadku ze stanowiskiem pokrzywdzonego co do zakończenia postępowania w powyższy sposób. Przesłankę sprzeczności z interesem pokrzywdzonego należy przede wszystkim rozpatrywać z punktu widzenia możliwości orzeczenia środków kompensacyjnych *sensu largo*, albowiem umorzenie postępowania uniemożliwi nałożenie na sprawcę obowiązków naprawczych w ramach procesu karnego, iluzorycznym czyniąc uprawnienie z art. 46 § 1 KK i powodując konieczność poszukiwania ochrony w drodze procesu cywilnego, co generować będzie koszty i znacznie wydłuży uzyskanie należności. Jak wskazuje się w literaturze, przy ocenie interesu pokrzywdzonego, sąd powinien wziąć pod uwagę zwłaszcza przewidywane możliwości kompensaty na rzecz pokrzywdzonego, w szczególności kwestię zobowiązania sprawcy do naprawienia szkody bądź zasądzenie nawiazki. Jeżeli w toku postępowania zostanie ustalone, że podejrzany nie naprawił wyrządzonej szkody, a istnieją przesłanki zastosowania środków kompensacyjnych *sensu largo*, należy uznać, że interes pokrzywdzonego sprzeciwia się umorzeniu postępowania w myśl art. 11 § 1 KPK⁴³⁹. Nieskorzystanie z instytucji umorzenia absorpcyjnego w zasadzie nie stoi w sprzeczności z odstąpieniem od wymierzenia kary i orzeczeniem jedynie środka kompensacyjnego – przy spełnieniu przesłanek, o których mowa w treści art. 59 KK. Wydaje się więc, że jedynie dokonana wcześniej kompensacja (w przypadku wyrządzenia szkody lub krzywdy) lub pojednanie sprawcy z pokrzywdzonym pozwolą na pozytywną ocenę tej przesłanki umorzenia absorpcyjnego. Przeproszenie lub pojednanie tych podmiotów ma wymiar moralny i przez to znaczenie z perspektywy zarówno indywidualnego, jak i społecznego poczucia sprawiedliwości. Warunek braku sprzeczności umorzenia z interesem pokrzywdzonego można zatem rozumieć w taki sposób, że w wyniku zastosowania art. 11 § 1 KPK ofiara występkę w związku ze skazaniem sprawcy, z jednej strony nic nie straci, a z drugiej niczego nie zyska⁴⁴⁰.

Brak sprzeczności umorzenia postępowania z interesem pokrzywdzonego stanowi na gruncie Kodeksu postępowania karnego rozwiązanie odosobnione, co może rodzić wątpliwości interpretacyjne. Odmiennie niż ma to miejsce w przypadku porozumień karnoprosesowych, zastosowanie art. 11 § 1 KPK nie jest uzależnione od braku sprzeciwu pokrzywdzonego. Inaczej również niż w sytuacji skierowania sprawy do mediacji, pokrzywdzony nie wyraża zgody na umorzenie absorpcyjne. Jedynym podmiotem władnym

⁴³⁹ A. Sakowicz, *Komentarz do art. 11 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2018, s. 72.

⁴⁴⁰ Z. Sobolewski, *Zasada legalizmu w ograniczonym zakresie* [w:] *Nowe prawo karne procesowe. Zagadnienia wybrane. Księga ku czci Profesora Wiesława Daszkiewicza*, T. Nowak (red.), Poznań 1999, s. 123 *cit. per.*: A. Kołodziejczyk, *Umorzenie absorpcyjne... op. cit.*, s. 144.

ocenić zasadność umorzenia i zaistnienie warunku niesprzeczności z interesem pokrzywdzonego jest zatem organ procesowy. *De facto* może to więc nastąpić nawet wbrew woli pokrzywdzonego. Wydaje się więc, że działania ustawodawcy cechuje pewna niekonsekwencja – z jednej bowiem strony wyposaża pokrzywdzonego w sprzeciw mogący unicestwić osiągnięte w trybie konsensualnym porozumienie (w tym porozumienie co do kary), z drugiej przewiduje brak możliwości oddziaływania na decyzję w przedmiocie umorzenia absorpcyjnego, czyli rozwiązania z punktu widzenia pokrzywdzonego o wiele dalej idącego. Nie może przy tym ostać się argument, że gdyby osobie pokrzywdzonej przestępstwem pozwolić na decydowanie o umorzeniu postępowania, to istniałaby obawa, że zawsze byłaby takiemu rozwiązaniu przeciwna i nadużywała swojej pozycji. Wszak tożsamy zarzut można by postawić regulacji sprzeciwu w ramach trybów konsensualnych. Rozwiązanie takie, choć co do zasady niesprzeczne z celem postępowania karnego w postaci uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego, uznać należy jednak w świetle pozostałych uregulowań Kodeksu postępowania karnego za niezapewniające pokrzywdzonemu należytych gwarancji, zwłaszcza w kontekście naprawienia szkody czy innej formy kompensacji, a to z uwagi na jednostronną ocenę przesłanki braku sprzeczności umorzenia z interesem pokrzywdzonego dokonywaną przez organ procesowy. Wydaje się, że właściwym rozwiązaniem byłoby zastąpienie treści art. 11 § 1 *in fine* KPK „a interes pokrzywdzonego temu się nie sprzeciwia” sformułowaniem „a pokrzywdzony temu się nie sprzeciwia”. W ten sposób w większym stopniu zapewnione zostałyby uwzględnienie woli pokrzywdzonego co do kwestii umorzenia postępowania karnego, a nadto ujednolicone zostałyby przepisy dotyczące wpływu tego podmiotu na tok sprawy, której rozstrzygnięciem w określony sposób jest on zainteresowany.

6. Zabezpieczenie na mieniu oskarżonego wykonania środków kompensacyjnych

Rozwiązaniem pozwalającym na zabezpieczenie wykonania możliwych do orzeczenia w przyszłości środków kompensacyjnych jest uregulowanie zawarte w art. 291 § 1 KPK. W razie zarzucenia oskarżonemu popełnienia przestępstwa, za które lub w związku z którym można orzec między innymi środek kompensacyjny, na mieniu oskarżonego lub na mieniu, o którym mowa w art. 45 § 2 Kodeksu karnego, z urzędu może nastąpić zabezpieczenie wykonania tego orzeczenia, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że bez takiego zabezpieczenia wykonanie orzeczenia będzie niemożliwe albo znacznie utrudnione. Celem zabezpieczenia majątkowego jest zatem zapewnienie wykonania ewentualnego przyszłego

wyroku skazującego, zawierającego w swojej treści rozstrzygnięcie o charakterze kompensacyjnym. Przedmiotowy środek przymusu procesowego nie zmierza wprost do zaspokojenia roszczenia pokrzywdzonego, lecz ma zabezpieczyć wykonanie możliwych do orzeczenia środków kompensacyjnych *sensu largo*, w szczególności w sytuacji, kiedy już w początkowej fazie postępowania za prawdopodobne uznać można wyrządzenie przestępstwem szkody lub krzywdy. Zauważyć należy, że ustawodawca *expressis verbis* wskazał kategorię środków kompensacyjnych, nie używając nazwy konkretnego środka (np. obowiązku naprawienia szkody, który występuje zarówno jako środek kompensacyjny, jak i warunek probacyjny). Z punktu widzenia dopuszczalności zabezpieczenia majątkowego istotne jest wyrządzenie przestępstwem szkody lub krzywdy, które w chwili wydania postanowienia w przedmiocie zabezpieczenia majątkowego nie zostały jeszcze zrekompensowane. Mając na względzie możliwość orzeczenia *ex officio* środków kompensacyjnych, ich zabezpieczenie może mieć miejsce zarówno w przypadku, gdy pokrzywdzony lub prokurator nie złożyli wniosku o orzeczenie tego obowiązku, jak też po zamknięciu przewodu sądowego na rozprawie głównej. Jak wynika z treści przepisów art. 291 § 1 KPK, zabezpieczenie majątkowe następuje z urzędu, co jednak nie wyklucza złożenia stosownego wniosku przez inny uprawniony podmiot na podstawie art. 9 § 2 KPK, na przykład pokrzywdzonego działającego w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Wniosek taki powinien być potraktowany przez organ wydający postanowienie jako sygnał do rozważenia zastosowania z urzędu zabezpieczenia majątkowego⁴⁴¹. Ze względu na umiejscowienie omawianej regulacji w dziale „Środki przymusu”, powinno ono być stosowane jedynie wówczas, gdy konkretne okoliczności wskazują, że oskarżony może podjąć działania udaremniające wykonanie orzeczonych w przyszłości środków kompensacyjnych. Sama decyzja w przedmiocie zabezpieczenia majątkowego może zostać podjęta do czasu uprawomocnienia się orzeczenia kończącego postępowanie jurysdykcyjne. Najwcześniejszym momentem zabezpieczenia majątkowego jest natomiast wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów, kiedy postępowanie przygotowawcze przechodzi do fazy *in personam*.

Zabezpieczenie majątkowe stanowi instrument ochrony prawdopodobnych przyszłych roszczeń pokrzywdzonego o naprawienie szkody, zadośćuczynienie za doznaną krzywdę lub nawiązki w procesie karnym. Przedmiotowy środek przymusu stosowany jest z urzędu,

⁴⁴¹ K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, *Komentarz do art. 291 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2018, s. 751, 753.

jednak nie ma przeszkód, żeby impuls do podjęcia tego rodzaju rozstrzygnięcia nastąpił z inicjatywy osoby pokrzywdzonej. Jest to istotne z punktu widzenia zabezpieczenia dochodzenia należnych środków, ponieważ ułatwia uzyskanie stosownej rekompensaty po wydaniu wyroku zawierającego rozstrzygnięcie w przedmiocie środków kompensacyjnych.

7. Pokrzywdzony a wybrane zasady procesu karnego

W niniejszym punkcie poczynione zostaną uwagi natury ogólnej dotyczące modelu (zasad) postępowania karnego oraz możliwych zmian w tym zakresie, związanych w dużej mierze z karnoprawną kompensacją. W polskim porządku prawnym silnie zakorzeniona jest zasada legalizmu. Zgodnie z treścią przepisów art. 10 § 1 KPK organ powołany do ścigania przestępstw jest obowiązany do wszczęcia i przeprowadzenia postępowania przygotowawczego, a oskarżyciel publiczny także do wniesienia i popierania oskarżenia – o czyn ścigany z urzędu. Określone od powyższego wyjątki konstytuują zasadę oportunistu procesowego (art. 10 § 2 KPK). Na organach postępowania przygotowawczego spoczywa więc obowiązek wszczęcia i prowadzenia czynności w sprawie o czyn ścigany z urzędu w każdym przypadku powzięcia uprawdopodobnionej informacji o jego popełnieniu. Zasadę legalizmu wspiera nadto argument równości wszystkich wobec prawa (art. 32 ust. 1 Konstytucji RP), gdyż organy postępowania przygotowawczego nie są uprawnione do dokonywania wyboru odnośnie ścigania (nieścigania) sprawcy, kierując się względami celowości w tym zakresie. Jak wskazano, zasada legalizmu dotyczy przestępstw ściganych z urzędu, w odniesieniu do których na oskarżycielu publicznym spoczywa obowiązek wniesienia aktu oskarżenia i jego popierania. Antycypując dalszy wywód, należy zauważyć, że w polskiej procedurze karnej dominującym trybem ścigania jest zasada ścigania (działania) z urzędu, czyli niezależnie od woli pokrzywdzonego. W polskim prawie karnym przestępstwa ścigane na wniosek pokrzywdzonego albo w trybie prywatnoskargowym należą do mniejszości. Przeciwnieństwo zasady legalizmu stanowi zasada oportunistu procesowego, w myśl której ściganie przestępstw uzależnione jest od wystąpienia określonego interesu (społecznego, publicznego), którego brak czyni postępowanie karne niecelowym. Jak wskazuje M. Cieślak „zagadnienie zasady oportunistu jest problemem <<społecznej opłacalności>> postępowania karnego. Pozwala racjonalnie wyważyć korzyści i straty społeczne związane z konkretnym procesem karnym i podjąć decyzję w danym wypadku

właściwą z punktu widzenia tego bilansu”⁴⁴². W literaturze wskazuje się, że przejawami oportunistycznego procesu w postępowaniu karnym są zaprezentowane powyżej umorzenie absorpcyjne (art. 11 KPK) oraz porozumienia karnoprosesowe (art. 335 § 1 i 2 KPK, art. 338a KPK oraz art. 387 KPK), a nadto instytucja świadka koronnego⁴⁴³. Omówione powyżej tryby konsensualne, w ramach których dochodzi do porozumień pomiędzy uczestnikami procesu – choć wskazywane są jako przejawy oportunistycznego – w rzeczywistości skutkują wszczęciem postępowania karnego, przeprowadzeniem postępowania przygotowawczego oraz co najmniej skierowaniem sprawy na posiedzenie przed sądem I instancji, skutkującym wydaniem merytorycznego orzeczenia. W tych przypadkach nie ma możliwości rezygnacji ze ścigania, przez co nie stanowią typowego odstępstwa od zasady legalizmu⁴⁴⁴. Próba przełamania zasady legalizmu na rzecz oportunistycznego nastąpiła także przez wprowadzenie art. 59a KK konstytuującego umorzenie kompensacyjne. Wyróżnia się oportunistyczny właściwy, czyli uchylanie się od ścigania z uwagi na pozaprawną niecelowość procesu oraz oportunistyczny niewłaściwy, którego istota sprowadza się do niecelowości ścigania karnego ze względu na bagatelność sprawy (*minima non curat praetor*). Wskazuje się, że uzasadnienie oportunistycznego niewłaściwego stanowią motywy takie jak: brak celowości ponoszenia kosztów procesu w sprawach błahych, stwarzanie poczucia dysproporcji i obniżania powagi wymiaru sprawiedliwości poprzez angażowanie poważnej maszyny wymiaru sprawiedliwości oraz sprzeczność z celem kary stosowania represji za czyny błahie o znikomym stopniu społecznej szkodliwości⁴⁴⁵. Do powyższych motywów wprowadzania rozwiązań opartych na pewnych elementach zasady oportunistycznego niewłaściwego można by dodać, w szczególności mając na uwadze rozwój konsensualizmu procesowego, jeszcze jeden motyw uzasadniony wygaszeniem konfliktu powstałego w wyniku popełnienia przestępstwa pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym wskutek naprawienia wyrządzonej szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Takie rozwiązanie pozwoliłoby na wczesnym etapie eliminować sprawy, w których dzięki dokonanej kompensacji potrzeba przeprowadzenia procesu i wymierzenia sankcji byłaby dużo niższa. Zasadne wydaje się zatem przyjęcie, że w sytuacji

⁴⁴² M. Cieślak, *Polska procedura karna*, Warszawa 1984, s. 291 *cit per*: M. Abramek, *Oportunizm – szansa czy zagrożenie dla modelu rozstrzygnięcia w sprawach o drobne czyny zabronione? Rozważania na kanwie art. 59a Kodeksu karnego* [w:] *W poszukiwaniu optymalnego modelu orzekania w sprawach o drobne czyny zabronione*, A. Światłowski (red.), Kraków 2016, s. 156.

⁴⁴³ K. Dudka, H. Paluszkiewicz, *Postępowanie karne*, Warszawa 2016, s. 173; S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2013, s. 286; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013, s. 91.

⁴⁴⁴ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu... op. cit.*, s. 294.

⁴⁴⁵ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 292 *cit. per*: K. Marszał, *Proces karny... op. cit.*, s. 91.

polubownego uregulowania stosunków pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym, w tym również i przede wszystkim wyrównania skutków przestępstwa poprzez naprawienie szkody, zadośćuczynienie wyrządzonej krzywdzie lub pojednanie stron, państwo nie powinno ingerować w zawarte porozumienie, uruchamiać procedury karnej i w konsekwencji stosować środków reakcji karnoprawnej. Proponowane rozwiązanie uzasadnione byłoby wygaszeniem konfliktu oraz wyrównaniem skutków przestępstwa i postrzegane jest właśnie jako przejaw oportunistycznego procesu⁴⁴⁶.

Warto w tym kontekście zauważyć, że w literaturze wskazuje się, iż zasada legalizmu może być rozumiana również w sposób zmodyfikowany, tj. poprzez odwołanie się do koncepcji reakcji na przestępstwo, która niekoniecznie musi wiązać się z reakcją opartą na pełnej realizacji państwowego (publicznego) *ius puniendi*, co w konsekwencji pozwala przyjąć, że decyzja w przedmiocie umorzenia postępowania karnego wydana w oparciu o stwierdzenie pewnych przesłanek (przykładowo naprawienie wyrządzonej szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę) może zostać uznana za dopuszczalną, realizującą zasadę legalizmu, reakcję na popełnienie przestępstwa⁴⁴⁷. Współcześnie zasada legalizmu rozumiana jest bardziej w kategoriach adekwatnej reakcji organów procesowych na przestępstwo aniżeli konieczności każdorazowego wymierzenia kary za jego popełnienie⁴⁴⁸. Jak zauważa M. Rogacka-Rzewnicka: „oportunizm oznacza (...) również dyskrecjonalne prawo do rozstrzygnięcia o formach i sposobach reakcji na popełnione przestępstw”, a „obecny zakres ustawowego oportunistycznego jest uzasadniony celowością istnienia w prawie polskim instytucji, które w pragmatyczny sposób będą realizować wyzwania współczesnego wymiaru sprawiedliwości. Nadto, przestrzeganie legalizmu nie powinno być utożsamiane jedynie z sytuacją klasycznej reakcji na popełnione przestępstwo” oraz „także współcześnie względy karnomaterialne związane ze zmianą koncepcji kary zaważyły w dużej mierze na odmiennym pojmowaniu legalizmu (...). W celu optymalizacji reakcji karnej na popełniony czyn w ostatnich latach rozszerzono katalog środków, wprowadzono nowe instytucje procesowe, zmieniono filozofię karania. W ślad za tym bardziej elastycznie zaczęto rozumieć sens zasady legalizmu. W szczególności inaczej pojmuje się sens dyrektywy, iż <<nikt nie może być zwolniony od odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwo>>. Realizacji tej odpowiedzialności nie utożsamia się dziś wąsko

⁴⁴⁶ Podobnie: E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym... op. cit.*, s. 168.

⁴⁴⁷ P. Kardas, *Zarządzanie konfliktem. Dlaczego w prawie karnym potrzebne jest umorzenie kompensacyjne*, Kraków 2019, s. 90.

⁴⁴⁸ M. Rogacka-Rzewnicka, *Oportunizm ścigania przestępstw – wybrane aspekty teoretyczne*, Prokuratura i Prawo 2004, nr 11-12, s. 59.

z orzeczeniem kary rozumianej tradycyjnie. Cele procesu karnego, jak się wydaje, mogą być osiągnięte także za sprawą stosowania alternatywnych, wobec tradycyjnych kar środków reakcji prawnokarnej⁴⁴⁹. Z powyższymi spostrzeżeniami należy się w pełni zgodzić. Pomijając zróżnicowanie poglądów co do zapatrywań, czy rozwiązanie pozwalające na umorzenie postępowania karnego wskutek naprawienia szkody, zadośćuczynienia za krzywdę lub pojednania stanowiłoby odstępstwo czy też realizację zasady legalizmu, należy je ocenić jednoznacznie pozytywnie, albowiem sprzyjałoby dobrowolnemu dokonywaniu kompensacji przez sprawców, którzy wyrównali skutki popełnionego przestępstwa.

Zasada oportunistycznego procesu karnego większe znaczenie odgrywa w postępowaniu w sprawach o wykroczenia, albowiem Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, w przepisach odsyłających do odpowiedniego stosowania określonych przepisów Kodeksu postępowania karnego, nie recypuje art. 10 § 1 KPK. Wskazuje się, że w tym przypadku zasada oportunistyczna daje organom ścigania możliwość odstąpienia od wszczynania postępowania, co uzasadnione jest koniecznością zapewnienia marginesu swobody w ocenie zasadności ścigania sprawców czynów o mniejszym ciężarze gatunkowym (czynów błahych). Organ powinien zatem każdorazowo rozważyć w postępowaniu wykroczeniowym, czy zasadne w danym przypadku jest skierowanie wniosku o ukaranie, czy też wydanie innej decyzji procesowej⁴⁵⁰. W tym postępowaniu organy dysponują więc uprawnieniem, a nie obowiązkiem w zakresie ścigania wykroczeń⁴⁵¹.

Jak wskazano powyżej, ściganie przestępstw z urzędu stanowi w polskim prawie (procesie) karnym regułę – w tym trybie ścigana jest większość przestępstw. Skutkiem ukształtowanego w ten sposób modelu postępowania karnego są obowiązki ciężące na oskarżycielu publicznym – wszczęcie, przeprowadzenie postępowania przygotowawczego oraz wniesienie i popieranie oskarżenia – niezależnie od woli pokrzywdzonego. W odniesieniu do przestępstw ściganych na wniosek pokrzywdzonego należy zauważyć, że podmiot ten uprawniony jest jedynie do złożenia stosownego wniosku stanowiącego wyraz

⁴⁴⁹ *Ibidem*, s. 62-63, 69.

⁴⁵⁰ Por. D. Czerwińska, *Realizacja naczelných zasad procesu karnego w postępowaniu w sprawach o wykroczenia* [w:] *W poszukiwaniu optymalnego modelu orzekania w sprawach o drobne czyny zabronione*, A. Światłowski (red.), Kraków 2016, s. 24, 37; A. Kowalczyk, *Klasyfikacja i modele odpowiedzialności za drobne czyny bezprawne* [w:] *W poszukiwaniu optymalnego modelu orzekania w sprawach o drobne czyny zabronione*, A. Światłowski (red.), Kraków 2016, s. 16.

⁴⁵¹ Z. Świda, *Wpływ organów ścigania na wszczęcie i przebieg procesu karnego*, Gdańskie Studia Prawnicze 2003, *Aktualne problemy prawa karnego – Księga ofiarowana Profesorowi Janowi Grajewskiemu*, Tom XI, s. 247.

jego woli, co skutkuje dalszym prowadzeniem postępowania karnego z urzędu. Pokrzywdzony nie jest natomiast władny swobodnie dysponować złożonym wnioskiem w toku dalszych czynności. Wniosek może być bowiem cofnięty jedynie do zamknięcia⁴⁵² przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej i to wyłącznie za zgodą organów postępowania – prokuratora w postępowaniu przygotowawczym albo sądu na etapie jurysdykcyjnym. W znaczny sposób ogranicza to możliwość decydowania przez pokrzywdzonego o toku postępowania na późniejszym etapie, które może być prowadzone wbrew wyraźnej woli podmiotu pierwotnie składającego wniosek o ściganie. Wskazuje się, że ustawodawca, wprowadzając tryb wnioskowy, dał w ten sposób wyraz nadrzędności interesu pokrzywdzonego nad interesem publicznym, przejawiającym się potrzebą prawnokarnej reakcji państwa na przestępstwo, a nadto towarzyszyły mu względy ochrony przed tzw. wtórną wiktymizacją⁴⁵³. W związku z powyższym nasuwa się pytanie, czy wyrazem nadrzędności interesu pokrzywdzonego nad interesem publicznym nie byłoby właśnie pozwolenie na samodzielne cofnięcie wniosku – bez zgody prokuratora albo sądu, a nie tylko wprowadzenie trybu wnioskowego w obecnym kształcie. Okolicznością przemawiającą za swobodnym cofnięciem wniosku o ściganie mogłaby być w szczególności dokonana przez sprawcę kompensacja. Przestępstwa wnioskowe występujące w Kodeksie karnym nie są liczne, ich znaczna część związana jest z popełnieniem przestępstwa na szkodę osoby najbliższej, nieumyślnym działaniem sprawcy albo narażeniem na niebezpieczeństwo. *Ratio legis* przytoczonych przypadków podejmowania postępowania na wniosek pokrzywdzonego wydaje się oczywista – ochrona stosunków rodzinnych czy niezachowanie ostrożności wymaganej w danych okolicznościach stanowiące o nieumyślnym popełnieniu czynu zabronionego. Po wyłączeniu wskazanych powyżej wypadków, w gestii pokrzywdzonego pozostawiono niewiele przestępstw, po popełnieniu których dysponuje wolą ścigania sprawcy. Zaledwie kilka występów ściganych jest z oskarżenia prywatnego

⁴⁵² Ustawą z dnia 19 lipca 2019 roku o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2019 r. poz. 1694), która weszła w życie 5 października 2019 roku zmieniono treść przepisu art. 12 § 3 KPK w ten sposób, że wniosek o ściganie może być cofnięty do zamknięcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej, a nie – jak to miało miejsce dotychczas – do rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej. Wskazuje się, że celem zmiany przepisu było umożliwienie cofnięcia wniosku po otwarciu przewodu sądowego, w trakcie postępowania dowodowego. Cofnięcie przez pokrzywdzonego wniosku o ściganie powinno zatem nastąpić na pierwszej rozprawie głównej i to bez względu na fakt, czy do zamknięcia przewodu sądowego dojdzie na tej samej rozprawie, czy na kolejnej – tak: K. Gajowniczek-Pruszyńska, *Komentarz do art. 12 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do ustawy z 19.7.2019 r.*, K. Gajowniczek-Pruszyńska, P. Karlik, Warszawa 2020, s. 8.

⁴⁵³ Zob. A. Sakowicz, *Komentarz do art. 12 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2018, s. 74-75.

(w trybie prywatnoskargowym). W tym przypadku umorzenie postępowania wskutek odstąpienia od oskarżenia wymaga zgody oskarżonego. Decyzją ustawodawcy pokrzywdzony w zdecydowanej większości przypadków pozbawiony jest więc możliwości decydowania o wszczęciu bądź prowadzeniu postępowania karnego, a o ochronę jego interesów dbają organy ścigania, co doprowadzić może do niepożądanych sytuacji, a w skrajnych przypadkach nawet do kontynuowania postępowania wbrew woli pokrzywdzonego. Na zasygnalizowany problem uwagę zwrócono kilkadziesiąt lat temu – C. Kulesza wyraził przekonanie, iż „mniejszym błędem jest niewszczywanie postępowań karnych wbrew woli pokrzywdzonych, niż zakładanie, że wprowadzenie po stronie organów państwa obowiązku wszczęcia i prowadzenia procesu wbrew ich woli pozwoli na lepsze zwalczanie przestępczości (...). Niezbędnym wydaje się także przyznanie pokrzywdzonemu prawa wycofania wniesionego wniosku o ściganie, przy ewentualnym ograniczeniu skorzystania z tego prawa do zakończenia postępowania w sądzie I instancji”⁴⁵⁴. Pomimo upływu czasu i zmiany stanu prawnego, niewiele zmieniło się w tej materii. Wydaje się, że zasada legalizmu zakorzeniona jest w polskiej tradycji prawnej na tyle mocno, że ewentualne modyfikacje w tym zakresie wymagają przede wszystkim zmiany myślenia o prawie (procesie) karnym, w szczególności zerwania z paternalistycznym podejściem do prowadzenia postępowania karnego. Sposób reagowania i postępowania w sprawach o drobne czyny zabronione (występki czy wykroczenia), zwłaszcza w sytuacji zlikwidowania jednostkowego konfliktu i wyrównania skutków czynu zabronionego, nie powinien być taki sam jak przy przestępstwach dużej wagi⁴⁵⁵. Rozważać zatem można zasadność zwiększenia liczby przestępstw ściganych na wniosek pokrzywdzonego, w szczególności w odniesieniu do takich dóbr prawnie chronionych jak mienie lub obrót gospodarczy oraz pozostawienie decyzji o cofnięciu wniosku wyłącznie temu podmiotowi, bez konieczności uzyskania zgody organu prowadzącego postępowanie, jak również – w odniesieniu do czynów ściganych z urzędu – wprowadzenie podstawy umorzenia postępowania opartej o wyrównanie skutków przestępstwa (w tym naprawienie wyrządzonej szkody) oraz wolę pokrzywdzonego.

Analizując powyższą kwestię, z uwagi na wspólną cechę instytucji wnioskowego i prywatnoskargowego trybu ścigania oraz kontratypu zgody uprawnionego w postaci uwzględnienia w istotnym stopniu woli jednostki, która to wola stanowi wyraz swoistej autonomii człowieka przejawiającej się w możliwości decydowania o dysponowaniu

⁴⁵⁴ C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym*, Białystok 1995, s. 261.

⁴⁵⁵ M. Abramek, *Oportunizm – szansa czy zagrożenie... op. cit.*, s. 155.

własnymi dobrami prawnymi lub objęciu ściganiem karnym sprawcy przestępstwa naruszającego te dobra, nie sposób pominąć koncepcji zgody następczej zaprezentowanej przez W. Wróbla⁴⁵⁶. Autor wyraża przekonanie, że zgoda następcza – w odróżnieniu od typowej zgody dysponenta dobrem prawnym wyrażonej przed popełnieniem czynu zabronionego i powodującej, że zachowanie sprawcy nie jest bezprawne – podważa celowość karania, przez co nie dostrzega uzasadnienia dla wymierzenia kary kryminalnej wbrew woli dysponenta. Jak wskazuje, poza celem sprawiedliwościowym ukarania sprawcy, nie ma podstaw stosowania sankcji, co uzasadnione jest postrzeganiem kary w kategoriach instrumentu zmierzającego do rozwiązania konfliktu pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym, zwłaszcza w dobie wzmacniania pozycji pokrzywdzonego, rozwoju mediacji i koncepcji sprawiedliwości naprawczej. Powyższe doprowadziło Autora do wniosku, że pokrzywdzony powinien być uprawniony do wyrażenia następczej zgody w odniesieniu do indywidualnych dóbr prawnych o charakterze względnym, to jest w wyniku których naruszenia nie doszło do średniego uszczerbku na zdrowiu. Zgoda następcza miałaby skutkować niemożnością stosowania kary kryminalnej, a w przypadku zaakceptowania (również *ex post*) przez pokrzywdzonego faktu naruszenia dóbr pozostających w jego dyspozycji – wyłączeniem prowadzenia postępowania karnego. Autor postuluje również wprowadzenie wnioskowego trybu ścigania w przypadku naruszenia indywidualnych dóbr prawnych o charakterze względnym⁴⁵⁷. Zaprezentowane stanowisko w pełni zasługuje na aprobatę, gdyż – jak się wydaje – w odniesieniu do niektórych dóbr, ustawodawca zdecydował o ich ochronie głównie z uwagi na interes pokrzywdzonego, w związku z czym to sam zainteresowany powinien móc decydować nie tylko o zainicjowaniu ścigania, lecz również o odstąpieniu od prowadzenia postępowania karnego poprzez możliwość swobodnego cofnięcia wniosku o ściganie. Jak wskazano powyżej, wprowadzając tryb prywatnoskargowy albo ściganie na wniosek pokrzywdzonego, prawodawca powinien dopuścić możliwość swobodnego dysponowania złożonym oświadczeniem. Przedmiotowe uprawnienie byłoby istotne zwłaszcza w sytuacji wyrównania szkody wyrządzonej przestępstwem lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, gdyż nawet w przypadku pojednania lub osiągnięcia pozytywnego wyniku mediacji, pokrzywdzony nie ma możliwości sprzeciwienia się prowadzeniu postępowania karnego, a wcześniejsza kompensacja może zostać jedynie uwzględniona przez

⁴⁵⁶ W. Wróbel, *Znaczenie zgody następczej... op. cit.*, s.756-758; P. Daniluk, *Kilka uwag o relacjach między trybem ścigania a kontratypem zgody uprawnionego [w:] Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, Z. Cwiakalski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2009, s. 62.

⁴⁵⁷ W. Wróbel, *Znaczenie zgody następczej... op. cit.*, s.756-758.

sąd w ramach dyrektyw z art. 53 § 2 i 3 KK i ewentualnie wpłynąć na wymiar kary⁴⁵⁸ (art. 60 § 2, art. 295 lub art. 307 KK). W kategorii przestępstw godzących w dobra prawne o charakterze względnym, wola pokrzywdzonego wobec kontynuowania czynności procesowych powinna być dla organów prowadzących postępowanie wiążąca, a to ze względu na niecelowość orzekania kary kryminalnej spowodowaną w szczególności wygaszeniem konfliktu wskutek dokonanej kompensacji.

Zasadą procesową związaną z pozycją działającego aktywnie w postępowaniu karnym pokrzywdzonego jest zasada kontradiktoryjności (sporności). Jej istotą jest prowadzenie procesu karnego w formie sporu dwóch przeciwstawnych i równorzędnych stron przed bezstronnym sądem. Przedmiotowa zasada zakłada zatem istnienie trójpodmiotowego procesu składającego się ze strony czynnej (oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny), strony biernej (oskarżony) oraz sądu. Prowadzenie procesu w formie sporu w dobry sposób oddaje charakter przestępstwa rozumianego jako konflikt zarówno pomiędzy oskarżonym a pokrzywdzonym, jak również pomiędzy oskarżonym a reprezentującym interes ogółu oskarżycielem publicznym⁴⁵⁹. Sporność oznacza istnienie rzeczywistego konfliktu polegającego na sprzeczności interesów⁴⁶⁰. Należy jednak zauważyć, że sprzeczność interesów, będąca istotą tak rozumianego sporu, nie zawsze będzie miała miejsce. Może bowiem zdarzyć się, że jedna ze stron postępowania, z uwagi na okoliczności zaistniałe po popełnieniu przestępstwa, nie będzie zainteresowana dalszym uczestnictwem w procesie karnym i dążeniem do ukarania sprawcy. W szczególności pokrzywdzony, któremu sprawca naprawił wyrządzoną uprzednio szkodę może zaniechać działań zmierzających do orzeczenia kary kryminalnej poprzedzonych prowadzeniem postępowania karnego. Ważnym elementem kontradiktoryjnego postępowania jest bowiem dyspozycyjność stron rozumiana jako możliwość ukształtowania procesu karnego i w konsekwencji – wpływu na jego wynik⁴⁶¹. W tym kontekście powraca zasygnalizowany powyżej problem oddziaływania pokrzywdzonego na tok postępowania i zwiększenia zakresu jego dyspozycyjności jako strony postępowania.

Należący do oskarżyciela publicznego obowiązek wszczęcia i przeprowadzenia postępowania, obowiązek wniesienia i popierania oskarżenia oraz konieczność wyrażenia przez prokuratora zgody na cofnięcie złożonego przez pokrzywdzonego wniosku o ściganie

⁴⁵⁸ Tak też: W. Wróbel, *ibidem*, s. 759.

⁴⁵⁹ K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie karne... op. cit.*, s. 189.

⁴⁶⁰ K. Marszał, *Proces karny... op. cit.*, s. 117.

⁴⁶¹ K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie karne... op. cit.*, s. 190, 192.

posiadają wspólny element, jakim jest wola oskarżyciela publicznego będącego reprezentantem interesu społeczeństwa, niezależna od woli pokrzywdzonego. Wydaje się, że w odniesieniu do postępowań dotyczących naruszenia dóbr prawnych o charakterze względnym, tj. dóbr pozostających w dyspozycji pokrzywdzonego, właściwym rozwiązaniem byłoby przesunięcie na pokrzywdzonego ciężaru współdecydowania o sposobie zakończenia postępowania karnego⁴⁶². Mogłoby to mieć miejsce w szczególności w sytuacji, gdy konflikt pomiędzy oskarżonym a pokrzywdzonym został wygaszony, zwłaszcza w wyniku naprawienia szkody, co uzasadnia brak innego rodzaju karnoprawnej reakcji.

Zasada szybkości postępowania (art. 2 § 1 pkt 4 KPK) jako element zasady uczciwego (rzetelnego) procesu również związana jest z realizacją potrzeb pokrzywdzonego. W interesie tego podmiotu jest bowiem możliwie szybkie uzyskanie naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Niebagatelne znaczenie dla prowadzenia postępowania karnego w ogóle ma kompensacja dokonana na możliwie wczesnym etapie postępowania (nawet przed jego wszczęciem). Przewlekłość postępowania karnego i związane z nią oczekiwanie na prawomocny wyrok stanowi zjawisko niepożądane dla wszystkich uczestników procesu. Stąd liczne możliwości konsensualnego zakończenia postępowania karnego łączące elementy sprawności procesu i kompensacji.

8. Uprawnienia pokrzywdzonego związane z możliwością uzyskania kompensacji

Dotychczasowy wywód zawarty w rozdziale poświęconym realizacji funkcji kompensacyjnej w procesie karnym zasadniczo dotyczył rozwiązań *expressis verbis* zawierających elementy kompensacyjne albo uwzględniających stanowisko pokrzywdzonego co do zakończenia postępowania w określony sposób, przy jednoczesnym zapewnieniu zrekompensowania w tym trybie szkody i krzywdy poniesionych wskutek przestępstwa. Zaprezentowane porozumienia karnoprocesowe oraz postępowanie mediacyjne stanowią odstępstwo od tradycyjnego modelu procesu karnego, zawierając szczególne regulacje zorientowane na interes pokrzywdzonego. Poprzestanie na przedstawieniu powyższych zagadnień byłoby jednak w ocenie autora niniejszej pracy niewystarczające, albowiem nie w każdym przypadku pokrzywdzony (albo oskarżony) wyrazi zgodę na przeprowadzenie mediacji czy też możliwe będzie zastosowanie trybu konsensualnego, wobec czego postępowanie karne toczyć będzie się w zwykłym trybie, a pokrzywdzony korzystać będzie

⁴⁶² Zob. P. Kardas, *Zarządzanie konfliktem... op. cit.*, s. 104.

z uprawnień przyznanych mu przez ustawodawcę na zasadach ogólnych. Poniżej przedstawione zostaną więc uprawnienia związane z – najogólniej rzecz ujmując – przebiegiem (tokiem) postępowania karnego (jego wszczęciem, udziałem w czynnościach i posiedzeniach, składaniem środków zaskarżenia), które nie przewidują wprost kompensacji, jednakże pośrednio – właśnie z uwagi na aktywność procesową i wyposażenie pokrzywdzonego w szereg uprawnień – mogą przyczynić się do wydania wyroku zawierającego istotne dla pokrzywdzonego rozstrzygnięcie w przedmiocie środków kompensacyjnych *sensu largo*. Celem poniższego wywodu jest zaprezentowanie, jak w zwykłym toku czynności (z wyłączeniem mediacji i trybów konsensualnych) wygląda w postępowaniu karnym proces dochodzenia przez pokrzywdzonego orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.

Rozważania dotyczące uprawnień pokrzywdzonego w procesie karnym rozpocząć należy od grupy uprawnień związanych ze wszczęciem postępowania karnego. Zaliczyć do nich można między innymi złożenie zawiadomienia o możliwości popełnienia przestępstwa, złożenie wniosku o ściganie w sprawach ściganych na wniosek pokrzywdzonego, kiedy to wyłącznie od jego woli zależy zainicjowanie postępowania karnego, jak również skierowanie do sądu prywatnego aktu oskarżenia o przestępstwa ścigane w trybie prywatnoskargowym. Wniosek o ściganie stanowi oświadczenie woli i wiedzy złożone przez pokrzywdzonego w związku z popełnionym przestępstwem, godzącym w jego prawnie chronione dobra⁴⁶³.

Kategorialnie odmienne są uprawnienia pokrzywdzonego związane z zaskarżeniem decyzji organów ścigania w przedmiocie dalszego toku postępowania przygotowawczego. Osoba pokrzywdzona dysponuje możliwością złożenia środka odwoławczego w postaci zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego (zażalenie przysługuje pokrzywdzonemu) albo na postanowienie o umorzeniu śledztwa albo dochodzenia (zażalenie przysługuje stronom). Wniesienie zażalenia jest niezbędne dla przyszłego działania pokrzywdzonego w charakterze oskarżyciela posiłkowego na podstawie art. 53 § 1 KPK poprzedzonego wniesieniem subsydiarnego aktu oskarżenia. Dodatkowo, na podstawie art. 306 § 1a pkt 3 KPK zażalenie na postanowienie o umorzeniu śledztwa (dochodzenia) wnieść może osoba, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie określonym w art. 228-231, art. 233, art. 235, art. 236, art. 245, art. 270-277, art. 278-294 lub

⁴⁶³ W. Sych, *Wpływ pokrzywdzonego na tok postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym*, Kraków 2006, s. 100.

w art. 296-306 Kodeksu karnego, jeżeli postępowanie karne wszczęto w wyniku jej zawiadomienia, a wskutek tego przestępstwa doszło do naruszenia praw tej osoby. Wskazać należy, że część wyżej wskazanych przepisów prawa karnego materialnego chroni dobra prawne o charakterze ogólnym. Osoba składająca zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa nie w każdym przypadku będzie więc pokrzywdzonym w myśl definicji zawartej w art. 49 § 1 KPK, co w rezultacie wyklucza możliwość występowania w charakterze strony w procesie karnym. Pomimo to, ustawodawca zdecydował o przyznaniu jej uprawnienia w postaci złożenia zażalenia na postanowienie o umorzeniu śledztwa, nie gwarantując jednocześnie pełnej realizacji praw w toku dalszego postępowania⁴⁶⁴. Wiąże się to z problematyką dotyczącą podmiotu faktycznie pokrzywdzonego przestępstwem, o czym była mowa wcześniej. Złożenie zażalenia na jedno z wyżej wskazanych postanowień pozwala na merytoryczną ocenę zasadności decyzji organów postępowania przygotowawczego dokonywaną przez sąd, co może skutkować uchYLENIEM postanowienia i dalszym prowadzeniem śledztwa (dochodzenia). Wskazania sądu są dla organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze wiążące (art. 330 § 1 zd. 2 KPK). W szczególności mogą one dotyczyć ustalenia osób pokrzywdzonych i rozmiarów wyrządzonej szkody.

Jednym z ważniejszych uprawnień dla osoby pokrzywdzonej przestępstwem, z którym związana jest możliwość aktywnego udziału w czynnościach procesowych na równi z oskarżonym, jest występowanie w roli oskarżyciela posiłkowego. Działanie w tym charakterze może przybrać postać działania obok albo zamiast oskarżyciela publicznego. Bez względu na to, czy pokrzywdzony będzie działał jako oskarżyciel posiłkowy uboczny czy subsydiarny (samoistny), uzyska w stadium jurysdykcyjnym status strony postępowania. Na marginesie rozważań dotyczących działania pokrzywdzonego w roli oskarżyciela posiłkowego, należy zauważyć, że wspomnianą wcześniej nowelizacją Kodeksu postępowania karnego z dnia 19 lipca 2019 roku wydłużeniu uległa procedura wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia umożliwiająca działanie w postępowaniu jurysdykcyjnym w charakterze strony. Obecnie jest to możliwe po dwukrotnym zaskarżeniu postanowienia o odmowie wszczęcia albo umorzeniu postępowania – za pierwszym razem do sądu właściwego do rozpoznania sprawy, za drugim zażalenie składa się do prokuratora

⁴⁶⁴ G. Artymiak wskazuje rodzaje przestępstw, w przypadku popełnienia których pokrzywdzeni najczęściej wnoszą subsydiarny akt oskarżenia. Znajdują się w nich m. in. przestępstwa stypizowane w art. 233 KK czy art. 270 KK czyli te, w których *de facto* pokrzywdzony nie występuje. Powyższe dowodzi potrzeby ochrony podmiotów faktycznie pokrzywdzonych – G. Artymiak, *Gwarancje realizacji przez pokrzywdzonego prawa do sądu w trybie skargi subsydiarnej – analiza praktyki i uwagi de lege ferenda* [w:] *Z problematyki funkcji procesu karnego*, T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olszewski, Warszawa 2013, s. 63-64.

nadrzędnego nad prokuratorem, który ponownie wydał postanowienie o odmowie wszczęcia albo umorzeniu postępowania. Dopiero utrzymanie w mocy zaskarżonego postanowienia przez prokuratora nadrzędnego aktualizuje możliwość wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia (art. 55 § 1 KPK oraz art. 330 § 2 zd. 2 KPK).

Istotną zmianę w zakresie uprawnień procesowych i działania w procesie karnym wprowadziła nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z 19 lipca 2019 roku. Treść przepisów w obecnym brzmieniu nakazuje doręczyć pokrzywdzonemu odpis wyroku nakazowego wraz z pouczeniem o prawie, terminie i sposobie wniesienia sprzeciwu, a nadto konieczności jednoczesnego złożenia ze sprzeciwem oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 505 § 1 i 2 KPK). Złożenie sprzeciwu skutkuje skierowaniem sprawy na rozprawę i dalszym procedowaniem w trybie zwykłym, przez co ma znaczenie w szczególności dla ukształtowania satysfakcjonującej pokrzywdzonego reakcji karnoprawnej na przestępstwo, a to dzięki możliwości orzeczenia środków kompensacyjnych *sensu largo* poprzedzonych złożeniem wniosku w tym zakresie. Powyższa zmiana przepisów wyeliminowała problem braku wiedzy pokrzywdzonego, który nie złożył oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego, o zapadłym wobec oskarżonego wyroku i zastosowanych środkach karnoprawnej reakcji. Wyrównano tym samym uprawnienia obu stron postępowania karnego, w szczególności w zakresie prawa do informowania i dostępu do sądu⁴⁶⁵.

Prokurator jako oskarżyciel publiczny jest rzecznikiem interesu społecznego, przez co – jak się wydaje – nie zawsze będzie w stanie należytą uwagę poświęcić kwestiom szkody

⁴⁶⁵ Pokrzywdzony – przed wejściem w życie ustawy nowelizującej KPK – nie był pouczany o możliwości wydania wyroku nakazowego na posiedzeniu bez udziału stron, przez co zawarta w tymże pouczeniu informacja o możliwości działania w charakterze oskarżyciela posiłkowego – pod warunkiem zgłoszenia stosownego żądania do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego – pozostawała bez znaczenia, gdyż w przypadku wydania wyroku nakazowego na posiedzeniu, wszczęcie przewodu sądowego w ogóle nie następuje. Po wtóre, na organach procesowych nie spoczywa obowiązek zawiadomienia pokrzywdzonego o terminie posiedzenia w postępowaniu nakazowym, a samo posiedzenie odbywa się bez udziału stron. Jeżeli pokrzywdzony nie złożył oświadczenia o chęci działania jako oskarżyciel posiłkowy, przed zmianą przepisów nie dysponował prawem złożenia sprzeciwu od wyroku nakazowego. Skoro przepisy wyposażały pokrzywdzonego działającego jako strona w uprawnienie do złożenia sprzeciwu od wyroku nakazowego, a jednocześnie nie zapewniały w tym przypadku w należyty sposób uzyskania statusu strony, to *de facto* nie realizowały one postulatu zawartego w art. 2 § 1 pkt 3 KPK. Na zasygnalizowany problem na gruncie poprzednio obowiązujących przepisów uwagę zwrócił Rzecznik Praw Obywatelskich, kierując do Ministra Sprawiedliwości wystąpienie w sprawie zapewnienia pokrzywdzonemu możliwości wzięcia udziału w posiedzeniach sądu dotyczących wydania wyroku nakazowego przed rozprawą, gdyż wątpliwości Rzecznika wzbudziła zgodność zaprezentowanego rozwiązania z zasadą sprawiedliwości proceduralnej wynikającą z Konstytucji RP. Załącznik z treścią wystąpienia dostępny na: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wystapienie-do-ms-w-sprawie-zapewnienia-pokrzywdzonemu-mozliwosci-wziecia-udzialu> [dostęp: 14.01.2019].

poniesionej przez pokrzywdzonego, skupiając się na zasadniczej reakcji karnoprawnej w postaci kary. Aktywne działanie, zarówno obok oskarżyciela publicznego, jak i zamiast niego, może pozwolić osobie pokrzywdzonej wykazać przede wszystkim wysokość poniesionej szkody lub wyrządzonej krzywdy. Jeżeli na wcześniejszym etapie postępowania nie został złożony wniosek o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, pokrzywdzony (niezależnie czy działa jako strona) może aż do zamknięcia przewodu sądowego na rozprawie głównej złożyć wniosek, o którym mowa w treści art. 46 § 1 Kodeksu karnego. Uwagę należy zwrócić na fakt, że wydłużeniu uległ termin złożenia przedmiotowego wniosku. W obecnym stanie prawnym jest to możliwe aż do zamknięcia przewodu sądowego na rozprawie głównej, a nie – jak to miało miejsce do 1 lipca 2015 roku – do zakończenia pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego na rozprawie głównej.

Wydanie wyroku kończy postępowanie przed sądem I instancji, jednakże nie pozbawia pokrzywdzonego możliwości dalszego działania, albowiem występując w charakterze oskarżyciela posiłkowego, może złożyć apelację. Ten środek zaskarżenia przysługuje również pokrzywdzonemu (brak wymogu bycia stroną) od wydanego na posiedzeniu wyroku warunkowo umarzającego postępowanie. Prawidłowe złożenie apelacji umożliwi przeprowadzenie kontroli wydanego orzeczenia i w konsekwencji, co jest najistotniejsze dla analizowanego zagadnienia dochodzenia roszczeń o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę w postępowaniu karnym, może skutkować uchyleniem zaskarżonego wyroku i przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania, przykładowo z uwagi na nieprawidłowe ustalenie wysokości szkody.

Z innych uprawnień procesowych, jakimi dysponuje pokrzywdzony, jako znaczące przedstawia się złożenie przezeń wniosku o podjęcie postępowania warunkowo umorzonego. Jak była mowa w poprzednim rozdziale, postępowanie karne umorzone warunkowo wobec sprawcy określonego występku, może zostać podjęte między innymi w sytuacji, gdy w okresie próby sprawca uchyla się od nałożonego obowiązku lub orzeczonego środka kompensacyjnego albo nie wykonuje ugody zawartej z pokrzywdzonym. O podjęciu postępowania warunkowo umorzonego sąd orzeka z urzędu albo na wniosek uprawnionej osoby. Podmiotem, który może wystąpić z takim wnioskiem jest również pokrzywdzony. Jeżeli więc sprawca nie wywiązuje się z nałożonych nań obowiązków kompensacyjnych, pokrzywdzony dysponuje możliwością złożenia właściwego wniosku. Przepisy gwarantują również prawo wzięcia udziału przez pokrzywdzonego i jego pełnomocnika w posiedzeniu w przedmiocie podjęcia postępowania warunkowo umorzonego, a w przypadku

pozostawienia wniosku o podjęcie postępowania bez rozpoznania, pokrzywdzonemu na takie postanowienie przysługuje zażalenie (art. 550 § 2 i 3 KPK).

Przepisy proceduralne zapewniają pokrzywdzonemu udział w posiedzeniach w przedmiocie umorzenia postępowania na podstawie art. 17 § 1 pkt 2-11 KPK oraz umorzenia postępowania z powodu oczywistego braku faktycznych podstaw oskarżenia, natomiast pokrzywdzony działający w charakterze oskarżyciela posiłkowego ma prawo uczestniczyć nie tylko we wskazanych wyżej, lecz również w posiedzeniach dotyczących rozpoznania wniosku o orzeczenie środków zabezpieczających, rozważenia kwestii warunkowego umorzenia postępowania oraz złożenia wniosków o skazanie bez rozprawy na podstawie art. 335 § 1 i 2 KPK (art. 339 § 5 KPK). W szczególności ostatnie trzy posiedzenia mogą być dla pokrzywdzonego istotne, a to z uwagi na towarzyszące trybom konsensualnym i warunkowemu umorzeniu postępowania rozwiązania wspomagające kompensację.

Do pozostałych uprawnień procesowych na gruncie Kodeksu postępowania karnego zaliczyć należy uprawnienia związane z postępowaniem dowodowym i dostępem do akt postępowania. Nadto w trakcie trwania całego procesu karnego, zarówno w jego stadium przygotowawczym, jak i jurysdykcyjnym, pokrzywdzony może wyrazić zgodę na przeprowadzenie postępowania mediacyjnego. O uprawnieniach i obowiązkach, w tym o możliwościach naprawienia szkody przez oskarżonego albo uzyskania państwowej kompensaty, pokrzywdzony jest poucany przed pierwszym przesłuchaniem⁴⁶⁶. Pouczenie, jakie uzyskuje pokrzywdzony zawiera szereg istotnych informacji pozwalających poznać jego sytuację procesową i w rezultacie podjąć decyzję co do dalszej aktywności procesowej. Przed pierwszym przesłuchaniem poucza się pokrzywdzonego o posiadaniu statusu strony procesowej w postępowaniu przygotowawczym oraz o wynikających z tego uprawnieniach, w szczególności do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia i warunkach uczestniczenia w tych czynnościach, korzystania z pomocy pełnomocnika, jak również o dostępie do akt postępowania oraz możliwości przeprowadzenia postępowania mediacyjnego. Co wymaga szczególnego podkreślenia, pouczenie obejmuje nadto informację o możliwościach naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania państwowej kompensaty (art. 300 § 2 KPK).

Jedno z istotniejszych uprawnień pokrzywdzonego w procesie karnym stanowi możliwość ustanowienia pełnomocnika (art. 87 § 1 KPK), który – jako podmiot

⁴⁶⁶ Szerzej o uprawnieniach pokrzywdzonego: J. Kosonoga, *Komentarz do art. 2 KPK... op. cit.*, s. 56-61.

profesjonalny, posiadający konieczną wiedzę i doświadczenie – będzie reprezentował jego prawa w postępowaniu przygotowawczym lub sądowym. Warto wskazać, że przez krótki czas (tj. od 1 lipca 2015 roku do 14 kwietnia 2016 roku) obowiązywały przepisy umożliwiające ustanowienie pełnomocnika z urzędu – na wniosek strony innej niż oskarżony, która nie miała pełnomocnika z wyboru, prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy wyznaczał w postępowaniu sądowym pełnomocnika z urzędu (art. 87a KPK). Brak powyższego rozwiązania przedstawia się jako niekorzystny z punktu widzenia uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego.

Pokrzywdzony i jego pełnomocnik uprawnieni są do składania wniosków dowodowych (wniosków o dokonanie czynności śledztwa), o czym stanowi art. 315 § 1 KPK. Wniosek taki może w szczególności zmierzać do wykazania zaistnienia szkody lub krzywdy oraz ich wysokości. Złożenie wniosku skutkuje niemożnością odmowy przez organ procesowy wzięcia udziału we wnioskowanej przez pokrzywdzonego czynności, jeżeli wyrazi on chęć uczestniczenia w jej przeprowadzeniu. W sprawach, w których osoba pokrzywdzona domaga się naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, istotna może okazać się opinia biegłego. Jeżeli dowód taki zostanie dopuszczony, to pokrzywdzonemu i jego pełnomocnikowi doręcza się postanowienie w tym przedmiocie, a nadto zezwala na zapoznanie z opinią i wzięcie udziału w przesłuchaniu biegłego. Wskazane uprawnienia odgrywają niebagatelną rolę w ustaleniu już na etapie postępowania przygotowawczego rozmiarów wyrządzonej szkody, co należy do jednego z celów tego etapu procesu karnego (art. 297 § 1 pkt 4 KPK).

Przechodząc do wskazania najistotniejszych uprawnień pokrzywdzonego zawartych w pozostałych ustawach, należy wskazać, że Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia również przewiduje kilka możliwości działania w procesie i wykonywania przez pokrzywdzonego określonych uprawnień. Pokrzywdzony – podobnie jak na gruncie Kodeksu postępowania karnego – może działać jako strona w charakterze oskarżyciela posiłkowego obok oskarżyciela publicznego albo zamiast niego. W sprawach o wykroczenia ścigane na żądanie pokrzywdzonego, pokrzywdzony może samodzielnie wnieść wniosek o ukaranie jako oskarżyciel posiłkowy, natomiast w sprawach o wykroczenia ścigane z urzędu, pokrzywdzony jako oskarżyciel posiłkowy może wnieść wniosek o ukaranie, jeżeli w ciągu miesiąca od powiadomienia o wykroczeniu organu uprawnionego do występowania w tych sprawach w charakterze oskarżyciela publicznego nie zostanie powiadomiony o wniesieniu przez ten organ wniosku o ukaranie albo otrzyma zawiadomienie

o niewniesieniu wniosku o ukaranie w sytuacji, gdy czynności wyjaśniające nie dostarczyły podstaw do jego wniesienia (art. 27 § 1 i 2 KPSW). Ujawnionemu pokrzywdzonemu przysługuje zażalenie na postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania (art. 59 § 2 zd. 2 KPSW). Inaczej niż stanowią przepisy Kodeksu postępowania karnego, wniosek o skazanie obwinionego bez rozprawy nie może zostać uwzględniony przez sąd, jeżeli w określonym terminie pokrzywdzony, który złożył już oświadczenie o przyłączeniu się do postępowania w charakterze oskarżyciela posiłkowego, zgłosi wobec takiego wniosku sprzeciw (art. 63 § 3 KPSW). Przypomnieć należy, że w Kodeksie postępowania karnego powyższe uprawnienie przysługuje pokrzywdzonemu, niezależnie od posiadania przezeń statusu strony postępowania. Pokrzywdzonemu działającemu w charakterze oskarżyciela posiłkowego przysługuje nadto prawo wniesienia apelacji od wyroku sądu I instancji (art. 103 § 2 KPSW).

Przepis art. 21 § 3 zd. 2 Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich stanowi, że do pokrzywdzonego stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego. Niezależnie od powyższego, UPN przyznaje pokrzywdzonemu uprawnienie do złożenia zażalenia na postanowienie sądu rodzinnego o odmowie wszczęcia albo o umorzeniu postępowania przeciwko nieletniemu. Ciekawe unormowanie zawierają nadto przepisy art. 22 § 2 UPN, zgodnie z którym w sprawie o czyn ściąnany z oskarżenia prywatnego, postępowanie wszczyna się, jeżeli wymaga tego wzgląd na ochronę pokrzywdzonego. W takim przypadku postępowanie toczy się z urzędu. Pokrzywdzony w postępowaniu w sprawach nieletnich nie jest stroną, jednak może składać wnioski dowodowe, z którego to uprawnienia może skorzystać wyłącznie do czasu rozpoczęcia rozprawy lub posiedzenia. Jak wskazano w poprzednim rozdziale, na podstawie przepisów UPN, sąd rodzinny może zastosować wobec nieletniego środki wychowawcze zawierające elementy kompensacji, co mogą ułatwić powyższe regulacje, zwłaszcza przepisy traktujące o wszczęciu postępowania ze względu na ochronę pokrzywdzonego.

Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia oraz ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich zawierają również przepisy umożliwiające pokrzywdzonemu podjęcie pewnych działań zmierzających – chociażby pośrednio – do uzyskania należnej kompensacji, w tym naprawienia wyrządzonej szkody. Uprawnienia osoby pokrzywdzonej nie są tak rozbudowane jak na gruncie przepisów Kodeksu postępowania karnego, jednakże uznać należy, że stanowią minimum gwarancji w tym zakresie. Jako że przepisy materialnego prawa wykroczeń i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich nie przewidują możliwości złożenia przez pokrzywdzonego wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody, brak

jest w przepisach procesowych odpowiednich regulacji. Nie wyklucza to zajęcia przez pokrzywdzonego odpowiedniego stanowiska w tym zakresie.

9. Polska karta praw ofiary

Wydana przez Ministerstwo Sprawiedliwości w 1999 roku Polska Karta Praw Ofiary⁴⁶⁷ stanowi dokument informujący pokrzywdzonego o przysługujących mu uprawnieniach w ramach procesu karnego oraz o możliwości naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem. Motywem przygotowania przedmiotowego dokumentu było dążenie do poprawienia sytuacji osób pokrzywdzonych przestępstwem, w szczególności z uwagi na poszerzenie katalogu uprawnień i niewystarczającą wiedzę w tym zakresie oraz odmienna od przepisów prawnych praktyka organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości⁴⁶⁸. Karta została wydana z uwzględnieniem norm konstytucyjnych oraz zaleceń wypracowanych przez organizacje międzynarodowe. Ofiarą w rozumieniu Karty jest osoba fizyczna, której dobro prawem chronione zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo oraz jej najbliżsi. Ofiara ma prawo między innymi do wolności od wtórnej wiktyimizacji, dostępu do wymiaru sprawiedliwości, mediacji i pojednania ze sprawcą oraz do restytucji i kompensacji (pkt 1 i 2 Karty). W kolejnych punktach Karty zawarto uprawnienia będące w zasadzie powtórzeniem uregulowań Kodeksu postępowania karnego (prawo do działania jako strona w charakterze oskarżyciela posiłkowego w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego, prawo do mediacji i pojednania ze sprawcą, a w sprawach z oskarżenia prywatnego do pojednania i ugody, prawo do porozumienia ze sprawcą w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia). Zgodnie z zapisami dotyczącymi kompensacji ofiara ma również prawo do restytucji poniesionych przez nią szkód, a sprawca czynu zabronionego powinien wyrównać ofierze poniesione szkody (dokonać restytucji). Restytucja powinna obejmować: zwrot własności, zapłatę za doznaną krzywdę lub poniesioną stratę czy zwrot wydatków (pkt 30 i 31 Karty). Jeżeli sprawca nie wyrówna szkód poniesionych przez ofiarę, zadaniem państwa jest dążenie do zapewnienia materialnej kompensacji ze swojej strony – w przypadku poniesienia określonych uszczerbków (pkt 32 Karty). Akty prawa międzynarodowego, w oparciu o które powstały kolejne wytyczne Polskiej Karty Praw Ofiary zostaną zaprezentowane w Rozdziale 6.

Przedstawiony dokument stanowi zebranie i uporządkowanie uprawnień przysługujących pokrzywdzonemu w postępowaniu karnym. W dacie jego wydania *novum*

⁴⁶⁷ A. Leciak (red.), *Polska Karta Praw Ofiary*, Warszawa 1999.

⁴⁶⁸ *Przedmowa Polskiej Karty Praw Ofiary* (dalej: Karta).

stanowiły jedynie uregulowania dotyczące państwowego funduszu kompensacyjnego, który ówczas nie istniał. Jak się wydaje, znaczenie Karty jest obecnie niewielkie. Pokrzywdzony przed pierwszym przesłuchaniem otrzymuje pouczenie zawierające najważniejsze prawa i obowiązki, a w toku postępowania – wraz z korespondencją z sądu lub prokuratury – kolejne pouczenia o przysługujących mu uprawnieniach.

10. Podsumowanie

Obecnie nie pozostawia wątpliwości fakt, że interesy i uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu karnym wymagają ochrony – bez względu, czy mają one charakter ściśle procesowy czy też materialnoprawny. Ochrona tych ostatnich uwarunkowana jest najczęściej prawidłowością ochrony ściśle procesowych interesów oraz uprawnień pokrzywdzonego⁴⁶⁹. Z tego względu postępowanie karne jest procesem wielofunkcyjnym i pomimo dominującego celu w postaci pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności, w procesie karnym następuje jednocześnie rozstrzygnięcie o cywilnoprawnych konsekwencjach przestępstwa⁴⁷⁰. W wyniku kolejnych zmian przepisów, rola osoby pokrzywdzonej w postępowaniu karnym wzrasta, przez co staje się podmiotem bardziej aktywnym, wyposażanym w liczne środki i możliwości działania. W określonych przypadkach to od woli pokrzywdzonego uzależniony jest przebieg procesu karnego. Jednocześnie – jak się wydaje – poczynione w prawie karnym zmiany są nieodwracalne, albowiem niemożliwe jest ograniczenie uprawnień pokrzywdzonego i powrót do modelu, w którym jego rola była marginalna⁴⁷¹. Dla realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego przepisy procesowe mają o tyle istotne znaczenie, że kształtują postępowanie karne w taki sposób, żeby jego ostatecznym rezultatem było wyrównanie skutków przestępstwa (zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i ogólnospołecznym) – przez faktyczny udział pokrzywdzonego i jego wpływ na tok procesu, a w rezultacie uzyskanie kompensacji przy pomocy dostępnych środków. Ważną kwestią pozostaje optymalne zdefiniowanie pojęcia pokrzywdzonego – w taki sposób, żeby uwzględnione zostały interesy prawne osób, które w wyniku przestępstwa faktycznie (niekoniecznie bezpośrednio) odniosły negatywne skutki w sferze swoich dóbr prawnie chronionych.

Jak wynika z zawartych w rozdziale rozważań, realizacja środków kompensacyjnych *sensu largo* przewidzianych w przepisach materialnoprawnych zależy od właściwego

⁴⁶⁹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 1976 r., sygn. VI KZP 11/75, OSNKW 1977, nr 1-2, poz. 1, SIP Legalis nr 19762 [dostęp: 23.08.2018].

⁴⁷⁰ Por. K. Witkowska-Moździerz, *Pokrzywdzony a prawo karne... op. cit.*, s. 299.

⁴⁷¹ W. Zalewski, R. Skarbek, *Funkcja kompensacyjna prawa karnego... op. cit.*, s. 563-564.

ukształtowania procesu karnego. Na pierwszy plan pod tym względem wysuwają się porozumienia karnoprosesowe oraz postępowanie mediacyjne. Tryby konsensualne zawierają przepisy przewidujące uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego, mogą uzależniać ich zastosowanie od naprawienia szkody oraz pozwalają na odroczenie posiedzenia z uwagi na możliwość porozumienia w przedmiocie kompensacji. Realizacja kompensacyjnej funkcji prawa karnego w ich ramach wzmocniona jest nadto wyposażeniem pokrzywdzonego w złożenie sprzeciwu mogące zmierzać do uzyskania należnej kompensacji. Z uwagi na fakt, iż tryby konsensualne znajdują zastosowanie w ponad połowie⁴⁷² wszystkich spraw, stając się obecnie *de facto* bardziej regułą aniżeli wyjątkiem od procedowania podczas rozprawy głównej, ranga funkcji kompensacyjnej jest w tych przypadkach szczególnie widoczna. Uzasadnia to twierdzenie o niekonkurencyjności względem pozostałych funkcji prawa karnego i stawaniu się funkcją równorzędną.

Zgodzić należy się z konstatacją, iż „współcześnie legalizm nie jest już pojmowany jako nakaz wymierzenia kary w sprawie o każde przestępstwo, lecz raczej jako powinność adekwatnej na nie reakcji organów procesowych. Instytucje, w ramach których sprawca nie doświadcza tradycyjnie rozumianej odpowiedzialności karnej nie stoją w sprzeczności z zakazem uwolnienia kogokolwiek od odpowiedzialności karnej za przestępstwo. Odpowiedzialność karna nie jest już dziś bowiem utożsamiana wyłącznie z wymierzeniem sprawcy tradycyjnie rozumianej kary. Systemy prawne przewidują obecnie szereg alternatywnych wobec kary środków reakcji prawno karnej. Stan ten wiąże się w wysokim stopniu z występującymi współcześnie tendencjami do zmiany paradygmatu prawa karnego z retributywnego na kompensacyjny, a co za tym idzie, pełniejszego uwzględnienia ochrony dóbr pokrzywdzonego, nie zaś samej tylko realizacji państwowego prawa karania za przestępstwo”⁴⁷³. Wydaje się jednak, że w realiach polityki karnej w Polsce brakuje gotowości przyjęcia na większą skalę odstępstw od zasady legalizmu. Świadczy o tym chociażby uchylenie przepisów art. 59a KK. Należyta realizacja kompensacyjnej funkcji prawa karnego w ramach procesu karnego, uwzględniająca w szerszym niż dotychczas zakresie wolę pokrzywdzonego co do ścigania sprawcy i prowadzenia postępowania, wymaga zmiany modelu procesu karnego i ograniczenia państwowego *ius puniendi*. Rozwiązaniem

⁴⁷² S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu... op. cit.*, s. 640.

⁴⁷³ D. Sokołowska, *W stronę legalizmu czy oportunisty? Procedury alternatywne w prawie francuskim oraz umorzenie kompensacyjne w prawie polskim jako formy reakcji w sprawach drobnej i średniej przestępczości* [w:] *W poszukiwaniu optymalnego modelu orzekania w sprawach o drobne czyny zabronione*, A. Światłowski (red.), Kraków 2016, s. 137.

wspierającym kompensacyjną funkcję prawa karnego byłoby niewątpliwie uzależnienie braku ścigania od woli pokrzywdzonego i dokonanej na jego rzecz kompensacji.

Rozdział 6

Kompensacja w świetle Konstytucji RP oraz prawa międzynarodowego

1. Uwagi wprowadzające

Analizując treść uregulowań w przedmiocie zrekompensowania osobie pokrzywdzonej wyrządzonej przestępstwem szkody, nie sposób pominąć norm zawartych w Konstytucji RP. Dotychczasowe rozważania poczynione w poprzednich rozdziałach poświęcono zasadniczo zagadnieniom materialnoprawnym oraz procesowym dotyczącym instrumentów kompensacyjnych oraz uprawnień pokrzywdzonego związanych z uzyskaniem kompensacji, mogących przybrać postać nałożenia na sprawcę przestępstwa obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązki. W postępowaniu karnym widoczne jest wyposażanie pokrzywdzonego w coraz więcej uprawnień, którym częstokroć towarzyszą rozwiązania kompensacyjne, co zostało szerzej zaprezentowane w rozdziale zawierającym kwestie proceduralne (Rozdział 5). Na ukształtowanie procesu karnego wpływ wywierają normy konstytucyjne kształtujące bezpośrednio sytuację prawną jego uczestników – Konstytucja RP wyznacza podstawowe kierunki procedury karnej, w szczególności w zakresie naczelnych zasad procesu, standardów rzetelności postępowania oraz praw i wolności uczestników postępowania⁴⁷⁴. Z tego względu, jako istotne przedstawia się zaprezentowanie najważniejszych kwestii związanych z podjętą tematyką. Konstytucja RP nie odnosi się wprost do kompensacyjnej funkcji prawa karnego. Nie oznacza to jednak, że z treści jej przepisów nie można wnioskować o istnieniu prawa do naprawienia szkody w ramach procesu karnego. Szczególnego znaczenia nabierają przepisy art. 45 ust. 1 Konstytucji stanowiące o zasadzie rzetelnego procesu podczas rozstrzygania o prawach i obowiązkach obywatela oraz art. 77 ust. 2 Konstytucji, zgodnie z treścią którego ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej do dochodzenia naruszonych praw lub wolności.

W przeciwieństwie do oskarżonego, Konstytucja RP nie ustanawia jakichkolwiek szczególnych praw właściwych osobie pokrzywdzonej. Konstytucyjne gwarancje można jednakże odnosić do sytuacji pokrzywdzonego, albowiem przy dochodzeniu swoich praw w postępowaniu karnym, podmiot ten korzysta z pełnej ochrony konstytucyjnej. Minimalny zakres gwarancji praw pokrzywdzonego wyznaczony jest przez następujące zasady

⁴⁷⁴ P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji*, Warszawa 2011, s. 20-22.

konstytucyjne: zasadę demokratycznego państwa prawa (art. 2), ochronę godności (art. 30), zasadę równości (art. 32 ust. 1), prawo do sądu i jawność postępowania (art. 45), prawo do odwołania (art. 78) oraz dwuinstancyjność postępowania (art. 176 ust. 1 Konstytucji)⁴⁷⁵, z których największe znaczenie dla zagadnienia kompensacyjnej funkcji prawa karnego będzie miało prawo do sądu, gdyż właśnie w postępowaniu przed sądem osoba pokrzywdzona może uzyskać rozstrzygnięcie w przedmiocie orzeczenia środków kompensacyjnych *sensu largo*.

Uprawnienie pokrzywdzonego do naprawienia szkody można zatem wyinterpretować z przepisów konstytucyjnych, w związku z czym za źródło nadrzędne, z którego wywodzą się podstawy tego uprawnienia, należy uznać Konstytucję RP. Jest to źródło szczególnego rodzaju, głównie z uwagi na charakter norm w niej zawartych: regulujących między innymi status jednostki w państwie, uwzględniających przysługujące jej prawa i wolności oraz okoliczność, że pozostałe akty normatywne powinny zawierać treści pozwalające w możliwie najpełniejszy sposób urzeczywistniać postanowienia Konstytucji⁴⁷⁶. Analiza konstytucyjnych podstaw, z których wynika uprawnienie pokrzywdzonego do żądania naprawienia szkody w procesie karnym, pozwoli spojrzeć na karnoprawną kompensację przez pryzmat wartości uznanych przez prawodawcę za najwyższe. Pierwszoplanowe znaczenie odgrywa gwarancja wyrażona w normie konstytuującej zasadę demokratycznego państwa prawa i związane z nią prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy. Dalszy wywód skupiać się będzie w głównej mierze na elementach tworzących prawo do sądu, w szczególności na wspomnianym sprawiedliwym ukształtowaniu procedury sądowej (karnej), a jedynie uzupełniająco nawiązywać do innych podstaw konstytucyjnych. Zaprezentowanie wyinterpretowanych przez judykaturę uprawnień składających się na prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy, pozwoli doprecyzować, jakie konkretne uprawnienia wynikają zeń dla pokrzywdzonego w procesie karnym, a następnie skonfrontować je z obowiązującymi rozwiązaniami zawartymi w Kodeksie postępowania karnego. Szczególnie pomocne w procesie dekodowania konkretnych norm z przepisów Konstytucji RP okazują się tezy stawiane przez Trybunał Konstytucyjny w wydawanych orzeczeniach. Z tego względu, szerzej omówione zostanie zmieniające się stanowisko Trybunału Konstytucyjnego w zakresie przysługującego pokrzywdzonemu prawa do sądu. Druga część rozdziału poświęcona zostanie uregulowaniom kompensacyjnym zawartym w prawie

⁴⁷⁵ *Ibidem*, s. 226.

⁴⁷⁶ Por. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 37.

międzynarodowym, w tym prawie Unii Europejskiej (między innymi w Rekomendacjach Komitetu Ministrów Rady Europy, Decyzji ramowej Rady z 2001 roku oraz Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady z 2012 roku) – celem odniesienia ich do rozwiązań przyjętych w polskim porządku prawnym.

2. Konstytucyjne podstawy kompensacji

2.1. Pokrzywdzony a prawo do sądu

Przepisy Kodeksu postępowania karnego wielokrotnie były poddawane kontroli Trybunału Konstytucyjnego. Orzeczenia Trybunału, poza rozstrzygnięciami w przedmiocie zgodności przepisów z Konstytucją RP, ustalają nadto zakres treściowy przepisów adresowany do bliżej nieokreślonego kręgu odbiorców. Wzorzec kontroli w skargach konstytucyjnych inicjowanych przez pokrzywdzonych przestępstwem zasadniczo dotyczył art. 45 ust. 1, rzadziej art. 78 Konstytucji RP. Zgodnie z brzmieniem art. 45 ust. 1 Konstytucji: każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Zawarta w powyższym przepisie regulacja określana jest mianem prawa do sądu. Nie ulega wątpliwości, że prawo do sądu wynika z fundamentalnej zasady demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej. Trybunał Konstytucyjny właśnie z art. 2 Konstytucji wywodzi zasadę sprawiedliwości proceduralnej, przywoływaną z reguły w wydawanych orzeczeniach w związku z zagwarantowaniem prawa do sądu. Chociaż źródła zasady sprawiedliwości proceduralnej należy upatrywać przede wszystkim w treści art. 45 Konstytucji, to orzecznictwo Trybunału wiąże ją nadto z wartościami demokratycznego państwa prawnego⁴⁷⁷. Sporną kwestią pozostawało przez dłuższy czas rozstrzygnięcie, czy zakres podmiotowy art. 45 ust. 1 Konstytucji RP obejmuje także pokrzywdzonego przestępstwem. Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego nie było w tym zakresie jednolite, a na przestrzeni kilkunastu lat istotnie zmieniło się spojrzenie na uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu karnym. Art. 45 ust. 1 Konstytucji przedstawia się w tej kwestii jako kluczowy, albowiem wyraża prawo do odpowiedniego, sprawiedliwego i rzetelnego ukształtowania procedury sądowej⁴⁷⁸, co ma niebagatelne znaczenie w kontekście przyznania pokrzywdzonemu określonych uprawnień, dochodzenia

⁴⁷⁷ Szerzej P. Tuleja, *Komentarz do art. 2 Konstytucji RP* [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1–86*, M. Safjan, L. Bosek (red.), Warszawa 2016, s. 247–248.

⁴⁷⁸ P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji...* *op. cit.*, s. 111; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 kwietnia 2008 r., sygn. P 26/06, OTK seria A 2008, nr 3, poz. 42, SIP Legalis nr 95905 [dostęp: 12.03.2019].

przezeń roszczeń w procesie karnym i realizacji funkcji kompensacyjnej właśnie na gruncie postępowania karnego.

Punkt wyjścia dla dalszych rozważań w przedmiocie prawa do sądu stanowi pojęcie sprawy zawarte w przepisie art. 45 ust. 1 Konstytucji. Sprawa w rozumieniu przedmiotowego przepisu obejmuje wszelkie chronione prawem interesy jednostki, których ochrony może dochodzić przed sądem⁴⁷⁹. Sprawa karna określana jest natomiast w literaturze jako „każde rozstrzygnięcie organu procesowego dokonane na podstawie obowiązujących przepisów, którego przedmiotem jest kwestia odpowiedzialności karnej albo kwestia bezpośrednio związana (będąca konsekwencją) z rozstrzygnięciem w tym przedmiocie, powodująca zmiany w sferze bezpośrednich interesów jednostki, uczestnika, strony tego postępowania, zaś ze względu na swą dolegliwość wymagająca, aby rozstrzygnięcie zapadło w warunkach bezstronności i niezależności przed niezawisłym sądem”⁴⁸⁰. Wynika z powyższego, że sprawa karna stanowi w pierwszej kolejności sprawę oskarżonego, tj. podmiotu, którego zachowanie ma zostać ocenione w postępowaniu⁴⁸¹, a jednocześnie nie wyłącza z tego zakresu pokrzywdzonego. Wyrządzenie szkody lub krzywdy będących następstwem czynu zabronionego jest wszakże immanentnie związane z zachowaniem sprawcy, jego odpowiedzialnością i skutkuje nałożeniem określonych dolegliwości, a proces karny zawiera rozwiązania pozwalające na uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego. Wskazuje się jednak w tym przypadku na nierównorzędność pozycji obu podmiotów, albowiem pokrzywdzony może skorzystać również z procedury cywilnej i na podstawie przepisów prawa cywilnego dochodzić stosownych roszczeń⁴⁸². Należy jednak podkreślić, iż niejednokrotnie, oprócz chęci i możliwości uzyskania rekompensaty za poniesioną szkodę lub krzywdę, potrzeby ofiary obejmują również „zadośćuczynienie w znaczeniu niematerialnym”, przykładowo w postaci ukarania sprawcy czy zobowiązania do przeproszenia pokrzywdzonego, co jest możliwe jedynie w postępowaniu karnym. Z tego względu, proces karny obejmuje różnorodne interesy osoby pokrzywdzonej, których uwzględnienie należy do jednego z celów postępowania karnego. Sprawa karna staje się więc

⁴⁷⁹ Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawo do sądu w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Ogólna charakterystyka)*, Państwo i Prawo 1997, nr 11-12, s. 95.

⁴⁸⁰ Szerzej P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji... op. cit.*, s. 137.

⁴⁸¹ Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy, o którym mowa w aktach prawa międzynarodowego (w szczególności art. 14 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz art. 6 ust. 1 zd. 1 EKPCz), pomimo identycznego sformułowania, jest rozumiane przez Europejski Trybunał Praw Człowieka wąsko. Stąd też nie upatruje się w nim prawa pokrzywdzonego do zainicjowania postępowania karnego.

⁴⁸² Por. J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013, s. 140.

również sprawą pokrzywdzonego⁴⁸³. Chociaż sankcja wymierzana jest w imieniu państwa przez uprawnione organy, to jednak podstawę ukarania stanowi akt konkretnego pokrzywdzenia. Pokrzywdzony występuje więc przed sądem karnym jako podmiot objęty określonymi gwarancjami, a ich realizacji służą różnorodne rozwiązania materialnoprawne i procesowe. Urzeczywistnienie konstytucyjnych gwarancji prawa do sądu obejmuje wszelkie sytuacje, w których pojawia się konieczność rozstrzygnięcia o prawach danego podmiotu – istnienie sprawy determinuje zatem sytuacja, w której przepisy prawa materialnego wprowadzają ochronę określonych w nim wartości⁴⁸⁴. Poszczególne rozdziały części szczególnej Kodeksu karnego chronią dobra określone rodzajowo, takie jak życie, zdrowie czy mienie. Pokrzywdzony, dochodząc w procesie karnym naprawienia szkody, korzysta z ochrony interesów majątkowych, w tym również z konstytucyjnej ochrony prawa własności⁴⁸⁵. Sprawą w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji będzie więc dla pokrzywdzonego proces karny, w trakcie którego nastąpi rozstrzygnięcie w przedmiocie odpowiedzialności karnej sprawcy przestępstwa popełnionego na szkodę pokrzywdzonego i zastosowanie odpowiednich środków reakcji karnoprawnej, w tym środków kompensacyjnych w szerokim tego słowa znaczeniu.

Na podstawie licznych orzeczeń wydawanych przez Trybunał Konstytucyjny, wypracowano trójelementową konstrukcję, zgodnie z którą na prawo do sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji) składają się w szczególności:

- 1) prawo dostępu do sądu, tj. prawo do uruchomienia procedury przed sądem;
- 2) prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej – zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności;
- 3) prawo do wyroku sądowego, czyli do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd⁴⁸⁶.

⁴⁸³ Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 września 2012 r., sygn. SK 28/10, OTK-A 2012, nr 8, poz. 96; Chociaż TK początkowo nie przyznawał pokrzywdzonemu uprawnienia do zainicjowania postępowania sądowego, a stanowisko w tym przedmiocie uległo pewnemu złagodzeniu (zob. P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji... op. cit.*, s. 226–232 i przywołane tam orzecznictwo), to należy przyjąć, że pokrzywdzony jest podmiotem uprawnionym do uruchomienia procedury sądowej.

⁴⁸⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 maja 2004 r., sygn. SK 38/03, OTK seria A 2004, nr 5, poz. 45, SIP Legalis nr 62950 [dostęp: 12.03.2019].

⁴⁸⁵ P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji... op. cit.*, s. 261.

⁴⁸⁶ Zob. P. Grzegorzczak, K. Weitz, *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP [w:] Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1-86*, M. Safjan, L. Bosek (red.), Warszawa 2016, s. 1097; M. Zubik, *Konstytucja III RP w tezach orzeczniczych Trybunału Konstytucyjnego i wybranych sądów*, Warszawa 2011, s. 256; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9 czerwca 1998 r., sygn. K 28/97, OTK 1998, nr 4, poz. 50, SIP Legalis nr 10441 [dostęp: 12.03.2019]; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 marca 1999 r., sygn. SK 19/98, OTK 1999, nr 3, poz. 36, SIP Legalis nr 43188 [dostęp: 12.03.2019].

Powyższe szczegółowe uprawnienia, stanowiące najistotniejsze gwarancje prawa do sądu, rozszerzono w późniejszych orzeczeniach o kolejne elementy: prawo do odpowiedniego ukształtowania ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawy oraz o prawo do rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki⁴⁸⁷. Kwestia ustroju i pozycji sądów, jako komponent omawianego prawa zawartego w art. 45 ust. 1 ustawy zasadniczej, nie będzie przedmiotem dalszych rozważań, albowiem dotyczy spełnienia konstytucyjnych wymogów sądu rozpoznającego sprawę (tj. właściwości, niezależności, bezstronności i niezawisłości) i jako nie dotycząca problematyki ściśle związanej z pokrzywdzonym (i kompensacją), lecz związana z ogólnymi wymogami sądownictwa we wszelkich sprawach, pozostanie poza zakresem analizy. Prawo do rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki znajduje odzwierciedlenie w art. 2 § 1 pkt 4 Kodeksu postępowania karnego i wskazywano na nie w niniejszej pracy kilkakrotnie. Dość wskazać, że szybkość postępowania karnego nie powinna być realizowana z uszczerbkiem dla zagwarantowania praw jego uczestnikom, w tym pokrzywdzonemu.

Analizowane dotychczas prawo do sądu wynika zarówno z treści przywołanego art. 45 ust. 1, jak również z art. 77 ust. 2 Konstytucji RP (Ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw). Pierwszy z przepisów formułuje pozytywne prawo do sądu, natomiast treść drugiego zawiera zakaz zamykania drogi sądowej dla dochodzenia naruszonych wolności i praw, przez co wyznacza zakres dopuszczalnych ograniczeń prawa do sądu. Przyjmuje się następujące relacje pomiędzy wskazanymi przepisami: *primo* – każdy z nich ustanawia konstytucyjne gwarancje prawa do sądu, *secundo* – art. 77 ust. 2 należy rozumieć jako szczegółowe rozwinięcie art. 45 ust. 1 Konstytucji, *tertio* – pomiędzy postanowieniami wskazanych przepisów istnieje organiczna więź, a treść art. 77 ust. 2 Konstytucji stanowi dopełnienie konstytucyjnego prawa do sądu⁴⁸⁸.

2.2. Prawo dostępu do sądu

Pierwszy z elementów, jaki został przez Trybunał Konstytucyjny wyinterpretowany z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, to uprawnienie (prawo) do uruchomienia procedury sądowej, określane jako prawo dostępu do sądu. Na tym etapie postępowania karnego pokrzywdzony na ogół nie działa samodzielnie, gdyż akt oskarżenia najczęściej wnoszony jest do sądu przez

⁴⁸⁷ Przykładowo: wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2007 r., sygn. SK 7/06, OTK seria A 2007, nr 9 poz. 108, SIP Legalis nr 87676 oraz wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 grudnia 2010 r., sygn. P 11/09, OTK seria A 2010, nr 10, poz. 128, SIP Legalis nr 266510 [dostęp: 12.03.2019].

⁴⁸⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 kwietnia 2001 r., sygn. SK 10/00, SIP Legalis nr 49670 [dostęp: 3.03.2019].

oskarżyciela publicznego. Pokrzywdzony może występować w takim przypadku obok prokuratora w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Wyjątek w odniesieniu do przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego stanowi osobiste wniesienie przez pokrzywdzonego subsydiarnego aktu oskarżenia. W sprawach z oskarżenia prywatnego osoba pokrzywdzona występuje najczęściej samodzielnie (bez udziału prokuratora) w charakterze oskarżyciela prywatnego. Działanie jako oskarżyciel w każdym z powyższych przypadków umożliwia dochodzenie stosownych roszczeń w procesie karnym, przez co istotne jest zaprezentowanie zagadnienia uruchomienia procedury sądowej przez pokrzywdzonego w kontekście konstytucyjnym.

Kwestię zainicjowania postępowania karnego przez pokrzywdzonego niejednokrotnie poddano ocenie Trybunału Konstytucyjnego. Orzeczenia w tym przedmiocie nie były jednolite, przez co warto przytoczyć kolejne rozstrzygnięcia wydane na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. W wyroku z dnia 2 kwietnia 2001 roku (sygn. SK 10/00) Trybunał uznał, że przepisy Kodeksu postępowania karnego warunkują możliwość wniesienia przez pokrzywdzonego samodzielnego (subsidiarnego) aktu oskarżenia, przez co pozwalają na ochronę jego praw na drodze sądowej, jednakże z art. 45 ust. 1 Konstytucji nie wynika prawo tego podmiotu do wszczęcia postępowania karnego. W świetle tego przepisu pokrzywdzony będzie mógł realizować prawo do sądu w procesie karnym tylko w sytuacji, gdy istnieją podstawy do wszczęcia postępowania jurysdykcyjnego⁴⁸⁹. Z innego orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego wynika, że możliwość wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia stanowi niewątpliwie wzmocnienie prawa do uruchomienia procedury przed sądem, jednakże Konstytucja RP nie formułuje prawa do spowodowania wszczęcia postępowania karnego przeciwko innej osobie⁴⁹⁰. Przepisy art. 45 ust. 1 Konstytucji nie przyznają więc pokrzywdzonemu prawa do wszczęcia postępowania karnego w sprawie ściganej z oskarżenia publicznego, albowiem to oskarżyciel publiczny decyduje o wniesieniu aktu oskarżenia, a wniesienie przez pokrzywdzonego skargi subsydiarnej pełni jedynie pomocniczą rolę w działaniu prawa karnego.

W innym z wyroków wskazano, że chociaż szerokie pojęcie sprawy pozwala przyjąć, że zakresem prawa do sądu jest objęty poszkodowany (pokrzywdzony – przyp. K.U.) przestępstwem, to jednak standard prawa do sądu realizowany w postępowaniu karnym nie jest identyczny dla oskarżonego i pokrzywdzonego. Podobnie identycznie nie kształtuje

⁴⁸⁹ *Ibidem*.

⁴⁹⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 czerwca 2004 r., sygn. SK 43/03, OTK seria A 2004, nr 6, poz. 58, SIP Legalis nr 63696 [dostęp: 7.03.2019].

się pozycja procesowa tychże podmiotów. Trybunał Konstytucyjny wskazał przy tym, że jakkolwiek zarówno sprawcy, jak i pokrzywdzonemu przysługuje prawo do sądu, o którym mowa w art. 45 ust. 1 Konstytucji, to jednak prawo to nie wyczerpuje się dla pokrzywdzonego w procesie karnym, gdyż może on realizować je również w ramach postępowania cywilnego. Postępowanie karne dotyczy sprawcy przestępstwa i tylko refleksowo sprawa ta może być uznana wobec pokrzywdzonego przestępstwem wyrządzonym na jego szkodę za „sprawę” w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji⁴⁹¹. Powyższe stanowisko spotkało się w literaturze z krytyką. Głównym argumentem było wskazanie, że zakres prawa do sądu i w rezultacie uprawnień do uruchomienia postępowania przed sądem może być różny dla oskarżonego i pokrzywdzonego, jednakże nie powinno to prowadzić do pozbawienia osoby pokrzywdzonej tego prawa *in genere*, albowiem nie ulega wątpliwości, że pojęcie pokrzywdzonego mieści się w określeniu „każdy” sformułowanym na gruncie art. 45 ust. 1 Konstytucji⁴⁹². Stanowisko to w pełni zasługuje na aprobatę.

Ważnym orzeczeniem wydanym przez Trybunał Konstytucyjny jest wyrok z dnia 18 maja 2004 roku, w którym wprost uznano sprawę karną również za „sprawę pokrzywdzonego” w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji RP. W przywołanym orzeczeniu stwierdzono, iż rozstrzyganie w sprawie odpowiedzialności karnej za wykroczenie (też przestępstwo – przyp. K.U.) w zakresie, w jakim dotyczy czynu naruszającego dobro prawne pokrzywdzonego jest jednocześnie rozstrzygnięciem w sprawie interesów prawnych pokrzywdzonego, przez co mieści się w zakresie pojęcia sprawy. Udział pokrzywdzonego w postępowaniu karnym zapewnia możliwość reprezentowania własnych interesów, a nadto procesową równość uczestników postępowania – sprawcy i pokrzywdzonego, będącej podstawowym elementem rzetelnego postępowania i realizacji prawa do sądu⁴⁹³. Warto przytoczyć *in extenso* stanowisko wyrażone w tymże wyroku: „realizacja uprawnień wynikających z prawa do sądu niejednokrotnie następować może dwutorowo: w drodze postępowania karnego bądź postępowania o charakterze cywilnym. Wybór jednej z tych dróg uzależniony będzie od charakteru <<sprawy>>, ale także i od woli zainteresowanej jednostki inicjującej postępowanie. Odmienny charakter obu trybów postępowania jest jednak uzasadniony odmiennością chronionych za ich pośrednictwem interesów. Ich zakresy mogą się co prawda w konkretnej sytuacji krzyżować, ale ze swej istoty nie będą tożsame.

⁴⁹¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 maja 2003 r., sygn. SK 38/02, OTK seria A 2003, nr 5, poz. 38, SIP Legalis nr 56667 [dostęp 3.03.2019].

⁴⁹² P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji... op. cit.*, s. 138-139.

⁴⁹³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 maja 2004 r., sygn. SK 38/03, OTK seria A 2004, nr 5, poz. 45, SIP Legalis nr 62950 [dostęp: 7.03.2019].

Postępowanie cywilne zawiera pewne elementy represyjne, jednak nie przyjmują one charakteru dominującego, gdyż podstawową rolę odgrywa funkcja kompensacyjna. Tymczasem w postępowaniu karnym nastawionym na ochronę interesu publicznego, a pośrednio także interesu pokrzywdzonego akcentuje się element kary, zaś kompensacja znajduje się na drugim miejscu. Pokrzywdzony w procesie karnym, poza chęcią uzyskania materialnej rekompensaty poniesionej szkody majątkowej lub niemajątkowej, poszukuje też zadośćuczynienia w znaczeniu niematerialnym (niematerialnej kompensacji), którego ochrona realizowana za pośrednictwem środków postępowania cywilnego nie może zastąpić. Istnienie tego typu interesów pokrzywdzonego ma charakter prawnie relewantny, co potwierdza system prawny zapewniając pokrzywdzonemu określony status procesowy w postępowaniu karnym oraz wykroczeniowym. Brak możliwości realizacji wskazanych interesów pokrzywdzonego w konkretnym postępowaniu powinien w konsekwencji podlegać ocenie z punktu widzenia gwarancji wyrażanych w art. 45 Konstytucji. Nie można też pomijać faktu, że wynik postępowania karnego, w którym pokrzywdzony nie może wziąć udziału, będzie rzutował na przebieg i rozstrzygnięcie w postępowaniu cywilnym (...). W przytoczonym wyroku Trybunał Konstytucyjny wyraźnie wskazuje, jakie interesy są dla pokrzywdzonego szczególnie istotne, zaliczając do nich zrekompensowanie poniesionej szkody i krzywdy oraz ukaranie sprawcy przestępstwa.

W wyroku SK 28/10 Trybunał Konstytucyjny podkreślił, że w państwie prawnym prawo do sądu nie może być rozumiane jedynie formalnie, tj. jako dostęp do drogi sądowej *in genere*, lecz również materialnie – jako możliwość prawnie skutecznej ochrony praw na drodze sądowej⁴⁹⁴. Zwrócił również uwagę, że zakres prawa do sądu na gruncie Konstytucji RP jest szerszy aniżeli wynikający z aktów prawa międzynarodowego (Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych czy Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności) gwarantujących wskazane prawo oskarżonemu, a jednocześnie niezawierających gwarancji praw osób pokrzywdzonych. Powyższe doprowadziło do wniosku, że postępowanie karne może dotyczyć różnego rodzaju interesów osoby pokrzywdzonej przestępstwem i z tego powodu – z chwilą wniesienia do sądu aktu oskarżenia przez uprawnionego oskarżyciela – staje się w pewnym sensie także sprawą pokrzywdzonego. W konsekwencji może on zostać uznany za szczególny podmiot objęty gwarancjami wynikającymi z konstytucyjnego prawa do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy.

⁴⁹⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 września 2012 r., sygn. SK 28/10, OTK seria A 2012, nr 8, poz. 96, SIP Legalis nr 532687 [dostęp: 7.03.2019].

Trybunał Konstytucyjny stanął na stanowisku, że Konstytucja RP gwarantuje pokrzywdzonemu prawo do rozpatrzenia sprawy, w tym prawo do zainicjowania postępowania sądowego, bez bliższego przesądzenia o jego formach. Ocena prawidłowości uregulowań proceduralnych dotyczących tego podmiotu powinna uwzględniać szerszy kontekst, na który składa się całokształt uprawnień, jakimi pokrzywdzony dysponuje – tak w postępowaniu cywilnym, jak i karnym. W zakresie przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego pokrzywdzony nie posiada konstytucyjnego prawa do inicjowania postępowania sądowego, a sprawa karna staje się dla niego sprawą w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji RP dopiero w wyniku zainicjowania postępowania przed sądem przez właściwego oskarżyciela. Wniesienie aktu oskarżenia wyznacza więc moment, w którym – w stosunku do pokrzywdzonego – zaczynają działać konstytucyjne gwarancje wynikające z prawa do sądu. W konsekwencji przyjęto, że skoro ofiarę przestępstwa wyposażono w katalog uprawnień, celem dochodzenia praw w drodze postępowania karnego, to postępowanie niegwarantujące niezbędnych praw pokrzywdzonego, nie spełnia konstytucyjnego wymogu sprawiedliwości proceduralnej wynikającego z art. 45 ust. 1 Konstytucji.

Na gruncie wyroku z dnia 30 września 2014 roku⁴⁹⁵ Trybunał Konstytucyjny sprawę karną rozumie jako każde rozstrzygnięcie organu procesowego, którego przedmiotem jest kwestia odpowiedzialności karnej albo kwestia bezpośrednio związana z tym rozstrzygnięciem, powodująca zmiany w sferze bezpośrednich interesów uczestnika tego postępowania. Sprawa karna jest zatem również sprawą pokrzywdzonego w zakresie, w jakim dotyczy czynu naruszającego (zagrożającego) jego dobra prawne, a realizacja konkretnych uprawnień wynikających z prawa do sądu może przebiegać zarówno w procesie karnym, jak i cywilnym – w zależności od charakteru sprawy oraz wyboru pokrzywdzonego. Możliwość udziału w postępowaniu karnym pozwala na reprezentowanie własnych interesów prawnych, przez co stanowi podstawowy element służący realizacji prawa do sądu w sprawie karnej. Podstawowym instrumentem umożliwiającym ochronę interesów pokrzywdzonego jest w szczególności prawo działania w charakterze strony, z którego skorzystanie realnie wpływa na tok postępowania i przyczynienie się do rozstrzygnięcia sprawy karnej i zastosowania środków reakcji karnoprawnej, w tym środków kompensacyjnych *sensu largo*. Uwagę zwraca wskazanie na możliwość dokonania przez pokrzywdzonego wyboru drogi dochodzenia roszczeń wynikających z popełnionego na jego szkodę przestępstwa. Wynika

⁴⁹⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 września 2014 r., sygn. SK 22/13, OTK seria A 2014, nr 8, poz. 96, SIP Legalis nr 1062167 [dostęp: 9.03.2019].

z tego, że pomimo alternatywnego sposobu dochodzenia roszczeń i możliwości skorzystania z drogi cywilnej, w postępowaniu karnym należy zagwarantować pokrzywdzonemu odpowiednie uprawnienia procesowe, w tym również – co oczywiste – uprawnienia związane z kompensatą szkody i krzywdy.

W wyroku z dnia 19 maja 2015 roku Trybunał Konstytucyjny w pełni zaaprobował pogląd, że postępowanie sądowe w sprawie karnej może dotyczyć różnego rodzaju interesów pokrzywdzonego, przez co z chwilą wniesienia przez uprawnionego oskarżyciela aktu oskarżenia do sądu, sprawa karna staje się również niejako sprawą pokrzywdzonego. Z tegoż względu, może on zostać uznany za podmiot szczególnego rodzaju, objęty odpowiednimi gwarancjami wynikającymi z konstytucyjnego prawa do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy⁴⁹⁶. Rozpatrując konstytucyjność przepisów warunkujących udział ofiary jako strony procesu karnego, Trybunał Konstytucyjny zwrócił uwagę na znaczenie możliwości działania pokrzywdzonego w charakterze oskarżyciela posiłkowego, podkreślając istotne różnice w działaniu przezeń w procesie karnym jedynie jako pokrzywdzony albo – co zapewnia pełną ochronę praw i interesów – w charakterze strony⁴⁹⁷.

Z zaprezentowanych wyroków Trybunału Konstytucyjnego wynika, że pokrzywdzony objęty jest gwarancjami, jakie wynikają z prawa do sądu, a nadto że sprawa karna może zostać uznana – obok sprawy oskarżonego – również za sprawę pokrzywdzonego w sytuacji, gdy przedmiotem postępowania jest czyn zabroniony naruszający (zagrożający) jego dobra prawnie chronione. Gwarancje prawa do sądu mogą być bowiem odnoszone jedynie do sytuacji, w których przepisy materialnoprawne przewidują prawną ochronę określonych wartości⁴⁹⁸.

O prawie pokrzywdzonego do sądu wypowiedział się również Sąd Najwyższy, wskazując w jednym z orzeczeń, że prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy bez uzasadnionej zwłoki w rozumieniu art. 45 Konstytucji RP zagwarantowane zostało także pokrzywdzonemu, który ma prawo domagać się od państwa, aby udzieliło mu ochrony prawnej, gdy na jego szkodę popełnione zostało przestępstwo⁴⁹⁹. Przyznawane

⁴⁹⁶ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 maja 2015 r., sygn. SK 1/14, OTK seria A 2015, nr 5, poz. 64, SIP Legalis nr 1242550 [dostęp: 9.03.2019].

⁴⁹⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 maja 2018 r., sygn. K 12/15, OTK seria A 2018, poz. 29, SIP Legalis nr 1768512 [dostęp: 9.03.2019].

⁴⁹⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 maja 2004 r., sygn. SK 38/03, OTK seria A 2004, nr 5, poz. 45, SIP Legalis nr 62950 [dostęp 3.03.2019].

⁴⁹⁹ Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 20 czerwca 2000 r., sygn. I KZP 14/00, OSNKW 2000, nr 7-8, poz. 59, SIP Legalis nr 47457 [dostęp: 13.03.2019].

pokrzywdzonemu prawo do sądu powinno umożliwiać ochronę jego interesów, naruszonych czynem przestępnym, gdyż uzasadnieniem dla nadania pokrzywdzonemu określonych uprawnień w toku postępowania jest zapewnienie temu podmiotowi ochrony dobra naruszonego przestępstwem⁵⁰⁰. Uruchomienie stosownej procedury pozwoli na skorzystanie z wszelkich możliwych instrumentów dochodzenia praw w sprawie karnej. Zazwyczaj to oskarżyciel publiczny jako organ obowiązany do wniesienia i popierania aktu oskarżenia będzie podmiotem inicjującym postępowanie karne przed sądem I instancji. Osoba pokrzywdzona korzysta wtedy z przysługujących jej uprawnień w pozostałym zakresie, nieobjęjącym uruchomienia procedury sądowej. Prawo uruchomienia procedury sądowej w sprawie karnej aktualizuje się dla pokrzywdzonego w sytuacji, o której mowa w treści art. 55 § 1 Kodeksu postępowania karnego. W tym przypadku uprawniony jest do zainicjowania procedury sądowej poprzez wniesienie subsydiarnego aktu oskarżenia. W literaturze wskazuje się, że również instrument zawarty w art. 306 Kodeksu postępowania karnego (zażalenie na postanowienie o odmowie wszczęcia albo umorzeniu postępowania przygotowawczego) stanowi przejaw realizacji prawa do sądu⁵⁰¹. Treść art. 306 § 1 i 1a oraz art. 55 § 1 KPK należy rozpatrywać łącznie. Legitymacja do uruchomienia procedury sądowej przysługuje pokrzywdzonemu występującemu w procesie w karnym, w którym realizuje swoje prawa⁵⁰². Dążenie do naprawienia szkody bez wątpienia uznać należy za realizowanie przysługujących uprawnień.

2.3. Prawo do sprawiedliwego ukształtowania procedury sądowej

Drugim z elementów składających się na prawo do sądu jest prawo do odpowiedniego (sprawiedliwego) ukształtowania procedury sądowej. Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniach wydawanych na kanwie art. 45 ust. 1 Konstytucji posługuje się niejednolitą, lecz zbliżoną znaczeniowo terminologią, używając w zasadzie synonimicznie następujących pojęć: sprawiedliwość proceduralna, sprawiedliwa procedura, rzetelność postępowania, rzetelność proceduralna, rzetelna procedura sądowa czy rzetelny proces⁵⁰³. Zasada demokratycznego państwa prawnego odgrywa w procesie karnym szczególne znaczenie

⁵⁰⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 maja 2004 r., sygn. SK 38/03, OTK seria A 2004, nr 5, poz. 45, SIP Legalis nr 62950 [dostęp 3.03.2019].

⁵⁰¹ G. Artymiak, *Gwarancje realizacji przez pokrzywdzonego prawa do sądu... op. cit.*, s. 55.

⁵⁰² J. Skorupka, *O sprawiedliwości... op. cit.*, s. 140.

⁵⁰³ P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji... op. cit.*, s. 99 i wskazane tam orzeczenia. Autor wiąże sprawiedliwość proceduralną z ustawowym ukształtowaniem reguł prowadzących do ustalenia prawdy w procesie karnym i konieczności sprawiedliwego rozstrzygnięcia sprawy, natomiast rzetelność postępowania łączy ze sposobem ukształtowania przepisów zapewniających należyłą ochronę słusznych interesów jego uczestników – s. 106.

dla interpretacji wyrażeń, takich jak sprawiedliwość proceduralna będąca elementem prawa do sądu czy rzetelność postępowania. Jak wynika z wyroku Trybunału Konstytucyjnego, rozumienie gwarancji rzetelnego procesu trzeba postrzegać na tle ogólnych wartości leżących u podstaw systemu norm konstytucyjnych, zwłaszcza na tle zasady państwa prawnego. Przy rekonstrukcji wzorca sprawiedliwego procesu powinna być jednocześnie uwzględniana zasada zaufania obywateli do państwa i stanowionego prawa⁵⁰⁴. Jak wskazuje się w literaturze – treścią sprawiedliwości proceduralnej na gruncie procesu karnego jest dążenie do osiągnięcia sprawiedliwości, tj. słusznego rozstrzygnięcia przy pomocy odpowiednio ukształtowanych przepisów procesowych, należycie chroniących uprawnienia przysługujące uczestnikom w toku postępowania. Realizacja konstytucyjnej sprawiedliwości proceduralnej polegać powinna więc na stworzeniu takich przepisów, żeby w możliwie najskuteczniejszy sposób zapewniona została możliwość osiągnięcia sprawiedliwego rezultatu. Sprawiedliwym rozstrzygnięciem będzie zatem taki wynik postępowania, który w sposób możliwie pełny realizuje przyjęte w społeczeństwie reguły wyrównawcze⁵⁰⁵. Sprawiedliwym procesem będzie nadto proces uwzględniający sytuację procesową podmiotów, stosownie do ich roli w postępowaniu, przy uwzględnieniu przedmiotu i charakteru postępowania⁵⁰⁶. Proces sprawiedliwy powinien zapewnić także osądzenie oskarżonego oraz prawidłowe zastosowanie prawa materialnego. Z jednej strony istotne jest bowiem zagwarantowanie oskarżonemu prawa do obrony, a z drugiej zapewnienie pokrzywdzonemu realizacji jego słuszných praw, w tym przede wszystkim prawa do uzyskania orzeczenia nakładającego obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia wyrządzonej krzywdzie. Nie ulega wątpliwości, że proces karny, żeby spełniał powyższe kryterium, musi uwzględniać interesy pokrzywdzonego oraz zawierać odpowiednie rozwiązania pozwalające naprawić szkodę poniesioną w wyniku przestępstwa. Kluczową rolę dla sprawiedliwego rozpoznania sprawy odgrywa odpowiednie ukształtowanie postępowania sądowego. Odpowiednie oznacza w tym kontekście tyle samo, co sprawiedliwe, a przez pryzmat treści tego wymagania rozpatrywać należy konkretne rozwiązania procesowe⁵⁰⁷.

Przez sprawiedliwość proceduralną należy więc rozumieć ukształtowanie przepisów prawa karnego procesowego w sposób pozwalający na sprawiedliwe rozstrzygnięcie przedmiotu procesu. Rozpoznanie sprawy zgodnie z przepisami prawa karnego procesowego,

⁵⁰⁴ P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji...* op. cit., s. 88; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 grudnia 2010 r., sygn. P 11/09, OTK seria A 2010, nr 10, poz. 128, SIP Legalis nr 266510 [dostęp: 12.03.2019].

⁵⁰⁵ P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji...* op. cit., s. 99-100.

⁵⁰⁶ P. Grzegorzczak, K. Weitz, *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP...* op. cit., s. 1132.

⁵⁰⁷ *Ibidem*, s. 1128.

ukształtowanymi według wymogów sprawiedliwości proceduralnej, powinno wyznaczać jej sprawiedliwy wynik⁵⁰⁸. Wskazuje się, że cel procesu karnego, jakim jest osiągnięcie sprawiedliwości proceduralnej zawarto nie tylko w Kodeksie postępowania karnego, lecz również w art. 45 ust. 1 Konstytucji. Celem procesu karnego jest rzetelne rozpoznanie sprawy i jej sprawiedliwe rozstrzygnięcie. Stosowanie przepisów konstytuujących uprawnienia pokrzywdzonego powinno być szczególnie sumienne (rzetelne), albowiem uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego, o których mowa w treści art. 2 § 1 pkt 3 KPK, łączy się z koniecznością przestrzegania jego gwarancji procesowych⁵⁰⁹. Sprawiedliwość proceduralna powinna więc uwzględniać słuszne interesy pokrzywdzonego – zgodnie z jednym z celów procesu karnego, zawierającym dodatkowo dyrektywę poszanowania godności tego podmiotu. W myśl art. 30 Konstytucji przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło jego wolności i praw, jest nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona należy do obowiązków władzy publicznej. Pokrzywdzony przestępstwem powinien dysponować uprawnieniami zapewniającymi należyłą ochronę w procesie karnym, co wchodzi w zakres pojęcia sprawiedliwego rozpoznania sprawy.

Sprawiedliwa procedura sądowa powinna również zapewniać stronom uprawnienia procesowe stosowne do przedmiotu postępowania⁵¹⁰. Trybunał Konstytucyjny rozumie prawo do sądu jako możliwość przedstawienia swoich argumentów, złożenia wniosków lub żądania przeprowadzenia dowodów⁵¹¹. W literaturze i orzecznictwie wskazuje się, że sprawiedliwe ukształtowanie postępowania powinno zapewniać:

- 1) możliwość bycia wysłuchanym,
- 2) ujawnienie w czytelny sposób motywów rozstrzygnięcia (prawo do uzasadnienia lub też szerzej – prawo do informowania),
- 3) zapewnienie przewidywalności postępowania⁵¹².

⁵⁰⁸ J. Skorupka, *Cele procesu karnego. Pojęcie i koncepcje sprawiedliwości proceduralnej* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2013, s. 183.

⁵⁰⁹ *Ibidem*, s. 185.

⁵¹⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 czerwca 2002 r., sygn. SK 5/02, OTK seria A 2002, nr 4, poz. 41, SIP Legalis nr 54428 [dostęp: 10.03.2019]; P. Wiliński, *Sprawiedliwość proceduralna a proces karny... op. cit.*, s. 81.

⁵¹¹ „Prawo do sądu to prawo do przedstawienia argumentów, wniosków, dowodów, podstaw faktycznych i prawnych, formułowania żądań, możliwości polemizowania ze stroną przeciwną” – wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 października 2010 r., sygn. P 37/09, OTK seria A 2010, nr 8, poz. 79, SIP Legalis nr 254425 [dostęp: 12.03.2019].

⁵¹² P. Grzegorzczak, K. Weitz, *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP... op. cit.*, s. 1132; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 marca 2005 r., sygn. SK 26/02, OTK-A 2005, nr 3, poz. 29, SIP Legalis nr 67743, [dostęp:12.03.2019]; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 stycznia 2006 r., sygn. SK 30/05, OTK-A 2006, nr 1, poz. 2, SIP Legalis nr 72310 [dostęp:12.03.2019].

Sprawiedliwe ukształtowanie procedury karnej obejmuje w pierwszej kolejności możliwość przedstawienia swoich racji przez strony postępowania. W piśmiennictwie wskazuje się, że prawo do wysłuchania wynika z koncepcji państwa prawnego, o którym mowa w art. 2 Konstytucji, jak również z ustrojowej aksjologii, zwłaszcza ochrony godności człowieka (art. 30 Konstytucji RP)⁵¹³. Do tej ostatniej wartości nawiązuje wspomniany już niejednokrotnie przepis Kodeksu postępowania karnego, w myśl którego do celów postępowania należy uwzględnić prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego, przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności. Aktywność pokrzywdzonego, związana z prawem do wysłuchania obejmuje kolejne uprawnienia, takie jak zgłaszanie wniosków i żądań (w tym wniosku o naprawienie szkody), twierdzeń faktycznych oraz dowodów (przykładowo uzasadniających wysokość poniesionej szkody)⁵¹⁴. Z konstytucyjnego prawa do sądu wynikają dla pokrzywdzonego między innymi następujące gwarancje: udziału w rozprawie, dostępu do akt, możliwości bycia wysłuchanym czy rozpoznania powództwa cywilnego⁵¹⁵ (*de lege lata* wniosku o orzeczenie naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę).

Z prawem do wysłuchania ściśle związane jest uprawnienie do uzyskania w czytelny sposób informacji o motywach rozstrzygnięcia, określane również jako prawo do uzasadnienia orzeczenia bądź szerzej – jako prawo do informowania⁵¹⁶. Ujawnienie motywów wydanego orzeczenia umożliwia zweryfikowanie i prześledzenie toku myślenia sądu, a dzięki zaprezentowaniu przyjętej argumentacji, łatwiej jest przekonać strony co do słuszności (sprawiedliwości) rozstrzygnięcia, co w rezultacie może prowadzić do indywidualnej akceptacji orzeczenia⁵¹⁷. W uzasadnieniu wyroku sąd powinien wskazać, na jakiej podstawie ustalił wysokość poniesionej przez pokrzywdzonego szkody lub krzywdy oraz wyjaśnić, czym kierował się przy orzekaniu środków kompensacyjnych *sensu lato*, co stanowi dla adresata ważną informację, w szczególności z punktu widzenia złożenia środka odwoławczego.

Zapewnienie przewidywalności postępowania, tj. zagwarantowanie stronom dającego się przewidzieć przebiegu postępowania poprzez należytą logikę i spójność mechanizmów,

⁵¹³ Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawo do sądu... op. cit.*, s. 100.

⁵¹⁴ Szerzej P. Grzegorzczak, K. Weitz, *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP... op. cit.*, s. 1133; J. Skorupka, *Sprawiedliwość proceduralna... op. cit.*, s. 68.

⁵¹⁵ P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji... op. cit.*, s. 226.

⁵¹⁶ P. Grzegorzczak, K. Weitz, *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP... op. cit.*, s. 1138.

⁵¹⁷ Zob. P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji... op. cit.*, s. 100; Szerzej o funkcjach uzasadnienia sądowego: J. Skorupka, *O sprawiedliwości... op. cit.*, s. 146.

jakie zostaną wobec nich zastosowane stanowi kolejny wyznacznik sprawiedliwego rozpoznania sprawy. Istotne znaczenie ma istnienie czytelnych, z góry określonych reguł prowadzenia postępowania, mających zastosowanie w określonym przypadku⁵¹⁸. Przewidywalność rozstrzygnięcia widoczna jest w odniesieniu do nałożenia na sprawcę przestępstwa obowiązku naprawienia szkody. Zgodnie bowiem z treścią przepisu art. 46 § 1 KK, w razie skazania, sąd orzeka na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej obowiązek naprawienia szkody w całości lub w części i czyni to na podstawie przepisów prawa cywilnego. Pokrzywdzony może więc przewidzieć korzystny z jego punktu widzenia wynik postępowania – w przypadku wyrządzenia przestępstwem szkody i złożenia przezeń stosownego wniosku – na sądzie ciąży obowiązek orzeczenia właściwego środka kompensacyjnego. Przewidywalności postępowania sprzyjają również w pewnej mierze nałożone na organy prowadzące postępowanie obowiązki informowania o przysługujących uprawnieniach. Pokrzywdzony przed pierwszym przesłuchaniem poucany jest o należnym prawie do żądania naprawienia szkody przez oskarżonego (w tym o możliwości zasądzenia na jego rzecz nawiazki w myśl art. 46 § 2 KK) oraz o prawie do działania w charakterze oskarżyciela posiłkowego.

Prawo do sądu, a w jego ramach węższe prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy, należy postrzegać również w kontekście możliwości wykonania wydanego w sprawie orzeczenia, albowiem bez wskazanej gwarancji, prawo to byłoby iluzoryczne⁵¹⁹. O wykonaniu obowiązku naprawienia szkody stanowią przepisy art. 107 Kodeksu postępowania karnego, na podstawie których sąd lub referendarz sądowy nadaje na żądanie osoby uprawnionej (pokrzywdzonego) klauzulę wykonalności orzeczeniu podlegającemu wykonaniu w drodze egzekucji. Uzyskanie tytułu wykonawczego pozwala podjąć dalsze działania zmierzające do wyegzekwowania orzeczonego obowiązku naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody.

2.4. Prawo uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia

Trzecim elementem prawa do sądu, obok przedstawionego powyżej prawa do uruchomienia i odpowiedniego (sprawiedliwego) ukształtowania procedury, jest prawo uzyskania rozstrzygnięcia wiążącego w danej sprawie. Wiążące rozstrzygnięcie oznacza

⁵¹⁸ Por. P. Grzegorzcyk, K. Weitz, *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP... op. cit.*, s. 1140; P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji... op. cit.*, s. 100; *Idem*, *Sprawiedliwość proceduralna a proces karny... op. cit.*, s. 83.

⁵¹⁹ J. Skorupka, *O sprawiedliwości... op. cit.*, s. 136.

ostateczną decyzję w przedmiocie praw i wolności, jakie zostały zaangażowane w postępowaniu sądowym, co w konsekwencji wyklucza stan niepewności w tym zakresie⁵²⁰. Wydany w sprawie karnej wyrok skazujący⁵²¹ może zawierać rozstrzygnięcie w przedmiocie orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Z punktu widzenia pokrzywdzonego, to właśnie rozstrzygnięcie co do środka kompensacyjnego *sensu largo*, będzie dla tego podmiotu, obok wymierzonego sprawcy innego środka reakcji karnoprawnej na czyn zabroniony, przedmiotem największego zainteresowania. W przypadku, gdyby sąd rozpoznający sprawę nie orzekł z jakichś względów o obowiązku naprawienia szkody, pomimo złożenia stosownego wniosku przez pokrzywdzonego, albo orzekłby środek kompensacyjny w wysokości zbyt niskiej, zasada instancyjności gwarantuje kontrolę rozstrzygnięcia. Z wiążącym w danej sprawie rozstrzygnięciem ściśle związana jest możliwość odwołania od zapadłego wyroku. Pokrzywdzonemu działającemu w postępowaniu w charakterze strony przysługuje środek zaskarżenia, co również znajduje swoją podstawę w Konstytucji RP. Zgodnie z art. 78 Konstytucji: każda ze stron ma prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Zaskarżalność orzeczeń sprzyja także realizacji prawa do sądu, a to poprzez nałożenie na ustawodawcę obowiązku powołania do życia unormowań umożliwiających wyeliminowanie uchybień popełnionych przez sąd I instancji, przyczyniając się w ten sposób do podwyższenia standardu rzetelności postępowań przed organami państwa. Aspekt ten jest szeroko akcentowany w judykaturze Trybunału Konstytucyjnego, w której zauważa się, że konstytucyjne prawo do zaskarżania orzeczeń i decyzji stanowi istotny czynnik urzeczywistniania sprawiedliwości proceduralnej⁵²². Mechanizm instancyjny realizuje więc przede wszystkim funkcję kontrolną, pozwalającą na skorygowanie nieprawidłowych rozstrzygnięć poprzez ich uchylenie lub zmianę. Pokrzywdzony, działając jako strona, dysponuje uprawnieniem do wniesienia apelacji (art. 444 § 1 KPK), w której może podnieść zarzuty związane z ustaleniem wysokości szkody lub środkiem kompensacyjnym *sensu largo*. Niezależnie od powyższego, pokrzywdzony nieposiadający

⁵²⁰ P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji... op. cit.*, s. 120.

⁵²¹ W przypadku wyroku warunkowo umarzającego postępowanie, sąd nakłada na sprawcę obowiązek naprawienia szkody w całości albo w części, a w miarę możliwości również obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, albo zamiast tych obowiązków orzeka nawiązkę (art. 67 § 3 zd. 1 KK).

⁵²² P. Grzegorzczak, K. Weitz, *Komentarz do art. 78 Konstytucji RP [w:] Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1-86*, M. Safjan, L. Bosek (red.), Warszawa 2016, s. 1788; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 marca 2008 r., sygn. SK 3/07, OTK-A 2008, nr 2, poz. 25, SIP Legalis nr 93717 [dostęp: 19.03.2019]; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 lipca 2013 r., sygn. SK 61/12, OTK-A 2013, nr 6, poz. 84, SIP Legalis nr 722203 [dostęp: 19.03.2019].

statusu strony uprawniony jest do złożenia apelacji od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie karne. Związek z prawem do sądu wykazuje również art. 176 ust. 1 Konstytucji, w pewnym sensie stanowiący rozwinięcie art. 45 ust. 1 ustawy zasadniczej, gdyż wyraża zasadę dwuinstancyjności postępowania sądowego, z istoty odnosząc się do konkretnego etapu procesu⁵²³.

2.5. Kompensacja a Konstytucja RP – podsumowanie

Podsumowując poczynione powyżej spostrzeżenia, warto powtórzyć, że „prawo do sądu jest wartością proceduralną; o treści ochrony rozstrzygać więc będą przepisy prawa materialnego, a o trybie – procedury właściwe tym przepisom materialnym”⁵²⁴. W wyniku popełnienia przestępstwa nierzadko wyrządzona zostaje szkoda. Kwestie jej naprawienia oraz wysokości stają się w rezultacie przedmiotem postępowania karnego. Należy zatem uznać, iż celem sprawiedliwej procedury karnej w kontekście kompensacyjnej funkcji prawa karnego jest zastosowanie w prawidłowy sposób norm prawa karnego materialnego, w tym przepisów stanowiących o naprawieniu wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynieniu za doznaną krzywdę.

3. Kompensacja w prawie międzynarodowym

3.1. Uwagi ogólne

Analizując zagadnienie kompensacyjnej funkcji prawa karnego, warto również rozważyć przepisy dotyczące kompensacji zawarte w aktach prawa międzynarodowego, a to z uwagi na przenikanie się systemów prawnych oraz zacieśnianie i rozszerzanie form współpracy międzynarodowej w sprawach karnych (internacjonalizacja). Duże znaczenie odgrywa również rozwój współpracy państw członkowskich Unii Europejskiej poprzez przyjmowanie wspólnych instrumentów prawnych i ich implementację do systemów prawnych poszczególnych państw członkowskich (europeizacja). Akty prawa międzynarodowego mają wpływ na kształt polskiego prawa – ratyfikowane umowy międzynarodowe są źródłami powszechnie obowiązującego prawa (art. 87 ust. 1 Konstytucji RP) i są bezpośrednio stosowane. Skutkiem wejścia do Unii Europejskiej jest zarówno przyjęcie dotychczasowego dorobku wspólnotowego (*acquis communautaire*), jak i związanie wydawanymi aktami prawnymi. Akty prawa unijnego mają zróżnicowany charakter.

⁵²³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 kwietnia 2001 r., sygn. SK 10/00, OTK seria A 2001, nr 3, poz. 52, SIP Legalis nr 49670 [dostęp: 13.03.2019].

⁵²⁴ Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawo do sądu... op. cit.*, s. 95–96.

Rozporządzenia wiążą w całości i są bezpośrednio stosowane we wszystkich państwach członkowskich, a dyrektywy wiążą każde państwo członkowskie, do którego są kierowane, w odniesieniu do rezultatu, który ma być osiągnięty, pozostawiając jednak organom krajowym swobodę wyboru formy i środków. Decyzje wiążą adresatów w całości, natomiast zalecenia i opinie nie mają mocy wiążącej (art. 288 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej⁵²⁵). Poprzez formułowanie zaleceń i opinii, organy przedstawiają swój punkt widzenia oraz proponują kierunek działania, nie nakładając jednak żadnych obowiązków prawnych na podmioty, do których są skierowane. Przepis art. 82 ust. 2 TFUE stanowi, że Parlament Europejski i Rada mogą ustanawiać normy minimalne w zakresie niezbędnym dla ułatwienia wzajemnego uznawania wyroków i orzeczeń sądowych, jak również współpracy policyjnej i wymiarów sprawiedliwości w sprawach karnych o wymiarze transgranicznym. Normy takie uwzględniają różnice pomiędzy tradycjami i systemami prawnymi państw członkowskich i dotyczą między innymi praw jednostek w postępowaniu karnym oraz praw ofiar przestępstw. Przyjęcie powyżej wskazanych minimalnych norm nie stanowi przeszkody dla państw członkowskich Unii Europejskiej w utrzymaniu lub ustanowieniu wyższego poziomu ochrony osób, w tym pokrzywdzonych. Niezależnie od mocy wiążącej międzynarodowych i europejskich aktów prawnych, ich treść wyraża cel pożądaný z punktu widzenia organu wydającego, który adresaci powinni osiągnąć w ramach krajowego porządku prawnego.

Celem zaprezentowania rozwiązań kompensacyjnych w przepisach prawa międzynarodowego i unijnego, w niniejszym punkcie przedstawione zostaną akty prawne zawierające instrumenty kompensacyjne wraz ze wskazaniem reakcji polskiego ustawodawcy w tym zakresie.

3.2. Kompensacja w aktach prawa międzynarodowego

Analizę zagadnienia warto rozpocząć od przepisów ogólnych, nieprzewidujących co prawda wprost rozwiązań kompensacyjnych, które jednak z uwagi na ich rangę, stanowią ważny element prawa międzynarodowego. Przepisy art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (EKPCz) oraz art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej⁵²⁶ regulują

⁵²⁵ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 25 marca 1957 r. (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 326 z 26 października 2012), dalej: TFUE, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=PL> [dostęp: 2.05.2019].

⁵²⁶ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 326 z 26 października 2012, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT> [dostęp: 5.05.2019].

prawo dostępu do sądu, nieobejmujące zasadniczo swoim zakresem pokrzywdzonego. Zakres podmiotowy art. 6 EKPCz pierwotnie dotyczył wyłącznie oskarżonego. W latach 90. XX wieku Europejski Trybunał Praw Człowieka stopniowo rozszerzał jednak gwarancje zawarte w powyższych przepisach również na osobę pokrzywdzoną występującą w procesie karnym⁵²⁷. Z prawa do rzetelnego procesu, wyrażonego w art. 6 EKPCz, pokrzywdzony może korzystać jedynie w zakresie, w jakim postępowanie karne dotyczy jego praw i obowiązków o charakterze cywilnym – prawa osoby pokrzywdzonej do wniesienia aktu oskarżenia i doprowadzenie do ukarania sprawcy przestępstwa nie można bowiem traktować niezależnie, gdyż każdorazowo powinno ono być powiązane z dochodzeniem roszczeń cywilnych (choćby o symbolicznej wartości) lub z ochroną dobrego imienia pokrzywdzonego⁵²⁸. Ewolucja orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie prawa pokrzywdzonego do sądu przebiegała dwutorowo – poprzez dokonywanie autonomicznego i coraz szerszego rozumienia pojęcia „prawa i obowiązki o charakterze cywilnym” oraz aprobowanie dopuszczalności powoływania się przez pokrzywdzonego na „cywilne” gwarancje rzetelnego procesu w postępowaniu karnym, nawet w sytuacji, gdy tok procesu karnego ma jedynie pośredni wpływ na orzekanie o prawach i obowiązkach pokrzywdzonego o charakterze cywilnym. Warunkiem skorzystania przez osobę pokrzywdzoną z gwarancji wynikających z art. 6 EKPCz jest więc wpływ wyniku postępowania karnego na możliwość dochodzenia roszczeń cywilnych bądź bliskie związanie procesu karnego z dochodzeniem tychże roszczeń, wobec czego pokrzywdzony może podnieść zarzut naruszenia art. 6 EKPCz wyłącznie w przypadku, gdy prawo krajowe przewiduje w ogóle możliwość dochodzenia roszczeń cywilnych w postępowaniu karnym⁵²⁹. Kierunek zmian orzeczniczych Europejskiego Trybunału Praw Człowieka doprowadził więc do objęcia gwarancjami dostępu do sądu także osobę pokrzywdzoną przestępstwem.

W 1985 roku Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych przyjęło Deklarację o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy⁵³⁰

⁵²⁷ M. Wąsek-Wiaderek, *O dostępie pokrzywdzonego do sądu w prawie europejskim i w polskiej procedurze karnej* [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla. Tom II*, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), Warszawa 2012, s. 1825.

⁵²⁸ *Ibidem*, s. 1826 i wskazana tam literatura oraz orzecznictwo (zwłaszcza wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Perez przeciwko Francji z dnia 12 lutego 2004 r., skarga nr 47287/99).

⁵²⁹ M. Wąsek-Wiaderek, *O dostępie pokrzywdzonego... op. cit.*, s. 1826-1828.

⁵³⁰ Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/34 z 29 listopada 1985 r., <https://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.html> [dostęp: 26.04.2019]; E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 74-76.

(Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ). Przyjmuje się, że od daty jej przyjęcia w dniu 29 listopada 1985 roku zaczęto wdrażać politykę karną zorientowaną na pokrzywdzonego – podmiot do tej pory w zasadzie pomijany w aktach prawa międzynarodowego⁵³¹. Rezolucja zawiera zalecenia podjęcia określonych działań w postaci zapewnienia ofierze odszkodowania w procesie karnym. Aneks do Deklaracji zawiera kilka punktów dotyczących *stricte* kompensacji. W rozumieniu przepisów przedmiotowej Deklaracji ofiara oznacza osobę, która w wyniku działania lub zaniechania sprzecznego z prawem karnym państwa członkowskiego doznała szkody (indywidualnie albo zbiorowo), w tym szkody fizycznej lub psychicznej, zaburzeń emocjonalnych, straty materialnej lub istotnego naruszenia podstawowych praw (pkt 1). Zaprezentowana definicja odbiega od obowiązującej na gruncie Kodeksu postępowania karnego (tak obowiązującego ówczesnie KPK z roku 1969, jak i obecnego z 1997 roku) – nie zawiera wymogu bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego i określa ofiarę przez pryzmat rodzaju negatywnych skutków przestępstwa. Punkt 4 Deklaracji stanowi o traktowaniu ofiar ze współczuciem i respektowaniem ich godności oraz ich prawie do uzyskania zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (szkodę) – stosownie do przepisów krajowych. Postępowanie w tym przedmiocie powinno być szybkie, sprawiedliwe, niekosztowne i powszechnie dostępne, o czym ofiara powinna zostać poinformowana (obowiązek informacyjny dotyczy prawa do uzyskania zadośćuczynienia w drodze mechanizmów sprawiedliwości o powyższych cechach – pkt 5). Kolejne punkty uzupełniają wskazany zapis o unikanie w ramach procedur sądowych i administracyjnych zbędnych opóźnień w wydawaniu i wykonywaniu orzeczeń przyznających odszkodowanie ofierze (pkt 6 lit. e). W celu ułatwienia pojednania i uzyskania zadośćuczynienia powinny być wykorzystywane – w miarę możliwości – mechanizmy nieformalne, przykładowo mediacja (pkt 7). Odrębne punkty Aneksu dotyczą restytucji oraz kompensacji. Kompensacja rozumiana jest jako finansowa pomoc państwa w sytuacji, gdy uzyskanie restytucji w całości od sprawcy jest niemożliwe. Restytucja obejmuje między innymi zwrot własności lub zapłatę za poniesioną stratę lub doznaną krzywdę i powinna zostać dokonana przez sprawcę na rzecz ofiary (pkt 8). Ustawodawcy państw członkowskich powinni uwzględnić restytucję jako możliwą do orzeczenia w sprawach karnych sankcją uzupełniającą pozostałe dolegliwości (pkt 9). W czasie przyjęcia Deklaracji, w Polsce obowiązywał Kodeks karny z 1969 roku przewidujący możliwość naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem w kilku przypadkach, a na podstawie przepisów Kodeksu postępowania karnego z 1969 roku

⁵³¹ E. Bieńkowska, *Pokrzywdzony w kontradiktoryjnym procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 2016, nr 3, s. 7.

pokrzywdzony dysponował uprawnieniem do wniesienia powództwa cywilnego w ramach procesu karnego.

Podstawowe zasady w odniesieniu do stosowania programów sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych zostały przyjęte 19 lipca 2000 roku przez Radę Gospodarczą i Społeczną ONZ⁵³². Aneks do wskazanych zasad zawiera definicję programu sprawiedliwości naprawczej rozumianego jako każdy program wykorzystujący procesy naprawcze lub mający na celu osiągnięcie rezultatów naprawczych. Rezultat naprawczy oznacza porozumienie osiągnięte w wyniku procesu naprawczego, obejmującego przykładowo restytucję, prace społeczne oraz wszelkie inne formy mające na celu zadośćuczynienie (naprawienie szkody) ofierze i społeczeństwu oraz reintegrację ofiary i sprawcy. Proces naprawczy rozumiany jest natomiast jako każdy proces, w którym uczestniczą ofiara i sprawca, jak również należąca do lokalnej społeczności osoba dotknięta przestępstwem, celem rozwiązania konfliktu wynikającego z popełnienia przestępstwa, często przy pomocy bezstronnej osoby trzeciej. Przykładem procesu naprawczego jest mediacja (pkt 1-3). Postanowienia przyjęte na podstawie porozumienia powinny być dobrowolne i zawierać wyłącznie racjonalne (możliwe do wykonania) oraz proporcjonalne obowiązki (pkt 7).

Komitet Ministrów Rady Europy wydał kilka rekomendacji dotyczących szeroko pojętej kompensacji i instrumentów wspierających jej uzyskanie. Rekomendacja nr R (85) 11 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie pozycji ofiary w ramach prawa i procesu karnego przyjęta 28 czerwca 1985 roku⁵³³ zawiera zalecenie, żeby państwa członkowskie dokonały przeglądu obowiązującego prawa i stosowanych praktyk pod kątem określonych w niej wytycznych. Wytyczne traktujące o pokrzywdzonym i kompensacji dotyczą między innymi przedstawienia przez policję w sprawozdaniu dla organów ścigania, w sposób możliwie najbardziej zrozumiały i kompletny, informacji w przedmiocie szkody i krzywdy poniesionej przez ofiarę (pkt 4), poinformowania ofiary o możliwości uzyskania restytucji i kompensacji w procesie karnym (pkt 9), możliwości zasądzenia kompensacji na rzecz ofiary od sprawcy przestępstwa przez sąd karny (pkt 10), wdrożenia w ustawodawstwach państw członkowskich kompensacji w postaci sankcji karnej, jej substytutu albo orzeczenia

⁵³² Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, ECOSOC Res. 2000/14, U.N. Doc. E/2000/INF/2/Add.2 at 35 (2000), <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/basic-principles-on-the-use-of-restorative-justice-programmes-in-criminal-matters/> [dostęp: 1.05.2019].

⁵³³ http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/docs/council_eur_rec_85_11_en.pdf, http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/docs/council_eur_rec_85_11_fr.pdf [dostęp: 26.04.2019]; E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa... op. cit.*, s. 81-83.

dotkającego do sankcji karnej (pkt 11), wskazania sądowi karnemu wszelkich istotnych informacji dotyczących szkody i krzywdy poniesionej przez ofiarę – celem wzięcia pod uwagę przy wydawaniu wyroku następujących okoliczności: potrzeb ofiary w zakresie kompensacji oraz restytucji, kompensacji lub każdego innego wysiłku podjętego przez sprawcę w tym kierunku (pkt 12), wzięcia pod uwagę kompensacji w ramach obowiązków nakładanych przy orzekaniu środków o charakterze probacyjnym (pkt 13), egzekwowania kompensacji jako sankcji karnej w taki sam sposób jak grzywna i powinności jej egzekwowania w pierwszej kolejności, tj. przed innymi sankcjami finansowymi orzeczonymi wobec sprawcy (pkt 14). Uwagę zwraca pozostawienie państwom członkowskim Rady Europy możliwości wyboru modelu kompensacji oraz uwzględnienia kompensacji przy orzekaniu środków probacyjnych. Polska stała się członkiem Rady Europy w 1991 roku. W tym czasie obowiązywał Kodeks karny z 1969 roku, którego przepisy przewidywały możliwość zobowiązania sprawcy do naprawienia w całości albo w części szkody wyrządzonej przestępstwem – zarówno w przypadku orzeczenia kary ograniczenia wolności, jak i środków probacyjnych (por. Rozdział 3 pkt 3). Obecne rozwiązania przewidziane w Kodeksie karnym realizują większość wytycznych zawartych w przedmiotowej Rekomendacji.

Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (87) 21 w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw i zapobiegania wiktyimizacji przyjęta 17 września 1987 roku⁵³⁴ zawiera wytyczne, których wdrożenie powinny rozważyć państwa członkowskie. Jedną z nich dotyczy pomocy w uzyskaniu przez ofiarę skutecznego naprawienia szkody przez sprawcę oraz – kiedy to możliwe – odszkodowania ze strony państwa (pkt 4 *in fine*). Państwa powinny również zachęcać do mediacji pomiędzy sprawcą a ofiarą i oceniać jej rezultaty, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony interesów ofiary (pkt 17).

W rekomendacji nr R (99) 19 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich o mediacji w sprawach karnych przyjętej 15 września 1999 roku⁵³⁵ uwzględniono prawo pokrzywdzonego do porozumienia ze sprawcą, uzyskania przeprosin i odszkodowania. Aneks do Rekomendacji określa ogólne zasady mediacji. Na uwagę w kontekście kompensacyjnej funkcji prawa karnego zasługuje pkt 17, zgodnie z treścią

⁵³⁴ Recommendation No. R (87) 21 of the Committee of Ministers to Member States on assistance to victims and the prevention of victimisation adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987, https://apav.pt/apav_v3/images/pdf/recom_CE_1987.pdf [dostęp: 3.05.2019].

⁵³⁵ https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20100715121918_RecommendationNo.R%2899%2919_EN.pdf [dostęp: 27.04.2019]; E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa... op. cit.*, s. 90-95.

którego zobowiązania wynikające z ugody mediacyjnej powinny mieć taki sam status, jak wyroki sądowe. W dacie przyjęcia Rekomendacji obowiązywały przepisy art. 320 Kodeksu postępowania karnego przewidujące zastosowanie tej instytucji jedynie w przypadkach, gdy na etapie postępowania przygotowawczego miałyby to znaczenie dla wystąpienia do sądu z odpowiednim wnioskiem. Dopiero w wyniku nowelizacji z 2003 roku postępowanie mediacyjne zostało uregulowane w przepisach wstępnych Kodeksu postępowania karnego. Zaprezentowane powyżej Rekomendacje nr R (87) 21 oraz R (99) 19 nacisk położyły na mediację pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym, która w Polsce uniwersalnego charakteru nabrała dopiero po kilku latach.

Załącznik do Rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy Rec. (2006) 8 w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw przyjętej w dniu 14 czerwca 2006 roku⁵³⁶ definiuje ofiarę jako osobę fizyczną, która doznała szkody (krzywdy), w tym fizycznej lub psychicznej, cierpienia emocjonalnego lub straty ekonomicznej wskutek popełnienia przestępstwa. Minimalny zakres informacji, jakie powinny być udzielane ofiarom dotyczy między innymi sposobu i okoliczności, w jakich możliwe jest uzyskanie kompensaty od sprawcy czynu zabronionego. Celem zapewnienia ofiarom skutecznego dostępu do wszelkich środków cywilnych oraz ochrony praw naruszonych przestępstwem, państwa członkowskie powinny podjąć niezbędne kroki, a nadto ustanowić stosowne procedury umożliwiające dochodzenie kompensacji od sprawcy w postępowaniu karnym (pkt 7.1 i 7.2). Załącznik przewiduje zasadę subsydiarności państwowej kompensacji – w pierwszej kolejności to sprawca powinien wyrównać poniesione przez ofiarę szkody i krzywdy (pkt 8.9). Podstawowy zakres kompensacji obejmuje koszty leczenia i rehabilitacji za poniesione krzywdy fizyczne i psychiczne. Kompensacja powinna być nadto przewidziana za utratę dochodu, obejmować koszty pogrzebu oraz utratę źródła utrzymania. Państwa członkowskie mogą dodatkowo rozważyć możliwość orzeczenia kompensacji za spowodowane przestępstwem ból i cierpienie oraz za szkody wynikłe z przestępstw przeciwko mieniu (pkt 8.6-8.8). Postulat wprowadzenia postępowania mediacyjnego pomiędzy ofiarą i sprawcą zawarto w punkcie 13 Załącznika. Analiza powyższych aktów prawnych dokonana w niezbędnym zakresie prowadzi do wniosku, że kompensacja dla ofiar przestępstw obejmuje zasadniczo koszty związane z poniesionym uszczerbkiem na zdrowiu. Uwagę zwraca kazuistyka i dokładne wskazanie zakresu kompensacji, co przypomina uregulowania zawarte w art. 444-446 Kodeksu

⁵³⁶ https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20100716095543_22.RecommendationRec_2006_8onassistancetocrimevictims.doc.pdf [dostęp: 27.04.2019]; E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa... op. cit.*, s. 119-131.

cywilnego. W żadnym z dotychczasowych polskich Kodeksów karnych nie wymieniano w sposób tak szczegółowy zakresu naprawienia szkody.

Przyjęta 3 października 2018 roku Rekomendacja Rady Europy dotycząca sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych⁵³⁷ stanowi najnowszy akt prawny w tym zakresie. Sprawiedliwość naprawcza odnosi się do każdego procesu umożliwiającego osobom pokrzywdzonym przestępstwem i sprawcom odpowiedzialnym za szkodę aktywny udział w rozwiązaniu kwestii powstałych w wyniku popełnienia przestępstwa, przy pomocy kompetentnej i bezstronnej osoby trzeciej – pod warunkiem dobrowolnego wyrażenia zgody na udział w takim postępowaniu (pkt 3). Rekomendacja szczegółowo określa zasady sprawiedliwości naprawczej, spośród których na uwagę zasługuje zasada naprawienia szkody. Zgodnie z pkt 13, sposobem rozwiązania konfliktu powinno być w pierwszej kolejności naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem – zarówno jednostce (ofierze), jak i całemu społeczeństwu oraz poprawienie relacji pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą. Kwestia sprawiedliwości naprawczej została szerzej omówiona w punkcie poświęconym funkcji kompensacyjnej. Podkreślenia wymaga, że Rekomendacja wprost przewiduje obowiązek naprawienia szkody w ramach procesu karnego po przeprowadzeniu postępowania naprawczego. Cechy takiego postępowania zawiera uregulowana w przepisach art. 23a KPK mediacja w sprawach karnych.

3.3. Kompensacja w prawie Unii Europejskiej

Jednym z pierwszych aktów prawa unijnego wprost traktującym o kompensacji jest Europejska konwencja o kompensacji dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy z 24 listopada 1983 roku⁵³⁸ przewidująca państwową kompensatę dla ofiar umyślnych przestępstw popełnionych z użyciem przemocy, które doznały poważnego uszkodzenia ciała lub uszczerbku na zdrowiu. Konwencja nie dotyczy kompensacji relewantnej z punktu widzenia tematyki niniejszej rozprawy. Polska tej konwencji nie ratyfikowała. Podkreślenia jednak wymaga, że w prawie unijnym już kilkadziesiąt lat temu dostrzeżono potrzeby pokrzywdzonego dotyczące ówczesnie wyrównania niektórych szkód powstałych w wyniku popełnienia określonego przestępstwa.

⁵³⁷ Zalecenie CM/Rec (2018) 8 Komitetu Ministrów Rady Europy dotyczące sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych przyjęte 3 października 2018 roku, <https://vmsz.nl/wp-content/uploads/2018/10/Aanbeveling-Europa-3-oktober-2018-restorative-justice-in-criminal-matters.pdf> [dostęp: 3.05.2019].

⁵³⁸ European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/116> [dostęp: 2.05.2019]; E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa... op. cit.*, s. 78-80.

Zasadniczy cel Decyzji ramowej Rady w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym⁵³⁹ stanowiło zbliżenie regulacji prawnych państw członkowskich Unii Europejskiej w zakresie zapewnienia ofiarom przestępstw jednakowego, minimalnego stopnia ochrony, na każdym etapie postępowania karnego. Na gruncie Decyzji ramowej ofiarę rozumie się jako osobę fizyczną, która doznała szkody, włączając w to uszkodzenie ciała lub szkodę psychiczną, cierpienie emocjonalne lub stratę ekonomiczną, spowodowanych bezpośrednio przez działania lub zaniechania stanowiące naruszenie prawa karnego państwa członkowskiego. Istotnymi gwarancjami zawartymi w art. 3 Decyzji ramowej są zapewnienie ofierze możliwości jej wysłuchania oraz dostarczenia dowodów, które to czynności mogą prowadzić do ustalenia rozmiarów poniesionej szkody i krzywdy. Obowiązek informowania dotyczy między innymi wskazania ofierze wymagań, jakie potrzebne są do otrzymania odszkodowania (art. 3 ust. 1 lit. g). Każde państwo członkowskie zapewnia ofiarom czynów zabronionych uprawnienia do uzyskania w rozsądnym czasie decyzji w sprawie wynagrodzenia przez sprawcę szkody w toku postępowania karnego, z wyjątkiem sytuacji, gdy w konkretnych sprawach prawo krajowe umożliwia przyznanie odszkodowania w inny sposób (art. 9 ust. 1). Wskazany artykuł *expressis verbis* zawiera trzy ważne elementy: wyrównanie ofierze szkody przez sprawcę przestępstwa, drogę postępowania karnego jako tryb dochodzenia roszczeń oraz uzyskanie stosowej decyzji w rozsądnym terminie. Wyjątek w tym zakresie dotyczy określonego rodzaju spraw, gdy możliwe jest przyznanie odszkodowania w inny sposób. Odnosząc się do zawartego w art. 9 ust. 2 Decyzji ramowej wskazania, że każde państwo członkowskie podejmuje środki właściwe dla zachęcania przestępcy do naprawienia szkody wyrządzonej ofiarom, należy wskazać, że w Kodeksie karnym za środki takie można uznać między innymi niepodleganie karze, możliwość odstąpienia od wymierzenia kary lub nadzwyczajnego jej złagodzenia oraz dyrektywy wymiaru kary odnoszące się do kompensacji, a na gruncie Kodeksu postępowania karnego postępowanie mediacyjne oraz tryby konsensualne. Artykuł 10 Decyzji ramowej stanowi, że państwa członkowskie dążą do promowania mediacji w sprawach karnych w odniesieniu do przestępstw, dla których uznają taki środek za właściwy i zapewniają, żeby wszelkie porozumienia pomiędzy ofiarą a przestępcą osiągnięte w toku mediacji w sprawach karnych mogły zostać uwzględnione. Uwagę zwraca pozostawienie swobody w zakresie przestępstw, po popełnieniu których mediacja będzie właściwym środkiem rozwiązania konfliktu. Z góry

⁵³⁹ Decyzja ramowa Rady z 15 marca 2001 roku w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym 2001/220/WSiSW (Dziennik Urzędowy L 82 z 22 marca 2001); <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001F0220&from=PL> [dostęp: 27.04.2019].

przyjęto więc, że mediacja nie stanowi instrumentu uniwersalnego możliwego do przeprowadzenia w każdym przypadku. W Kodeksie postępowania karnego nie zawarto ograniczeń co do zakresu spraw, w których możliwa jest mediacja, a ewentualne przeszkody związane są wyłącznie z wolą uczestników tego procesu.

Decyzję ramową uzupełniła dyrektywa Rady z dnia 29 kwietnia 2004 roku odnosząca się do kompensaty dla ofiar przestępstw⁵⁴⁰. Polska dokonała implementacji Dyrektywy ustawą z dnia 7 lipca 2005 roku o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw, omówioną w Rozdziale 4. Z uwagi na zakres regulacji, jakim jest państwowa kompensata, przedmiotowy akt prawny nie będzie przedmiotem dalszej analizy.

Ważnym aktem prawnym dotyczącym kompensacji jest również Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 roku ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW⁵⁴¹. Z preambuły, której rolą jest dostarczanie wskazówek co do zgodnych z intencją prawodawcy kierunków interpretacji przepisów części normatywnej, wynika, że usługi w zakresie sprawiedliwości naprawczej, w tym mediacja pomiędzy ofiarą a sprawcą, konferencje grup rodzinnych oraz zgromadzenia wyrokuje mogą być korzystne dla ofiary, jednakże wymagają gwarancji, aby zapobiec wtórnej i ponownej wiktymizacji, zastraszaniu oraz odwetowi. Dlatego też przy świadczeniu takich usług należy mieć w pierwszym rzędzie na uwadze interes i potrzeby ofiary, naprawienie szkód wyrządzonych ofierze i zapobieżenie dalszym szkodom (pkt 46). Zasadniczym celem usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej jest więc kompensacja na rzecz pokrzywdzonego. Zgodnie z przyjętymi na gruncie Dyrektywy definicjami ofiara oznacza osobę fizyczną, która doznała szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej, moralnej lub emocjonalnej lub straty majątkowej – bezpośrednio spowodowanej przestępstwem. Sprawiedliwość naprawcza to wszelkie procedury, dzięki którym ofiara oraz sprawca mają możliwość, pod warunkiem wyrażenia przez nich na to dobrowolnej zgody, czynnego udziału w rozwiązaniu kwestii będących wynikiem przestępstwa, przy pomocy bezstronnej strony trzeciej (art. 2). Zawarta w art. 49 Kodeksu postępowania karnego definicja pokrzywdzonego jest szersza aniżeli pojęcie ofiary na gruncie Dyrektywy.

⁵⁴⁰ Dyrektywa Rady 2004/80/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. odnosząca się do kompensaty dla ofiar przestępstw (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 261/15 z dnia 6 sierpnia 2004), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0080&from=EN> [dostęp: 2.05.2019].

⁵⁴¹ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 315/57 z dnia 14 listopada 2012 r., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/ALL/?uri=CELEX%3A32012L0029> [dostęp: 27.08.2019].

W obu przypadkach warunkiem *sine qua non* uznania osoby fizycznej za pokrzywdzonego (ofiara) jest bezpośredni związek pomiędzy popełnieniem przestępstwa a naruszeniem lub zagrożeniem dobra prawnego (KPK) albo doznaniem szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej, moralnej lub emocjonalnej lub straty majątkowej (Dyrektywa). Kolejną kwestią związaną z kompensacją jest zapewnienie przez państwa członkowskie, od momentu pierwszego kontaktu z właściwym organem i bez zbędnej zwłoki, udzielenia informacji o sposobie i warunkach uzyskania odszkodowania oraz o dostępnych usługach w zakresie sprawiedliwości naprawczej, a to celem umożliwienia ofiarom skorzystania z określonych praw (art. 4 ust. 1 lit. e, art. 4 ust. 1 lit. j). Informacje te powinny być przekazywane prostym i przystępnym językiem, ustnie lub pisemnie (art. 3 ust. 2). Zgodnie z treścią art. 12 Dyrektywy stanowiącym o prawie do gwarancji w ramach usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej, przed wyrażeniem zgody na uczestnictwo w procesie sprawiedliwości naprawczej, ofiara otrzymuje pełne i obiektywne informacje na temat tego procesu i jego potencjalnych rezultatów, jak również informacje o trybie nadzoru nad realizacją ugody. W polskim prawie karnym jedyną dostępną formą (usługą) sprawiedliwości naprawczej jest mediacja. Odnosząc powyższe do treści przepisów Kodeksu postępowania karnego, należy wskazać, że ustawa o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka z dnia 28 listopada 2014 roku⁵⁴² wdrożyła przedmiotową Dyrektywę, w wyniku czego zakres pouczenia pokrzywdzonego przed pierwszym jego przesłuchaniem na podstawie art. 300 § 2 KPK rozszerzono o informacje dotyczące możliwości naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania kompensaty państwowej. Pouczenie obejmuje również informację o uprawnieniach wynikających z art. 23a § 1 KPK, tj. prawie do zainicjowania albo wyrażenia zgody na postępowanie mediacyjne. Zgodnie z dosłownym brzmieniem załącznika do Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym z dnia 13 kwietnia 2016 roku⁵⁴³, pokrzywdzonemu przysługują następujące uprawnienia: prawo złożenia wniosku o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie wyrządzonej krzywdzie aż do zamknięcia przewodu sądowego (art. 49a) oraz prawo do złożenia wniosku o skierowanie sprawy do postępowania mediacyjnego w celu pogodzenia się z podejrzanym i ewentualnego uzgodnienia naprawienia szkody (art. 23a). Załącznik zawiera również informacje, że udział w postępowaniu mediacyjnym jest dobrowolny, a pozytywne wyniki przeprowadzonej mediacji są brane pod uwagę przez sąd przy wymiarze kary (art. 53 §

⁵⁴² Dz.U. z 2015 r. poz. 21.

⁵⁴³ Dz.U. z 2016 r. poz. 514.

3 KK). Art. 23a § 1 KPK nakłada dodatkowo na organ prowadzący postępowanie obowiązek poinformowania o celach i zasadach postępowania mediacyjnego. Zawiadamiając pokrzywdzonego o przesłaniu aktu oskarżenia do sądu, pokrzywdzonego należy pouczyć nadto o treści przepisu art. 49a KPK, czyli o prawie złożenia wniosku o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie wyrządzonej krzywdzie, a także o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Wydaje się, że sformułowane w powyższy sposób przepisy Kodeksu postępowania karnego oraz wzór pouczenia pokrzywdzonego czynią zadość jedynie części wymogów zawartych w Dyrektywie. Pewne zastrzeżenia może bowiem budzić umieszczenie informacji w przedmiocie wzięcia pod uwagę przy wymiarze kary pozytywnych wyników mediacji, która dla pokrzywdzonego wydaje się mieć znaczenie drugorzędne. Brakuje istotnych z punktu widzenia pokrzywdzonego i realizacji funkcji kompensacyjnej informacji o skutkach zawarcia ugody zawierającej zobowiązanie do naprawienia szkody (art. 107 KPK). Polski ustawodawca nie sprostał więc wymogom udzielenia informacji o potencjalnych rezultatach oraz trybie nadzoru nad realizacją ugody, o których mowa w Dyrektywie.

Najistotniejszym dla realizacji funkcji kompensacyjnej prawa karnego jest art. 16 Dyrektywy, zgodnie z treścią którego państwa członkowskie zapewniają ofiarom w toku postępowania karnego prawo do uzyskania w rozsądnym terminie decyzji w sprawie odszkodowania od sprawcy (z wyjątkiem sytuacji, w których prawo krajowe przewiduje, że taka decyzja podejmowana jest w drodze innego postępowania prawnego – przewidziane w dyrektywie wyjątki mogą dotyczyć jedynie określonych przypadków, nie mogą natomiast całkowicie wykluczyć tej drogi dochodzenia stosownych roszczeń)⁵⁴⁴, jak również promują środki mające zachęcić sprawców do przekazywania ofiarom odpowiedniego odszkodowania. Stanowi to w zasadzie powtórzenie treści art. 9 Decyzji ramowej. Zasadniczym problemem jest termin uzyskania wyroku, który w realiach polskiego procesu karnego najczęściej nie może zostać uznany za rozsądny, co wynika z ogólnej przewlekłości postępowania. Odnosząc się do promowania środków mających zachęcić sprawców do przekazywania ofiarom odpowiedniego odszkodowania, należy powtórzyć przytoczone powyżej instrumenty w postaci dyrektyw wymiaru kary, odstąpienia od wymierzenia kary albo nadzwyczajnego jej złagodzenia na podstawie art. 295 KK oraz art. 307 KK, zastosowania trybów konsensualnych czy mediacji – jako instrumenty *de lege lata*. *De lege ferenda* postulować należy przywrócenie rozwiązania zbliżonego w założeniach do uchylonego art. 59a KK.

⁵⁴⁴ A. Lach, *Kompensacyjna funkcja procesu... op. cit.*, s. 17.

3.4. Kompensacja w prawie międzynarodowym – podsumowanie

Prezentacja powyższych aktów prawnych prowadzi do wniosku, że na ukształtowanie instrumentów kompensacyjnych w polskim prawie karnym duży wpływ miała polityka organizacji międzynarodowych i wydawane przez nie akty prawne. Prawo międzynarodowe, w tym prawo Unii Europejskiej, kreuje rozmaite uprawnienia pokrzywdzonego w toku postępowania karnego, w tym w szczególności prawo do naprawienia szkody (uzyskania odszkodowania). Należy uznać, iż polski ustawodawca generalnie uczynił zadość wskazaniom zawartym w przedstawionych aktach prawnych. Zaprezentowane powyżej niewielkie modyfikacje w tym zakresie w pełni urzeczywistniłyby postanowienia regulacji międzynarodowych w zakresie karnoprawnej kompensacji i towarzyszących jej uprawnień pokrzywdzonego.

4. Podsumowanie

Wskazanie konstytucyjnych podstaw, z których wynika uprawnienie pokrzywdzonego do żądania naprawienia szkody w procesie karnym, pozwala spojrzeć na karnoprawną kompensację przez pryzmat wartości uznanych przez prawodawcę za najwyższe. Pierwszoplanowe znaczenie odgrywa gwarancja wyrażona w normie konstytuującej prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy. Analiza wyinterpretowanych przez judykaturę uprawnień składających się na prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy pozwoliła doprecyzować, jakie konkretne uprawnienia wynikają dla pokrzywdzonego w procesie karnym, i w rezultacie – w oparciu o dorobek orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego – skonstatować, że sprawiedliwe rozpatrzenie sprawy obejmuje różnorodne instrumenty związane z żądaniem naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem. Instrumenty przewidziane w prawie karnym procesowym, jak również materialnym, niewątpliwie należy rozpatrywać właśnie w kontekście sprawiedliwego ukształtowania postępowania karnego.

Przepisy prawa międzynarodowego, w tym prawa Unii Europejskiej wyznaczają kierunki stanowienia prawa krajowego. Pomimo różnej mocy wiążącej, akty prawne zawierają wskazania dla państw członkowskich do wprowadzenia określonych instrumentów, wyrażając tym samym wolę organizacji i ich organów w zakresie kształtowania polityki karnej i poszczególnych rozwiązań w ramach procesu karnego. Dzięki oddziaływaniu aktów prawa międzynarodowego, do Kodeksu karnego i Kodeksu postępowania karnego z 1997 r. wprowadzono rozwiązania zawierające elementy kompensacji na większą niż dotychczas skalę, które w wyniku kolejnych nowelizacji były modyfikowane i rozszerzane. Wskazane

wyżej przepisy prawa unijnego i prawa międzynarodowego nie precyzują modelu kompensacji szkód, będących następstwem popełnienia przestępstwa, pozostawiając ustawodawcy krajowemu swobodę w doborze środków. Mając na uwadze treść rozdziału „Kompensacja w prawie karnym materialnym”, należy przyjąć, że rozwiązania przyjęte w polskim prawie karnym w zakresie kompensacji nie odbiegają od standardów przyjętych w prawie międzynarodowym.

Zaprezentowane powyżej rozstrzygnięcia Trybunału Konstytucyjnego oraz przepisy prawa międzynarodowego stanowią o prawie pokrzywdzonego do uzyskania należnej kompensaty w sprawiedliwym procesie karnym, wpływając na kształt rozwiązań materialnoprawnych i procesowych w tym zakresie. Uzasadnia to twierdzenie o szczególnej pozycji pokrzywdzonego w prawie karnym oraz konieczności zapewnienia instrumentów zmierzających do wyrównania skutków przestępstwa, co w rezultacie prowadzi do przekonania o dużym znaczeniu kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

Rozdział 7

Rozwiązania kompensacyjne w porządkach prawnych wybranych państw

1. Uwagi wprowadzające

Niniejszy rozdział poświęcono rozwiązaniom kompensacyjnym w prawie karnym wybranych krajów europejskich – Francji, Niemiec oraz Anglii. Wybór tychże ustawodawstw podyktowany był kryterium geograficzno-kulturowym i związanym z nim podziałem systemów prawnych na romańskie, germańskie i anglo-amerykańskie⁵⁴⁵. Konsekwencją wynikającą z powyższego jest zróżnicowanie poszczególnych systemów prawnych, a w ich ramach – poszczególnych instytucji, co również miało znaczenie przy wyborze wyżej wymienionych państw. Zaprezentowane instrumenty pozwolą spojrzeć na kompensacyjną funkcję prawa karnego przez pryzmat obcych rozwiązań i odnieść je do obowiązujących w prawie polskim. Wskazane kraje związane są nadto aktami prawa Unii Europejskiej oraz prawa międzynarodowego, co również ma wpływ na kształtowanie odpowiednich przepisów dotyczących kompensacji oraz sytuacji pokrzywdzonego w procesie karnym. Niezależnie od powyższego, każdy z systemów prawnych przewiduje zróżnicowane rozwiązania posiadające wspólny cel, jakim jest możliwość zrekompensowania pokrzywdzonemu poniesionej szkody lub krzywdy w ramach procesu karnego.

2. Rozwiązania kompensacyjne we francuskim prawie karnym

Francuski kodeks karny (*Code Pénal*)⁵⁴⁶ obejmuje dwa rodzaje kar: kryminalne orzekane za najcięższe przestępstwa (zbrodnie) oraz poprawcze przewidziane za popełnienie występku. Do katalogu kar poprawczych zawartych w treści art. 131-3 CP należy między innymi sankcja naprawcza (*la sanction-réparation*) uregulowana szczegółowo w art. 131-8-1 CP. Można ją orzec, jeśli popełniony przez sprawcę występki zagrożony jest karą pozbawienia wolności albo grzywną jako karami zasadniczymi – zamiast albo obok tych kar. Istota przedmiotowego środka reakcji karnoprawnej sprowadza się do naprawienia szkody wyrządzonej wskutek popełnienia przestępstwa – zgodnie z warunkami i w terminie określonymi przez sąd. Za zgodą obu podmiotów naprawienie szkody może nastąpić w naturze, przykładowo poprzez przywrócenie uszkodzonego mienia do stanu sprzed

⁵⁴⁵ C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego... op. cit.*, s. 105.

⁵⁴⁶ *Code Pénal* (dalej: CP) version consolidée au 1 juin 2019 (wersja skonsolidowana 1 czerwca 2019 roku, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719> [dostęp: 18.07.2019].

popęnienia występku. Stwierdzenie wykonania obowiązku naprawczego należy do prokuratora bądź jego przedstawiciela. Jeżeli sąd orzeknie sankcję naprawczą obok kary pozbawienia wolności lub grzywny, ich wymiar nie może przekroczyć odpowiednio 6 miesięcy lub kwoty 15 000 euro. W przypadku niewywiązania się przez sprawcę z obowiązku naprawienia szkody, sąd może nakazać wykonanie kary pozbawienia wolności lub grzywny. Podobnie za popełnienie wykroczenia należącego do piątej klasy (najpoważniejszy rodzaj wykroczeń), *Code Pénal* przewiduje sankcję naprawczą – zamiast albo obok grzywny – zgodnie z przepisami art. 131-8-1 CP, na podstawie których wskazuje termin i warunki realizacji obowiązku. Również w tej sytuacji sąd ustala maksymalną kwotę grzywny na 1 500 euro, której wykonanie może zarządzić w całości albo w części, jeśli skazany nie dopełni obowiązku naprawienia szkody (art. 131-15-1 CP)⁵⁴⁷. Uwagę zwraca powyższe uregulowanie naprawienia szkody jako kary poprawczej mogącej stanowić jedyną reakcję na występki lub wykroczenia.

Kompensacja obecna jest również we francuskim prawie karnym w ramach obowiązków, jakie mogą zostać nałożone na sprawcę przy zastosowaniu instytucji probacji przez sąd orzekający albo sędziego penitencjarnego. Jednym z obowiązków nakładanych przy zawieszeniu kary, połączonym z poddaniem sprawcy próbie, jest naprawienie szkód spowodowanych przestępstwem – w całości albo w części – stosownie do możliwości skazanego, nawet przy braku rozstrzygnięcia w przedmiocie skargi cywilnej (art. 132-45 zd. 5 CP). Niewypełnienie powyższego obowiązku może skutkować odwołaniem zawieszenia kary⁵⁴⁸. Podobnie więc jak ma to miejsce na gruncie polskiego kodeksu karnego, zarządzenie wykonania kary warunkowo zawieszanej jest fakultatywne.

Uwolnienie od kary albo odroczenie jej orzeczenia są środkami przewidzianymi w określonej kategorii spraw karnych (między innymi w sprawach o wykroczenia), w których sąd może, orzekając o winie sprawcy, rozstrzygnąć powództwo cywilne (art. 132-58 CP). Zastosowanie uwolnienia od kary może nastąpić, jeżeli sąd uzna, że resocjalizacja skazanego została osiągnięta, wyrządzona przez niego szkoda naprawiona, a spowodowany przestępstwem niepokój w społeczeństwie wygasł (art. 132-59 CP). *Code Pénal* przewiduje trzy postaci odroczenia orzeczenia kary: proste (zwyczajne – *l'ajournement simple*), połączone z probacją (*l'ajournement avec mise à l'épreuve*) oraz połączone z nakazem

⁵⁴⁷ P. Chrzczonowicz, *Francja. Sankcje karne i inne środki reakcji społecznej na przestępstwo. Instytucje modyfikujące karę i jej wymiar* [w:] *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Filar, P. Girdwoyń, Toruń 2007, s. 80, 85-87.

⁵⁴⁸ *Ibidem*, s. 103-105, 107.

określonego zachowania (*l'ajournement avec injonction*). Sąd może zastosować proste odroczenie kary (art. 132-60 CP), jeżeli proces resocjalizacji wobec sprawcy postępuje, jest on w trakcie naprawiania szkody wyrządzonej przestępstwem i ustał niepokój społeczny wywołany jego zachowaniem, a więc pod warunkami zbliżonymi do przesłanek, jakie konieczne są do zastosowania uwolnienia skazanego od kary. Do odroczenia kary połączonego z probacją stosuje się przepisy o zawieszeniu kary, w tym obowiązek naprawienia szkody spowodowanej przestępstwem – w całości albo części – stosownie do możliwości skazanego (art. 132-64 w zw. z art. 132-45 CP)⁵⁴⁹.

Odrębną kategorię instytucji, przy zastosowaniu których możliwa jest karnoprawna kompensacja, stanowią: ułaskawienie, amnestia oraz rehabilitacja. Ułaskawienie skutkuje dyspensą od wykonania wyroku, jednakże nie wyklucza prawa pokrzywdzonego do uzyskania odszkodowania za szkodę spowodowaną przestępstwem (art. 133-8 CP). Amnestia powoduje zatarcie orzeczonych wyroków i stosuje się ją bez szkody dla osób trzecich – następuje darowanie wszelkich sankcji, jednakże bez możliwości darowania obowiązków naprawczych (art. 133-9 oraz 133-10 CP). Amnestia nie wyklucza więc wykonania przez sprawcę świadczeń o charakterze kompensacyjnym. Rehabilitacja, podobnie jak amnestia, stosowana jest bez uszczerbku dla osób trzecich (art. 133-16 CP), co oznacza konieczność wypełnienia obowiązków kompensacyjnych⁵⁵⁰, niezależnie od późniejszych działań podejmowanych wobec sprawcy.

Przechodząc do omówienia najistotniejszych z punktu widzenia funkcji kompensacyjnej prawa karnego rozwiązań zawartych we francuskim kodeksie postępowania karnego (*Code de procédure pénale*⁵⁵¹), w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na obowiązywanie zasady oportunistycznego procesu w szerszym zakresie aniżeli ma to miejsce na gruncie polskiego porządku prawnego⁵⁵². Jego przejawem są instytucje mediacji (*médiation*) oraz porozumienia karnego (*composition pénale*) – stanowiące rozwiązania alternatywne wobec ścigania sprawcy czynu zabronionego, z którymi związana jest karnoprawna kompensacja. Jeżeli bowiem prokurator uzna, że mediacja będzie właściwym środkiem skutkującym naprawieniem ofierze szkody wyrządzonej przestępstwem lub zakończeniem powstałego konfliktu, przed podjęciem decyzji o ściganiu sprawcy,

⁵⁴⁹ *Ibidem*, s. 99, 103.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, s. 102.

⁵⁵¹ *Code de procédure pénale*, version consolidée au 1 juin 2019 (wersja skonsolidowana 1 czerwca 2019 roku), dalej: CPP, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154> [dostęp: 22.07.2019].

⁵⁵² Tak: D. Sokołowska, *W stronę legalizmu czy oportunistycznego... op. cit.*, s. 141.

może zażądać od niego naprawienia szkody lub skierować sprawę do mediacji (na wniosek albo za zgodą pokrzywdzonego). Raport z przeprowadzonego postępowania mediacyjnego, wraz ze sprawozdaniem, mediator przesyła prokuratorowi, który w oparciu o rezultat mediacji podejmuje decyzję w przedmiocie dalszego toku postępowania. Jeżeli sprawca zobowiązał się do naprawienia szkody, pokrzywdzony może – na podstawie sprawozdania, w oparciu o przepisy prawa cywilnego – żądać wykonania tego obowiązku. W przypadku braku naprawienia szkody, prokurator może podjąć postępowanie karne albo dążyć do osiągnięcia porozumienia karnego (art. 41-1 CPP ust. 3)⁵⁵³. Przedmiotowa *composition pénale* znajduje zastosowanie przed wszczęciem postępowania karnego, jeżeli sprawca przyznaje się do popełnienia jednego albo kilku przestępstw zagrożonych karą grzywny lub pozbawienia wolności do lat 5. Prokurator może w takim przypadku zaproponować sprawcy jeden albo kilka środków wskazanych w art. 41-2 ust. 1 CPP. W przypadku zidentyfikowania pokrzywdzonego i braku dotychczasowego zrekompensowania szkody, warunkiem *composition pénale* jest również naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem w terminie 6 miesięcy, o czym prokurator informuje pokrzywdzonego. Za jego zgodą, naprawienie szkody może polegać na przywróceniu stanu sprzed popełnienia przestępstwa (art. 41-2 ust. 2 CPP). Instytucja ta jest stosowana również w sprawach o wykroczenia (art. 41-3 ust. 1 CPP). Środkiem alternatywnym wobec tradycyjnego postępowania karnego jest także we francuskim postępowaniu karnym rozwiązanie uregulowane w treści art. 41-1 CPP, w myśl którego prokurator może zastosować wobec sprawcy określone środki (obowiązki), jeżeli w jego ocenie zapewnią naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem. Może wezwać sprawcę do naprawienia szkody albo skierować sprawę do postępowania mediacyjnego (za zgodą stron). Wykonanie obowiązku skutkuje umorzeniem postępowania, natomiast jego niewykonanie może spowodować wszczęcie postępowania karnego albo zastosowanie *composition pénale*⁵⁵⁴.

W roku 2014 dodano do przepisów ogólnych *Code de procédure pénale* podtytuł „*De la justice restaurative*” („Sprawiedliwość naprawcza”). W myśl art. 10-1 ust. 1 CPP: w każdej sprawie karnej, na każdym etapie postępowania, w tym również w trakcie wykonywania kary, pokrzywdzony i sprawca przestępstwa, pod warunkiem uznania okoliczności popełnienia przestępstwa, mogą zaproponować zastosowanie środka sprawiedliwości naprawczej. Takim środkiem jest każde rozwiązanie umożliwiające obu

⁵⁵³ Por. również P. Chrzczonowicz, *Francja. Sankcje karne... op. cit.*, s. 128-129.

⁵⁵⁴ D. Sokołowska, *W stronę legalizmu czy oportunisty... op. cit.*, s. 144.

podmiotom wzięcie aktywnego udziału w rozwiązaniu konfliktu (trudności) powstałego wskutek przestępstwa, a w szczególności naprawienie wszelkiego rodzaju szkód. Środki sprawiedliwości naprawczej mogą zostać wdrożone po otrzymaniu pełnej informacji i wyrażeniu zgody na udział w określonej procedurze naprawczej. Postępowanie w przedmiocie zastosowania środków sprawiedliwości naprawczej podejmowane jest przez niezależną osobę trzecią i z zasady jest poufne (art. 10-1 ust. 2 CPP). Podobnie jak w polskim prawie karnym, środkiem sprawiedliwości naprawczej jest przede wszystkim postępowanie mediacyjne.

Rozwiązaniem zbliżonym do obowiązującego w Polsce uregulowania jest również obowiązek informowania pokrzywdzonego wszelkimi dostępnymi środkami między innymi o prawie do naprawienia szkody poprzez orzeczenie odszkodowania lub w inny odpowiedni sposób, w tym – jeśli znajdują zastosowanie – o środkach sprawiedliwości naprawczej oraz o możliwości wniesienia powództwa cywilnego [art. 10-2 (1° i 2°) CPP].

Instytucją istotną z punktu widzenia dochodzenia roszczeń cywilnych w postępowaniu karnym jest powództwo cywilne (*l'action civile*) zawierające – jak wskazuje się w literaturze – cechy kompensacyjne i represyjne. Zgodnie z treścią przepisów: każdy, kto osobiście poniósł szkodę spowodowaną bezpośrednio przestępstwem (zbrodnią, występkiem, wykroczeniem), może domagać się jej naprawienia w procesie karnym (art. 2 ust. 1 CPP). Powództwo cywilne obejmuje żądanie kompensacji w zakresie szkody materialnej, fizycznej lub moralnej (psychicznej, niematerialnej, tj. krzywdy) wyrządzonej przestępstwem objętym ściganiem (art. 3 ust. 2 CPP)⁵⁵⁵. Pokrzywdzony wykonuje swoje prawa, w tym również uprawnienia związane z kompensacją jako strona cywilna (*la partie civile*), która we francuskim postępowaniu karnym realizuje dwojaką funkcję – popierania oskarżenia oraz dochodzenia roszczeń cywilnych wynikających z czynu zabronionego⁵⁵⁶. W trakcie rozprawy powód cywilny jest uprawniony do wyrażania opinii w przedmiocie oczekiwanej kompensacji (art. 460 ust. 1 CPP).

3. Rozwiązania kompensacyjne w niemieckim prawie karnym

Przechodząc do omówienia rozwiązań kompensacyjnych na gruncie niemieckiego prawa karnego, należy rozpocząć od kwestii natury ogólnej i wskazać, że w niemieckim

⁵⁵⁵ *Ibidem*, s. 130.

⁵⁵⁶ M. Wąsek-Wiaderek, *O dostępie pokrzywdzonego... op. cit.*, s. 1828.

kodeksie karnym (*Strafgesetzbuch*⁵⁵⁷), podobnie jak w polskiej ustawie, prawodawca wskazał okoliczności, jakie Sąd bierze pod uwagę przy wymiarze kary. Relewantne z punktu widzenia kompensacyjnej funkcji prawa karnego są okoliczności związane z zachowaniem sprawcy po popełnieniu czynu, w szczególności podjęte przez niego wysiłki, żeby doprowadzić do wyrównania szkody, jak i wysiłki podjęte celem pogodzenia się z pokrzywdzonym (§ 46 ust. 2 *in fine* StGB). Kolejne przepisy precyzują powyższą kwestię. Jeżeli sprawca zawarł z pokrzywdzonym ugodę, na podstawie której naprawił szkodę (w całości albo przeważającej części) lub przynajmniej w sposób istotny dążył do naprawienia szkody (1) albo w przypadku, w którym wyrównanie szkód spowoduje po stronie sprawcy znaczne świadczenia osobiste lub wyrzeczenia, a szkody wyrządzone pokrzywdzonemu zostały całkowicie lub w przeważającym stopniu naprawione (2), sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary lub odstąpić od jej wymierzenia, jeżeli kara nie przekracza roku pozbawienia wolności albo 360 stawek dziennych grzywny (§ 46a StGB). Przepisy § 46a StGB wprowadzono w wyniku uchwalenia w 1999 roku ustawy o prawnokarnych konsekwencjach pojednania między sprawcą a ofiarą⁵⁵⁸. W tym czasie w Polsce instrumenty kompensacyjne nie były rozwinięte. Ustawodawca niemiecki w zaprezentowanym przepisie z jednej strony podkreśla znaczenie ugody jako środka pozwalającego efektywnie rozwiązać konflikt pomiędzy sprawcą a ofiarą, a z drugiej nacisk kładzie na naprawienie (dążenie do naprawienia) skutków przestępstwa, określając zakres kompensacji, która powinna być dokonana w całości albo przeważającej części. Warto zwrócić uwagę, że przepis § 46a StGB nie zawiera jakichkolwiek ograniczeń, przez co jego zastosowanie jest szerokie, albowiem odnosi się do wszelkich typów przestępstw. Wskazuje się, że celem wprowadzenia przedmiotowego uregulowania była chęć zwrócenia uwagi na pokrzywdzonego przestępstwem i ulokowanie tego podmiotu w centrum zainteresowania⁵⁵⁹. Pojednanie sprawcy i ofiary (*Täter-Opfer-Ausgleich*) uregulowane w § 46a pkt 1 StGB jest modelowym

⁵⁵⁷ *Deutsches Strafgesetzbuch vom 17. Oktober 1964* (dalej: StGB albo niemiecki kodeks karny), <https://dejure.org/gesetze/StGB> [dostęp: 16.07.2019]; E. Schwierskott-Matheson, *Deutsches Strafgesetzbuch vom 17. Oktober 1964 zuletzt geändert 21.1.2013 (BGBl. I S. 95) Übersetzung ins Polnische. Niemiecki kodeks karny z dnia 17 października 1964, ostatnia zmiana z 21.1.2013 (BGBl. I S. 95). Tekst przepisów ustawy wraz z tłumaczeniem na język polski*, Regensburg 2013; Treść przepisów zawartych we wskazanej publikacji nie uległa zmianie od czasu jej wydania.

⁵⁵⁸ P. Girdwoyń, *Republika Federalna Niemiec. Podstawowe instytucje prawa karnego materialnego. Sankcje karne i inne środki reakcji społecznej na przestępstwo. Znaczenie pojednania sprawcy z ofiarą* [w:] *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Filar, P. Girdwoyń, Toruń 2007, s. 262.

⁵⁵⁹ J. Hanc, *Wiedergutmachung jako instytucja sprawiedliwości naprawczej – wybrane zagadnienia* [w:] *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Warszawa 2016, s. 197.

przykładem instrumentu służącego polubownemu rozwiązaniu konfliktu. Niemniej istotne znaczenie ma przyjęcie przez sprawcę odpowiedzialności za popełnione przestępstwo i wyrażenie skruchy okazywanej przez osobiste zaangażowanie w naprawienie szkody (dążenie do jej naprawienia), o którym mowa w treści § 46a pkt 2 StGB. Naprawienie szkody lub zadośćuczynienie krzywdzie stanowi formę rehabilitacji sprawcy względem pokrzywdzonego, uzasadniając tym samym niższy wymiar kary albo odstąpienie od jej wymierzenia⁵⁶⁰. Szczególnie podkreślana jest dobrowolność działania sprawcy w wyrównaniu skutków przestępstwa. Uzasadnieniem dla wprowadzenia powyższego rozwiązania było przekonanie, że służy ono złagodzeniu „spowodowanych następstw czynu zabronionego przez świadczenie ze strony sprawcy wykraczające poza ich czysto rachunkowe wyrównanie, a stanowiące wyraz osobistego przyjęcia za nie odpowiedzialności i mające właściwość przywracania społecznego spokoju”⁵⁶¹. Jak wskazuje się w literaturze, „w niemieckiej koncepcji <<trzeciego toru>> definiuje się naprawienie szkody jako <<wyrównanie skutków czynu przestępnego>> poprzez dobrowolne świadczenie sprawcy. <<Wyrównanie skutków czynu [...] polega na każdym takim konstruktywnym świadczeniu (zachowaniu) sprawcy, które przyczynić się może do przywrócenia zakłóconego przestępstwem ładu i porządku społecznego. [...] Niepokój wywołany czynem tak u ofiary, jak i w społeczeństwie musi poprzez to świadczenie ulec optymalnej redukcji. Przywrócenie zakłóconego ładu i porządku [*Rechtsfrieden*] jest zasadniczym celem naprawienia szkody, pojmowanym jako sankcja karna. Cel ten spełnia, jak wiadomo, prawo karne poprzez wszystkie jego sankcje i środki zabezpieczające, przy czym charakter tej nowej sankcji umożliwia – poprzez wzmożenie zintegrowania ofiary oraz autonomiczną regulację konfliktu między sprawcą a ofiarą – jego spełnienie w sposób dużo bardziej zróżnicowany. Właśnie ta różnorodność form wyrównania skutków czynu przestępnego otwiera naprawieniu szkody drogę do spełnienia generalno- i specjalnoprzewencyjnych celów, stawianych każdej sankcji karnej, a przez to uzasadnia możliwość stosowania go w miejsce bądź obok tradycyjnych kar>>”⁵⁶². W sytuacji, gdy zostaną spełnione przesłanki umożliwiające sądowi odstąpienie od wymierzenia kary, prokuratura może za zgodą sądu odstąpić od wniesienia aktu

⁵⁶⁰ E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym... op. cit.*, s. 31, 33.

⁵⁶¹ *Ibidem*, s. 257.

⁵⁶² E. Weigend, *Niemiecki projekt ustawy z 1991 roku o naprawieniu szkody przez sprawcę przestępstwa. Problematyka materialno prawna* [w:] *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały*, Kraków 1994, s. 308-309 *cit. per.*: B. Janiszewski, *Kompensacja szkód jako zadanie prawa karnego* [w:] *Księga Jubileuszowa z okazji 15-lecia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego*, Z. Ofiarski (red.), Szczecin 2004, s. 322.

oskarżenia, natomiast po wniesieniu skargi sąd może umorzyć postępowanie karne do chwili rozpoczęcia rozprawy – za zgodą prokuratury i podejrzanego (§ 153b StPO)⁵⁶³.

Zgodnie z treścią § 42 zd. 3 StGB, sąd powinien orzec ułatwienia w spłacie kary grzywny (tj. ustalenie terminu spłaty lub wydanie zezwolenia na spłatę kary w ratach – jeżeli ze względu na stosunki majątkowe i osobiste nie można oczekiwać od sprawcy, że uiszczy grzywnę od razu), jeżeli bez takiego orzeczenia wyrównanie szkody przez sprawcę byłoby w dużym stopniu zagrożone. Sąd może przy tym nałożyć na sprawcę obowiązek dostarczenia dowodu na dokonanie wyrównania szkody (§ 42 zd. 4 StGB)⁵⁶⁴. Przedstawiony przepis ma szczególne znaczenie w przypadku orzeczenia zarówno grzywny, jak i obowiązku naprawienia szkody, albowiem przyznaje pierwszeństwo obowiązkowi kompensacyjnemu poprzez odroczenie uiszczenia grzywny. Podkreślono tym samym nadrzędność interesu jednostki nad interesem państwa.

Kompensacja obecna jest również w niemieckim Kodeksie karnym w ramach warunkowego zawieszenia wykonania kary. Poza ogólnymi przesłankami zastosowania tego środka, do których należy między innymi zachowanie sprawcy po popełnieniu przestępstwa, sąd podczas orzekania uwzględnia wysiłki podjęte przez sprawcę celem wyrównania szkody powstałej wskutek popełnionego czynu (§ 56 ust. 2 zd. 2 StGB). Zawieszając wykonanie kary, sąd może zobowiązać skazanego do wykonywania określonych czynności w celu zadośćuczynienia wyrządzonej bezprawnie szkodzie. W tym wypadku nie mogą być postawione sprawcy warunki, których wykonanie jest niemożliwe. Sąd może zobowiązać skazanego między innymi do naprawienia szkody wynikłej z popełnienia czynu zabronionego (z uwzględnieniem możliwości sprawcy). Alternatywne do naprawienia szkody czynności w postaci wpłaty sumy pieniężnej na rzecz stowarzyszenia użyteczności publicznej, wykonanie świadczenia o charakterze dobroczynnym czy uiszczenie kwoty pieniężnej na rzecz Skarbu Państwa, sąd powinien orzec wyłącznie w przypadku, kiedy ich wykonanie nie stoi na przeszkodzie naprawieniu szkody będącej następstwem czynu (§ 56b ust. 1 i 2 StGB). Jeżeli sprawca oferuje wykonanie świadczenia, żeby naprawić szkodę wynikłą z bezprawnego czynu, sąd zwykle nie orzeka wykonania innych czynności, o ile zasadne jest oczekiwanie, że skazany wykona proponowane przez siebie świadczenie (§ 56 ust. 3 StGB). Zawieszenie wykonania kary wiąże się w niemieckim prawie karnym częstokroć z oddaniem

⁵⁶³ E. Tuora-Schwiarskott, *Strafprozessordnung Zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 21.12.2015 I 2525 Rechtsstand April 2016. Niemiecki kodeks postępowania karnego, ostatnia zmiana 21.12.2016, stan prawny kwiecień 2016*, Regensburg 2016, s. 206-207.

⁵⁶⁴ E. Schwierskott-Matheson, *Deutsches Strafgesetzbuch... op. cit.*, s. 32-33.

skazanego pod dozór określonej osoby. Jej zadaniem jest pomaganie i wspieranie skazanego, w szczególności sprawowanie dozoru zgodnie z poleceniami orzeczonymi przez sąd oraz z oferowanymi przez skazanego sposobami naprawienia szkody oraz informowanie o naruszeniach w wykonywaniu orzeczonych poleceń, zaleceń lub obietnic złożonych przez sprawcę, zwłaszcza w zakresie naprawienia szkody (§ 56d ust. 3 StGB). Sąd odwołuje zawieszenie kary, jeżeli skazany rażąco narusza obowiązki lub orzeczone środki albo nie wykonuje zawartej z pokrzywdzonym ugody (§ 56f ust. 1 pkt 2 StGB)⁵⁶⁵. Warunkowe umorzenie postępowania karnego następuje na okres próby, w trakcie którego sąd może zobowiązać sprawcę do podjęcia wysiłków służących uzyskaniu ugody z pokrzywdzonym lub wyrównaniu innych strat wynikłych z przestępstwa (§ 59a ust. 2 pkt 1 StGB). Warto przy tym zwrócić uwagę, że na gruncie polskiego prawa karnego uchylanie się od wykonania orzeczonego środka kompensacyjnego albo niewykonywanie zawartej z pokrzywdzonym ugody stanowi okoliczność, która może skutkować albo skutkuje podjęciem postępowania warunkowo umorzonego albo zarządzeniem wykonania kary pozbawienia wolności warunkowo zawieszanej (art. 68 § 2 i § 2a oraz art. 75 § 2 i § 2a KK).

Karnoprawna kompensacja obecna jest także w ustawie dotyczącej odpowiedzialności nieletnich (*Jugendgerichtsgesetz*⁵⁶⁶). W ramach nakładanych środków, sąd może zobowiązać nieletniego do zrekompensowania szkody wyrządzonej przestępstwem (stosownie do możliwości nieletniego) lub osobistego przeproszenia pokrzywdzonego (środek poprawczy z § 15 ust. 1 JGG). Sąd może również nałożyć obowiązek czynienia starań, których celem będzie doprowadzenie do pojednania pomiędzy nieletnim a pokrzywdzonym (środek wychowawczy z § 10 ust. 1 pkt 7 JGG). Na równi ze środkiem wychowawczym postawiono w prawie niemieckim starania nieletniego mające doprowadzić do ugody z osobą pokrzywdzoną⁵⁶⁷. Na podstawie polskiej Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w ramach orzeczenia środków wychowawczych, można zobowiązać nieletniego sprawcę do naprawienia szkody, wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej albo przeproszenia pokrzywdzonego.

Przechodząc do zaprezentowania najważniejszych rozwiązań procesowych związanych z kompensacyjną funkcją prawa karnego w prawie niemieckim, należy w pierwszej kolejności wskazać na zawarte w niemieckim Kodeksie postępowania karnego

⁵⁶⁵ *Ibidem*, s. 50-51.

⁵⁶⁶ *Jugendgerichtsgesetz* (dalej: JGG) *In der Fassung der Bekanntmachung vom 11.12.1974 (BGBl. I S. 3427)*, <https://dejure.org/gesetze/JGG> [dostęp: 18.07.2019].

⁵⁶⁷ J. Hanc, *Wiedergutmachung... op. cit.*, s. 201-202.

(*Strafprozeßordnung*)⁵⁶⁸ rozwiązanie, w myśl którego prokuratura może – za zgodą sądu – tymczasowo odstąpić od wniesienia oskarżenia publicznego w sprawie o występki, przy jednoczesnym nałożeniu na obwinionego obowiązków lub poleceń, jeżeli będą służyć zniwelowaniu interesu publicznego leżącego w ściganiu, a stopień winy sprawcy nie stoi temu na przeszkodzie. Obowiązek może w szczególności polegać na zrekompensowaniu szkody powstałej w wyniku popełnienia czynu zabronionego, a polecenie może dotyczyć podjęcia poważnych starań celem osiągnięcia i zawarcia ugody z pokrzywdzonym oraz naprawienia skutków czynu zabronionego – w całości lub w przeważającej części lub też dążenia do naprawienia tychże skutków⁵⁶⁹. Dla obwinionego wyznacza się termin na wykonanie nałożonych obowiązków lub poleceń, który dla wskazanych powyżej wynosi maksymalnie 6 miesięcy (możliwe jest jednorazowe przedłużenie o 3 miesiące). Spełnienie nałożonych powinności skutkuje niemożnością późniejszego ścigania sprawcy za ten występki (§ 153a ust. 1 StPO). Jeżeli natomiast skarga została wniesiona do sądu, to za zgodą prokuratury i podejrzanego, do zakończenia rozprawy głównej, sąd może tymczasowo umorzyć postępowanie i jednocześnie nałożyć wymienione wcześniej obowiązki lub polecenia (§ 153a ust. 2 StPO)⁵⁷⁰.

Postępowanie mediacyjne zostało w niemieckim kodeksie postępowania karnego uregulowane w § 155a oraz § 155b StPO. Zarówno prokuratura, jak i sąd powinni w każdym stadium postępowania zbadać możliwość osiągnięcia porozumienia w stosunkach pomiędzy sprawcą a ofiarą. W sprawach nadających się do mediacji, powinni starać się o jej przeprowadzenie i osiągnięcie pożądanego rezultatu. Wbrew wyraźnej woli pokrzywdzonego nie można przyjąć, że sprawa nadaje się do postępowania mediacyjnego (§ 155a StPO). Powierzenie mediacji następuje z urzędu lub na wniosek obu podmiotów, w celu przeprowadzenia postępowania pomiędzy sprawcą a ofiarą lub naprawienia szkody (§ 155b ust. 1 zd. 1 StPO)⁵⁷¹.

Ustawodawstwo niemieckie przewiduje również kategorię przestępstw ściganych na wniosek pokrzywdzonego, której ideę stanowi rozwiązanie sporu powstałego pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym w wyniku popełnienia czynu zabronionego. Pokrzywdzony może wycofać wniosek w każdym czasie, w szczególności wskutek dokonanej na jego rzecz

⁵⁶⁸ *Deutsches Strafprozeßordnung vom 07.04.1987* (dalej: StPO albo niemiecki kodeks postępowania karnego), <https://dejure.org/gesetze/StPO> [dostęp: 16.07.2019]; E. Tuora-Schwierskott, *Strafprozessordnung... op. cit.* Treść przepisów zawartych we wskazanej publikacji nie uległa istotnej zmianie od czasu jej wydania.

⁵⁶⁹ J. Hanc, *Wiedergutmachung... op. cit.*, s. 201.

⁵⁷⁰ E. Tuora-Schwierskott, *Strafprozessordnung... op. cit.*, s. 204-207.

⁵⁷¹ *Ibidem*, s. 216-217.

kompensacji, co obliguje organy procesowe do umorzenia postępowania⁵⁷². Inaczej więc niż ma to miejsce na gruncie polskiej ustawy karnoprocesowej, pokrzywdzony może swobodnie dysponować wnioskiem o ściganie sprawcy takiego przestępstwa i wycofać go w trakcie postępowania sądowego, przykładowo wskutek wyrównania skutków przestępstwa i naprawienia szkody.

Udziałowi poszkodowanego w postępowaniu karnym poświęcono księgę piątą *Strafprozeßordnung*, podzieloną na rozdziały dotyczące kolejno oskarżenia prywatnego, oskarżenia posiłkowego, odszkodowania na rzecz pokrzywdzonego oraz innych uprawnień pokrzywdzonego. Jest to o tyle istotne, że w zasadzie większość uprawnień przysługuje pokrzywdzonemu jedynie w sytuacji, gdy występuje w roli któregośkolwiek ze wskazanych powyżej oskarżycieli albo powoda cywilnego⁵⁷³. Ciekawą regulację przewiduje prawo niemieckie w sprawach z oskarżenia prywatnego – w odniesieniu do określonej kategorii przestępstw (między innymi zniewagi, uszkodzenia ciała lub rzeczy, naruszenia miru domowego) wniesienie skargi przez pokrzywdzonego możliwe jest dopiero, gdy nie powiodła się próba osiągnięcia ugody (§ 380 StPO). Nacisk kładzie się więc na pozasądowe (*de facto* przedsądowe) zakończenie konfliktu powstałego wskutek popełnienia przestępstwa. W polskim prawie karnym nieznanym jest powyższe rozwiązanie, natomiast posiedzenie pojednawcze w sprawach z oskarżenia prywatnego jest obligatoryjne, a wyznacza je sąd właściwy do rozpoznania sprawy.

Kwestią równie istotną z punktu widzenia podjętego tematu kompensacyjnej funkcji prawa karnego jest możliwość uzyskania przez pokrzywdzonego odszkodowania w procesie karnym w drodze powództwa adhezyjnego. Użyty w tytule rozdziału trzeciego niemieckiego kodeksu postępowania karnego wyraz *Entschädigung* tłumaczony jest na język polski jako odszkodowanie, rekompensata lub kompensacja⁵⁷⁴. Pokrzywdzony może dochodzić w postępowaniu karnym przeciwko obwinionemu roszczenia majątkowego wynikającego z czynu karalnego, dotychczas niezależnego przed innym sądem (§ 403 StPO). Zakres kompensacji obejmuje roszczenia majątkowe pochodzące z przestępstwa, tj. roszczenia związane z naruszeniem praw majątkowych pokrzywdzonego, które mogą dotyczyć odszkodowania lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Co istotne, określona forma

⁵⁷² C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego... op. cit.*, s. 169.

⁵⁷³ *Ibidem*, s. 23.

⁵⁷⁴ J. Wiktorowicz, A. Frączek (red.), *Wielki Słownik Niemiecko-Polski. Großwörterbuch Deutsch-Polnisch*, Warszawa 2010, s. 285; <https://pl.pons.com/t%C5%82umaczenie/niemiecki-polski>, <https://pl.glosbe.com/de/pl/Entsch%C3%A4digung> [dostęp: 16.07.2019].

roszczenia powinna wynikać z przepisów prawa cywilnego (przykładowo pokrzywdzony, który doznał uszczerbku w prawie własności, może dochodzić materialnego odszkodowania, natomiast poniesienie krzywdy niematerialnej za uszkodzenie ciała skutkować będzie żądaniem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę)⁵⁷⁵. Składany ustnie do protokołu lub pisemnie wniosek powinien zawierać przedmiot, podstawę (powód) roszczenia oraz środki dowodowe. Może zostać cofnięty do chwili wydania wyroku (§ 404 ust. 1 i 4 StPO). Na wniosek pokrzywdzonego i oskarżonego sąd sporządza protokół ugody dotyczącej roszczeń wynikłych z czynu karalnego. Protokół powinien zawierać propozycję treści ugody (§ 405 ust. 1 StPO). Jeżeli wniosek w przedmiocie kompensacji uzasadniony jest czynem sprawcy, za którego popełnienie został uznany za winnego, przyjęcie wniosku następuje w wyroku skazującym. Postanowienie to może zostać ograniczone do podstawy lub części dochodzonego roszczenia. Sąd odstępuje od wydania postanowienia, jeżeli wniosek był niedopuszczalny lub nieuzasadniony, a może odstąpić wyłącznie w sytuacji, gdy wniosek nie nadaje się do rozstrzygnięcia w postępowaniu karnym (także po uwzględnieniu uprawnionych interesów pokrzywdzonego), w szczególności jeżeli dalsze jego badanie prowadziłoby do znacznego przedłużenia postępowania (§ 406 ust. 1 StPO). Jak się wydaje, stanowi to najczęściej stosowaną podstawę nieuwzględniania powództw cywilnych w niemieckim procesie karnym. Uznanie przez oskarżonego roszczenia wnioskodawcy w całości lub części skutkuje wydaniem wyroku zgodnego ze stanowiskiem oskarżonego (§ 406 ust. 2 StPO). Postanowienie sądu w przedmiocie roszczenia majątkowego jest równoznaczne z wyrokiem wydanym w sprawie cywilnej i podlega wykonaniu na podstawie przepisów prawa cywilnego. Brak uznania roszczenia skutkuje możliwością jego dochodzenia w inny sposób (§ 406 ust. 3 StPO). W przypadku, gdy sąd rozważy odstąpienie od wydania postanowienia w sprawie wniosku, powiadamia o tym możliwie wcześniej pozostałych uczestników postępowania (§ 406 ust. 5 StPO). Na powyższą decyzję sądu przysługuje w zażaleniu tylko w jednej sytuacji – jeżeli powództwo cywilne zostało złożone przed rozpoczęciem rozprawy, a postępowanie nie zostało w danej instancji zakończone (§ 406a ust. 1 StPO)⁵⁷⁶. W Polsce instytucja powództwa adhezyjnego przestała obowiązywać z dniem 1 lipca 2015 roku wraz z wejściem w życie nowelizacji przepisów Kodeksu postępowania karnego (*vide* Rozdział 3). Podobnie jak ma to miejsce w niemieckim procesie, z uwagi

⁵⁷⁵ E. Kowalewska-Borys, D. Kuźelewski, *Postępowanie adhezyjne w polskim i niemieckim procesie karnym – zarys problematyki na tle prawnoporównawczym* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Z. Cwiakalski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2010, s. 444.

⁵⁷⁶ E. Tuora-Schwierskott, *Strafprozessordnung... op. cit.*, s. 368 i nast.

na realizację zasady szybkości postępowania, w Polsce powództwa adhezyjne często pozostawiano bez rozpoznania.

4. Rozwiązania kompensacyjne w angielskim prawie karnym

Omawiając zagadnienie karnoprawnej kompensacji w prawie angielskim, należy wskazać na dwa podstawowe akty prawne, które w określonych fragmentach stanowią o przedmiotowym zagadnieniu – *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000*⁵⁷⁷ oraz *Criminal Justice Act 2003*⁵⁷⁸. Wychodząc od kwestii związanej z wymiarem kary, warto zauważyć, że sąd przy wydawaniu wyroku powinien brać pod uwagę realizację określonych celów, wśród których znajduje się naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem [sekcja 142 (1) (e) CJA]. Uwagę zwraca podniesienie kompensacji do rangi celów kary. Inaczej bowiem niż ma to miejsce w ustawach karnych innych państw, w tym również Polski, naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem jest jednym z ustawowych celów kary (obok ukarania sprawcy, ochrony społeczeństwa i zmniejszenia przestępczości), a nie okolicznością łagodzącą wymiar kar w przypadku wyrównania uszczerbku poniesionego przez pokrzywdzonego.

W prawie angielskim sąd z urzędu orzeka odszkodowanie (*compensation order*), przyznając pokrzywdzonemu określoną kwotę pieniężną z tytułu poniesionej szkody wynikającej z przestępstwa. Decyzja w przedmiocie wysokości odszkodowania należy do sądu, a pokrzywdzony nie może samodzielnie wystąpić ze stosownym wnioskiem bezpośrednio do sądu, lecz wyłącznie za pośrednictwem policji, która żądanie przekazuje prokuraturze. W angielskiej procedurze karnej nie przewidziano instytucji powoda cywilnego. To na sędzie spoczywa obowiązek nałożenia *compensation order*, chyba że pokrzywdzony temu się sprzeciwia⁵⁷⁹. Sąd powinien rozważyć wydanie nakazu odszkodowania w każdym przypadku, kiedy ustawa to przewiduje [sekcja 130 (2A) PCCA]. Nakaz odszkodowania obejmuje wszelkie obrażenia ciała, straty lub szkody wynikające z przestępstwa będącego przedmiotem postępowania lub innego przestępstwa, a nadto koszty pogrzebu lub cierpienia w związku ze śmiercią wynikającą z takiego przestępstwa i może zostać nałożony na sprawcę

⁵⁷⁷ *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000*, dalej: PCCA, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/6/contents> [dostęp: 26.07.2019].

⁵⁷⁸ *Criminal Justice Act 2003*, dalej: CJA, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/contents> [dostęp: 26.07.2019].

⁵⁷⁹ C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego... op. cit.*, s. 123; J. Bojarski, *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości w Anglii i Walii [w:] Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Filar, P. Girdwoyń, Toruń 2007, s. 342.

zamiast albo obok kary, o czym sąd orzeka z urzędu albo na wniosek [sekcja 130 (1) PCCA]. Zakres naprawienia szkody obejmuje zatem nie tylko wyrównanie poniesionego uszczerbku w majątku pokrzywdzonego, lecz również utracone zarobki i koszty leczenia, a nadto może obejmować wyrządzoną krzywdę (szkodę niematerialną)⁵⁸⁰. Sąd orzeknie kompensację w wysokości, jaką uzna za stosowną, uwzględniając wszelkie dowody i oświadczenia złożone przez oskarżonego lub prokuratora [sekcja 130 (4) PCCA]. *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* nie przewiduje przy tym ustawowego limitu wysokości odszkodowania. Dla realizowania przez prawo karne funkcji kompensacyjnej istotnym uregulowaniem jest również przepis sekcji 130 (12) PCCA, zgodnie z treścią którego: jeżeli sąd uzna, że właściwe byłoby nałożenie grzywny i wydanie nakazu odszkodowania, ale sprawca nie posiada wystarczających środków do ich łącznego wykonania, sąd przyzna pierwszeństwo *compensation order* (co jednak nie wyklucza jednoczesnego nałożenia grzywny). W przypadku zaistnienia konfliktu pomiędzy obowiązkiem wyrównania szkody a orzeczeniem grzywny – priorytet powinien być w każdej sytuacji przyznany kompensacji. Przy orzekaniu tego środka ważną rolę odgrywa sytuacja materialna oskarżonego [sekcja 130 (11) PCCA], przez co obowiązek ten może zostać rozłożony na raty albo nałożony w niższej wysokości aniżeli wysokość poniesionej szkody. Istnieje również obowiązek uzasadnienia negatywnej decyzji co do roszczeń pokrzywdzonego, jeśli został on zidentyfikowany i określono szkodę [sekcja 130 (3) PCCA]. Sąd nie zobowiąże sprawcy do naprawienia szkody w przypadku skazania sprawcy na bezwzględną karę pozbawienia wolności, jeżeli w przekonaniu sądu jego wykonanie nie będzie możliwe⁵⁸¹.

Odrębną od zaprezentowanych powyżej instytucją jest *victim personal statement* polegająca na możliwości złożenia przez pokrzywdzonego w toku postępowania karnego oświadczenia co do wpływu przestępstwa na różne aspekty jego życia, w szczególności skutki materialne, fizyczne, psychiczne i emocjonalne. W rezultacie sąd poznaje stanowisko

⁵⁸⁰ J. Bojarski, *Prawo karne... op. cit.*, s. 342.

⁵⁸¹ A. Lach, *Kompensacyjna funkcja procesu... op. cit.*, s. 16; <https://www.sentencingcouncil.org.uk/explanatory-material/magistrates-court/item/fines-and-financial-orders/compensation/> [dostęp: 26.07.2019]. *Sentencing Council* jest organem Ministerstwa Sprawiedliwości utworzonym w kwietniu 2010 roku, ustanowionym w celu promowania większej przejrzystości i spójności w wydawaniu wyroków, którego podstawową rolą jest wydawanie wytycznych dotyczących wyroków oraz rozważanie wpływu decyzji skazujących na ofiarę. Na stronie internetowej *Sentencing Council* zawarto tabelę z wyjściowymi (minimalnymi) kwotami sugerowanymi z tytułu poniesionych szkód psychicznych i fizycznych: <https://www.sentencingcouncil.org.uk/explanatory-material/magistrates-court/item/fines-and-financial-orders/compensation/2-suggested-starting-points-for-physical-and-mental-injuries/> [dostęp: 27.07.2019].

pokrzywdzonego w przedmiocie rodzaju i wysokości poniesionej przez niego szkody lub krzywdy⁵⁸².

Kompensację szkód wyrządzonych przestępstwem przewidziano również wobec nieletnich – w tym przypadku wysokość odszkodowania wypłacanego na podstawie wydanego przez sąd nakazu nie może przekroczyć 5 000 funtów szterlingów [sekcja 131 (2) PCCA].

Chociaż prawo angielskie nie przewiduje możliwości działania w procesie przez pokrzywdzonego i sprowadza jego rolę w postępowaniu do roli świadka, to podmiot ten nie zostaje pozbawiony prawa do dochodzenia roszczeń wynikających z popełnienia przestępstwa na jego szkodę. Co istotne, to sąd ma obowiązek rozważyć i orzec *compensation order* w każdym przypadku, gdy stwierdzi ku temu podstawy. Takie rozwiązanie jest dla pokrzywdzonego niezwykle korzystne, gdyż wyrównanie skutków przestępstwa następuje z urzędu, bez konieczności składania wniosku w tym zakresie lub uczestniczenia w procesie karnym. Jednocześnie nie jest on pozbawiony możliwości wypowiedzenia się w przedmiocie oczekiwanej od sprawcy kompensacji, ponieważ może złożyć stosowny wniosek oraz oświadczenie w ramach instytucji *victim personal statement*. Dodatkowo interes pokrzywdzonego zabezpiecza regulacja, zgodnie z którą w przypadku jednoczesnego orzekania grzywny i obowiązku naprawczego, pierwszeństwo powinno zostać przyznane kompensacji na rzecz pokrzywdzonego, a nie grzywnie uiszczanej Skarbowi Państwa.

5. Podsumowanie

Podsumowując uwagi poczynione w niniejszym rozdziale, należy wskazać, że prawo karne każdego z zaprezentowanych ustawodawstw realizuje funkcję kompensacyjną. Możliwość dochodzenia przez pokrzywdzonego w procesie karnym roszczeń wynikających z przestępstwa jest zatem w prawie karnym państw europejskich regułą. Instrumenty procesowe, przy pomocy których jest ona urzeczywistniana są zróżnicowane – od pełnienia jedynie roli świadka w procesie karnym, połączonej z możliwością złożenia oświadczenia w przedmiocie poniesionej szkody i krzywdy, przez działanie w charakterze powoda cywilnego aż do prawa żądania ukarania sprawcy, popierania oskarżenia i dochodzenia

⁵⁸² Zob. *Code of Practise for Victims of Crime* [Chapter 2, section 1 (ii) oraz (iii)], https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/476900/code-of-practise-for-victims-of-crime.PDF [dostęp: 27.07.2019]; <https://www.gov.uk/government/publications/victim-personal-statement> [dostęp: 27.07.2019]; Z. Muras, *Uprawnienia pokrzywdzonego przestępstwem w systemach common law – w kontekście możliwości wystąpienia w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 2008, nr 3, s. 120.

roszczeń cywilnych – jednakże w każdym przypadku pokrzywdzony ma możliwość dochodzenia roszczeń w postępowaniu karnym⁵⁸³. Trudno jednoznacznie wskazać, które z zaprezentowanych rozwiązań są dla osoby pokrzywdzonej optymalne. Z jednej strony na uwagę zasługuje zasądzenie odszkodowania z urzędu jako rozwiązanie – jak się wydaje – najlepiej zabezpieczające interesy majątkowe pokrzywdzonego w prawie angielskim, a z drugiej, sprowadzenie jego roli do występowania wyłącznie w charakterze świadka, nie sprzyja uwzględnieniu pozostałych jego interesów. Niewątpliwie korzystnym rozwiązaniem, tak dla sprawcy, jak i pokrzywdzonego, jest możliwość odstąpienia od wymierzenia kary na podstawie § 46a StGB stanowiącego o znacznej redukcji sankcji w zamian za kompensacyjne działania sprawcy. Dodatkowo na uwagę i jednoznacznie pozytywną ocenę zasługuje przyznanie pierwszeństwa kompensacji w przypadku konfliktu pomiędzy wykonaniem obowiązku naprawienia szkody a uiszczeniem grzywny lub wykonaniem innych obowiązków. Część zaprezentowanych rozwiązań, w szczególności niemieckich, przypomina polskie regulacje. Wydaje się, że celem wzmocnienia funkcji kompensacyjnej i zmiany polityki karania, polski ustawodawca mógłby z powodzeniem wdrożyć następujące rozwiązania: przewidzianą w prawie francuskim *composition pénale*, niemieckie *Täter-Opfer-Ausgleich* czy orzekanie obowiązku naprawienia szkody w każdym przypadku z urzędu – na wzór regulacji angielskich. Pozwoliłoby to na zmianę obowiązującego modelu prawa karnego na model w większym stopniu kompensacyjny.

⁵⁸³ Por. C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego... op. cit.*, s. 169.

Zakończenie

Następujące na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat zmiany dotyczące uprawnień i pozycji pokrzywdzonego w procesie karnym oraz związanej z tym podmiotem kompensacji poniesionych w wyniku przestępstwa szkód i krzywd wydają się nieodwracalne, a powrót do stanu, w którym rola kompensacji i pokrzywdzonego była marginalna – niemożliwy. Powyższe potwierdza polski ustawodawca wprowadzając kolejne modyfikacje przepisów prawa karnego materialnego i procesowego zorientowane na interes pokrzywdzonego, Trybunał Konstytucyjny, w szczególności przez zawarte w wydawanych judykatach standardy rzetelnego i sprawiedliwego procesu karnego dotyczące pokrzywdzonego oraz prawodawca unijny dążący do zapewnienia minimalnych, zbliżonych w krajach członkowskich, praw ofiar przestępstw. Powyższe wymusza refleksję nad funkcjami prawa karnego i konieczność nowego spojrzenia na to zagadnienie, uwzględniającego powyższe aspekty. Kompensacyjna funkcja rozumiana jako cel (zadanie), jakie prawo karne powinno realizować, wynika w głównej mierze z działań ustawodawcy i stanowienia odpowiednich przepisów. Wprowadzane rozwiązania kompensacyjne, zarówno na gruncie prawa karnego materialnego, jak i procesowego, stanowią środki realizacji założonego celu, tj. możliwe do orzeczenia na rzecz pokrzywdzonego środki pozwalające na wyrównanie poniesionej w wyniku przestępstwa szkody lub krzywdy. Trzeci aspekt funkcji kompensacyjnej to skutki, jakie wywołują instrumenty kompensacyjne. W zależności od rodzaju kompensacji, tj. dokonanej przed wydaniem wyroku albo wszczęciem postępowania karnego albo orzeczonej jako jedna z form reakcji na przestępstwo w postaci środków kompensacyjnych *sensu largo*, do skutków kompensacyjnej funkcji prawa karnego w rozumieniu rzeczywistych, pozytywnych następstw zaliczyć należy przede wszystkim naprawienie szkody lub zadośćuczynienie pokrzywdzonemu za doznaną krzywdę, z których to działań naprawczych wynikają dalsze konsekwencje: złagodzenie (a nawet zlikwidowanie) konfliktu powstałego pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym, wychowawcze oddziaływanie na sprawcę, możliwość złagodzenia kary oraz kształtowanie poczucia sprawiedliwości – zarówno w wymiarze jednostkowym (wobec pokrzywdzonego), jak i szerszym (względem społeczeństwa). Negatywny aspekt kompensacyjnej funkcji prawa karnego rozumianej jako funkcja realizowana to brak wyrównania pokrzywdzonemu skutków przestępstwa i w konsekwencji brak wymienionych wyżej pochodnych naprawienia szkody. Wynikać to może z niewłaściwego dobrania środków reakcji karnoprawnej, uniemożliwiających karnoprawną kompensację czy nieodpowiednich mechanizmów egzekwowania orzeczonych

środków kompensacyjnych *sensu largo*. O kompensacyjnej funkcji prawa karnego można więc mówić w trzech ujęciach: założonego celu, środków realizujących ten cel oraz rzeczywistych skutków, jakie wywołują orzeczone środki.

Przedstawione w niniejszej pracy rozważania dotyczące kompensacyjnej funkcji prawa karnego zawarte w siedmiu rozdziałach pozwoliły na pozytywne zweryfikowanie postawionych hipotez oraz wyprowadzenie następujących wniosków:

1. Właściwie realizowane prawo karne powinno być sprawnym narzędziem rozwiązywania konfliktów, w tym przede wszystkim konfliktu pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym. Osiągnięcie sprawiedliwego rezultatu procesu karnego poprzez zastosowanie optymalnej reakcji karnoprawnej realizującej funkcję sprawiedliwościową prawa karnego jest niemożliwe bez uwzględnienia interesów osoby pokrzywdzonej przestępstwem. Kompensacja stanowi więc nieodzowny element funkcji sprawiedliwościowej. Jednocześnie jest to element na tyle istotny, że został uznany za odrębną funkcję prawa karnego.
2. Kompensacyjna funkcja prawa karnego zakłada wyrównanie i złagodzenie skutków przestępstwa pokrzywdzonemu, przez co nie jest sprzeczna z którąkolwiek z pozostałych funkcji prawa karnego, zorientowanych na odmienne aspekty. Z tego samego powodu nie jest również funkcją dla nich konkurencyjną.
3. Mając na uwadze charakter i rozwój obowiązującego prawa, kompensacyjna funkcja prawa karnego powinna być w prawie karnym funkcją równorzędną względem pozostałych.
4. Kompensacyjna aktywność sprawcy zmniejsza potrzebę oddziaływania represyjnego i prewencyjnego za pomocą tradycyjnych środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo w postaci kary. Tymczasem w obowiązującym modelu odpowiedzialności karnej kompensacja na ogół jedynie uzupełnia kary i środki karne jako zasadnicze elementy reakcji karnoprawnej na przestępstwo. Zupełnie wyjątkowo (tylko w określonych przypadkach, ograniczonych do wybranych typów czynów zabronionych) dokonana na odpowiednim etapie procesu karnego kompensacja skutkuje niepodleganiem karze, możliwością odstąpienia od jej wymierzenia albo możliwością nadzwyczajnego złagodzenia kary.
5. Zastane uregulowania w postaci możliwych do orzeczenia środków kompensacyjnych *sensu largo*, tj. naprawienie szkody, zadośćuczynienie wyrządzonej krzywdzie,

nawiązka, pojednanie sprawcy z pokrzywdzonym lub przeproszenie pokrzywdzonego, jakkolwiek zróżnicowane i niejednolite, ocenić należy *in genere* jako wystarczające do spełnienia funkcji kompensacyjnej w prawie karnym, gdyż wyczerpują możliwe sposoby złagodzenia osobie pokrzywdzonej skutków czynu zabronionego, uwzględniając zarówno aspekt materialny, jak i niematerialny.

6. Optymalne funkcjonowanie obowiązujących instytucji kompensacyjnych jest ograniczone z uwagi na funkcjonujący tradycyjny model odpowiedzialności karnej oraz procesu karnego.
7. Instrumenty kompensacyjne w polskim prawie karnym nie są jednolite, co negatywnie wpływa na realizację funkcji kompensacyjnej. Instrumenty kompensacyjne należą do zróżnicowanych środków reakcji karnoprawnej – zarówno na gruncie prawa karnego *sensu largo*, jak i poszczególnych ustaw. W konsekwencji zróżnicowane są skutki związane z niewykonaniem przez sprawcę obowiązków naprawczych. Liczne podstawy prawne nałożenia obowiązków naprawczych również nie sprzyjają przejrzystości przepisów. Środki kompensacyjne w szerokim tego słowa znaczeniu nie tworzą więc spójnej regulacji, co utrudnia należyłą realizację kompensacyjnej funkcji prawa karnego.
8. W polskim procesie karnym pokrzywdzony dysponuje określonymi uprawnieniami, dzięki którym może aktywnie uczestniczyć w postępowaniu, zarówno przygotowawczym, jak i sądowym oraz w istotny sposób wpływać na jego przebieg. Niewątpliwie sprzyja to w pewnym stopniu realizacji jego interesów, w tym interesów związanych z możliwością uzyskania kompensacji.
9. Realizację uprawnień naprawczych pokrzywdzonego utrudnia jednak przyjęta definicja ustawowa tego pojęcia, zawarta w treści art. 49 § 1 KPK oraz art. 25 § 1 KPSW. Obecne ujęcie nie w każdym przypadku zapewnia możliwość złożenia wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, a to z uwagi na użycie określenia „bezpośrednio naruszone lub zagrożone” w odniesieniu do dobra prawnego, co uniemożliwia skuteczne dochodzenie roszczeń podmiotowi faktycznie pokrzywdzonemu.
10. Model postępowania karnego zdominowany jest obecnie przez interes państwa mający na celu ukaranie sprawcy i prowadzenie postępowania karnego zgodnie z dominującą zasadą legalizmu. Z punktu widzenia decyzji o wszczęciu i przeprowadzeniu

postępowania karnego wyrównanie skutków przestępstwa poprzez naprawienie szkody, zadośćuczynienie krzywdzie czy pojednanie z pokrzywdzonym w zdecydowanej większości przypadków wiąże się z koniecznością przeprowadzenia postępowania karnego.

11. Równorzędność funkcji kompensacyjnej wobec pozostałych funkcji prawa karnego wymaga następujących zmian:

- przeorientowania obowiązującego modelu odpowiedzialności karnej,
- zmian w zakresie instytucji kompensacyjnych,
- zmian niektórych zasad procesu karnego.

12. Funkcja kompensacyjna może, a w niektórych przypadkach powinna w pełni realizować funkcję sprawiedliwościową, stając się w ten sposób funkcją pierwszorzędną. Z tego względu zachodzi konieczność wyodrębnienia w ramach polityki karania dwóch modeli reakcji na przestępstwo, zawierających odpowiednie rozłożenie proporcji pomiędzy karę kryminalną a kompensację – w taki sposób, żeby reakcja była racjonalna i społecznie pożyteczna. W zależności od różnych czynników, w tym przede wszystkim ciężaru gatunkowego przestępstwa, rodzaju naruszonego dobra oraz podjętych przez sprawcę działań, kompensacja w prawie karnym powinna występować jako uzupełnienie zasadniczej reakcji karnoprawnej, tj. obok kary lub środków karnych albo jako jedyna forma reakcji na popełnienie czynu zabronionego (model naprawczy) skutkująca umorzeniem postępowania karnego, przy jednoczesnym zapewnieniu realizacji pozostałych funkcji prawa karnego w niezbędnym zakresie.

13. System prawa karnego powinien zostać uzupełniony o rozwiązania pozwalające na umorzenie postępowania karnego z uwagi na fakt dokonanej kompensacji – jako swoista przeciwwaga dla kary kryminalnej, kiedy ustaje potrzeba ukarania sprawcy przestępstwa w typowy, przyjęty sposób. Instytucja taka spełniałaby następujące założenia: wyrównanie skutków przestępstwa w wymiarze jednostkowym, przeniesienie ciężaru konfliktu na sprawcę i pokrzywdzonego, odciążenie wymiaru sprawiedliwości od rozpoznania spraw, w których kompensacja została dokonana, a strony potrafią się porozumieć oraz zakończenie postępowania karnego wskutek

dokonania kompensacji. Stanowiłoby to przejaw nowoczesnego podejścia do prawa karnego, ograniczającego paternalizm państwa w sferze państwowego *ius puniendi*⁵⁸⁴.

14. Pewnym punktem wyjścia dla realizacji wskazanego w poprzednich punktach postulatu wprowadzenia modelu naprawczego na większą skalę, mogłoby być przywrócenie uchylonych przepisów art. 59a KK stanowiącego rozwiązanie w pełni urzeczywistniające kompensacyjną funkcję prawa karnego. Optymalny dobór przesłanek umorzenia postępowania w zamian za dokonaną kompensacją pozostaje kwestią otwartą. Poza naprawieniem szkody lub zadośćuczynieniem za krzywdę, uwzględnić należałoby takie elementy jak: wolę pokrzywdzonego (niekoniecznie w formie złożenia wniosku o umorzenie postępowania), rodzaj występkę czy pojednanie sprawcy z pokrzywdzonym.
15. Jako pożądane przedstawia się wprowadzenie jednakowego katalogu środków na gruncie Kodeksu karnego i Kodeksu wykroczeń, zasad ich stosowania oraz jednej, ogólnej podstawy prawnej umożliwiającej ich orzeczenie w każdym przypadku wyrządzenia szkody lub krzywdy. Środki kompensacyjne *sensu largo* powinny zawierać element penalny w postaci niemożności zatarcia skazania przed ich wykonaniem, jak również powinny być zagrożone przymusem państwowym w postaci egzekucji.
16. Środki kompensacyjne *sensu largo* powinny być stosowane w każdym przypadku przez sąd z urzędu. Obowiązek ich orzeczenia spoczywałby na sądzie każdorazowo, jeżeli w trakcie postępowania zostałyby ustalone, że przestępstwem będącym przedmiotem rozpoznania sprawy wyrządzono szkodę.
17. Środki kompensacyjne *sensu largo* orzekane jako uzupełnienie pozostałych środków reakcji karnoprawnej powinny być nakładane na sprawcę w sposób umożliwiający ich wykonanie, nawet kosztem rezygnacji z wymierzenia grzywny albo poprzez skrócenie kar ograniczenia albo pozbawienia wolności, jeżeli zwiększyłyby to możliwości naprawcze sprawcy oraz pozwoliło na szybsze i pełne wyrównanie skutków przestępstwa. Również przymusowe wykonanie majątkowych środków kompensacyjnych *sensu largo* w drodze egzekucji wymaga zmian legislacyjnych, w szczególności w zakresie kolejności zaspokojenia roszczeń wierzyciela (pokrzywdzonego), jak również prowadzenia postępowania egzekucyjnego z urzędu.

⁵⁸⁴ Tak: P. Kardas, *Zarządzanie konfliktem... op. cit.*, s. 14-15.

- 18.** Jako istotne dla realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego przedstawia się również przemodelowanie dyrektyw wymiaru kary (szerzej: środków reakcji karnoprawnej na przestępstwo) poprzez włączenie kompensacji do treści art. 53 § 1 KK – obok uwzględnienia celów zapobiegawczych i wychowawczych, które środki karnoprawnej reakcji powinny osiągnąć w stosunku do skazanego oraz potrzeb w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa. Ukształtowane w ten sposób dyrektywy w większym stopniu odpowiadałyby wyróżnianym funkcjom prawa karnego.
- 19.** Właściwym modelem procesu karnego wydaje się być jego koncepcja jako stosunku pomiędzy trzema równoprawnymi podmiotami: oskarżonym, pokrzywdzonym i państwem (organami ścigania, organami wymiaru sprawiedliwości)⁵⁸⁵ z jednoczesnym zwiększeniem możliwości decydowania przez pokrzywdzonego o toku postępowania – w odniesieniu do przestępstw przeciwko dobrom prawnie chronionym, takim jak mienie czy obrót gospodarczy. Osiągnięciu powyższego sprzyjałoby wprowadzenie rozwiązań oportunistycznych związanych w szczególności z dokonaną kompensacją i wolą pokrzywdzonego. Skłania to do wniosku o konieczności zastąpienia obecnego modelu inkwizycyjnego modelem kontradyktoryjnym procesu karnego. Głównym argumentem przemawiającym za wprowadzeniem takiego modelu nie byłyby – ważne skądinąd – względy ekonomiki procesowej, lecz przede wszystkim właściwa realizacja funkcji sprawiedliwościowej i kompensacyjnej prawa karnego materialnego.

⁵⁸⁵ Tak: C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego... op. cit.*, s. 235.

Bibliografia

I. Literatura

1. Abramczyk M., *Kompensacyjny cel reakcji karnoskarbowe w kontekście powstałych uszczupień podatkowych* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, Sepioło-Jankowska I. (red.), Warszawa 2016;
2. Abramek M., *Oportunizm – szansa czy zagrożenie dla modelu rozstrzygania w sprawach o drobne czyny zabronione? Rozważania na kanwie art. 59a Kodeksu karnego* [w:] *W poszukiwaniu optymalnego modelu orzekania w sprawach o drobne czyny zabronione*, Światłowski A. (red.), Kraków 2016;
3. Artymiak G., *Gwarancje realizacji przez pokrzywdzonego prawa do sądu w trybie skargi subsydiarnej – analiza praktyki i uwagi de lege ferenda* [w:] *Z problematyki funkcji procesu karnego*, Grzegorzczak T., Izidorczyk J., Olszewski R., Warszawa 2013;
4. Barnett R., *Restitution: A New Paradigm of Criminal Justice*, „Ethics”, vol. 87, 1977 cyt. za: Sadurski W., *Teoria sprawiedliwości. Podstawowe zagadnienia*, Warszawa 1988;
5. Barnett R., *The Justice of Restitution*, „American Journal of Jurisprudence”, vol. 25, 1980 cyt. za: Sadurski W., *Teoria sprawiedliwości. Podstawowe zagadnienia*, Warszawa 1988;
6. Beccaria C., *O przestępstwach i karach*, tłum. Rappaport E.S., Warszawa 1959;
7. Bek D., *Wpływ ugody mediacyjnej na kształt reakcji karnoprawnej* [w:] *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, Dukiet-Nagórska T. (red.), Warszawa 2016;
8. Bieńkowska E., *Pokrzywdzony i sprawca przestępstwa* [w:] *System Prawa Karnego. Zagadnienia ogólne, Tom 1*, Marek A. (red.), Warszawa 2010;
9. Bieńkowska E., *Pokrzywdzony w kontradiktoryjnym procesie karnym*, Prokuratura i Prawo, 2016 r., nr 3;
10. Bieńkowska E., *W kierunku lepszej realizacji funkcji kompensacyjnej przez polskie prawo karne – propozycja zmian* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian*, Cwiąkański Z., Artymiak G. (red.), Warszawa 2010;
11. Bieńkowska E., Mazowiecka L., *Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009;
12. Bogucka I., *Funkcje prawa. Analiza pojęcia*, Kraków 2000;
13. Bogucka I., *O pojęciu „funkcji prawa”*, Państwo i Prawo, 1990 r., nr 9;
14. Bojarski J., *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości w Anglii i Walii* [w:] *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Adamski A., Bojarski J., Chrzczonowicz P., Filar M., Girdwoyń P., Toruń 2007;

15. Bojarski M., Oczkowski T., *Oszustwa gospodarcze. Oszustwo kredytowe, subwencyjne i w zakresie zamówień publicznych* [w:] *System Prawa Karnego. Tom 9. Przesłępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*, Zawłocki R. (red.), Warszawa 2015;
16. Bojarski M., Oczkowski T., *Oszustwa gospodarcze. Oszustwo ubezpieczeniowe* [w:] *System Prawa Karnego. Tom 9. Przesłępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*, Zawłocki R. (red.), Warszawa 2015;
17. Bondarczuk I., *Wpływ koncepcji sprawiedliwosci naprawczej na realizację zasady rzetelnego procesu w polskim ustawodawstwie karnym* [w:] *Z problematyki funkcji procesu karnego*, Grzegorzczuk T., Izydorzczuk J., Olszewski R. (red.), Warszawa 2013;
18. Boratyńska K.T., Czarnecki P., *Komentarz do art. 49 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Sakowicz A. (red.), Warszawa 2018;
19. Boratyńska K.T., Czarnecki P., *Komentarz do art. 291 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Sakowicz A. (red.), Warszawa 2018;
20. Boratyńska K.T., Czarnecki P., *Komentarz do art. 297 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Sakowicz A. (red.), Warszawa 2018;
21. Boratyńska K.T., *Zagadnienia wstępne. Funkcje procesu karnego* [w:] *Postępowanie karne*, Boratyńska K.T., Chojniak Ł., Jasiński W., Warszawa 2013;
22. Borkowska-Bagieńska E., *Historia prawa sądownego*, Warszawa 2010;
23. Borucka-Arctowa M., *Funkcje prawa socjalistycznego* [w:] *Prawo socjalistyczne. Współczesne problemy teoretyczne*, Rot H. (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989;
24. Borucka-Arctowa M., *Społeczne funkcje prawa formułowane w doktrynie, ustawodawstwie i orzecznictwie* [w:] *Społeczne poglądy na funkcje prawa*, Borucka-Arctowa M. (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982;
25. Brodzisz Z., *Komentarz do art. 343 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Skorupka J. (red.), Warszawa 2018;
26. Bubik A., Cybulski S., *Przeproszenie pokrzywdzonego*, *Prawo i Życie*, 1970 r., nr 14;
27. Campbell, T., *Compensation as Punishment*, „University of New South Wales Law Journal”, vol. 7, 1984 cyt. za: Sadurski W., *Teoria sprawiedliwosci. Podstawowe zagadnienia*, Warszawa 1988;
28. Chalimoniuk-Zięba M., Oklejak G., *Sprawiedliwosc naprawcza i jej zastosowanie w praktyce*, ADR. Arbitraż i Mediacja, 2013 r., nr 1;
29. Chlebowicz P., Kotowska M., *Obowiazek naprawienia szkody w postępowaniu w sprawach nieletnich – uwagi na tle teoretycznym i praktycznym* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Ćwiąkowski Z., Artymiak G. (red.), Warszawa 2010;
30. Christie N., *Conflicts as property*, *British Journal of Criminology*, 1977 r., nr 17 cyt. za: Marek A., *Pojęcie prawa karnego, jego funkcje i podział* [w:] *System Prawa Karnego. Zagadnienia ogólne. Tom I*, Marek A. (red.), Warszawa 2010;

31. Chrzczonowicz P., *Francja. Sankcje karne i inne środki reakcji społecznej na przestępstwo. Instytucje modyfikujące karę i jej wymiar* [w:] *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Adamski A., Bojarski J., Chrzczonowicz P., Filar M., Girdwoyń P., Toruń 2007;
32. Ciepły F., *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej a współczesne poglądy na karę*, Lublin 2010;
33. Ciepły F., *Sprawiedliwościowa racjonalizacja wymiaru kary kryminalnej wobec współczesnych tendencji polityki karnej w Polsce*, Lublin 2017;
34. Cieślak M., *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*, Nowe Prawo, 1969 r., nr 2;
35. Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 292 cyt. za: Marszał K., *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013;
36. Cieślak M., *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1995;
37. Cieślak M., *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994, s. 429 cyt. za: Zalewski W., *Sprawiedliwość naprawcza. Początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, Gdańsk 2006;
38. Cieślak W., *Próba określenia charakteru prawnego nawiązki na gruncie obowiązującego prawa karnego* [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, Dukiet-Nagórska T. (red.), Bielsko-Biała 2006;
39. Consedine J., *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ład społeczny*, Warszawa 2004;
40. Czarnecki P., *Realizacyjna funkcja norm karnoprosesowych – spotkanie kodeksu karnego z kodeksem postępowania karnego* [w:] *Z problematyki funkcji procesu karnego*, Grzegorzczak T., Izydorczyk J., Olszewski R. (red.), Warszawa 2013;
41. Czarnecki P., Mamak K., *Triumfy funkcji kompensacyjnej w prawie karnym na marginesie art. 59a k.k.* [w:] *Nowelizacja części ogólnej Kodeksu karnego – nieunikniona konieczność czy pozorna potrzeba?*, Grzęda E., Machlańska J. (red.), Kraków 2013;
42. Czerwińska D., *Realizacja naczelných zasad procesu karnego w postępowaniu w sprawach o wykroczenia* [w:] *W poszukiwaniu optymalnego modelu orzekania w sprawach o drobne czyny zabronione*, Światłowski A. (red.), Kraków 2016;
43. Czerwińska D., *Sprawny proces karny. Możliwości i granice rozwoju konsensualizmu* [w:] *Proces karny 2020. O modelu procesu karnego w państwie prawnym*, Światłowski A. (red.), Kraków 2018;
44. Czerwińska D., Czerniak D., *Retributywny czy naprawczy model sprawiedliwości w procedurze karnej* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, Sepioło-Jankowska I. (red.), Warszawa 2016;
45. Czeszejko-Sochacki Z., *Prawo do sądu w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Ogólna charakterystyka)*, Państwo i Prawo, 1997 r., nr 11-12;
46. Ćwiąkałski Z., *Nadzwyczajne złagodzenie kary. Uwagi ogólne* [w:] *System Prawa Karnego. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary. Tom 5*, Kaczmarek T. (red.), Warszawa 2017;

47. Daniluk P., *Kilka uwag o relacjach między trybem ścigania a kontratypem zgody uprawnionego* [w:] *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, Cwiąkański Z., Artymiak G. (red.), Warszawa 2009;
48. Daszkiewicz W., *Naprawienie szkody w prawie karnym*, Warszawa 1972;
49. Daszkiewicz W., *Pokrzywdzony przestępstwem a zasada legalizmu w procesie karnym*, Gdańskie Studia Prawnicze, Aktualne problemy prawa karnego – Księga ofiarowana Profesorowi Janowi Grajewskiemu, Tom XI, 2003 r.;
50. Daszkiewicz W., *Zasądzenie odszkodowania z urzędu w polskim procesie karym*, Warszawa 1970;
51. Dudka K., *Rola pokrzywdzonego we współczesnym procesie karnym* [w:] *Współczesne tendencje w rozwoju prawa karnego z perspektywy dogmatyki oraz teorii i filozofii prawa*, Skorupka J., Hajduk-Hawrylak I., Warszawa 2011;
52. Dudka K., Paluszkiewicz H., *Postępowanie karne*, Warszawa 2016;
53. Dukiet-Nagórska T., *Obowiązek naprawczy a specyfika prawa karnego* [w:] *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, Dukiet-Nagórska T. (red.), Warszawa 2016;
54. Dukiet-Nagórska T., *Ogólne wiadomości o prawie karnym* [w:] *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Dukiet-Nagórska T. (red.), Warszawa 2016;
55. Dukiet-Nagórska T., *O kompensacji uwag kilka* [w:] *Kary i inne środki reakcji na czyn zabroniony w świetle noweli do Kodeksu karnego z 20 lutego 2015 r.*, Majewski J. (red.), Warszawa 2016;
56. Dunaj B. (red.), *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, Warszawa 2007;
57. Dziadzio A., *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2012;
58. Fajst M., *Wstęp II* [w:] *Sprawiedliwość naprawcza: idea, teoria, praktyka*, Płatek M., Fajst M., Warszawa 2005;
59. Filar M., *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym* [w:] *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, Waltoś S., Nita B., Trzaska P., Żurek M. (red.), Kraków 2002;
60. Fredrich-Michalska I., Stachurska-Marcińczak B. (opracowanie redakcyjne), *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami. Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego. Kodeks karny wykonawczy*, Warszawa 1997;
61. Gaberle A., *Systemy reakcji na przestępczość jako odpowiedzi na „wyzwania współczesności”* [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora Stanisława Waltośia*, Czapska J., Gaberle A., Świątłowski A., Zoll A. (red.), Warszawa 2000;
62. Gadomska-Radel A., Malinowska-Krutul K., *Problematyka wykonania obowiązku naprawienia szkody* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Cwiąkański Z., Artymiak G. (red.), Warszawa 2010;

63. Gajowniczek-Pruszyńska K., *Komentarz do art. 12 KPK [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz do ustawy z 19.7.2019 r.*, Gajowniczek-Pruszyńska K., Karlik P., Warszawa 2020;
64. Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2017;
65. Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2011;
66. Gensikowski P., *Komentarz do art. 25 KKW [w:] Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Lachowski J. (red.), Warszawa 2018;
67. Gensikowski P., *Komentarz do art. 28 KW [w:] Kodeks wykroczeń, Komentarz*, Daniluk P. (red.), Warszawa 2016;
68. Gensikowski P., *Komentarz do art. 39 KW [w:] Kodeks wykroczeń, Komentarz*, Daniluk P. (red.), Warszawa 2016;
69. Gensikowski P., *Nawiązka w wyroku skazującym [w:] Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, Lach A. (red.), Warszawa 2018;
70. Gensikowski P., *Odstąpienie od wymierzenia kary w polskim prawie karnym*, Warszawa 2011;
71. Giezek J., *Pojęcie i funkcje prawa karnego [w:] Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Bojarski M. (red.), Warszawa 2017;
72. Giętkowski R., *Hierarchia funkcji prawnokarnego obowiązku naprawienia szkody i jej znaczenie w praktyce*, Palestra, 2003 r., nr 11-12;
73. Giętkowski R., *Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę [w:] Środki karne, przepadek i środki kompensacyjne w znowelizowanym Kodeksie karnym*, Daniluk P. (red.), Warszawa 2017;
74. Girdwoyń P., *Republika Federalna Niemiec. Podstawowe instytucje prawa karnego materialnego. Sankcje karne i inne środki reakcji społecznej na przestępstwo. Znaczenie pojednania sprawcy z ofiarą [w:] Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Adamski A., Bojarski J., Chrzczonowicz P., Filar M., Girdwoyń P., Toruń 2007;
75. Gliniecki W., *Przyspieszenie i usprawnienie postępowania karnego a ochrona interesów pokrzywdzonego*, Prokuratura i Prawo, 2007 r., nr 2;
76. Gostyński Z., *Karnoprawny obowiązek naprawienia szkody*, Katowice 1984;
77. Gostyński Z., *Obowiązek naprawienia szkody w prawie karnym*, Warszawa 1999;
78. Grajewski J. (red.), *Prawo karne procesowe – część ogólna*, Warszawa 2011;
79. Groszyk H., Korybski A., *O pojęciu interesu w naukach prawnych (przegląd wybranej problematyki z perspektywy teoretyczno prawnej [w:] Pojęcie interesu w naukach prawnych prawie stanowionym i orzecznictwie sądowym Polski i Ukrainy*, Korybski A., Kostyckij M., Leszczyński L. (red.), Lublin 2006, s. 19 cyt. za: Kołodziejczyk A., *Umorzenie absorpcyjne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013;

80. Grzegorzczak P., Weitz K., *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP* [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1-86*, Safjan M., Bosek L. (red.), Warszawa 2016, s. 1097;
81. Grzegorzczak P., Weitz K., *Komentarz do art. 78 Konstytucji RP* [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1-86*, Safjan M., Bosek L. (red.), Warszawa 2016;
82. Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Tom I. Artykuły 1-467*, Warszawa 2014;
83. Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2014;
84. Grześkowiak A., *Pojęcie i teorie kary* [w:] *Prawo karne*, Grześkowiak A., Wiak K. (red.), Warszawa 2017;
85. Grześkowiak A., *Zagadnienia ogólne (funkcje prawa karnego)* [w:] *Prawo karne*, Grześkowiak A., Wiak K. (red.), Warszawa 2017;
86. Haak H., *Komentarz do art. 6 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich* [w:] *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Haak-Trzuskawka A., Haak H. (red.), Warszawa 2015, SIP Legalis;
87. Hanas K., *Sprawiedliwość naprawcza w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW a unormowania polskie*, Prokuratura i Prawo, 2015 r., nr 5;
88. Hanc J., *Wiedergutmachung jako instytucja sprawiedliwości naprawczej – wybrane zagadnienia* [w:] *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, Dukiet-Nagórska T. (red.), Warszawa 2016;
89. Hejmowicz K., *Uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w świetle zasady kontradyktoryjności* [w:] *Uczestnicy postępowania karnego w świetle nowelizacji procedury karnej po 1.7.2015 r. Komentarz praktyczny*, Czarnecki P., Czerwińska M. (red.), Warszawa 2015;
90. Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Komentarz do art. 297 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do artykułów 297-467. Tom II*, Hofmański P. (red.), Warszawa 2011;
91. Hryniewicz-Lach E., *Kara kryminalna w świetle Konstytucji RP*, Warszawa 2015;
92. Hryniewicz-Lach E., *Kompensacja szkód i krzywd w prawie karnym*, Prokuratura i Prawo, 2016 r., nr 3;
93. Hryniewicz-Lach E., *Kompensacja szkód i krzywd wywołanych przestępstwem jako obowiązek władzy publicznej* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, Sepioło-Jankowska I. (red.), Warszawa 2016;
94. Hryniewicz-Lach E., *Ofiara w polskim prawie karnym. Interesy ofiary przestępstwa i karno-materialne instrumenty służące ich zabezpieczeniu*, Warszawa 2017;
95. Hypś S., *Komentarz do art. 72 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, Grześkowiak A., Wiak K. (red.), Warszawa 2019;
96. Iwaniec J.M., *Kara celowa a kara sprawiedliwa*, Przegląd Sądowy, 2014 r., nr 1, s. 132-133, 135 cyt. za: Sitarz O., *Znaczenie normy wywodzonej z przepisu art. 53 § 3 k.k. dla (dyrektyw)*

- sądowego wymiaru kary [w:] *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, Dukiet-Nagórska T. (red.), Warszawa 2016;
97. Jakubowska-Hara J., *Komentarz do art. 22 KW [w:] Kodeks wykroczeń, Komentarz*, Daniluk P. (red.), Warszawa 2016;
 98. Jakubowski M., *Środki kompensacyjne. Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 46 K.K.) [w:] Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, Wróbel W. (red.), Kraków 2015;
 99. Janiszewski B., *Dolegliwość jako element współczesnej kary kryminalnej [w:] Przepięstwo – kara – polityka kryminalna. Księga jubileuszowa z okazji 70. Rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, Giezek J. (red.), Kraków 2006;
 100. Janiszewski B., *Kompensacja szkód jako zadanie prawa karnego [w:] Księga Jubileuszowa z okazji 15-lecia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego*, Ofiarski Z. (red.), Szczecin 2004;
 101. Janiszewski B., *Naprawienie szkody a cele wymiaru kary*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, 2002 r., nr 2;
 102. Jaroch W., *Polityka karna – strategia punitywna czy liberalna*, *Studia Prawnoustrojowe*, 2012 r., nr 15;
 103. Jasińska M., *Poszerzenie sposobów konsensualnego zakończenia postępowania karnego związane z nowelizacją KPK [w:] Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, Sepiolo-Jankowska I. (red.), Warszawa 2016;
 104. Jaworska-Wieloch A., *Przymusowa egzekucja karnoprawnego orzeczenia o naprawieniu szkody [w:] Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, Sepiolo-Jankowska I. (red.), Warszawa 2016;
 105. Kaczmarek T., *Kara kryminalna i jej racjonalizacja. Kara kryminalna, jej istota i cele [w:] System Prawa Karnego. Tom 5. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary*, Kaczmarek T. (red.), Warszawa 2017;
 106. Kalina-Prasznik U. (red.), *Encyklopedia Prawa*, Warszawa 2007;
 107. Kamiński M.S., *Ramy aksjologiczne i polityczno-kryminalne Kodeksu karnego z 1997 roku*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, 2002 r., nr 1 (221);
 108. Kania A., *Z problematyki retributywnej oraz utylitarnej sprawiedliwości karania*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2018 r., nr 2;
 109. Kardas P., *Zarządzanie konfliktem. Dlaczego w prawie karnym potrzebne jest umorzenie kompensacyjne*, Kraków 2019;
 110. Karolczyk P., *Sprzeciw od wyroku nakazowego*, *Prokuratura i Prawo*, 2006 r., nr 7-8;
 111. Kiejnich K., *Wpływ realizacji prawa do informacji na wykorzystanie przez pokrzywdzonego środków zapobiegających przewlekłości postępowania karnego [w:] Ochrona prawna pokrzywdzonego*, Kaczmarek T., Filipowska-Tuthill M., Żylińska J. (red.), Wrocław 2017;

112. Klubińska M., *Środki kompensacyjne i obowiązek naprawienia szkody przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary i warunkowym umorzeniu postępowania karnego* [w:] *Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, Lach A. (red.), Warszawa 2018;
113. Kmieciak R., *O pokrzywdzonym i formach adhezji cywilnoprawnej w postępowaniu karnym* [w:] *Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, Lach A. (red.), Warszawa 2018;
114. Kołodziejczyk A., *Umorzenie absorpcyjne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013;
115. Konarska-Wrzosek V., *Komentarz do art. 53 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, Stefański R.A. (red.), Warszawa 2018;
116. Konarska-Wrzosek V., *Komentarz do art. 60 KK* [w:] *Kodeks karny, Komentarz*, Stefański R.A. (red.), Warszawa 2018;
117. Koper R., *Dwa tryby skazania bez rozprawy w procesie karnym*, *Prokuratura i Prawo*, 2016 r., nr 10;
118. Kosonoga J., *Komentarz do art. 2 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-166*, Stefański R.A., Zabłocki S. (red.), Warszawa 2017;
119. Kosonoga J., *Komentarz do art. 209 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, Stefański R.A. (red.), Warszawa 2018;
120. Kowalczyk A., *Klasyfikacja i modele odpowiedzialności za drobne czyny bezprawne* [w:] *W poszukiwaniu optymalnego modelu orzekania w sprawach o drobne czyny zabronione*, Świątłowski A. (red.), Kraków 2016;
121. Kowalewska-Borys E., Kuźelewski D., *Postępowanie adhezyjne w polskim i niemieckim procesie karnym – zarys problematyki na tle prawnoporównawczym* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Ćwiąkański Z., Artymiak G. (red.), Warszawa 2010;
122. Kowalski J., *Pojęcie prawa* [w:] *Teoria państwa i prawa*, Kowalski J., Lamentowicz W., Winczorek P., Warszawa 1986;
123. Kozioł T., *Glosa do uchwały SN z 30 września 2003 r., I KZP 19/03*, *Państwo i Prawo*, 2004 r., z. 7;
124. Kozłowska-Kalisz P., *Funkcje prawa karnego* [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna*, Mozgawa M. (red.), Warszawa 2016;
125. Krajewski K., *Nowa kodyfikacja karna a polityka karna w Polsce w latach 1990-2005*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, 2008 r., nr 1;
126. Krajewski K., *Zasada humanizmu a współczesne tendencje polityki kryminalnej* [w:] *Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Księga jubileuszowa z okazji 70. Rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, Giezek J. (red.), Kraków 2006;
127. Królikowski M., *Sprawiedliwość retrybucyjna wobec sprawiedliwości naprawczej*, *Ius et Lex* 2006, nr (IV) 1;
128. Królikowski M., Sakowicz A., *Komentarz do art. 341 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Sakowicz A. (red.), Warszawa 2018;

129. Królikowski M., Zawłocki R., *Prawo karne*, Warszawa 2018;
130. Królikowski M., Żółtek S., *Komentarz do art. 53 KK [w:] Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;
131. Krupska-Świstak M., *Konsensualny wymiar kary z perspektywy możliwych zagrożeń spowodowanych wzrastającą rolą pokrzywdzonego [w:] Ochrona prawna pokrzywdzonego*, Kaczmarek T., Filipowska-Tuthill M., Żylińska J. (red.), Wrocław 2017;
132. Kruszyński P., Zbrojewska M., *Nowy model postępowania karnego ukształtowany nowelą do k.p.k. z dnia 27 września 2013 r.*, *Palestra*, 2014 r., nr 1-2;
133. Krużelewski D., *Wpływ prawa karnego materialnego na mediacje między pokrzywdzonym i oskarżonym – wybrane aspekty [w:] Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, Ćwiąkański Z., Artymiak G. (red.), Warszawa 2009;
134. Kulesza C., *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym*, Białystok 1995;
135. Kulesza C., Urbaniak-Mastalerz I., *Kara szybka czy kara sprawiedliwa? [w:] Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, Sepioło-Jankowska I. (red.), Warszawa 2016;
136. Kurowski M., *Komentarz do art. 2 KPK [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Tom 1, Art. 1-424*, Świecki D. (red.), Warszawa 2018;
137. Lach A., *Kompensacyjna funkcja procesu karnego po nowelizacjach z lat 2013-2016 [w:] Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, Lach A. (red.), Warszawa 2018;
138. Lachowski J., *Komentarz do art. 67 KK [w:] Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;
139. Lachowski J., *Komentarz do art. 72 KK [w:] Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;
140. Lachowski J., Oczkowski T., *Obowiązek naprawienia szkody jako środek karny*, *Prokuratura i Prawo*, 2007 r., nr 9;
141. Lang W., Wróblewski J., Zawadzki S., *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1979, s. 378 cyt. za: Skorupka S., *Cele procesu karnego. Uwagi ogólne [w:] System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część I*, Hofmański P. (red.), Warszawa 2013;
142. Leciak A. (red.), *Polska Karta Praw Ofiary*, Warszawa 1999;
143. Lipski T., *Polityka karna w założeniach nowego Kodeksu karnego*, *Roczniki Nauk Prawnych*, 1998 r., tom VIII;
144. Łukaszewicz M., Ostapa A., *Obowiązek naprawienia szkody – wybrane zagadnienia*, *Prokuratura i Prawo*, 2001 r., nr 9;
145. Magdziak M., *Faktycznie pokrzywdzony przestępstwem na drodze ku sprawiedliwości [w:] Uczestnicy postępowania karnego w świetle nowelizacji procedury karnej po 1.7.2015 r. Komentarz praktyczny*, Czarnecki P., Czerwińska M. (red.), Warszawa 2015;
146. Makarewicz J., *Polskie prawo karne. Część ogólna. Reprint z przedmową Adama Redzika*, Warszawa 2010;

147. Mamak K., *O statusie pokrzywdzonego przy przestępstwach przeciwko dobrom ogólnym w kontekście art. 306 § 1a pkt 3 KPK* [w:] *Uczestnicy postępowania karnego w świetle nowelizacji procedury karnej po 1.7.2015 r. Komentarz praktyczny*, Czarnecki P., Czerwińska M. (red.), Warszawa 2015;
148. Marciniak A., *Komentarz do art. 1025 KPC* [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom III. Komentarz. Art. 730-1088*, Marciniak A., Piasecki K. (red.), Warszawa 2015;
149. Marek A., *Pojęcie prawa karnego, jego funkcje i podział* [w:] *System Prawa Karnego. Zagadnienia ogólne. Tom I*, Marek A. (red.), Warszawa 2010;
150. Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2006;
151. Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2011;
152. Maroń G., *Sprawiedliwość naprawcza a retributywizm w odpowiedzialności karnej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011 r., z. 71;
153. Marshall T.F., *The evolution of Restorative Justice in Britain*, Strasbourg 1996 cyt. za: Bondarczuk I., *Wpływ koncepcji sprawiedliwości naprawczej na realizację zasady rzetelnego procesu w polskim ustawodawstwie karnym* [w:] *Z problematyki funkcji procesu karnego*, Grzegorzczak T., Izydorczyk J., Olszewski R. (red.), Warszawa 2013;
154. Marszał K., *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013;
155. Mozgawa M., *Pojęcie kary, jej cele i funkcje* [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna*, Mozgawa M. (red.), Warszawa 2016;
156. Muras Z., *Uprawnienia pokrzywdzonego przestępstwem w systemach common law – w kontekście możliwości wystąpienia w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo, 2008 r., nr 3;
157. Muszyńska A., *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2010;
158. Opałek K., Wróblewski J., *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969;
159. Orfin A., *Spór czy układ? Kilka uwag na temat dwoistości polskiej procedury karnej* [w:] *Model dualistyczny czy dwa modele? Kontradymytryjność a konsensualizm w procesie karnym*, Światłowski A. (red.), Kraków 2015;
160. Pałka K., *Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 46 k.k.)* [w:] *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, Wróbel W. (red.), Kraków 2015;
161. Peno M., *Autonomia-przymus-granice karania (uwagi na tle filozofii Josepha Raza)*, Acta Iuris Stetinensis, 2016 r., nr 4 (16);
162. Peno M., *Co powinna dać polityce kryminalnej filozofia prawa?* [w:] *Prawo i polityka w sferze publicznej. Perspektywa zewnętrzna*, Jabłoński P., Kaczor J., Pichlak M. (red.), Wrocław 2018;
163. Peno M., *Współczesne koncepcje uzasadnienia karania (zarys typologii)*, Acta Iuris Stetinensis, 2014 r., nr 5;
164. Petasz P., *Obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem jako metoda realizacji celu kompensacyjnego prawa karnego* [w:] *Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, Sepiolo-Jankowska I. (red.), Warszawa 2016;

165. Pilarczyk Ł., *Obowiązek naprawienia szkody w prawie karnym*, Poznań 2018;
166. Płatek M., *Teoria sprawiedliwości naprawczej* [w:] *Sprawiedliwość naprawcza: idea, teoria, praktyka*, Płatek M., Fajst M., Warszawa 2005;
167. Pływaczewski E.W, Guzek-Makaruk E.M., *Kilka uwag na tle kompensacyjnej funkcji prawa karnego*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, Tom XLIII, Wrocław 2017;
168. Pohl Ł., *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2013;
169. Potulski J., *Komentarz do art. 297 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, Stefański R.A. (red.), Warszawa 2018;
170. Radecki W., *Komentarz do art. 22 KW* [w:] *Kodeks wykroczeń, Komentarz 2016.*, Bojarski T. (red.), SIP Legalis;
171. Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2012;
172. Raglewski J., *Model nadzwyczajnego złagodzenia kary w polskim systemie prawa karnego (analiza dogmatyczna w ujęciu materialno prawnym)*, Kraków 2008;
173. Rękas A. (red), *Czy tylko sąd rozstrzygnie w sporze? Mediacja i sądownictwo polubowne. Informator o alternatywnych sposobach rozwiązywania sporów*, Warszawa 2010;
174. Rogacka-Rzewnicka M., *Oportunizm ścigania przestępstw – wybrane aspekty teoretyczne*, Prokuratura i Prawo 2004, nr 11-12;
175. Rogalski M., *Wniosek o naprawienie szkody* [w:] *Dochodzenie roszczeń cywilnych a proces karny*, Lach A. (red.), Warszawa 2018;
176. Sakowicz A., *Komentarz do art. 11 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Sakowicz A. (red.), Warszawa 2018;
177. Sakowicz A., *Komentarz do art. 12 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Sakowicz A. (red.), Warszawa 2018;
178. Salwa Z., *Organizacyjna funkcja prawa pracy*, Studia Prawnicze, 1986 r., nr 3-4;
179. Sawicki J., *Zarys prawa karnego skarbowego*, Warszawa 2010;
180. Sawicki J., Skowronek G., *Prawo karne skarbowe. Zagadnienia materialno prawne, procesowe i wykonawcze*, Warszawa 2017;
181. Schwierskott-Matheson E., *Deutsches Strafgesetzbuch vom 17. Oktober 1964 zuletzt geändert 21.1.2013 (BGBl. I S. 95) Übersetzung ins Polnische. Niemiecki kodeks karny z dnia 17 października 1964, ostatnia zmiana z 21.1.2013 (BGBl. I S. 95). Tekst przepisów ustawy wraz z tłumaczeniem na język polski*, Regensburg 2013;
182. Sepioło-Jankowska I., *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2017;
183. Sienkiewicz Z., *Kilka uwag o funkcjach obowiązku naprawienia szkody w projekcie kodeksu karnego*, Przegląd Sądowy, 1994 r., nr 1;
184. Sienkiewicz Z., *Pojęcie oraz cele kary kryminalnej* [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczegółowa*, Bojarski M. (red.), Warszawa 2017;

185. Sienkiewicz Z., *Z rozważań o celach kary grzywny i dyrektywach jej wymiaru* [w:] *Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Księga jubileuszowa z okazji 70. Rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, J. Giezek (red.), Kraków 2006;
186. Sitarz O., *Funkcje i znaczenie przepisu art. 295 § 1 k.k.* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Ćwiakalski Z., Artymiak G. (red.), Warszawa 2010;
187. Sitarz O., *Znaczenie normy wywodzonej z przepisu art. 53 § 3 k.k. dla (dyrektyw) sądowego wymiaru kary* [w:] *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, Dukiet-Nagórska T. (red.), Warszawa 2016;
188. Skorupka J., *Cele procesu karnego. Pojęcie i koncepcje sprawiedliwości proceduralnej* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, Hofmański P. (red.), Warszawa 2013;
189. Skorupka J., *Cele procesu karnego. Uwagi ogólne* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, Hofmański P. (red.), Warszawa 2013;
190. Skorupka J., *Funkcje procesu karnego. Funkcje prawa karnego procesowego* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, Hofmański P. (red.), Warszawa 2013;
191. Skorupka J., *Funkcje procesu karnego. Uwagi ogólne* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, Hofmański P. (red.), Warszawa 2013;
192. Skorupka J., *Istota procesu karnego. Paradygmat procesu karnego* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, Hofmański P. (red.), Warszawa 2013;
193. Skorupka J., *Istota procesu karnego. Proces karny jako forma realizacji prawa karnego materialnego* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, Hofmański P. (red.), Warszawa 2013;
194. Skorupka J., *Istota procesu karnego. Sprawiedliwość naprawcza jako istota procesu karnego* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne. Tom I. Część 1*, Hofmański P. (red.), Warszawa 2013;
195. Skorupka J., *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013;
196. Skorupka J., *Wybrane zagadnienia z problematyki funkcji kompensacyjnej prawa karnego* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian*, Ćwiakalski Z., Artymiak G. (red.), Warszawa 2010;
197. Skupiński J., Mierzwińska-Lorencka J., *Komentarz do art. 67 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, Stefański R.A. (red.), Warszawa 2018;
198. Skupiński J., *Warunkowe skazanie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 1992, s. 285 i nast. cyt. za: Skupiński J., Mierzwińska-Lorencka J., *Komentarz do art. 72 KK* [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, Stefański R.A. (red.), Warszawa 2018;
199. Sobol E. (red.), *Nowy słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2002;
200. Sobol E. (red.), *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 2002;

201. Sobol E. (red.), *Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe*, Warszawa 1997;
202. Sobolewski Z., *Zasada legalizmu w ograniczonym zakresie [w:] Nowe prawo karne procesowe. Zagadnienia wybrane. Księga ku czci Profesora Wiesława Daszkiewicza*, Nowak T. (red.), Poznań 1999, s. 123 cyt. za: A. Kołodziejczyk, *Umorzenie absorpcyjne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013;
203. Sobolewski Z., Rogalski M., *Zagadnienia wstępne. Funkcje procesu karnego [w:] Proces karny. Część ogólna*, Artymiak G., Rogalski M. (red.), Warszawa 2012;
204. Sokołowska D., *W stronę legalizmu czy oportunistów? Procedury alternatywne w prawie francuskim oraz umorzenie kompensacyjne w prawie polskim jako formy reakcji w sprawach drobnej i średniej przestępczości [w:] W poszukiwaniu optymalnego modelu orzekania w sprawach o drobne czyny zabronione*, Świątłowski A. (red.), Kraków 2016;
205. Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2008;
206. Sroka T., *Kodeks karny. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2014;
207. Stachurski D., *Definicja pokrzywdzonego w polskim prawie karnym procesowym a pojęcie dobra prawnego*, Państwo i Prawo, 2013 r., nr 7;
208. Stańko-Kawecka B., *Kompensacja szkody w postępowaniu z nieletnimi w ujęciu prawnoporównawczym [w:] Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, Waltoś S., Nita B., Trzaska P., Żurek M. (red.), Kraków 2002;
209. Staśkiewicz W., *Kierunki badań funkcji prawa [w:] Elementy socjologii prawa. Wybór tekstów, Tom 2*, Kojder A., Łojko E., Staśkiewicz W., Turska A., Warszawa 1990;
210. Stefański R.A., *Komentarz do art. 46 KK [w:] Kodeks karny. Komentarz*, Stefański R.A. (red.), Warszawa 2018;
211. Stefański R.A., *Komentarz do art. 49 KPK [w:] Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-166*, Stefański R.A., Zabłocki S. (red.), Warszawa 2017;
212. Supranowicz A., *Ochrona prawnych interesów pokrzywdzonego w postępowaniu w trybie art. 335 i 387 KPK [w:] Ochrona prawna pokrzywdzonego*, Kaczmarek T., Filipowska-Tuthill M., Żylińska J. (red.), Wrocław 2017;
213. Sych W., *Wpływ pokrzywdzonego na tok postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym*, Kraków 2006;
214. Sygit B., *Historia prawa kryminalnego*, Toruń 2007;
215. Szczucki K., *Komentarz do art. 46 KK [w:] Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;
216. Szeleszczuk D., *Komentarz do art. 46 KK [w:] Kodeks karny. Komentarz*, Grześkowiak A., Wiak K. (red.), Warszawa 2019;
217. Szeleszczuk D., *Komentarz do art. 47 KK [w:] Kodeks karny. Komentarz*, Grześkowiak A., Wiak K. (red.), Warszawa 2019;

218. Szewczyk M., *Kilka uwag dotyczących odszkodowania jako środka karnego w projekcie kodeksu karnego*, Palestra, 1995 r., nr 1-2;
219. Szewczyk M., *System środków karnych w projekcie nowego prawa karnego* [w:] *Problemy Kodyfikacji Prawa Karnego: Księga ku czci Profesora Mariana Cieślaka*, Waltoś S. (red.) przy współpracy Z. Dody, A. Światłowskiego, J. Rybaka, Z. Wrony, Kraków 1993;
220. Szołucha S., *Komentarz do art. 49 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Skorupka J. (red.), Warszawa 2018;
221. Szołucha S., *Komentarz do art. 62 KPK* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Skorupka J. (red.), Warszawa 2015;
222. Szpunar A., *Rozważania nad odszkodowaniem i karą*, Państwo i Prawo, 1974 r., nr 6;
223. Szymanowski J., *Myśli o podziale księgi II-ej, Myśli do prospektu prawa kryminalnego* [w:] *Kodeks Stanisława Augusta. Zbiór dokumentów*, Borkowski S. (wyd.), Warszawa 1938;
224. Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego. Tom pierwszy A-K*, Warszawa 1993;
225. Szymczak M. (red.), *Słownik Języka Polskiego. Tom drugi L-P*, Warszawa 1993;
226. Szymczak M. (red.), *Słownik Języka Polskiego. Tom trzeci R-Z*, Warszawa 1993;
227. Światłowski A.R., *Kompensacyjna funkcja czynnego żalu w Kodeksie karnym z 1997 r.* [w:] *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, S. Waltoś (red.) et al., Kraków 2002;
228. Świda Z., *Wpływ organów ścigania na wszczęcie i przebieg procesu karnego*, Gdańskie Studia Prawnicze, Aktualne problemy prawa karnego – Księga ofiarowana Profesorowi Janowi Grajewskiemu, Tom XI, 2003 r.;
229. Tuleja P., *Komentarz do art. 2 Konstytucji RP* [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz. Art. 1–86*, Safjan M., Bosek L. (red.), Warszawa 2016;
230. Tuora-Schwierskott E., *Strafprozessordnung Zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 21.12.2015 I 2525 Rechtsstand April 2016. Niemiecki kodeks postępowania karnego, ostatnia zmiana 21.12.2016, stan prawny kwiecień 2016*, Regensburg 2016;
231. Tyszkiewicz L., *Modele prawa karnego i polskie prawo karne w latach 1932-2012 z uwzględnieniem aktualnie potrzebnej reformy* [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, Kardas P., Sójka T., Wróbel W. (red.), Warszawa 2012;
232. Urbaniak-Mastalerz I., *Rola pokrzywdzonego w porozumieniach karnoprosesowych* [w:] *Ochrona prawna pokrzywdzonego*, Kaczmarek T., Filipowska-Tuthill M., Żylińska J. (red.), Wrocław 2017;
233. Urbanowicz K., *Ewolucja uprawnień pokrzywdzonego w ramach konsensualnych sposobów zakończenia postępowania* [w:] *Ochrona prawna pokrzywdzonego*, Kaczmarek T., Filipowska-Tuthill M., Żylińska J. (red.), Wrocław 2017;
234. Urbanowicz K., *Sprawiedliwość naprawcza w Polsce. Szansa na zmianę polityki rozwiązywania konfliktów w Polsce*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ, 2016 r., nr 2;

235. Utrat-Milecki J., *Kara. Teoria i kultura penalna: perspektywa integralnokulturowa*, Warszawa 2010;
236. Waltoś S., *Dopuszczalność porozumiewania się i uzgadniania rozstrzygnięć przez uczestników postępowania karnego w świetle polskiej procedury karnej* [w:] *Porozumiewanie się i uzgadnianie rozstrzygnięć przez uczestników postępowania karnego*, Szwarc A. (red.), Warszawa/Poznań 1993;
237. Waltoś S. (red.) et al., *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, Kraków 2002;
238. Waltoś S., *Wizja procesu karnego XXI wieku* [w:] *Postępowanie karne w XXI wieku. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Popowo 26-28 października 2001 r.*, Kruszyński P. (red.), Warszawa 2002;
239. Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2013;
240. Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2018;
241. Warylewski J., *Kierunki i szkoły w nauce prawa karnego* [w:] *System Prawa Karnego. Zagadnienia ogólne. Tom I*, Marek A. (red.), Warszawa 2010;
242. Warylewski J., *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2007;
243. Warylewski J., *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2017;
244. Wąsek-Wiaderek M., *O dostępie pokrzywdzonego do sądu w prawie europejskim i w polskiej procedurze karnej* [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla. Tom II*, Kardas P., Sroka T., Wróbel W. (red.), Warszawa 2012;
245. Wąsowicz M., *Nurt socjologiczny w polskiej myśli prawno karnej*, Warszawa 1989, s. 10;
246. Weigend E., *Niemiecki projekt ustawy z 1991 roku o naprawieniu szkody przez sprawcę przestępstwa. Problematyka materialno prawna* [w:] *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały*, Kraków 1994, s. 308-309 cyt. za: Janiszewski B., *Kompensacja szkód jako zadanie prawa karnego* [w:] *Księga Jubileuszowa z okazji 15-lecia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego*, Ofiarski Z. (red.), Szczecin 2004;
247. Wierzbička K., *Mediacja w sprawach karnych – znaczenie mediacji dla pokrzywdzonego, sprawcy i społeczeństwa* [w:] *Ochrona prawna pokrzywdzonego*, Kaczmarek T., Filipowska-Tuthill M., Żylińska J. (red.), Wrocław 2017;
248. Wierzbička R., *Konsensualne tryby zakończenia postępowania* [w:] *Model dualistyczny czy dwa modele? Kontradystykość a konsensualizm w procesie karnym*, Światłowski A. (red.), Kraków 2015;
249. Wiktorowicz J., Frączek A. (red.), *Wielki Słownik Niemiecko-Polski. Großwörterbuch Deutsch-Polnisch*, Warszawa 2010;
250. Wiliński P., *Proces karny w świetle Konstytucji*, Warszawa 2011;
251. Wiliński P., *Sprawiedliwość proceduralna a proces karny* [w:] *Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Świdy*, Skorupka J. (red.), Warszawa 2009;

252. Wilk L., *Komentarz do art. 295 KK [w:] Kodeks karny. Część szczególna, Tom II, Komentarz do art. 222-316*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;
253. Wilk L., *Oszustwa gospodarcze. Oszustwo finansowe [w:] System Prawa Handlowego. Prawo karne gospodarcze*, Zawłocki R. (red.), Warszawa 2018;
254. Wilk L., Zagrodnik J., *Prawo karne skarbowe*, Warszawa 2009;
255. Witkowska-Moździerz K., *Pokrzywdzony a prawo karne [w:] Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, Sepioło-Jankowska I. (red.), Warszawa 2016;
256. Witkowska-Rozpara K., *Kompensacyjna funkcja prawa karnego [w:] Konsensualizm i kompensacja a podstawy odpowiedzialności karnej*, Sepioło-Jankowska I. (red.), Warszawa 2016;
257. Włodkowski O., *Prawo karne skarbowe. Schematy. Tabele. Komentarze. Orzecznictwo. Testy. Kazusy*, Warszawa 2016;
258. Wojciechowski B., *Dyskursywno-etyczne uzasadnienie kary kryminalnej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 2006 r., nr 3;
259. Wójcicka B., *Kilka uwag na temat zmian dotyczących sytuacji pokrzywdzonego w procesie karnym [w:] Polski proces karny i materialne prawo karne w świetle nowelizacji z 2013 roku. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Tylmanowi z okazji Jego 90. urodzin*, Grzegorzczak T. (red.) et al., Warszawa 2014;
260. Wójcik D., *Pokrzywdzony i sprawca przestępstwa [w:] System Prawa Karnego. Zagadnienia ogólne, Tom 1*, Marek A. (red.), Warszawa 2010;
261. Wróbel W., *Komentarz do art. 53 KK [w:] Kodeks karny, Część ogólna, Tom I, Komentarz do art. 53-116*, Wróbel W., Zoll A. (red.) Warszawa 2016;
262. Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2014;
263. Wróbel W., *Znaczenie zgody następczej oraz rezygnacji przez dysponenta dóbr prawnych z ochrony prawnie karnej w perspektywie zasady ultima ratio prawa karnego [w:] Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla. Tom II*, Kardas P., Sroka T., Wróbel W. (red.), Warszawa 2012;
264. Wróblewski J., *Pojęcie prawa [w:] Teoria państwa i prawa*, Lang W., Wróblewski J., Zawadzki S., Warszawa 1986;
265. Wróblewski J., *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959;
266. Zalewski W., *Historyczne przekształcenia idei kompensacji w ramach odpowiedzialności karnej*, Palestra, 2002 r., nr 3-4;
267. Zalewski W., *Kara kryminalna i jej racjonalizacja. Sprawiedliwość naprawcza [w:] System Prawa Karnego. Tom 5. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary*, Kaczmarek T. (red.), Warszawa 2017;
268. Zalewski W., *Komentarz do art. 60 KK [w:] Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz, Art. 1-116*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;

269. Zalewski W., *Mediacja jako instytucja sprawiedliwości naprawczej* [w:] *Mediacja karna jako forma sprawiedliwości naprawczej*, Mazowiecka L. (red.), Warszawa 2011;
270. Zalewski W., *Naprawienie szkody w polskim prawie karnym a postulaty restorative justice* [w:] *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, Waltoś S., Nita B., Trzaska P., Żurek M. (red.), Kraków 2002;
271. Zalewski W., *Sprawiedliwość naprawcza. Początek ewolucji prawa karnego?*, Gdańsk 2006;
272. Zalewski W., *Sytuacja pokrzywdzonego przestępstwem w świetle ostatnich nowelizacji prawa karnego* [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, Dukiet-Nagórska T. (red.), Bielsko-Biała 2006;
273. Zalewski W., Skarbek R., *Funkcja kompensacyjna prawa karnego oraz wybrane zagadnienia egzekucji roszczeń zasądzonych w postępowaniu karnym* [w:] *Marian Cieślak – Osoba, Dzieło, Kontynuacja*, Steinborn S., Cieślak W. (red.), Gdańsk 2013;
274. Zarębski J., *Umorzenie absorpcyjne postępowania karnego – art. 11 k.p.k. Wyjątek od zasady legalizmu*, Poznań 2012;
275. Zawłocki R., *Komentarz do art. 296 KK* [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 222-316*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;
276. Zawłocki R., *Komentarz do art. 297 KK* [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 222-316*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;
277. Zawłocki R., *Komentarz do art. 298 KK* [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 222-316*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;
278. Zawłocki R., *Komentarz do art. 307 KK* [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 222-316*, Królikowski M., Zawłocki R. (red.), Warszawa 2017;
279. Zawłocki R., *Kryminalizacja obrotu gospodarczego w Polsce* [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Bielsko-Biała 2006;
280. Zawłocki R., *Naprawienie szkody jako podstawa uchylenia albo złagodzenia karanania za przestępstwa gospodarcze* [w:] *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Cwiakalski Z., Artymiak G. (red.), Warszawa 2010;
281. Zieliński T., *Prawo pracy. Zarys systemu, Część I. Ogólna*, Warszawa-Kraków 1986;
282. Ziemiński Z., *Funkcje prawa* [w:] *Zarys teorii prawa*, Wronkowska S., Ziemiński Z., Poznań 2001;
283. Ziemiński Z., *O pojmowaniu celu, zadania, roli i funkcji prawa*, Państwo i Prawo, 1987 r., nr 12;
284. Ziemiński Z., *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980;
285. Ziemiński Z., *Wstęp do aksjologii dla prawników*, Warszawa 1990;
286. Zoll A., *Założenia polityki karnej w projekcie kodeksu karnego*, Państwo i Prawo, 1994 r., nr 5 (579), s. 7;

287. Zubik M., *Konstytucja III RP w tezach orzeczniczych Trybunału Konstytucyjnego i wybranych sądów*, Warszawa 2011.

II. Orzecznictwo

1. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 maja 2001 r., sygn. II KKN 535/98, SIP Legalis nr 58403;
2. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 marca 2002 r., sygn. WA 6/02 [w:] T. Sroka, *Kodeks karny. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2014;
3. Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 31 sierpnia 2007 r., sygn. V KK 228/07, Prokuratura i Prawo, 2008 r., nr 1, dodatek *Orzecznictwo*;
4. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 lipca 2008 r., sygn. WA 27/08, OSNKW 2008, nr 11, poz. 93, SIP Legalis nr 112060;
5. Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 26 listopada 2008 r., sygn. IV KK 164/08, SIP LEX nr 531394;
6. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 1 lipca 2009 r., sygn. III KK 20/09, SIP Legalis nr 273957;
7. Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 23 lipca 2009 r., sygn. V KK 124/09, SIP Legalis nr 274079;
8. Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 1 października 2010 r., sygn. IV KK 46/10, SIP Legalis nr 299309;
9. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 marca 2011 r., sygn. V KK 31/11, Prokuratura i Prawo, 2011 r., nr 10, dodatek *Orzecznictwo*;
10. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 2012 r., sygn. II CSK 157/11, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/ii%20csk%20157-11-1.pdf>;
11. Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 16 maja 2012 r., sygn. II KK 272/11, SIP LEX nr 1212376;
12. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2012 r., sygn. V KK 169/12, SIP Legalis nr 517542;
13. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 czerwca 2015 r. sygn., II KK 144/15, SIP Legalis nr 1281608;
14. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2017 r., sygn. IV KK 440/16, SIP Legalis nr 1559918;
15. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 kwietnia 2017 r., sygn. III KK 418/16, SIP Legalis nr 1587590;
16. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 lutego 1974 r., sygn. IV KRN 17/74, SIP Legalis nr 17786;
17. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 lipca 1979 r., sygn. IV KZ 100/79, OSNKW 1979, Nr 9, poz. 97, SIP Legalis nr 21573;

18. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 28 lipca 1980 r., sygn. V KRN 146/80, SIP Legalis nr 22172;
19. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 17 października 1995 r., sygn. III KRN 96/95, SIP Legalis nr 510013;
20. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 1996 r., sygn. II KRN 204/96, SIP Legalis nr 510020;
21. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 25 czerwca 1996 r., sygn. V KKN 44/96, SIP Legalis nr 510014;
22. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 listopada 2005 r., sygn. II KK 108/05, R-OSNKW 2005, poz. 2094, SIP Legalis nr 96000;
23. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2013 r., sygn. IV KK 209/13, Biuletyn Prawa Karnego, 2013 r., nr 10, s. 25-28, SIP Legalis nr 738111;
24. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 października 2013 r., sygn. V KK 130/13, SIP Legalis nr 877793;
25. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 12 czerwca 2014 r., sygn. V KK 19/14, SIP Legalis nr 1044837;
26. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 7 listopada 2014 r., sygn. IV KK 129/14, SIP Legalis nr 1160482;
27. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26 lipca 2016 r., sygn. II KK 196/16, SIP Legalis nr 1507966;
28. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 31 marca 2017 r., sygn. III KK 147/17, SIP Legalis nr 1581125;
29. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 1976 r., sygn. VI KZP 11/75, OSNKW 1977 nr 1-2, poz. 1, SIP Legalis nr 19762;
30. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 15 września 1999 r., sygn. I KZP 26/99, OSNKW 1999, z. 11-12, poz. 69, SIP Legalis nr 44490;
31. Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 20 czerwca 2000 r., sygn. I KZP 14/00, OSNKW 2000 nr 7-8, poz. 59, SIP Legalis nr 47457;
32. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 czerwca 2014 r., sygn. I KZP 8/14, Prokuratura i Prawo, 2014 r., nr 10, dodatek *Orzecznictwo*, poz. 8, s. 6, SIP Legalis nr 950185;
33. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 30 stycznia 2014 r., sygn. II AKa 275/13, SIP Legalis nr 992576;
34. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 9 maja 2017 r., sygn. II AKa 54/17, SIP Legalis nr 1636658;
35. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach II Wydział Karny z dnia 13 marca 2013 r., sygn. II AKa 486/12, SIP Legalis nr 685781;
36. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 23 marca 2017 r., sygn. II AKa 55/17, Prokuratura i Prawo, 2018 r., nr 1, dodatek *Orzecznictwo*;

37. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 12 września 1991 r., sygn. II AKr 87/91, SIP Legalis nr 288449;
38. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 5 lutego 2008 r., sygn. II AKa 6/08 [w:] Sroka T., *Kodeks karny. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2014;
39. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 17 maja 2000 r., sygn. II AKa 74/00, KZS 2000, nr 5, poz. 38 [w:] T. Sroka, *Kodeks karny. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2014;
40. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 22 kwietnia 2001 r., sygn. II AKa 674/01 [w:] T. Sroka, *Kodeks karny. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2014;
41. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 26 września 2017 r., sygn. II AKa 142/17, SIP Legalis nr 1712756;
42. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 5 lutego 2015 r., sygn. II AKa 255/14, SIP Legalis nr 1410336;
43. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 19 marca 2015 r., sygn. II AKa 20/15, SIP Legalis nr 1245771;
44. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 21 grudnia 2016 r., sygn. II Aka 172/16, SIP Legalis nr 1564312;
45. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 20 listopada 2013 r., sygn. II AKa 349/13, SIP Legalis nr 1219165;
46. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 stycznia 2017 r., sygn. II AKa 316/16, SIP Legalis nr 1564253;
47. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 17 maja 2017 r., sygn. VI ACa 177/16, SIP Legalis nr 1673988;
48. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie II Wydział Karny z dnia 9 września 2016 r., sygn. II AKa 225/16, SIP Legalis nr 1549686;
49. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 27 października 2005 r., sygn. II AKzw 641/05, SIP Legalis nr 73807;
50. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9 czerwca 1998 r., sygn. K 28/97, OTK 1998, Nr 4, poz. 50, SIP Legalis nr 10441;
51. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 marca 1999 r., sygn. SK 19/98, OTK 1999, Nr 3, poz. 36, SIP Legalis nr 43188;
52. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 kwietnia 2001 r., sygn. SK 10/00, SIP Legalis nr 49670;
53. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 czerwca 2002 r., sygn. SK 5/02, OTK Seria A 2002, nr 4, poz. 41, SIP Legalis nr 54428;
54. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 maja 2003 r., sygn. SK 38/02, OTK Seria A 2003 nr 5, poz. 38, SIP Legalis nr 56667;
55. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 maja 2004 r., sygn. SK 38/03, OTK Seria A 2004, nr 5, poz. 45, SIP Legalis nr 62950;

56. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 czerwca 2004 r., sygn. SK 43/03, OTK seria A 2004, nr 6, poz. 58, SIP Legalis nr 63696;
57. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 marca 2005 r., sygn. SK 26/02, OTK-A 2005, Nr 3, poz. 29, SIP Legalis nr 67743;
58. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 stycznia 2006 r., sygn. SK 30/05, OTK-A 2006, Nr 1, poz. 2, SIP Legalis nr 72310;
59. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2007 r., sygn. SK 7/06, OTK Seria A 2007, nr 9 poz. 108, SIP Legalis nr 87676;
60. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 marca 2008 r., sygn. SK 3/07, OTK-A 2008, Nr 2, poz. 25, SIP Legalis nr 93717;
61. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 kwietnia 2008 r., sygn. P 26/06, OTK Seria A 2008, nr 3, poz. 42, SIP Legalis nr 95905;
62. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 października 2010 r., sygn. P 37/09, OTK Seria A 2010, nr 8, poz. 79, SIP Legalis nr 254425;
63. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 grudnia 2010 r., sygn. P 11/09, OTK Seria A 2010, nr 10, poz. 128, SIP Legalis nr 266510;
64. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 września 2012 r., sygn. SK 28/10, OTK-A 2012, Nr 8, poz. 96, SIP Legalis nr 532687;
65. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 lipca 2013 r., sygn. SK 61/12, OTK-A 2013, Nr 6, poz. 84, SIP Legalis nr 722203;
66. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 września 2014 r., sygn. SK 22/13, OTK Seria A 2014, nr 8, poz. 96, SIP Legalis nr 1062167;
67. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 maja 2015 r., sygn. SK 1/14, OTK Seria A 2015, nr 5, poz. 64, SIP Legalis nr 1242550;
68. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 maja 2018 r., sygn. K 12/15, OTK Seria A 2018, poz. 29, SIP Legalis nr 1768512.

III. Inne źródła

Źródła prawa (niewymienione w wykazie skrótów)

1. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284);
2. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 nr 38 poz. 167);
3. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r.);
4. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571);

5. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1928 nr 33 poz. 313);
6. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Prawo o wykroczeniach (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 572);
7. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94);
8. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 96);
9. Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. 1971 nr 12 poz. 116);
10. Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych (Dz.U. 2005 nr 169 poz. 1415);
11. Ustawa z dnia 18 czerwca 1959 roku o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciw własności społecznej (Dz.U. 1959 nr 36 poz. 228);
12. Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks wykroczeń, ustawy – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, ustawy o ustroju kolegiów do spraw wykroczeń, ustawy – Kodeks pracy i niektórych innych ustaw z dnia 28 sierpnia 1998 r. (Dz.U. Nr 113, poz. 717);
13. Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych z dnia 10 stycznia 2003 r. (Dz.U. nr 17, poz. 155);
14. Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw z dnia 5 listopada 2009 r. (Dz.U. nr 206, poz. 1589);
15. Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 27 września 2013 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 1247);
16. Ustawa o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka z dnia 28 listopada 2014 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 21);
17. Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 20 lutego 2015 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 396);
18. Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 11 marca 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 437);
19. Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw;
20. Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 19 lipca 2019 r. (Dz.U. z 2019 r. poz. 1694);
21. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2015 r. poz. 2316);
22. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW;

23. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 25 marca 1957 r. (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 326 z 26 października 2012);
24. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 326 z 26 października 2012);
25. Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/34 z 29 listopada 1985 r.;
26. *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, ECOSOC Res. 2000/14, U.N. Doc. E/2000/INF/2/Add.2 at 35 (2000)* – Podstawowe zasady w odniesieniu do stosowania programów sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych zostały przyjęte 19 lipca 2000 roku przez Radę Gospodarczą i Społeczną ONZ;
27. *Recommendation No. R (87) 21 of the Committee of Ministers to Member States on assistance to victims and the prevention of victimisation adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987* – Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (87) 21 w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw i zapobiegania wiktymizacji przyjęta 17 września 1987 roku;
28. Rekomendacja nr R (85) 11 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie pozycji ofiary w ramach prawa i procesu karnego przyjęta 28 czerwca 1985 roku;
29. Rekomendacja nr R (99) 19 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich o mediacji w sprawach karnych przyjętej 15 września 1999 roku;
30. Załącznik do Rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy Rec. (2006) 8 w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw przyjętej w dniu 14 czerwca 2006 roku;
31. *European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes* – Europejska konwencja o kompensacji dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy z 24 listopada 1983 roku;
32. Decyzja ramowa Rady z 15 marca 2001 roku w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym 2001/220/WSiSW (Dziennik Urzędowy L 82 z 22 marca 2001);
33. Dyrektywa Rady 2004/80/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. odnosząca się do kompensaty dla ofiar przestępstw (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 261/15 z dnia 6 sierpnia 2004);
34. Rekomendacja Rady Europy dotycząca sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych przyjęta 3 października 2018 roku, Zalecenie CM/Rec (2018) 8 Komitetu Ministrów Rady Europy dotyczące sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych przyjęte 3 października 2018 roku;
35. *Deutsches Strafgesetzbuch vom 17. Oktober 1964*;
36. *Jugendgerichtsgesetz In der Fassung der Bekanntmachung vom 11.12.1974 (BGBl. I S. 3427)*;
37. *Deutsches Strafprozeßordnung vom 07.04.1987*;
38. *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000*;
39. *Criminal Justice Act 2003*;

40. *Code of Practise for Victims of Crime* [Chapter 2, section 1 (ii) oraz (iii)].

Strony internetowe

1. <https://sjp.pl/kompensacja> [dostęp: 23.02.2018 oraz 18.01.2019];
2. <https://sjp.pl/model> [dostęp: 27.01.2019];
3. <https://sjp.pl/funkcja> [dostęp: 12.05.2018];
4. <https://sjp.pl/restytucja> [dostęp: 30.01.2019];
5. <https://sjp.pwn.pl/sjp/znacznym;2546856.html> [dostęp: 5.09.2019];
6. <https://sjp.pl/zado%C5%9B%C4%87uczynienie> [dostęp: 15.08.2019];
7. https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 26.07.2018];
8. <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=207> [dostęp: 16.06.2018];
9. <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2393> [dostęp: 9.07.2018];
10. <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2586> [dostęp: 15.07.2018];
11. <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3451> [dostęp: 13.08.2019];
12. <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=1193> [dostęp: 14.08.2019];
13. [http://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3859/\\$file/3859.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3859/$file/3859.pdf) [dostęp: 21.08.2018];
14. <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/ii%20csk%20157-11-1.pdf> [dostęp: 3.06.2018].
15. <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 21.08.2018];
16. <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wystapienie-do-ms-w-sprawie-zapewnienia-pokrzywdzonemu-mozliwosci-wziecia-udzialu> [dostęp: 14.01.2019];
17. https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/23493/1/%C5%81.%20Pilarczyk_Obowi%C4%85zek%20naprawienia%20szkody%20w%20prawie%20karnym.pdf [dostęp: 11.08.2019];
18. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/ALL/?uri=CELEX%3A32012L0029> [dostęp: 27.08.2018];
19. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=PL> [dostęp: 2.05.2019];
20. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT> [dostęp: 5.05.2019];
21. <https://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.html> [dostęp: 26.04.2019];
22. http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/docs/council_eur_rec_85_11_en.pdf [dostęp: 26.04.2019];

23. http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/docs/council_eur_rec_85_11_fr.pdf [dostęp: 26.04.2019];
24. <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/basic-principles-on-the-use-of-restorative-justice-programmes-in-criminal-matters/> [dostęp: 1.05.2019];
25. https://apav.pt/apav_v3/images/pdf/recom_CE_1987.pdf [dostęp: 3.05.2019];
26. https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20100715121918_RecommendationNo.R%2899%2919_EN.pdf [dostęp: 27.04.2019];
27. https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20100716095543_22.RecommendationRec_2006_8onassistancetoc rimevictims.doc.pdf [dostęp: 27.04.2019];
28. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/116> [dostęp: 2.05.2019];
29. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001F0220&from=PL> [dostęp: 27.04.2019];
30. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0080&from=EN> [dostęp: 2.05.2019];
31. <https://vmsz.nl/wp-content/uploads/2018/10/Aanbeveling-Europa-3-oktober-2018-restorative-justice-in-criminal-matters.pdf> [dostęp: 3.05.2019];
32. <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719> [dostęp: 18.07.2019];
33. <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154> [dostęp: 22.07.2019];
34. <https://dejure.org/gesetze/StGB> [dostęp: 16.07.2019];
35. <https://dejure.org/gesetze/JGG> [dostęp: 18.07.2019];
36. <https://dejure.org/gesetze/StPO> [dostęp: 16.07.2019];
37. <https://pl.pons.com/t%C5%82umaczenie/niemiecki-polski,https://pl.glosbe.com/de/pl/Entsch%C3%A4digung> [dostęp: 16.07.2019];
38. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/6/contents> [dostęp: 26.07.2019];
39. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/contents> [dostęp: 26.07.2019];
40. <https://www.sentencingcouncil.org.uk/explanatory-material/magistrates-court/item/fines-and-financial-orders/compensation/> [dostęp: 26.07.2019];
41. <https://www.sentencingcouncil.org.uk/explanatory-material/magistrates-court/item/fines-and-financial-orders/compensation/2-suggested-starting-points-for-physical-and-mental-injuries/> [dostęp: 27.07.2019];
42. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/476900/code-of-practice-for-victims-of-crime.PDF [dostęp: 27.07.2019];

43. <https://www.gov.uk/government/publications/victim-personal-statement> [dostęp: 27.07.2019];
44. <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 14.10.2019];
45. https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/kompensatydlao-fiar-przestepstw-prawie-nie-dzialajaj-rpo,497852.html?utm_medium=email&utm_source=WKPL_MSG_NSL_NRPiA-12-02-20_EML&utm_campaign=WKPL_MSG_NSL_NRPiA-12-02-20_OTH%2FWKc0117018&utm_source_system=Eloqua&utm_econtactid=CWOLT000001535130&fbclid=IwAR2XH3W2-Ud6aJRcpkYhfBEcADDXt1kaaCmL4BjpMx1a92nTD7Zrm48KPGI [dostęp: 17.02.2020].

Pozostale

1. Marek A., *Funkcje prawa karnego w państwie demokratycznym*, tekst wykładu inauguracyjnego wygłoszonego 1 października 2010 r. w Auli UMK, <http://glos.umk.pl/2001/10/prawo.html> [dostęp: 15.01.2018];
2. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 czerwca 2004 r. w sprawie polityki karnej w Polsce, Monitor Polski nr 26 poz. 431;
3. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych z 15 maja 2014 roku, druk nr 2393;
4. Uzasadnienie projektu Ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych;